

Katedra Białorutenistyki
Uniwersytetu Warszawskiego

Мікола Хаўстовіч

ДАСЛЕДАВАННІ І МАТЭРЫЯЛЫ:

**ЛІТАРАТУРА БЕЛАРУСІ
XIX – пачатку XX стагоддзя**

ТОМ АДЗІНАЦАТЫ

Warszawa 2025

Recenzenci

prof. Alaksandar Smalančuk
prof. Hienadź Sahanowič
doc. Iryna Burdzialowa

Redaktor Wydawnictwa

Żmicier Krymoŭski

Projekt okładki

Paweł Kurza

Na czwartej stronie okładki:
fotokopia pierwszej strony rękopisu gawędy *Кузьма*

Skład, łamanie

Maryla Chaustowicz, Halina Żarko

© Miķałaj Chaustowicz

ISBN 978-83-60951-39-2

Wydawca:

*Katedra Białorutenistyki
Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Dobra 55, 00-312 Warszawa
tel. +48 22 55 34 252
<http://kb.uw.edu.pl>
e-mail: kb.wls@uw.edu.pl*

Druk i oprawa:

*SOWA Sp. z o.o.
ul. Raszyńska 13, 05-500 Piaseczno
tel. (22) 431-81-40; fax (22) 431-81-50*

ЗМЕСТ

- 5 **Замест прадмовы**
- 7 **Ян Баршчэўскі**
- 9 Карэспандэнцыя Яна Баршчэўскага ў Рудню
- 31 Лісты Яна Баршчэўскага да Юлі Корсак
- 119 **Вінцэнт Каратынскі**
- 121 Шукаючы вершы Вінцэся Каратынскага
- 130 Малавядомыя тэксты Вінцэся Каратынскага
- 161 **Невядомы аўтар**
- 163 Таямніца рукапісу Караля Сушынскага
- 167 *Lepel*
- 170 *Лепель*
- 173 **Невядомы аўтар**
- 175 Малапісьменная копія 1890 г. гутаркі другое паловы XIX ст.
- 177 *Historyja Prosta*
- 183 *Гісторыя Проста*
- 195 **Восіп Арлоўскі**
- 197 Аўтограф сялянскага паэта?
- 202 *Старшина и соседъ Агапонъ*
- 207 *Старшына і сусед Агапон*
- 213 **Невядомы аўтар**
- 215 Сялянскія гумарыстычныя практыкаванні
- 216 *Opowiedanie Symona*
- 218 *Апавяданне Сымона*
- 219 *Opowiadanie Uscinowicza: O łosiu*
- 220 *Апавяданне Усціновіча: Пра лася*
- 221 **Невядомы аўтар**
- 223 Гутарка антыалкагольнае скіраванасці
- 224 *Кузьма*
- 228 *Кузьма*

233	Невядомы аўтар
235	Францішак Багушэвіч аўтар <i>Гутаркі ў карчме?</i>
243	<i>Hutorka u Karczmie zpisannaja Kondrasiom z pad Dokszyt</i>
257	Heb. Palisander i Iwan Meleschka
259	Першыя публікацыі братоў Луцкевічаў пра беларускае адраджэнне ў замежным друку
273	[I]. <i>Das totgesagte Weissrussland</i>
279	<i>Названая мёртваю Беларусь</i>
285	[II]. <i>Zur weissrussischen Frage</i>
290	<i>Да беларускага пытання</i>
295	[III]. <i>Weissrussen und Polen</i>
299	<i>Беларусы і палякі</i>
303	[IV]. <i>Neuer Versuch einer Vivisektion an dem weissrussischem Volke</i>
306	<i>Новая спроба вівісекцыі беларускага народа</i>
311	Бібліяграфія
319	Abstract
320	Streszczenie
321	Паказальнік імёнаў

Замест прадмовы

У XI томе выдання змешчаныя даследаванні і матэрыялы, прысвечаныя жыццю і творчасці вядомых літаратараў Беларусі сярэдзіны XIX ст. Яна Баршчэўскага і Вінцэся Каратынскага, а таксама ранняя публіцыстыка ідэолагаў Беларускага Адраджэння пачатку XX ст. Івана і Антона Луцкевічаў.

Шэсць раздзелаў тома датычаць г. зв. сялянскай літаратуры XIX ст. “няведамага аўтарства” (Максім Гарэцкі).

Важнае месца ў творчым даробку Я. Баршчэўскага займае ягоная карэспандэнцыя да музы – Юлі Корсак. Лісты паэта ўжо няраз становіліся аб’ектам вывучэння. Фактычна яны адзіныя, што захаваліся, рукапісы літаратара. Мы публікуем іх у арыгінале і новым тлумачэнні на беларускую мову, прычым у філалагічным перакладзе падаём і вершаваныя тэксты. Ужо першасны аналіз моўных і стылёвых асаблівасцяў лістоў дазваляе зрабіць выснову пра пасрэднае валоданне Я. Баршчэўскім польскаю моваю¹, а параўнанне рукапісаў з апублікаванымі творамі можа сведчыць пра істотныя рэдактарска-карэктарскія праўкі тэкстаў паэта. Нават навучанне ў Полацкай езуіцкай акадэміі не павысіла ўзровень ягонай польскае пісьменнасці: на расейска-беларускім памежжы ў першай палове XIX ст. польская мова, да якой імкнулася шляхта праз повязь з даўнімі традыцыямі Рэчы Паспалітае, не была асабліва пашыраная і далёкая ад “чысціні” метраполіі. Мова Я. Баршчэўскага была тым варыянтам пальшчызны, які бытаваў тады на Беларусі.

Мы звярнулі ўвагу і на той цікавы факт, што дачка Юлі Корсак у 1880 г. стала першаю жонкаю знанага піяніста і кампазітара Ігнацы Яна Падарэўскага.

Паэтычная спадчына В. Каратынскага нешматлікая, але і яна не трапіла цалкам у поле зроку беларускіх даследнікаў, бо “згубілася” ў моры газетнай прадукцыі 1850–1860-х гг. Публікацыя адзінаццаці

¹ Пра “пальшчызну” Я. Баршчэўскага, пра рэцэпцыю ягонай творчасці як “класіка” польскае літаратуры гл. у наступным томе *Даследаванняў і матэрыялаў*.

вершаў у арыгінале, маем надзею, паспрыяе з’яўленню высокамастацкіх літаратурных перакладаў у новым выданні твораў паэта.

Вяртанне з небыцця пяці “сялянскіх гутарак” пашырае нашае ўяўленне пра літаратуру, якую тварылі малапісьменныя аўтары, а таксама ўзбагачае праблемна-тэматычнае поле ананімнае беларускамоўнае пісьменнасці XIX ст.

Мы палічылі патрэбны таксама прыгледзецца да рукапісу апублікаванае колісь *Гутаркі ў карчме*: імаверна аўтарам твора быў Францішак Багушэвіч.

У апошнім раздзеле тома *Даследаванняў і матэрыялаў* змешчаны чатыры раней не апублікаваныя артыкулы братоў Луцкевічаў ва ўкраінскім нямецкамоўным часопісе „Ruthenische Revue” / „Ukrainischen Rundschau” пра праблемы Беларускага Адраджэння на пачатку XX ст. Гэтыя раннія (1904, 1909) тэксты яскрава паказваюць нам, якой магутнай энергіяй і якім выдатным разуменнем сітуацыі валодалі пазнейшыя заснавальнікі беларускае дзяржаўнасці яшчэ на досвітку свае палітычнае і публіцыстычнае дзейнасці.

Дадзены том паўстаў дзякуючы дапамозе шэрагу беларускіх і замежных навукоўцаў. У першую чаргу прагнем падзякаваць выдатнаму публіцысту, крытыку і гісторыку Анатолю Сідарэвічу, гісторыкам Зміцеру Крымоўскаму, Людміле Хмяльніцкай, філолагу Мар’юшу Каліцінскаму.

Прынцыпы перадачы рукапісных тэкстаў

Вертыкальнаю рыскаю адасабляецца напісанае ў арыгінале злітна – ня|быў.

Пачатак кожнае старонкі рукапісу мы перадаём дзвюма простымі рыскамі з устаўленым паміж імі нумарам аркуша ў ніжнім рэгістры: |_{1r}| – правая старонка аркуша (ад *лац.* rectus – проста); |_{1v}| – левая старонка аркуша (ад *лац.* verso – адваротная старонка).

Перакрэсленыя ў рукапісе словы і сказы падаём адпаведна – ~~Віедны~~; напісанае зверху, між радкамі – у верхнім рэгістры – ^{Uiszow}.

Дзеля кампактнасці тэксту элементы кутняга штампу (назва ўстановы, дата, выходны нумар і інш.) падаюцца ў верхнім радку дакумента.

Той тэкст рукапісу, які не ўдалося расчытаць, сігналізуецца кутнімі дужкамі са словам “нечытэльна” – <нечыт.>.

У квадратных дужках [] узнёўляюцца скарачэнні ў рукапісе, а таксама (па магчымасці) словы і часткі слоў у канцы (звычайна) радка, дзе папера аказалася пашкоджанаю.

Пераклад на беларускую мову, калі не пазначана іншае, – аўтара тома.

ЯН БАРШЧЭЎСКІ

Карэспандэнцыя Яна Баршчэўскага ў Рудню

I

Адрасаваныя Янам Баршчэўскім (1791?–1851) пераважна з Пецярбурга ў маёнтак Рудня на Невельшчыне лісты да Юлі Корсак доўгі час клапатліва захоўвала сама атрымальніца, а пасля ейных родных і блізкія. Відаць, напрыканцы XIX-га ці на пачатку XX-га стагоддзя яны трапілі ў калекцыю віцебскага адваката і краязнаўца Вацлава Федаровіча (1848–1911). Калі гэта сталася? Відавочна не раней 1884 г., калі паспяховы расейскі адвакат вярнуўся на Бацькаўшчыну, каб не толькі працягваць адвакацкую практыку, але і заняцца зборам памятак стара-светчыны¹. Ягоная рукапісная калекцыя не была такой вялікай, як археалагічная ці нумізматычная, аднак у ёй знайшлося месца на лісты малавядомага літаратара першае паловы XIX ст.

Невядома, ці быў сярод лістоў да Ю. Корсак партрэт Я. Баршчэўскага, які двойчы з'явіўся ў друку ў 1912 г.: перш-наперш увішны Рамуальд Зямкевіч (1881–1944), апублікаваўшы ў апошнім нумары “Нашае Нівы” за 1911 г. (№ 51–52, 22 снежня / 4 студзеня) артыкул *Ян Баршчэўскі, першы беларускі пісьменьнік XIX стагоддзя: Успамін у 60-летнюю гадаўшчыну смерці*, цягам некалькіх тыдняў падрыхтаваў асобнае выданне свае “манаграфіі”², уключыўшы ў яе, апрача нашаніўскага тэксту і двух партрэтаў “першага беларускага пісьменьніка”, запазычаных з альманаха Рамуальда Падбярэскага (1812–1856) „Rocznik Literacki” (з томікаў 1843 г. і 1844 г.), усе вядомыя ў той час беларускамоўныя вершаваныя тэксты паэта, а таксама нязнаныя яшчэ ягоны партрэт, які даследнік падпісаў: “Ян Баршчэўскі ў моладасьці”. Характэрна, што калі крыніцы вершаваных тэкстаў Р. Зямкевіч падае дакладна, дык пра паходжанне партрэтаў ён нават і не згадвае.

У гэтым жа 1912 г. гэты самы партрэт пад назваю „Jan Baraszczewski (1794–1851)” з’явіўся ў альманаху *Z okolic Dźwiny*. Відавочна, што ў абодвух выданнях выкарыстанае адно і тое ж клішэ. Магчыма, менавіта Р. Зямкевіч пазычыў у складальнікаў альманаха *Z okolic*

¹ Мяркуем, што лісты мог перадаць [непасрэдна Вацлаву Федароўскаму ці праз археолага і краязнаўца Міхала Кусцінскага (1829–1905)] Леў Шапялевіч (1863–1909), унук Гаўдэнтэ Шапялевіча (1800–1846).

² Пра выхад “манаграфіі” “Наша ніва” паведаміла ў № 4 (26.01/8.02) за 1912 г.

Dźwiny непублікаваны раней партрэт¹, які, відаць, напісаў Баляслаў Тамашэвіч (1863–1921), ілюстратар выдання.

Альманах *Z okolic Dźwiny* рыхтаваўся па ініцыятыве В. Федаровіча пачынаючы з 1909 г. Магчыма, што менавіта Л. Шапялевіч прапанаваў змясціць у выданні асобныя творы Я. Баршчэўскага, што былі ў лістах да Юлі Корсак, ці нават – цалкам альбо часткова – карэспандэнцыю паэта. Абодва яны – і В. Федаровіч, і Л. Шапялевіч – заўчасна памерлі. Відаць, складзеныя ў рэдакцыйны партфель матэрыялы падрыхтаваў да друку сын В. Федаровіча – Вітольд². Зрэшты, публікацыя Wit. F. толькі ўскосна датычыць карэспандэнцыі Я. Баршчэўскага: ім выкарыстаныя два вершы (*Północna zorza* з ліста ад 16.10.1838 і *Duchy niebieskie* з ліста ад 24.08.1839), кароткая цытата з ліста ад 24.08.1839 г. ды інфармацыя пра пецяярбургскія літаратурныя вечары з ліста ад 20.09.1842 г., бо асноўную сваю задачу малады даследнік бачыў у тым, каб пазнаёміць чытача з біяграфіяй паэта. І нават апавядаючы пра тое, што „*teżknota sprowadza Barszczewskiego latem – w czasie wolnym od fachowych zajęć – na rodzinną Białoruś, zwiedza ją pieszo z notatnikiem w czapce, pełen miłości do tej ziemi, jej ludu, skrzętnie notujący jego podania i charakterystyczniejsze cechy*”³ [Wit. F. 1912: 228], ён і словам не згадвае пра Рудню Шапялевічаў, а лічыць за лепшае давесці сваю думку словамі Р. Падбярэскага: „Trzeba znać go osobiście, trzeba go widzieć z kijem pielgrzymim w rękę, tak jak ja go spotykałem w moich podróżach, pieszo,

¹ Прынамсі, вядома, што Р. Зямкевіч дасылаў матэрыялы пра Я. Баршчэўскага складальнікам альманаха, якія нібыта неадпаведна іх выкарысталі: “Калі праглядзець стацыю аб Баршчэўскім, то трэба сказаць, што хіба толькі «польскі патрыотызм» не пазволіў на памешчэнне беларускіх вершоў Баршчэўскага, каторыя, як нам ведама, былі назначэны для выдання ў гэтай кніжцы. Аднак гэты «польскі патрыотызм» пазволіў аўтору стацыі п. Віт. Федаровічу выкарыстаць «чужую працу», узяўшы з прыватнага лісту ніжэй падпісанага ўсю бібліяграфію і ведамасьці аб Баршчэўскім, але надрукаваць колькі вершоў у кніжцы, дзе яны **павінны быць**, – гэта грэх... для «чыстага польскага патрыотызму» [Зем. Ром. 1912, № 10, 4].

² Вацлаў Федаровіч меў трох сыноў (Вацлава, Уладзіслава і Вітольда) і тры дачкі (Зоф’ю, Мар’ю і Ванду). Як сцвярджаў Баляслаў Брэжга, Вітольд, які „*dobrze znał ojcowskie muzeum, zginął w czasie wojny światowej, walcząc w szeregach Legionistów Piłsudskiego*” [Breżga 1926: 235; гл. таксама: Ajewski 2014: 121]. [“добра ведаў бацькоўскія зборы, загінуў у часе сусветнае вайны, змагаючыся ў шарэнгах Легіёнаў Пілсудскага” (польск.). Але маецца цікавы факт, што анкета (kwestionariusz) Вітольда Федаровіча, датаваная 5 верасня 1928 г., захоўвалася колісь у зборах Związku Sybiraków (1928–1939) [гл.: *Kwestionariusze...*, online]. Ці не азначае гэта, што сын віцебскага краязнаўцы трапіў у 1920-я гг. у бальшавіцкія лагеры?

³ “Туга вядзе Баршчэўскага ўлетку – у вольны ад прафесійнай працы час – ў родную Беларусь; адведвае яе пешкі з нататнікам у шапцы; поўны любові да гэтае зямлі і яе люду, ён старанна занатоўвае яго паданні і найбольш характэрныя рысы” (польск.).

wśród gminu białoruskiego, na tratwach Dźwiny, w przydrożnych karcz-
mach, na drózkach ledwo ubitych w lesie i na wielkich gościńcach”¹ [цит. па:
Wit. F. 1912: 228].

Адрасатку лістоў Я. Баршчэўскага аўтар біяграфічнае нататкі
назвае **Ж. К...** ды паведамляе яшчэ, што карэспандэнцыя (пра партрэт
згадак няма) паходзіць „ze zbiorów ś p. Wacława Fedorowicza” [Wit. F.
1912: 228].

Пасля захопу бальшавікамі ўлады ў Расейскай імперыі калекцыя
В. Федаровіча, якая налічвала ад 4500 да 7000 экспанатаў, была нацыя-
налізаваная. У 1918 г. большая частка калекцыі была перададзена Ві-
цебскаму аддзяленню Маскоўскага археалагічнага інстытута. У 1920 г.
на пасяджэнні губернскае камісіі па ахове помнікаў даўніны і мастацт-
ва было прынята рашэнне аб стварэнні на аснове калекцыі В. Федаро-
віча асобнага музея, які ў хуткім часе перайшоў у падпарадкаванне
губернскага аддзела народнае адукацыі. Падрыхтоўкай да адкрыцця
музея займаўся вядомы гісторык і краязнаўца Уладзімір Краснянскі
(1863–1930), які цягам двух гадоў інвентарызаваў калекцыю (усяго
1972 экспанаты). У 1923 г. быў адкрыты “Музей беларуска-польскай
даўніны”, неўзабаве перайменаваны ў “Музей мясцовых старажытнас-
цяў”, а ў 1924 г. ён стаў “Віцебскім аддзяленнем” “Беларускага дзяржаў-
нага музея” [гл.: Краснянский 2000: 208–209; Півавар 2012: 23–24;
Аjewski 2014: 123–125].

Рукапісных матэрыялаў у калекцыі В. Федаровіча было няшмат.
Іх У. Краснянскі вылучыў у аддзел «памятнікі науки і искусства», дзе
пераважалі рэдкія друкаваныя выданні XVI–XVIII стст.

Даніла Васілеўскі (1889–1963) у 1924 г. (?) па справах арганізацыі
Віцебскага губернскага бюро краязнаўства прыязджаў (магчыма, не-
калькі разоў) у горад над Дзвіною і знаёміўся са зборамі Музея. Ці не
адзінае, што прыцягнула ягоную ўвагу – карэспандэнцыя Я. Баршчэў-
скага. Ён падрыхтаваў дзве невялікія нататкі, якія ў 1925 г. будуць
апублікаваныя ў часопісах “Полымя” і “Аршанскі маладняк”. Першаю,
відаць, была напісаная нататка *Новыя матэрыялы творчасці Яна
Баршчэўскага*, надрукаваная ў майскім нумары “Полымя”. Сцвярджаем
гэта на той падставе, што Д. Васілеўскі тут даў адно агульную характа-
рыстыку лістоў Я. Баршчэўскага, бо “недахват часу не дазволіў нам пад-
робна азнаёміцца з гэтым каштоўным скарбам нашага першага поэты”
[Васілеўскі 1925а: 155]. Ён толькі называе агульную колькасць допісаў
(31), дакладна падае колькасць напісаных лістоў у асобныя гады, згад-

¹ “Трэба ведаць яго асабіста, трэба бачыць яго з кіем паломніка ў руцэ, так як
я сустракаў яго ў маіх падарожжах, пешкі, сярод беларускага люду, на
дзвінскіх плытах, у прыдарожных корчмах, на сцежках, ледзь пратаптаных
у лесе, і на вялікіх гасцінцах” (польск.).

вае пра вершы, санеты і балады паэта. У той жа час малады даследнік яшчэ не змог даведацца, куды дакладна адрасаваў сваю карэспан-дэнцыю Я. Баршчэўскі: “Пісаў лісты <...> сваёй сястры ў маёнтак Рудню, здаецца, Полацкага або Дрысенскага павету” [Васілеўскі 1925а: 155]. Ды і пра “шаноўную сястру” ён ведае толькі тое, што яна – пані Корсак. Пэўна, прозвішча адрасаткі згадвалася ў музейным апісанні карэс-пандэнцыі, бо ў саміх лістах яно адсутнічае (з іх можна хіба зразумець, што яе завуць Юльяна).

Другую нататку – *Паэта Ян Баршчэўскі аб Беларусі: 3 уласных лістоў яго да пані Корсак* – Д. Васілеўскі рыхтаваў, калі грунтоўна пазнаёміўся з паперамі Я. Баршчэўскага. Цяпер ён высветліў, што лісты ішлі “з Пецяўбурга на Беларусь, у маёнтак Рудню, Невельскага павету, да пані Юльяны Шэпелевіч з Корсакаў, сваёй “Шаноўнай сястры”. Рудня належала ў тых часы паном Шэпелевічам. Ад Неўля яна ляжыць у 20 вярстах, на рэчцы Ізоча, сярод вельмі прыгожай прыроды” [Васілеўскі 1925b: 21].

Як мы памятаем, Wit. F. адрасатку лістоў Я. Баршчэўскага называў J. K... А вось у Д. Васілеўскага яна напачатку падаецца як “пані Корсак” (“Корсак” – трэба думаць – памылка друку), а пасля становіцца “Шэпелевіч” з дадаткам “з Корсакаў”. Пра гэта яшчэ больш пераканальна даследнік скажа ў трэцяй сваёй публікацыі – *Пад аховай роднай песні: 3 перапіскі Яна Баршчэўскага*: “...захаваўся 31 ліст ад 4-VIII-1837 г. да 6-III-1844 г. Пісаны лісты ў маёнтак Рудню Невельскага павету. Рудня належала панам Лазарэвічам-Шэпялёвічам і мела ўсяго 300 дзесяцін зямлі¹. Старэйшы брат Радыслаў Гаўдэнты Шэпялёвіч² быў павятовым судзьдзёй на Невельшчыне, да яго другое жонкі Юліі Адамаўны з Корсакаў пісаў свае лісты і вершы закінуты ў Пецяўбург наш поэта” [Васілеўскі 1928: 87].

¹ Насамрэч – значна больш: «По неимѣнію плана отдѣльнаго сему имѣнію неизвѣстно сколько земли находится, но примерно полагается усадебной, пахотной, луговой, подъ лѣсами, зарослями, пустошами, подъ водою и неудобными мѣстами вообще до 700 дѣсятинъ» [НГАБ 2653-1-1057: 2v]. [“З прычыны адсутнасці асобнага плана гэтага маёнтка невядома, колькі дакладна маецца зямлі, але мяркуецца, што сядзібнае, ворнае, лугавое, пад лясамі, зараснікамі, пусткамі, пад вадой і няўдобіцамі разам прыкладна 700 дзесяцінаў (*расейск.*)]. І толькі пасля сялянскае рэформы 1861 г. дзесяцінаў стала 300 [гл.: Сементовскій (*ред.*) 1878: 337].

² Гаворка пра сябра Яна Баршчэўскага Гаўдэнтыя Шапялёвіча (1798/1800–1846), паэта, магістра філасофіі і кандыдата вольных навук Полацкае езуіцкае акадэміі. У 1820–1830 гг. ён служыў у Пецяўбурзе ў Дэпартаменце духоўных спраў замежных веравызнанняў у чыне калезскага сакратара. У 1830–1834 гг. працаваў настаўнікам лацінскае мовы ў Віцебскай гімназіі, адкуль быў звольнены ў сувязі са справай віцебскіх гімназістаў і Тадэвуша Лады-Заблоцкага. Супрацоўнічаў з альманахам „Niezabudka”, газетаю „Tygodnik Petersburski” і інш.

Лісты Я. Баршчэўскага да Ю. Корсак яшчэ ў сярэдзіне 1920-х гг. маглі быць надрукаваныя па-беларуску: рэдакцыя часопіса “Полымя” ў 1925 г. прасіла “...прыслаць ёй для апублікавання” [цыт. па: Васілеўскі 1925а: 156]. Магчыма, недастатковае веданне польскае мовы (мяркуем паводле ўзроўню перакладаў вершаў Я. Баршчэўскага, змешчаных у часопісе “Аршанскі маладняк”) не дазволіла Д. Васілеўскаму выканаць просьбу рэдакцыі. Аднак ён працягваў працаваць з матэрыяламі і праз тры гады падрыхтаваў артыкул-пераказ значнае часткі допісаў Я. Баршчэўскага для часопіса “Маладняк”, а таксама навуковую (?) публікацыю для зборніка Інбелкульта “Запіскі аддзела гуманітарных навук”. Прынамсі, у 1928 г. Іван Замоцін паведамляў, што ў Інстытут беларускай культуры дасланыя копіі лістоў Я. Баршчэўскага з Віцебскага музея [Замоцін 1928: 265–275].

Неўзабаве Інстытут беларускай культуры стаўся структурнаю адзінкаю Акадэміі навук. Матэрыялы, падрыхтаваныя Д. Васілеўскім, планавалася ўключыць у зборнік кафедры гісторыі беларускае літаратуры, аднак на пасяджэнні кафедры ад 3 кастрычніка 1929 г. прысутныя Іван Замоцін, Міхайла Піотуховіч, Яўген Барычэўскі, Уладзіслаў Чаржынскі і Васіль Мачульскі не падтрымалі ідэю публікацыі артыкула Д. Васілеўскага:

Слухалі: <...> 2. Разгляд дасланых т. Васілеўскім матар’ялаў – “Ян Баршчэўскі ў яго перапісцы з Ю. Шапялёвіч” (лісты і інш.).

Пастанавілі: 3 той прычыны, што зборнік катэдра мае на мэце адбіваць галоўным чынам сучасную літарат., ад друкавання матар’ялаў, дасланых т. Васілеўскім, у зборніку катэдра ўстрымацца, тым больш, што лісты Баршчэўскага ня маюць першаадназначнага значэння з гісторыка-літарат. боку.

Загадчык І. Замоцін, сакр. Мачульскі.

[ЦНА НАН Беларусі, 1: 35]

Пасля 1929 г. карэспандэнцыя Я. Баршчэўскага на паўстагоддзя знікла з поля зроку навукоўцаў¹. І толькі на пачатку 1980-х гг. Генадзь Каханоўскі (1936–1994) выявіў яе ў Віцебскім абласным краязнаўчым музеі.

Вядомы краязнаўца і фалькларыст пазнаёміў літаратурную грамадскасць са сваім расчытаннем допісаў Я. Баршчэўскага ў артыкуле *Вандраванні. У адрозненне ад Д. Васілеўскага, ён кажа пра “стос інтым-*

¹ Хіба толькі аднойчы Адам Мальдзіс згадаў пра яе ў аглядзе матэрыялаў альманаха *Z okolic Dźwiny*: “Многа цікавых звестак пра Яна Баршчэўскага прыводзіцца ў публікацыі нейкага Віт. Ф. Ён цытуе пісьмы Баршчэўскага, прыводзіць яго верш *Апоўначы з ляпончыкамі* (маецца на ўвазе верш *Rótnosna zorza*. – М. Х.), прасякнуты верай у перамогу сіл прагрэсу і розуму” [Мальдзіс 1963, № 63: 4].

най перапіскі Яна Баршчэўскага з яго «шаноўнай сястрой» Юліяй Шапялевіч» [Каханоўскі 1984: 55]. Праўда, характарызуючы допісы, Г. Каханоўскі анічым не пацвярджае сваю думку пра інтымны характар ліставання паэта са сваёй знаёмай. Больш за тое, маючы, пэўна, абмежаваны час Г. Каханоўскі павярхоўна пазнаёміўся з лістамі Я. Баршчэўскага, а ягонае веданне польскае мовы хіба не было дастатковым, каб правільна зразумець сэнс напісанага. Напрыклад, радкі з ліста ад 4 жніўня 1837 г.: „Przybywszy do stolicy spotkałem między papierami Portret Pani, nie umyślnie zrobiłem to, ale przez zapomnienie, i niech Panią nie gniewa te moje wykroczenie gdyż one dla mnie nauprzyjemniejsze” даследнік перакладае наступным чынам: “Прыбыўшы да сталіцы, сустрэў паміж паперамі партрэт пані, які хоць і не па-майстэрску зроблены, але запомніўся... Ён для мяне найпрыгажэйшы” [Каханоўскі 1984: 156]. Увогуле, ледзь не кожная цытата ў перакладзе Г. Каханоўскага ўтрымлівае грубыя памылкі, скажае сэнс напісанага. Даволі важная інфармацыя паэта ледзь пазнаецца:

Donoszę że Roczник literacki Pana Podbereskiego już prędko wyjdzie z|druku – Piękna Edycja, sliczne politypaże pod każdym artykułem. do ośmiu litografowanych rycin, trzy portrety, Pierwszy Pani Sztyrmer, około portreta w krążkach narysowane sceny z jej powiesci Frenofagiusz. – Drugi Pana Onacewicza który niegdyś był profesorem w Wilenskim uniwersytecie, i wydał w dwóch tomikach polską historię.

У Г. Каханоўскага:

...хутка выйдзе “Рочнік літарацкі” Падбярэскага, які афармлялі мастакі Шырма і прафесар Віленскага універсітэта Андлевіч [Каханоўскі 1984: 157].

Аніякіх новых звестак пра адрасатку Я. Баршчэўскага Г. Каханоўскі не меў, дык проста паўтарае сказанае Д. Васілеўскім у 1920-я гг.:

Хто ж яна такая сяброўка Яна Баршчэўскага, у якой жыло шмат спагады да паэта і якая сваімі лістамі, асабістымі адносінамі абуджала самыя найлепшыя пачуцці, запрашала часта рабіць падарожжы ў Рудню? Вестак не так шмат. І ўсё ж. Юлія Адамаўна Шапялевіч з Корсакаў стала другой жонкай невельскага павятовага суддзі Гаўдэнты Радаслава Шапялевіча. Аднак ладу ў сям’і было няшмат, і муж едзе ў Пецяярбург, піша свае манерныя вершы ў стылі класіцызму, якія не мелі жыццёвай сілы, і цяжка па іх меркаваць, на чыёй зямлі нарадзіўся гэты аўтар¹. Юлія Шапялевіч стала жыла ў маёнтку Рудня, які здаўна належаў роду Лазарэвічаў-Шапялевічаў. Для Яна Баршчэўскага яна запісвала мясцовыя легенды, песні, весткі пра помнікі старажытнасці. Паэт кожны раз дзякаваў за свежыя краянаўчыя запі-

¹ Характарыстыка творчасці Г. Шапялевіча запазычаная з артыкула Р. Падбярэскага *Białoruś i Jan Barszczewski* [гл.: Podbereski 1844: XVII-XVIII].

сы¹ заўсёды акуратнай Юліі Адамаўне Шапялевіч-Корсак [Каханоўскі 1984: 157].

Відаць, і Д. Васілеўскі, і Г. Каханоўскі лічылі, што заляцанні “наша-га поэты” да жонкі сябра кідаюць цень на ягоную асобу, а таму толькі мімаходзь згадалі пра іх. Аднак “сляды” заляцанняў Я. Баршчэўскага мы выразна бачым у карэспандэнцыі. Пацвярджаннем гэтых заляцанняў можа быць верш Г. Шапялевіча *Nie będzie twoją*, напісаны ў 1838 г.

Gdy nową gwiazdkę w niebios oceanie,
Pośród gwiazd innych astronom odkryje,
Wie że jej z nieba nigdy nie dostanie,
Lecz się w niej kocha dla niej tylko żyje.
Ku niej się zawsze zwraca jego oko,
Choć się gwiazd innych mnóstwo przy niej świeci,
Choć ona błyska daleko, wysoko,
Lecz do niej sercem, do niej myślą leci.
Z nią w nocnym mroku rozmawia kryjomie,
Ją tylko śledzi po obszernym niebie,
Próżno byś mówił: „biedny astronomie!
Ta gwiazdka nigdy nie zejdzie do ciebie”.
– Wiem o tem, powie, i próżne nadzieje,
I płonne żądze dalekie odemnie,
Ale ta gwiazdka tak pięknie jaśnieje,
I za nią wzrokiem ścigać tak przyjemnie!
Nie zejdzie do mnie!.. lecz jej promień złoty
Na szkle się moim i oku rysuje,
Ja śledzę gwiazdki po niebie obroty,
Jej kształt, jej światło, piękność opisuje.
Przeze mnie czasom potomnym znajoma,
Zabłyśnie żywszym w przyszłości promieniem,
Przez nią się wsławi imie astronoma
I przejdzie wieki razem z jej imieniem².
[Szpielewicz 1842: 23–24]

¹ У лістах Я. Баршчэўскага няма гаворкі пра “мясцовыя легенды, песні, весткі пра помнікі старажытнасці”.

² “Калі новую зорку ў акіяне нябёсаў,
Сярод іншых зорак астраном знойдзе,
Дык ён ведае, што ніколі не дастане яе з неба,
Але ён кахае яе і жыве толькі дзеля яе.
Яго вочы заўсёды звернутыя да яе,
Хоць побач з ёю свеціць шмат іншых зорак,
Хоць яна ззяе далёка, высока,
Але да яе ён сэрцам, да яе думкай ляціць.
Размаўляе ён з ёю таемна ў начной цемры,
Яе толькі сочыць на небасхіле.

Што цікава: у вершы мы знаходзім не толькі пэўны “пераспеў” асобных матываў з вершаў Я. Баршчэўскага ў лістах да Юлі і выразнае спачуванне “астраному”, але і веру ў тое, што ягонае каханне да зоркі праславіць іх абаіх. Няўжо падобнае мог напісаць Г. Шапялёвіч пра дачыненні жонкі і сябра? Няўжо Юля Корсак была жонкаю Г. Шапялёвіча? Чаму ў такім выпадку яна Корсак, а не Шапялёвіч?

Адказ на гэтыя пытанні дае *Инвентарь имѣнія Рудни Витебской губерніи Невельскаго уѣзда помещика Лазаровича Шепелевича и проч. наследниковъ*, які быў зроблены ў 1847–1848 гг., калі Г. Шапялёвіча ўжо не было сярод жывых. З *Инвентаря* мы даведваемся, што маёнтак Рудня належыць Шапялёвічам з 1813 г.:

Имѣніе сіе благоприобретено покупкою отъ ГГ. Людвика и Вероники Шишко ротмистромъ Іозофатомъ Самуйловымъ съ женою его Іозефаю Лазаровичами Шепелевичами по купчей выданной маіа 20го дня 1813 года совершенной въ Невельскомъ уѣздномъ судѣ маіа 24 дня того жъ года¹ [НГАБ 2653-1-1057: 2].

А таксама тое, што ён

находится въ безспорномъ владѣніи Феликса Лазаревича Шепелевича, сестры его по мужѣ Юліи Корсакъ[,] жены покойнаго его брата Юліи Лазаревичъ Шепелевичъ[,] несовершеннолѣтнихъ ихъ дѣтей Юліяна[,] Игнатія[,] Михайла[,] Степана[,] Радислава[,] Юзефы[,] Ядвиги[,] Валеріи Лазаровичей Шепелевичей² [НГАБ 2653-1-1057: 2–2v].

Дарэмна казаць: “Бедны астраном!
Гэтая зорка ніколі не сыдзе да цябе”.
– Ведаю, – скажа ён, – і марныя надзеі,
І дарэмныя жаданні далёкія ад мяне,
Але гэтая зорка так прыгожа свеціць,
І так прыемна сачыць за ёю вачыма!
Яна не зыдзе да мяне!.. але яе залаты прамень
Малюецца на шкле і ў маім воку;
Я сачу ход зоркі па небе,
Яе форму, яе святло, хараство апісваю.
Дзякуючы мне, яе будуць ведаюць заўтра,
Яна будзе свяціць наступным пакаленнем;
Дзякуючы ёй праславіцца імя астранома
І яно пройдзе праз вякі разам з яе імем” (польск.).

¹ “Гэты маёнтак законна набыты ад пп. Людвіка і Веранікі Шышкаў ротмістрам Язафатам Самуйлавым з жонкаю яго Юзефаю Лазаровічамі-Шапялёвічамі па купчай, выдадзенай 20^{га} мая 1813 года, заключаанай у Невельскім павятовым судзе 24 мая таго ж года” (расейск.).

² “Знаходзіцца ў бясспрэчным уладанні Фелікса Лазарэвіча-Шапялёвіча, ягонае сястры – па мужу Юліі Корсак, жонкі нябожчыка, ягонага брата, Юліі Лазарэвіч-Шапялёвіч, няпоўгадовых іхніх дзяцей: Юліана, Сцяпана, Ігната,

Такім чынам, у Рудні ў 1830–1840-я гг. жылі дзве Юлі: жонка Гаўдэнтэ (яе дзявочае прозвішча мы не ведаем) і ягоная сястра, якая, колісь выйшаўшы замуж за Корсака, насіла цяпер мужава прозвішча¹. Гіпатэтычна можам прапанаваць, што муж Юлі за ўдзел у патрыятычным руху быў высланы ў Сібір. Прынамсі, у адным з вершаў Я. Баршчэўскі згадвае пакутнікаў, жыццё якіх „strute przemocą”, г. зн. гаворка пра высланых у Архангельск ці Сібір:

Lampo! oświeć tam niebo skryte mgłą i nocą,
Niejeden maiać życie tam strute przemocą:
Duszy znękaney pamięć skrywając głęboko;
Szuka w Niebie nadziei w znosząc łzawo oko².
[Ліст ад 24 кастрычніка 1838 г.]

Гаўдэнтэ – старэйшы з дзяцей Язафата і Юзэфы Шапялевічаў – прыйшоў на свет у 1798 ці 1800 годзе³. Ягоныя брат Фелікс і сёстры Юля і Францішка маглі быць значна маладзейшымі. Так, Францішку Я. Баршчэўскі называе ў лістах паненкаю, г. зн. яна ў 1837–1839 гг. магла мець не больш за пятнаццаць-сямнаццаць гадоў. А вось Юля, відавочна, была крыху старэйшаю. Конрад Андрэй Аеўскі, не спасылаючыся на крыніцу⁴, падае гады жыцця Юлі Корсак – 1806–1885 [Ajewski 2014: 125]. Цікава яшчэ і тое, што польскі даследнік называе Юлю паэткаю [Ajewski 2014: 125], але гэта хіба зноў памылкова: на нашу думку, Я. Баршчэўскі абавязкова згадаў бы пра паэтычныя здольнасці “шаноўнае сястры” ў лістах і апублікаваў яе вершы ў „Niezabudce”.

Увогуле, пра руднянскіх Шапялевічаў звестак даволі мала. Адно з *Памятных книжекъ Витебской губерніи* можна даведацца, што старэйшы сын Гаўдэнтэ Юльян (нар. у 1829 г.) з 17-ці гадоў служыў у Віцебску (?). Прынамсі, – на пачатку 1860-х у губернскай управе “сталанапачальнікам”, а пасля – сакратаром 3-га аддзялення. Меў тытул тытулярнага саветніка і дзяржаўныя ўзнагароды [Анонімъ 1861: 15; Анонімъ 1862: 5; [Садовскій] 1863: 5; Сементовскій 1864: 257]. Праўда, у 1864 г. яго, як рыма-католіка, адпаведна загаду генерал-губернатора

Міхайлы, Юзэфы, Ядвігі, Валерыі Лазарэвічаў-Шапялевічаў” (*расейск.*)

¹ Цікава: у Невельскім павеце Корсакам з XVII ст. належала „prawem lennum” воласць Ловец. Можа, нехта з лавецкіх Корсакаў і быў мужам Юлі?

² Лямпа! асвятлі неба, схаванае імглою і ноччу.

Шмат хто, чыё жыццё атрутае гвалтам,

Спакутаванае душы памяць хаваючы глыбока,

Шукае надзеі ў небе, да яго ўздыхаючы слязлівае вока (*польск.*).

³ Год нараджэння Г. Шапялевіча ў крыніцах і даследаваннях падаецца па-рознаму [гл.: Хаўстовіч 2014: 121].

⁴ Дакладней, ён спасылаецца на наш каментар да публікацыі лістоў Я. Баршчэўскага да Ю. Корсак [гл.: Баршчэўскі 1998: 463–471], але там няма гаворкі пра гады жыцця Ю. Корсак.

Міхаіла Мураўёва, зволілі з пасады. Аднак гэта не перашкодзіла яму даць добрую адукацыю сыну Льву (1863–1909), які вучыўся на гісторыка-філалагічных факультэтах Харкаўскага ды Наварасейскага ўніверсітэтаў, пасля стаў вядомым гісторыкам расейскае літаратуры, а таксама археолагам, даследаваў курганы паўночна-заходняе Беларусі (Гарадоцкі, Невельскі і Себежскі паветы) [гл.: Каханоўскі 2011: 6].

Выяўленне пахавальнае метрыкі Антаніны Падарэўскае (1856–1880), першае жонкі вядомага кампазітара, палітычнага і дзяржаўнага дзеяча Ігнацы Яна Падарэўскага (1860–1941), дае новыя матэрыялы пра Шапялевічаў і пра Ю. Корсак:

1844. Состоялось въ Варшавѣ въ Приходѣ Св. Креста Октября шестаго восемнадцатаго дня тысяча восемьсотъ восьмидесятаго года, въ четыре часа пополудни. Явились Янъ Пелчинскій Купецъ и Станиславъ Швейчевскій обыватель по тридцативосьми лѣтъ отъ роду жительствующіе въ Варшавѣ, и объявили, что здѣсь во Варшавѣ подъ нумеромъ тысяча пятьсотъ тридцать вторымъ по Хмѣльной Улицѣ¹ сегодня, въ три часа утра умерла Антонина Падеревская (Antonina Paderewska) при мужѣ состоящая двадцати одного года отъ роду, урожденная въ деревнѣ Руднѣ Невельскаго Уѣзда Витебской Губерніи, дочь Игнатія и Юліи урожденной Шепелевичъ супруговъ Корсакъ, оставивъ послѣ себя мужа Игнація. По удостовѣреніи о кончинѣ Антонины Падеревской, Актъ сей прочтенъ присутствующимъ нами и ими подписанъ² [APW, zespół 0158d–1880a, online].

З дакумента, апрача іншага, вынікае, што ў маёнтку Рудня Невельскага павета ў сям’і Ігнацы і Юліі з Шапялевічаў Корсакаў у 1859 г.³

¹ Сёння – Chmielna 26.

² “1844. Адбылося ў Варшаве ў парафіі Св. Крыжа шостага / васямнацатага кастрычніка тысяча восемсот васьмідзясятага года ў чатыры гадзіны па полудні. З’явіліся: Ян Пялчынскі, купец, і Станіслаў Швейчоўскі, абывацель, па трыццаці васьмі гадоў ад роду, якія жывуць у Варшаве, і абвясцілі, што тут, у Варшаве, у доме пад нумарам 1532 пры вуліцы Хмельнай сёння ў тры гадзіны раніцы памерла Антаніна Падарэўская (Antonina Paderewska), якая жыла пры мужы, дваццаці аднаго года ад роду, народжаная ў вёсцы Рудня Невельскага павета Віцебскае губерні, дачка Ігната і Юліі, народжанай Шапялевіч, сужэнцаў Корсак, пакінуўшы пасля сябе мужа Ігната. Пераканаўшыся ў смерці Антаніны Падарэўскае, мы Акт гэты прачыталі прысутным; ён намі і імі падпісаны” (расейск.).

³ Дакладная дата нараджэння Антаніны Корсак пададзеная ў пасведчанні пра заканчэнне ёю двухкласнага Полацкага ўзорнага жаночага пансіёна – 1/13 мая 1856 г. У некралозе ў газеце „Kurjer Warszawski” (гл. ніжэй) век нябожчыцы акрэслены так: „przeżywszy lat 22”, г. зн. 1858 г. н. Інтэрнэт-старонка “Muśe Paderewski” сцвярджае, што Антаніна прыйшла на свет у 1861 г., што „oboje sã niemal w tym samym wieku” [Antonina Korsak (1861–1880), online]. Назіраем відавочнае жаданне (Ігнацы Падарэўскага?) зменшыць розніцу ва ўзросце сужэнцаў, якая складала чатыры з паловаю гады.

прыйшла на свет Антаніна Корсак, у замужжы – Падарэўская. Маю смеласць меркаваць, што ейнаю маці была менавіта адрасатка лістоў Я. Баршчэўскага Юля Корсак, якая дачакалася мужа з высылкі (як варыянт – эміграцыі) і, нягледзячы на сталы век (магчыма, больш за сорок гадоў), нарадзіла дачку¹.

Антаніна з Корсакаў Падарэўская. Зборы Muzeum Paderewskiego w Morges

Пра Антаніну Падарэўскую з Корсакаў, аказваецца, няраз згадвалі даследнікі жыцця і творчасці І. Падарэўскага [*Antonina Korsak (1861-1880)*, online]. Звесткі, якімі карыстаўся гісторык Анджэй Пібер (1937–1998), паходзяць з архіву Музычнага інстытуту ў Варшаве (Instytutu Muzycznego w Warszawie). З іх вынікае, што Антаніна нарадзілася 1/13 мая 1856 г. у маёнтку Рудня Невельскага павета Віцебскае губерні. У ліпені 1871 г. з адзнакаю закончыла двухкласны Полацкі ўзорны жаночы пансіён (Полоцкій образцовый женскій пансіонъ)², а ўвосень 1873 г. пачала вучыцца ў Музычным інстытуце ў Варшаве па класу фартэпіяна. Вызначалася сваімі здольнасцямі і працавітасцю, аднак часта хварэла, прапускала заняткі, а вясною 1876 г. мусіла нават выязджаць за мяжу на лячэнне. Вялікае піяністка, аднак, з яе не атрымалася б, бо, як

¹ Антаніна магла быць таксама прыёмнаю дачкою Юлі Корсак.

² Пансіён дзейнічаў у Полацку да восені 1872 г. «для доставлення чинамъ Полоцкой военной Гимназіи и значительному числу живущихъ тамъ русскихъ семействъ способовъ къ образованію своихъ дочерей» [Анонимъ 1877: 1451].

пісаў у “Кнізе паспяховасці навучэнцаў” („Księga cenzur uczennic”) адзін з найлепшых варшаўскіх настаўнікаў музыкі Леапольд Чарномскі (1843–1878), „niezwyczajnie małe ręce przeszkadzają do należytego pokonania wyższych trudności”¹ [цыт. па: Piber 1982: 68]. З гэтае прычыны Антаніна спрабавала свае сілы спачатку ў сольным спеве, а пасля – ў дэкламацыі (акцёрскім майстэрстве). Апошняя атрымалася найлепш: вядомы акцёр і рэжысёр Леапольд Матушынскі (1820–1893), які вёў прадмет, няраз у Кнігах паспяховасці адзначаў драматычны талент вучаніцы. Высокія ацэнкі Л. Матушынскага натхнялі Антаніну на поспехі і ў іншых прадметах: сам дырэктар Інстытута Апалінары Концкі (1824–1879) ставіў ёй “вельмі добра”.

У чэрвені 1878 г. Антаніна Корсак атрымала права выступіць у гадавым справаздачным канцэрце студэнтаў і выпускнікоў Вучэльні. Яна дэкламавала *Zachwycenie* Тэафіля Ленартовіча, а Ігнацы Падарэўскі, які завяршаў навучанне, меў ажно тры нумары як піяніст і кампазітар. Варшаўскія газеты згадалі пра іх абаіх. Праўда, невядомы аўтар (пэўна, нехта з выкладчыкаў Інстытута) „Kuriera Porannego” ацаніў выступленне Антаніны даволі крытычна, але – разам з тым – і абнадзейваў²:

Klasę deklamacji na szwank naraziła widoczna bojaźń panny Korsakówny ale wyratowała ją pani Womperska, która wypowiedziała z uczuciem i zrozumieniem Grudzińskiego *Bezimienne dziecko*. Co do panny K[orsakówny] i tej się z czasem powodzić będzie, bo dobre intencje i zrozumienie były w jej deklamacji widoczne – lecz i najodważniejszy żołnierz zadrzeć musi w pierwszym boju³ [Anonim 1878a, nr 180: 2].

Асобныя даследнікі даводзяць, што менавіта пасля канцэрта маладыя людзі звярнулі ўвагу адзін на аднаго. Антаніна вылучалася сярод навучэнцаў Інстытута сваім характарам. Вось як успамінала яе Эмілія Багавічова (1860–1954):

¹ “Незвычайна маленькія рукі перашкаджаюць належнаму пераадоленню больш высокіх цяжкасцяў” (польск.).

² Аўтар „Kuriera Codziennego” выказаўся пра А. Корсак больш прыхільна: „W dziale deklamacyjnym usłyszeliśmy pannę Ant. Korsak w rodzaju naiwnym i p. Maryę Womperską w rodzaju lirycznym. Obie te panie mówiły z uczuciem i dość porównanie” [Anonim 1878b, nr 145: 1–2]. [“У секцыі дэкламацыі мы пачулі панну Ант. Корсак у наіўным стылі і пані Мар’ю Вамперскую ў лірычным. Абедзве гэтыя пані читалі з пачуццём і правільна” (польск.)].

³ “Клас дэкламацыі ледзь не да краху прывёў відавочны страх панны Корсак, але яго выратавала пані Вамперская, якая з пачуццём і разуменнем прачытала *Bezimienne dziecko* Грудзінскага. Што да панны К[орсак], дык і да яе з часам прыйдзе поспех, бо ў ейнай дэкламацыі былі бачныя добрыя намеры і разуменне – нават самы смелы жаўнер можа задрыжаць у першым баі” (польск.).

...wyobrażenia uprzytomniła rysy kobiety, która musiała na życie mistrza rzucić ślad, zostawić odbicie swoich uczuć, dążeń i idei. Są dusze tak silnie świetlane lub bogate w zasoby zapału i moc wiary, że każdy ich czyn, każdy krok zostawia na długie czasy zasiew bujnego kwiecia. Taką kobietą była żona mistrza Paderewskiego Korsakówna. Mało znana szerszemu ogółowi, wcześniej zgasła, ale niezapomniana nigdy tymi, co bliżej ją znali. Cień tej kobiety gorąco kochającej wszystko co wyższe, co szlachetne, patrzącej w przyszłość z jasną pogodą i pragnieniem pogodę tę i dążność czynów społecznych rozgrzewać naokoło siebie, snuł mi się wśród fal melodyj, wśród tych tłumów zebranych słuchaczów, w oklaskach entuzjastycznych, zdawało się, że słyszę głos dźwięczny a taki rzewny, tej, co pierwsza uznała wielkość talentu w młodzieńskim fortepianiście, pokochała go całą potęgą uczucia, wierząc w jego charakter i przyszłość. <...> Ujętą byłam od razu dobrocią mojej nowej znajomej. <...> Nie była ładna, ale twarz niezmiernie wyrazista, a błękitne pogodne oczy o ciepłych błyskach pociągały i wzbudzały zaufanie <...>. Moja nowa znajoma była zawsze bardzo zajęta, zawsze śpieszyła się, obarczona dobrowolnie cudzymi sprawami, zawsze dążyła z załatwieniem jakiegoś interesu, mającego cudze dobro na celu. W przelocie znalazła jednak chwilkę dla zamienienia kilku życiowych wyrazów, uwag, serdecznego ucisku dłoni, co mnie coraz więcej dla niej zjednywało i robiło prawdziwą radość, bo widziałem, że ta sympatyczna osoba dla wszystkich, ta umiejąca się otoczyć pewną dystygowaną powagą koleżanka trzyma się jednak dość z dala od reszty, od wszelkich długich a pustych rozmów, poufałych żartów, co przecież naokoło mnie było na porządku dziennym¹ [Bohowiczowa 1899: 70–71].

¹ “...уяўленне ўзнавіла рысы кабеты, якая мусіла пакінуць след у жыцці майстра, пакінуць адбітак сваіх пачуццяў, памкненняў і ідэй. Ёсць душы, настолькі светлыя або багатыя рэсурсамі энтузіязму і сілы веры, што кожны іх чын, кожны крок на доўга пакідае насенне пышных кветак. Такою кабетаю была жонка майстра Падарэўскага – Корсак. Малавядомая шырокай публіцы, яна рана адышла ў нябыт, але ніколі не была забытая тымі, хто яе ведаў бліжэй. Цень гэтай кабеты, якая гарача любіла ўсё самае высокае і высакароднае, якая глядзела ў будучыню са светлым аптымізмам і жаданнем гэты аптымізм і грамадскую чыннасць пашыраць вакол сябе, лунаў сярод хваляў мелодый, сярод гэтага сабранага натоўпу слухачоў; у бурных воплесках, мне здавалася, што я чую голас дзяўчыны, такі звонкі і пяшчотны, якая першая распазнала ў маладым піянісце вялікі талент і пакахала яго ўсім сэрцам, верачы ў ягоны характар і будучыню. <...> Мне адразу кранула дабрыня мае новае знаёмае. <...> Яна не была прыгожай, але яе твар быў надзвычай выразны, а блакітныя, вясёлыя вочы з цёплым поглядам прываблівалі і выклікалі давер <...>. Мая новая знаёмая заўсёды была вельмі занятая, заўсёды спяшалася, добраахвотна ўзяўшы на сябе чужыя справы, заўсёды імкнулася ўладзіць якую-небудзь справу дзеля чужога інтарэсу. Аднак мімаходзь яна знаходзіла момант, каб абмяняцца некалькімі зычлівымі словамі, заўвагамі і цёплым поціскам рукі, што ўсё больш і больш збліжала мяне да яе і прыносіла сапраўдную радасць, бо я бачыла, што гэтая добрая да ўсіх асоба, гэтая каляжанка, якая ўмела атачыць сябе нейкай

Магчыма, якраз гэтыя рысы характару Антаніны „zblżyły do niej Ignacego i stały się podstawą ich uczucia”¹ [Piber 1982: 70].

У наступным навучальным годзе І. Падарэўскі пачаў працаваць у Інстытуце як выкладчык, а для А. Корсак гэты год быў апошнім годам вучобы.

У ліпені 1879 г. Антаніна атрымала дыплом пра заканчэнне Музычнага Інстытута, а таксама пашпарт для падарожжа ў Віцебскую губерню і выехала ў Рудню. Ігнацы ў гэты час разам з сябрамі ладзіў канцэрты ў курортных мястэчках краю, а з восені зноў пачаў працаваць у Інстытуце. Даследнікі мяркуюць, што маладыя людзі ажыўлена ліставаліся, а падчас зімовых вакацый І. Падарэўскі паехаў у Рудню, каб прасіць у бацькоў рукі Антаніны [гл.: Piber 1982: 75–76]. Але пра побыт кампазітара ў родных мясцінах дзяўчыны сведчаць адно „Księga cenzur uczennic”, у якую 31.12.1879/12.01.1880 г. І. Падарэўскі ў Вялікіх Луках выставіў ацэнкі, ды ягоны канцэрт, які адбыўся ў Вялікіх Луках 2/14 студзеня 1880 г.² Відаць, там, у вялікалуцкім касцёле закаханыя ўзялі шлюб, каб як законныя сужэнцы выехаць у Варшаву ды пасяліцца ў доме 26 пры вуліцы Хмельнай. Бо сцвярджэнне, якое сустракаецца ў навукова-папулярнай літаратуры, што Ігнацы Падарэўскі і Антаніна Корсак узялі шлюб 7 студзеня 1880 г. у Рудні, маёнтку бацькоў Антаніны [гл.: Kienzier 2014; Ignacy Jan Paderewski, online]³, не адпавядае сапраўднасці: у Рудні і яе ваколіцах касцёлаў не было.

Праўда, існуе і іншы погляд на пачатак супольнага жыцця Падарэўскіх: літаратар і публіцыст Мар’ян Гавалевіч (1852–1910), добры знаёмы кампазітара, сцвярджаў, што шлюб маладыя ўзялі „wbrew woli czy po no nawet bez wiedzy rodziców żony”⁴ [гл.: Piber 1982: 497].

27 верасня / 9 кастрычніка 1880 г. у сям’і нарадзіўся хворы (як пазней выявілася) на поліяміэліт сын Альфрэд Антоні Фелікс (1880–1901).

1520. Состоялось въ Варшавѣ въ Приходѣ Св. Креста Октября девятаго двадцать перваго дня тысяча восемьсотъ восьмидесятого года

адметнай сур’ёзнасцю, трымалася, аднак, даволі далёка ад рэшты, ад усіх доўгіх і пустых размоваў, фамільярных жартаў, усяго таго, што было вакол мяне” (польск.).

¹ “Яны наблізілі да яе Ігната і сталі асновай іх пачуццяў” (польск.).

² Плакат канцэрта ў Вялікіх Луках захоўваецца ў Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AIJP, sygn. 251, k. 4).

³ Таксама памылкова сцвярджаецца, што Антаніна Корсак паходзіла з Рудні, якая знаходзілася ў воласці Кіселін Уладзімірскага павета на Валыні (вёска Рудня разам з жыхарамі спаленая ў 1943 г. украінскімі нацыяналістамі з УПА). Сёння Кысылын – вёска ў Лакачынскім раёне Валынскай вобласці Украіны [гл.: Kienzier 2014; Ignacy Jan Paderewski, online].

⁴ “Супраць волі ці нават без ведама бацькоў жонкі” (польск.).

въ двѣнадцать часовъ полдня. Явился Игнатій Падеревскій (Ignacy Paderewski) Учитель Консерваторіумъ двадцати одного года отъ роду въ Варшавѣ подъ номеромъ тысяча пятьсотъ тридцать вторымъ жительствовавший по Хмѣльной улицѣ въ присутствіи Людвика Жуковского Надворнаго Совѣтника шестидесяти лѣтъ отъ роду и Антона Рудковского Учителя Консерваторіумъ двадцати двухъ лѣтъ отъ роду жительствовавшихъ въ Варшавѣ и предъявилъ Намъ Младенца Мужскаго пола родившагося здѣсь въ Варшавѣ въ его Квартирѣ Сентября двадцать седьмат седьмого Октября девятого дня текущаго года въ восемь часовъ вечера, отъ законной его жены Антонины урожденной Корсакъ (Antoniny z Korsaków) двадцати двухъ лѣтъ отъ роду, умершей шестаго восемнадцатаго дня сего Октября. Младенцу этому при Св. Крещеніи совершенномъ сегодня даны имена: Альфредъ-Антонъ-Феликсъ (: Alfred-Antoni-Feliks). Воспреемниками его были Людвикъ Жуковскій съ Терессою Власовъ – Янъ Сливинскій съ Еленою Гурскою и Антонъ Рудковскій съ Ауророю Нипаничъ. Актъ сей по прочтеніи Нами, отцомъ и свидѣтелями подписанъ (подчеркнутое слово безъ значенія)¹. [Подписы] [APW, zespol 0158d-1880b, online].

Антаніна памерла 6/18 кастрычніка 1880 г.

Некралог у газеце „Kurjer Warszawski” паведамляў не толькі пра жалобнае набажэнства ў касцёле Св. Крыжа, але і пра тое, што Антаніна будзе пахаваная ў родным краі:

† Ś. p. Antonina z Korsaków Paderewska, opatrzona św. Sakramentami, po ciężkiej chorobie, w dniu 18 b. m. przeniosła się do wieczności, przeżywszy lat 22. W głębokim smutku pozostały mąż, w imieniu własnym i niemowlęcia, zaprasza przyjaciół i znajomych na nabożeństwo żałobne w górnym kościele św. Krzyża, w dniu 21 b. m., t. j. we czwartek, o godzinie 11-tej rano, oraz na wyprowadzenie zwłok w tymże dniu i z tegoż kościoła,

¹ “1520. Адбылося ў Варшаве ў прыходзе Св. Крыжа дзявятага / дваццаць першага кастрычніка тысяча восемсот васьмідзясятага года ў дванаццаць гадзін апаўдні. З’явіўся Ігнат Падарэўскі (Ignacy Paderewski), настаўнік Кансерваторыі дваццаці аднаго года ад роду, які жыве ў Варшаве ў доме пад нумарам тысяча пяцьсот трыццаць два пры вуліцы Хмельнай у прысутнасці Людвіка Жукоўска, надворнага саветніка, шасцідзесяці гадоў ад роду, і Антона Рудкоўскага, настаўніка Кансерваторыі, дваццаці двух гадоў ад роду, якія жывуць у Варшаве, і прад’явіў Нам дзіця мужчынскага полу, што нарадзілася тут, у Варшаве, у ягонай кватэры дваццаць сёмага верасня / дзявятага кастрычніка бягучага года ў восем гадзін вечара ад законнай яго жонкі Антаніны, народжанай Корсак (Antoniny z Korsaków), дваццаці двух гадоў ад роду, якая памерла шостага / васьмнадцатага кастрычніка. Немаўляці гэтаму пры св. хрышчэнні, здзейсненым сёння, дадзены імёны: Альфрэд-Антон-Фелікс (Alfred-Antoni-Feliks). Хроснымі яго былі Людвік Жукоўскі з Тэрэсаю Уласаў, Ян Слівінскі з Аленай Гурскаю і Антон Рудкоўскі з Аўрораю Ніпаніч. Акт гэты пасля прачытання намі, бацькам і сведкамі падпісаны (падкрэсленае слова без значэння)” (польск.).

o godzinie 3-ej po południu, na dworzec drogi żelaznej warszawsko-petersburskiej¹ [Anonim 1880, nr 233].

Можна меркаваць, што І. Падарэўскі суправаджаў астанкі да Рудні: цягніком да станцыі Пыталава (ці Востраў?), а пасля коньмі праз Апочку і Пустошку да Невеля. Разам з ім падарожнічаў і маленькі Альфрэд, які будзе на некалькі гадоў пакінуты ў бабулі – Юлі з Шапялевічаў Корсак. Магчыма, нават да лета 1886 г., калі Рудню Шапялевічаў абрабавалі зладзеі. Вось як пра гэта напісаў у лісце ад 10 чэрвеня 1886 г. да сябра і хроснага бацькі сына Антона Рудкоўскага (1859–1886) сам І. Падарэўскі:

Wczoraj otrzymałem bardzo przykra wiadomość. Wyobraź sobie, że babkę Fredzia okradziono do szczeru. Gotówka, papiery procentowe, weksle i trochę starych klejnotów – słowem, cała niedoszła sukcesja mojego syna dostała się do rąk złoczyńców. Nie ma szczęścia chłopak. O wykryciu zbrodniarzy niepodobno i marzyć, choć musiał tam między nimi być ktoś dobrze obeznany z całym domem. Szkoda wielka – przypuszczalnie jakie kilkanaście tysięcy rubli² [цыт. па: Piber 1982: 145–146].

Гэта апошня, даступная нам сёння інфармацыя, якая датычыць Юлі Корсак. Зладзеі, скраўшы каштоўнасці, не паквапіліся на карэспандэнцыю Я. Баршчэўскага, якая праз нейкі час трапіць у зборы віцебскага калекцыянера В. Федаровіча.

¹ “† Св. П. Антаніна Падарэўская, народжаная Корсак, асвечаная св. сакрамэнтамі, пасля цяжкае хваробы 18-га чысла гэтага месяца, пражыўшы 22 гады, адышла ў вечнасць. У глыбокім смутку муж ад свайго імя і ад імя немаўляці запрашае сяброў і знаёмых на жалобнае набажэнства ў верхнім касцёле Св. Крыжа 21 чысла гэтага месяца, гэта значыць, у чацвер, у 11 гадзін, а таксама на вынас цела ў той жа дзень і з таго ж касцёла ў 15 гадзін на станцыю Варшаўска-Пецябургскае чыгункі” (польск.).

² “Учора я атрымаў вельмі прыкрую вестку. Уяві сабе: Фрэдзіну бабюлю абрабавалі дашчэнтну. Наяўныя грошы, працэнтныя аблігацыі, вэксалі і крыху даўніх каштоўнасцяў – словам, уся спадчына майго сына трапіла ў рукі злачынцаў. Няма шчасця ў хлапчыны. Аб выяўленні злачынцаў немагчыма нават марыць, хоць сярод іх павінен быў быць нехта, добра знаёмы з усім домам. Гэта вялікая страта – пэўна, больш за дзесяць тысяч рублёў” (польск.).

II

Як вядома, захавалася толькі частка карэспандэнцыі Я. Баршчэўскага да Ю. Корсак. Не выклікае сумнення, што ліставанне магло, па-першае, пачацца раней 1837 г., па-другое, быць больш частым, па-трэцяе, працягвацца пазней вясны 1844 г. Адно з гэтых нашых дапушчэнняў – другое – пацвярджаецца публікацыямі Д. Васілеўскага, які працаваў не з 28-ю, а 31-м лістом Я. Баршчэўскага.

Але найперш каталагізуем усе вядомыя сёння лісты паэта да Ю. Корсак, падаючы старую і новую сінатуры і колькасць старонак.

	Дата	Сінатура 1920-х гг.	Сінатура др. пал. XX ст.	Заўвагі
1.	4.08.1837 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16-1	ВОКМ <u>КП 7324/1</u> П-І 52	4 стар.
2.	20.08.1837 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16-2		Адсутн.
3.	9.09.1837 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16-3		Адсутн.
4.	?	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16-4		Адсутн.
5.	3.12.1837 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16-5	ВОКМ <u>КП 7324/2</u> П-І 53	4 стар.
6.	4.02.1838 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/6	ВОКМ <u>КП 7324/3</u> П-І 54	4 стар.
7.	24.04.1838 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/7	ВОКМ <u>КП 7324/4</u> П-І 55	4 стар.
8.	6.08.1838 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/8	ВОКМ <u>КП 7324/5</u> П-І 56	4 стар.
9.	14.09.1838 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/9	ВОКМ <u>КП 7324/6</u> П-І 57	4 стар.
10.	16.10.1838 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/10	ВОКМ <u>КП 7324/7</u> П-І 58	4 стар.
11.	15.11.1838 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/11	ВОКМ <u>КП 7324/8</u> П-І 59	8 стар.
12.	19.12.1838 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/12	ВОКМ <u>КП 7324/9</u> П-І 60	3 стар. Адсутн. частка ліста ¹
13.	6.02.1839 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/13	ВОКМ <u>КП 7324/10</u> П-І 61	3 стар.
14.	8.03.1839 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/14	ВОКМ <u>КП 7324/11</u> П-І 62	7 стар.
15.	8.05.1839 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/15	ВОКМ <u>КП 7324/12</u> П-І 63	4 стар.
16.	24.08.1839 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/16	ВОКМ <u>КП 7324/13</u> П-І 64	3 стар.
17.	6.10.1839 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/17	ВОКМ <u>КП 7324/14</u> П-І 65	10 стар.
18.	21.11.1839 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/18	ВОКМ <u>КП 7324/15</u> П-І 66	4 стар.

¹ У Віцебскім аддзяленні Беларускага дзяржаўнага музея ў 1920-я гг. гэты ліст захоўваўся цалкам. Праўда, Д. Васілеўскі нічога не напісаў пра яго змест, адно пазначыў, што ў ім занатаваная балада [гл.: Васілеўскі 1925а: 155].

19.	1.01.1840 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/18 ¹	ВОКМ КП 7324/16 П-I 67	6 стар.
20.	11.02.1840 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/20	ВОКМ КП 7324/17 П-I 68	1 стар.
21.	22.02.1840 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/21	ВОКМ КП 7324/18 П-I 69	3 стар.
22.	8.03.1841 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/22	ВОКМ КП 7324/19 П-I 70	4 стар.
23.	12.06.1841 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/23	ВОКМ КП 7324/20 П-I 71	3 стар.
24.	29.08.1841 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/24	ВОКМ КП 7324/21 П-I 72	3 стар.
25.	10.12.1841 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/25	ВОКМ КП 7324/22 П-I 73	3 стар.
26.	28.01.1842 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/26	ВОКМ КП 7324/23 П-I 74	3 стар.
27.	20.04.1842 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/27	ВОКМ КП 7324/24 П-I 75	3 стар.
28.	20.09.1942 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/28	ВОКМ КП 7324/25 П-I 76	3 стар.
29.	20.12.1842 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/29	ВОКМ КП 7324/26 П-I 77	4 стар.
30.	10.09.1843 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/30	ВОКМ КП 7324/27 П-I 78	4 стар.
31.	6.03.1844 г.	БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/31	ВОКМ КП 7324/28 П-I 79	1 стар.

Даты двух з трох згубленых лістоў Я. Баршчэўскага ўзнаўляюцца паводле артыкулаў Д. Васілеўскага. Аказваецца, у 1837 г. паэт пісаў сваёй “шаноўнай сястры” даволі часта – часам нават праз два-тры тыдні. Змест гэтых двух лістоў даследнік перадае толькі часткова. Так, ліст ад 20 жніўня 1837 г. пераказваецца наступным чынам:

Пры такіх настроях час цягнуўся надта марудна. Здавалася, што даўно ўжо ня быў на Беларусі. На гэта жаліцца паэта ў другім лісьце ад 20-VIII-1837 г. Думкі ўцякаюць за вакно, успаміны адлятаюць у мінулае быцьцё ў Рудні. 2 сонэты гэтага лісту разгортваюць далейшае замілаваньне сястрой – увасабленьнем Беларусі. Гэтыя ўспаміны яму гучаць, “як голас прыязны ў бязьлюднай пустыні”. Асабліва яскравы другі сонэт, у якім паэта жаліцца:

Мне думкі хвалюе смутак строгі,
Голас мовы заглумляецца цяжарам нужды.
Пакорнай долі я хацеў быць камянём,
Каб перанесьць удар долі, які атруціў жыцьцё.
Так напэўна гэта вечная душы маея нуда
Акамяніла для ўсіх уцех мае жаданьні.
Мінулае шчасьце і трывога толькі ў маея памяці.

¹ Памылка. Трэба: БДЗМ ВА. Рукапісы № 6-16/19.

У такім нудным настроі натуральна кінуцца ў абыймы царквы, у малітву, і Баршчэўскі дасылае ў Рудню “Парыскі польскі алтарык¹ і кніжку аб цудоўных медальках²”, ходзіць да касьцёлу піараў³, моліцца (ліст ад 20-VIII), але гэта не дапамагае [Васілеўскі 1928: 89].

Сем радкоў санета, пададзеныя Д. Васілеўскім у падрадковым перакладзе, паэт хіба не будзе друкаваць. Прынамсі, выявіць гэты санет не ўдалося.

Наступны ліст Я. Баршчэўскага, датаваны 9 верасня 1837 г., зноў коратка пераказваецца маладым даследнікам:

Жыцьцё ідзе наперад, разгортваецца новы лад. Трэба шукаць прыстасаваньня сваім сілам. Лісты, перапіска з Юліяй здаюцца спакоем, але не надоўга. Успамінаецца Полацк, езуіцкая калегія, таварышы, манастырскі званок, пуцявінная зорка – панна і – раптам “лопнуў якар надзеі, падлеглы лёсу пыву па волі буры, куды вецер нясе, пакуль не загіну на пяску”. (Ліст ад 9-IX-1837 г.). У далейшых лістох жаліцца Баршчэўскі на клімат і паведамляе аб клопатах з Апякунскім саветам пры заставе грошай па даручэньню пані Шэпялёвіч [Васілеўскі 1928: 89].

Тут няма гаворкі пра наяўнасць у лісце вершаваных тэкстаў, але, на нашу думку, Д. Васілеўскі перадае менавіта змест верша, які будзе апублікаваны ў першым томе альманаха „Niezabudka” пад тытулам *Do Julii*:

Błysła droga ognista spadającej gwiazdy,
Blaskiem lamp pałających świecą się ulice,
Gdzieniegdzie tylko słysząc grzmoty prędkiej jazdy.
Gdzieniegdzie się odezwie czujna straż stolicy.
Ten czas jest dla spoczynku, a mię smutek truże,
Próżno się utrudzone zamknąć oko siłę;

¹ Маецца на ўвазе падрыхтаваны паэтам і публіцыстам Стэфанам Вітвіцкім (1801–1847) *Ołtarzyk polski to jest zbiór nabożeństwa katolickiego: mieszczący w sobie nabożeństwo zupełne i na wszelki czas, także pieśni kościelne, różne nauki duchowne z wielu ksiąg krajowych i zagranicznych przez Kościół Ś. potwierdzonych, dla użytku wiernych ułożony*, упершыню выдадзены ў Парыжы ў 1836 г. літаратарам і выдаўцом Аляксандрам Елавіцкім (1804–1877).

² Цудоўны Медалік – гэта срэбраны медальён, на аверсе якога знаходзіцца постаць Прачыстае з раскладзенымі рукамі, з якіх разыходзяцца промні, а на рэверсе – два сэрцы. З’яўляецца сімвалам Боскае апекі. Відаць, маецца на ўвазе адна са шматлікіх кніжачак пра відзежы Кацярыны Лабурэ (1806–1876), у якіх яна ў 1830 г. атрымала ад Дзевы Марыі заданне падрыхтаваць Цудоўны Медалік.

³ Гаворка пра касцёл св. Станіслава, асвечаны ў 1825 г. Быў пабудаваны клопатам магілёўскага мітрапаліта арцыбіскупа Станіслава Богуша-Сестранцэвіча (1731–1826) на набытай ім зямлі ў Каломне пры вуліцы Гандлёвай (сёння – ул. Союза Печатников 22). У Пецярбурзе ў той час меўся (ад 1783 г.) таксама касцёл св. Кацярыны на Неўскім праспекце, у якім колісь служылі езуіты, а пасля 1820 г. – дамінікане.

Myśl moja w kraj pamiątek bez snu ulatuje,
 Gdzie niegdyś upłynęły życia mego chwile.
 Pamiętam, niegdyś dzwonek klasztorny swém brzmieniem
 Zwoływał towarzyszków młodych do gromady,
 Serce nie było jeszcze znajome z zmartwieniem,
 Nie znałem ani świata, ani losu zdrady.
 Przeznaczenie, niestały czas wszystko odmieni,
 Znikła radość prawdziwa jako snu marzenie,
 Zamilkł dzwonek klasztorny w powietrznej przestrzeni,
 I dzwoni tylko w myśli jego tęskne brzmienie. –
 Wpłynąłem na burzliwe morze tego świata,
 Nie dla tego, by skarby bogate dobywać,
 Lub też sławą ogłosić życia mego lata,
 Ale że każdy musi po tych falach pływać. –
 I kiedy jasne niebo skryły nieszczęść chmury,
 I groźnie zaszumiła przestrzeń wód głęboka,
 Błysła śród chmur przede mną piękna gwiazdka z góry, –
 A to było spotkanie pierwsze, twego oka!
 Mniemałem, że ta gwiazdka, co mym rządzi losem,
 Rokowała szczęśliwą w żegludze odmianę,
 Ośmielony jak gdyby przewodnika głosem
 Zwycięzę groźby morza, w cichym porcie stanę. –
 Nie dla mnie ta na niebie gwiazdka w pięknym blasku!
 Zaszła ona i pękła nadziei kotwica;
 Uległy przeznaczeniu, nim zginę na piasku,
 Płynę powolny burzy, gdzie mnie wir pochwyca¹. –
 [Jan B. 1840: 193–195]

1 Мільгнула вогненна сцэжка зоркі, што ўпала,
 Ззянем лямпаў асветленыя вуліцы,
 Сям-там толькі чуваць тарахценне хуткай каляскі.
 Сям-там адгукнецца пільная сталічная варта.
 Гэта час для адпачынку, а мяне смутак труціць,
 Дарэмна спрабую заплюшчыць стомленыя вочы;
 Мае думкі ўвесь час ляцяць у краіну ўспамінаў,
 Дзе калісьці плыў майго жыцця час.
 Памятаю, калісьці кляшторны звяночак сваім гучаннем
 Склікаў маладых таварышаў у кола,
 Сэрца не ведала яшчэ маркоты,
 Я не ведаў ні свету, ні здраднае долі.
 Лёс, нясталы час усё зменіць,
 Сапраўдная радасць, як сон, знікла,
 Змоўк кляшторны звяночак назаўсёды,
 І толькі ў думках жыве яго сумнае гучанне. –
 Я выплыў на бурнае мора гэтага свету
 Не таму, каб здабываць багатыя скарбы

Заўважым яшчэ: хіба на гэты твор, напісаны ў 1837 г., Г. Шапялевіч адкажа (пэўна, наступным летам, калі Я. Баршчэўскі зноў прыедзе ў Рудню) вершам (*Nie będzie twoją*) пра астранома, які знайшоў сваю зорку, але яна ніколі не сыдзе да яго са сваіх нябёсаў.

Саракашасцігадовы паэт відавочна ці не адразу ведаў, што Юля Корсак ніколі не стане сяброўкаю ягонага жыцця, але цягам некалькі гадоў будзе праз вершы, санеты і балады выяўляць свае пачуцці да кабет, што адно дазволіла называць сябе “сястрою”.

Лісты Я. Баршчэўскага да Ю. Корсак друкуюцца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў рукапісу паводле: ВАКМ (Віцебскі абласны краязнаўчы музей), ф. 7324/1–КП 7324/28: [Лісты Яна Баршчэўскага да Юлі Корсак].

Асаблівасці мовы лістоў Я. Баршчэўскага аналізаваў віцебскі лінгвіст Сяргей Якаўлеў у артыкулах:

1. *Некоторые особенности языка писем Яна Барщевского* [в:] *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich: kultura i literatura*, t. IV. Białystok 2000, s. 221–226;

2. *Особенности языка произведений польскоязычных писателей Витебщины первой половины XIX в. (на материале произведений Яна Барщевского)* [в:] *Белорусское Поозерье: Язык и духовная культура*. Минск 2001, с. 165–176.

Менавіта рукапісы паэта з’яўляюцца адзінаю крыніцаю вывучэння адметнасцяў ягонае пісоўні, якая зазнала значных зменаў, калі творы з’яўляліся ў друку.

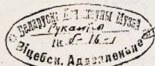
Ці каб славай пакрыць гады майго жыцця,
Толькі таму, што кожны павінен плыць па гэтых хвалях. –
І калі яснае неба схавалі хмары няшчасця,
І грозна зашумела адкрытае глыбокае мора,
Мільгнула сярод хмараў перада мной чароўная зорка, –
Была гэта першая сустрэча з вачыма тваімі!
Меркаваў, што зорка, якая кіруе маім лёсам,
Абяцала шчаслівую перамену ў плаванні,
Падбздэраны, нібы голасам правадніка,
Лічыў, што адолею пагрозы мора і ў ціхім порце стану. –
Ды не для мяне гэтая чароўная зорка ў небе!
Закацілася яна і лопнуў якар надзеі;
Пакорны лёсу, перш чым загіну на пяску,
Я пыву па волі буры, а вір мяне круціць (польск.).

było powołano ustnie, co nie raz wy-
 chodzi na myśl, wszędnie Petersburg-
 skie powozi nieinteresują, mi, pamięci
 i przeznaczenie to tylko zażycie moje
 myśli.

Przybywszy do stolicy spotkałem
 między papierami Portret Pani, nie
 zupełnie zrobionym to, ale przez za-
 gromnienie, i niech Panią niegniewa-
 te moje wykreślenie gdyż one dla
 mnie najprzyjemniejsze — proszę,
 odemnie usatować razeni mamuni
 Dobrodzie, a siostrze Pannie Fran-
 ciszce oświadczając moje ustanowienie.
 Zostać z najwyraźnym moim za-
 ciekaniem z z najczulszą życzli-
 wością.

najniższy życzę

Jan Baranowski

7324/1

ВСКМ КН 7324/1
 П-1 54

Łanowna siostra.

Na rozkaz Pani nazywam się siostrą
 zgadzając się we wszystkim z ciałem, lecz przyni-
 kanie moje do ciał osoby, niech Pani sama odcis-
 nie będzie rozpostawiać, lecz wyroków więcej
 jakoś opisać, co ciałem będzie oddalonym i ma-
 ię w pamięci osoby Pani i więcej gdzie
 bytem tyle najczulszemu.

Prze myśli, lecz, aby w moim moim
 wte, oświadczyć, że spotkać.
 Wśród tych ciężytych stanów, jakimś ciałem
 Tamby Anioła wyznaczyć między ludźmi
 i ciałem, który nieśmiertelny jest
 Chciałbym by ciałem tam mi było w ciałem

Zostałem Panią i wszystkimi ciałem dla
 mnie przyjemnym 28. Jula w tym że dnia
 Zostałem do Panów Skrzypniów, tam
 po przejeździe kilka minut w rozmowach,
 zapuścił mi, ciałem bym niechciał w ciałem
 gorący dla ochłody napicie, młina, dobra
 zgod moim Anioła, raz co barzo w ciałem
 bytem, myślał, jak dobre ciałem tu ciałem

Ліст Я. Баршчэўскага да Ю. Корсак ад 4.08.1837 г.

Лісты Яна Баршчэўскага да Юлі Корсак

[1]

|_{1r}|

1837 roku
4. Augusta
Peterzburg.

Szanowna siostró.

Na rozkaz Pani nazywam Jmieniem siostry zgadzaić się we wszystkim z iey wolą, lecz przywiązanie moje do iey osoby, niech Pani sama osądzi, nie będę się rozpostrzeniać, lecz w|krotkich wierszykach opiszę, co czuię będąc oddalonym i mając w pamięci osobę Pani i miejsce gdzie byłem tyle najszczęśliwszym.

Gdzie mysli lecą, oby w moiej mocy
W|te okolicy zalecieć z|połnocy
Srod lip cienistych stanąć jakim cudem
Tamby Anioła uyrzał między ludem
J ciesząc chęci nienasytnym okiem
Chciałbym by chwilka tam mi była rokiem¹.

Zostawiłem Panią i wszystkich osob dla mnie przyjemnych 28. Jula. w tym że dniu zaiechałem do Panow Styczynskich, tam po przeysciu kilka minut w rozmowach, zapytał mię, czylibym niechciał w upał gorący dla ochłody napic się mlika, dobrze zgad moje chęci, za co barzo w dzięczny jemu byłem, myśląc jak dobre ludzi tu zyią |_{1v}| umieią zgadywać ządania i potrzeby obcych. Ku wieczorowi przybyłem do Niedomiorek, a po zachodzie słońca, zapaliwszy cigarę siadłem na pocztową cieleżkę, wyiechałem na całą noc, i dzwonek mi napominał, że coraz się więcej a więcej oddalam.

¹ Гэты верш у крыху змененым выглядзе і пад тытулам *Dla Elizy L.* будзе змешчаны ў другім томіку „Niezabudki”:

Gdzie myśli lecą, oby w mojej mocy!
W dalekie strony zalecieć z północy.
I tam nad Dźwiną stanąć jakim cudem,
Tambym Anioła ujrzał między ludem,
Elizo! tamby śledąc ciebie wzrokiem,
Chciałbym by chwilka tam mi była rokiem.

[Barszczewski 1841: 88]

Звестак пра знаёмую Я. Баршчэўскага Элізу Л., якая жыла, відаць, у Віцебску ці Полацку (nad Dźwiną) пакуль не выяўлена.

Na drugą noc bezsenney także moiey podruży Pamięć moja bez przerwy była o Pani i ja s myśli moich wybrałem następne dwa sonety, które; przybywszy na Poczcie ołówkiem napisałem w wierszach.

W spomnienie w drodze.

Furman krzyknął brodaty, pusił koniom wodze
J głośny dzwonek nocne obudził milczenie;
Oswiecał błądy Xiężyc Niebieskie sklepienie
Rzędem mijały brzozy z|obu stron przy drodze.

Zawała piersi moje tęsknicy kamieniem:
Dotknięta wyobraznia posępny widokiem
J myśli zasępione smutku czarnym mrokiem,
Odpocząć ulatuią w|te strony s westchnieniem,

Gdzie i wczoray noc całą wisały bezsenne,
Nad czarnemi oczyma do samego switu.
Tak łąza gwiazdy wieczornej upadłszy s błękitu

Drzy na listku, nim światło rostopi iąienne¹
Ale gdy po zachodzie słońca dzień się skraca:
Znowu łezką perłową na kwiatek powraca.

[2r] Drugi sonet o przeznaczeniu; ilekróć te słowo mówiła mi Pani, tyle razy poczułem w sobie jakąś trwoę, i mi się zdaie że one w gniewie na nas posyła niebo, czemu ani zapobiec ani uniknąć nie w naszej mocy i pono gorzkie doswiadczenie nauczyło nas one powtarzać.

Przeznaczenie

Jeśli kogo dogoni losu zemsta sroga,
J sięga gorycz cierpień do serca głęboko,
Wznosząc z|jękiem ku niebu swoje łzawe oko
J w nocy bez spoczynku błaga litość Boga.

Lecz gdy modły bez skutku, bolu niema miary,
Wzrok wyschnie obłąkany, i ięk oniemieie
W zimney piersi, serce się trucizną zaleie;
Przestrasza lud podobnym będąc nocney mary.

Nakoniec tym dekretem w okropnym cierpieniu
Żądaiąc zmniejszyć co dzień niszczące płomienie,
Powie: „by cierpieć takie moje przeznaczenie”.

¹ Дадзены матыў будзе выкарыстаны Я. Баршчэўскім у вершы *Podróż*, апублікаваным у трэцім томе „Niezabudki”:

Tam ma дума tkwi bezsenna,
Jak na listku drzy do świtu,
Padająca łąza z błękitu
Nim roztopi światłość dzienna.
[Barszczewski 1842a: 8]

Juliano kazałaś wierzyć przeznaczeniu;
Gdzie szuka człowiek ulgi w okropnej kolei,
Ach! czemuż ani słówka s ust twych o nadziei¹.

Wykroczyłem nie spełniając wolę Pani nie napisałem nic w moim liście interesownego, nic wesołego, a tylko to co nieraz |_{2v}| było powtarzано ustnie, co nieraz wycisnęło łzy z oczu moich i o czym mi zabroniono powtarzać. Moja Pani nic mi teraz żartobliwego, nic wesołego nie|przychodzi na myśl, wszystkie Peterzburskie nowosci nie|interesują mię, pamięć i przeznaczenie to tylko zajmują moje myśli.

Przybywszy do stolicy spotkałem między papierami Portret Pani, nie umyślnie zrobiłem to, ale przez zapomnienie, i niech Panią nie gniewa te moje wykroczenie gdyż one dla mnie nayprzyjemniejsze. – proszę ode|mnie ucałować rączki Mamuni Dobrodzice, a siostrze Pannie Franciszce oświadczyć moje uszanowanie. Zostań z naywyższym moim szacunkiem i z nayszczerzą życzliwością.

Nayniższy sługa
Jan Barszczewski

переклад

1837 год
4 жніўня
Пецяярбург

Шаноўная сястра!

Па загадзе Пані называю яе сястрою, згаджаючыся ва ўсім з ейнаю воляю; дык мая прыхільнасць да яе асобы, няхай Пані сама мяркуе, не будзе пашырацца, але ў кароткіх вершыках апішу тое, што адчуваю, калі, знаходзячыся далёка, успамінаю Пані і мясціны, дзе я быў гэтакім шчаслівым.

Куды ляцяць думкі, каб у мяне была моц
У тых ваколіцы заляцець з поўначы,
Сярод цяністых ліпаў стаць якімсьці цудам –
Там бы Анёла я пабачыў між людзей;
І, цешачы хэнці ненасытным вокам,
Хацеў бы, каб хвілінка там была для мяне годам.

¹ Твор будзе надрукаваны ў трэцім томіку „Niezabudki” пад тытулам *Cierpienie* са змененым апошнім тэрцэтам:

Bóg rządzi światem i ja wierzę przeznaczeniu,
Tam szuka człowiek ulgi w okropnej kolei,
Lecz w niebie nam przyświeca gwiazdka i nadziei.
[Barszczewski 1842b: 21]

Я пакінуў Паню і ўсіх прыемных мне асобаў 28 ліпеня і ў той жа дзень заехаў да паноў Стычынскіх¹; там, праз колькі хвілінаў гаворкі, пан запытаўся ў мяне, ці не хацеў бы я дзеля ахалоды ў такую спёку напіцца малака, адгадаўшы маё жаданне, за што я быў вельмі ўдзячны яму, думаючы: “якія добрыя людзі жывуць тут; яны ўмеюць адгадаваць жаданні ды патрэбы іншых”. Бліжэй да вечара я прыехаў у Недамеркі², а пасля захаду сонца, запаліўшы цыгару, сеў у паштовую каляску і выехаў на ўсю ноч. І толькі званок нагадаў мне, што я ўсё далей ды далей.

І другую, таксама бяссонную ноч майго падарожжа мая памяць нязменна была пра Паню, і я з маіх мрояў выбраў два наступныя санеты, якія, прыехаўшы на паштовую станцыю, запісаў алоўкам.

Успамін у дарозе

Барадаты фурман крыкнуў, пусціў коням лейцы
І галасісты званок абудзіў начное маўчанне;
Бледны месяц асвятляў нябеснае скляпенне,
Шэрагам мільгалі бярозы абাপал дарогі.

Завальвае мае грудзі каменне тугі,
Уяўленне крануў змрочны краявід,
І думкі, азмрочаныя чорнай цемрай смутку,
Адлятаюць з уздыханнем адпачыць у той край,

Дзе і ўчора ўсю ноч бяссонна віталі
Над чорнымі вачыма да самага світання.
Так слёзка вячэрняе зоркі, упаўшы з блакіту,

Трымціць на лістку, пакуль дзённае святло яе не растопіць,
Але калі пасля заходу сонца дзень закончыцца,
Зноў жомчужная слёзка вяртаецца на кветку.

Другі санет пра наканаванасць. Кожны раз, калі Пані казалася мне гэтае слова, я адчуваў у сабе нейкую трывогу, і мне здаецца, што яе ў гневе пасылае на нас Неба; а гэта мы не можам ні прадухіліць, ні пазбегнуць, дык горкі досвед навучыў нас паўтараць яго.

Наканаванасць

Калі напаткае кагосьці суровая помста лёсу
І горыч пакутаў сягае глыбока ў сэрца,

¹ Сярод падпісантаў на трэці томік альманаха „Niezabudka” (1842) згадваецца „Styczyński Benedykt, Buchhalter”.

² Маецца на ўвазе станцыя Недамеркі, што знаходзілася на г. зв. “белорусским” (кацярынінскім) паштовым тракце (Вялікія Лукі – Недамеркі – Прыскура – Міхайлаў пагост – Бежаніцы – Ашава – Сарокіна – Дутрава – Порхаў – Баравічы – Залазы – Феафілава пустынь – Луга – Выра – Санкт-Пецярбург). Сёння Недамеркі – невялікая вёска ў Навасакольніцкім раёне Пскоўскае вобласці. На паштовых конях Я. Баршчэўскі праязджаў блізу 500 км.

Дык ён, узяўшы з енкам да Неба свае заплаканыя вочы,
І ў ночы без спачынку просіць у Бога літасці.

Але калі малітвы марныя, боль бясконцы –
Высахнуць звар'яваныя вочы і анямее енк
У халодных грудзях, сэрца напоўніцца атрутаю,
Ён палохае людзей, бо стане падобным да начное мары.

Нарэшце з гэтым выракам на жахлівыя пакуты,
Прагнучы палегчыць штодзённае полымя мукаў,
Ён скажа: “Цярпець мне наканавана”.

Юльянна! ты казала верыць у наканаванасць,
Дзе чалавек шукае палёгкі ў жахлівым лёсе.
Ах! Чаму ж з вуснаў тваіх ані слоўка пра надзею.

Правініўся, не выканаў волю Пані, не напісаў у сваім лісце нічога цікавага, нічога вясёлага, а толькі тое, што няраз паўтаралася вусна, што няраз выклікала слёзы ў мяне на вачах і пра што мне забаронена паўтараць. Мая Пані, нічога жартаўлівага, нічога вясёлага мне цяпер не прыходзіць у галаву. Усе пецярбургскія навіны не цікавяць мяне. Памяць ды наканаванасць – толькі гэта займае мае думкі.

Прыехаўшы ў сталіцу, я натрапіў сярод папераў на партрэт Пані; ненаўмысна зрабіў гэта, а праз няпамятлівасць, дык няхай Паню не гневаць мае гэтыя ўчынкі, бо яны для мяне самыя прыемныя. Проша ад мяне пацалаваць ручкі Матулі-дабрадзеіцы¹, а сястры паненцы Францішцы² засведчыць маё шанаванне. Застаюся з маёй самай высокай павагай і з самай шчырай зычлівасцю.

Найніжэйшы слуга
Ян Баршчэўскі

[2]

|1r|

3. Decembra 1837 roku
Peterzburg

Szanowna Siostro.

Jaka różnica między życiem wiejskim i miastowym, siostro się nudziż że mało sąsiedstwa i rzadko bywa w wesołym towarzystwie, a ja o jak jestem kontent, jeśli wybiorę czas krótki że mogę być samotnym i będąc wolnym od moich obowiązków zajmę się księgą lub piurem. Teraz przejechałem na nową kwatyrę, zbliżyłem się więcej do strzodka miasta, do tych miejsc gdzie mam swoich uczniów. Gospodarz mój gorliwy Niemiec, porządny doktor,

¹ Гаворка пра Юзэфу Шапялёвіч, маці Гаўдэнтыя, Фелікса, Юлі і Францішкі.

² Францішкі Шапялёвіч няма ў інвентары ў спісе асобаў, якія валодалі маёнткам Рудня ў 1847 г. Магчыма, выйшаўшы замуж, яна жыла ў іншым месцы.

i mający wielką pretensją do Filozofii, często uzbrojony argumentem wieczorami na pada na mnie często czas samotny który tak rzadko kiedy mogę spotkać on gwałtem wydziera, i tylko samy ranek mam wolny dla moich zabaw i dla napisania listu do Siostry. o nowościach żadnych nie uwiadamiam, do tych czas nic niema takiego, ^[1v] coby było godne uwagi, zima tu mroźna i dzienne światło barzo bywa krótkie.

W długich nocach posępny Grudzień cicho mija
Mróz okna zarysował ręką lodowatą
Po północy już osma godzina wybija
Przy ogniu siedzę w myślach jak więzień za kratą.

Siostrze dałaś mi imię przyjaciela brata,
Chciałbym cieszyć wspomnienie tą pamiątką drogą,
Lecz gdy zwróciłem uwagę na niestałość świata,
Myśli me Filozofa torem iść nie mogą.

Od dawna już tęsknica w pamięci mej tkwiąca,
Ledwo oczy odkryłem po nocnej kolei,
W obłąkanie samotne myśli moje wtrąca,
Życia straszną żeglugę malując w Jdei.

Lecz oto, ranna zorza za krasnym obłokiem,
Mroz się więcej usiła po pułnocnej burze,
Wojsko dymów nad miastem niezliczone okiem,
Jak Tytany do Nieba pnać się giną w górze.

^[2r] Dzwonów huk połączony budząc silne drzenie,
Lud wiary panującej do pokłonów wzywa,
Słońce przez mgły powietrza rzucając promienie,
Złote blachy na Cerkwiach płomieniem pokrywa.

Tu dzień gościem, wizytą krótką błyska oku,
Rzadko kiedy na mlecznej drodze gwiazdy świecą.
Niebo się kryje w chmurach ziemia w nocnym mroku
J s północy śnieg pędząc silne wiatry lecą;

Lubię kiedy widoki skryją nocne cienie
J gdy się skupią wichry gwizdząc s krajów świata,
W zmagają się w mej pamięci posępne wspomnienie
J myśl moja daleko s północy ulata.

Siostrze! bawiąc się w domu przy zmroku wieczora,
Gdy za oknem wiatr smutnie wyjąc śniegi wzruszy,
W spomni o mnie i powiedz, ta burzliwa pora,
Jest podobna do jego niespokojnej duszy¹.

¹ Верш без другоє і пятає строфаў будзе апублікаваны ў трэцім томіку „Niezabudki” пад тытулам *Smutek* [гл.: Barszczewski 1842с: 185–186], праўда, з пазнакаю, што ён быў напісаны нібыта ў 1839 г.

W opisanu moim w mieszałem melan|_{2v}|choliczne wyrazy nie|mog-
łem ominąć, imi myśl zaięta, a myśl jest życiem duszy.

Proszę ode|mnie Mamuni rączkę ucałować, siestrze oświadczyć nay-
niższy ukłon i powiedzieć starszemu bratu, że szczerze jemu życzliwi czekaia
do stolicy, niedawno Pan Serabinowicz i Einerling pytali się u mnie o Panu
Gawdentym, czy nie|mam jekiey wiadomości. odpowiedziałem, że barzo jest
zaięty Interesami w zględem poddanych i że gdy dzieło wstąpi do Senatu to
naypewnie przybędzie do Peterzburga. Zostaie na|zawsze szczerze
życzliwym.

Naynizszy sługa
J. Barszczewski

пераклад

3 снежня 1837 года
Пецябург

Шаноўная Сястра!

Якая розніца паміж жыццём вясковым і гарадскім! Сястра
нудзіцца, што мала суседзяў і рэдка бывае ў вясёлым таварыстве, а я?
О, як я задаволены, калі знайду час, каб пабыць аднаму ды, будучы
вольным ад маіх абавязкаў, заняцца кніжкаю альбо пяром. Цяпер
я пераехаў на новую кватэру¹, наблізіўся да цэнтра горада, да тых
мясцінаў, дзе маю сваіх вучняў. Мой гаспадар – немец руплівы, добры
лекар, з вялікай прэтэнзіяй да філасофіі, узброіўшыся аргументамі,
часта вечарамі нападае на мяне і вольны час, што такі рэдкі ў мяне,
гвалтам выдзірае. Дык толькі раніцу маю дзеля сваіх забаваў ды дзеля
напісання ліста да Сястры. Пра навіны нічога не пішу, бо няма нічога
такого, што было б годным увагі. Зіма тут марозная, а светлавы дзень
вельмі кароткі.

Доўгімі начамі хмурны снежань ціха мінае,
Мароз ледзяною рукою размаляваў шыбы.
Пасля поўначы ўжо прабіла восьмая гадзіна,
Я, задуманы, сяджу ля агню, як вязень за кратамі.

Сястра, ты дала мне імя прыяцеля, брата,
Я хацеў бы цешыцца гэтаю дарагою памяткаю,
Але калі звярнуў увагу на нясталасць свету –

¹ Вядомы чатыры пецябургскія адрасы Я. Баршчэўскага: у 1834 г. ён жыў у до-
ме 121 (дом капітана Пляханава) на набярэжнай Кацярынінскага канала
(сёння: наб. канала Грибоедова, д. 136); у 1837 г. – у доме 3 (дом капітана
Ціханава) пры вуліцы Гразнай (сёння: Лермонтовский пр., д. 12); у 1839 г. –
у доме 14 (дом купчыхі Касаткінай) пры вуліцы Кананерскай (сёння:
ул. Канонерская, д. 11); у 1844 г. – у доме 18 (дом Тацішчавай) пры вуліцы
Пад'ячаскай (сёння: ул. Подъяческая, д. 17).

Мае думкі шляхам філосафа ісці не могуць.

Здаўна ўжо туга, што жыве ў маёй памяці,
Ледзь вочы адкрыю пасля начнога змроку,
У распачную самотнасць думкі мае кіруе,
Страшную вандроўку жыцця малюючы ў Ідэі.

Але вось – дзянніца за чырвоным воблакам,
Мароз мацнее ўсё больш пасля паўночнае буры,
Войскі дымоў на горадам, незлічоныя вокам,
Як Тытаны, імкнучыся ў неба, гінуць угары.

Палучаны гук званоў, абуджаючы дрыгаценне,
Люд паноўнае веры кліча на паклоны.
Сонца, кідаючы промні праз імглу туманаў,
Залатую бляху на цэрквах пакрывае полымем.

Тут дзень госцем, кароткім візітам бліскае воку,
Рэдка калі на млечным шляху зоркі свецяць,
Неба хаваецца ў хмарах, зямля – начным змроку,
І з поўначы, гонячы снег, ляціць моцны вецер.

Я люблю, калі начныя цені схаваюць краявіды
І калі збяруцца, свішчучы, вятры з усіх краёў свету,
Узмацняецца ў маёй памяці змрочны ўспамін
І мая думка далёка з поўначы адлятае.

Сястра! Бавячыся дома вячэрнім паўзмрокам,
Калі за вакном вецер, выючы тужліва, снег уздыме,
Згадай пра мяне і скажы: “Гэтая бурная пара
Падобная да ягонае неспакойнае души”.

У сваё апісанне я ўвёў меланхалічныя выразы. Не мог без іх. Імі думкі занятыя, а думкі – жыццё душы.

Проша ад мяне пацалаваць ручку Матулі, засведчыць мой самы нізкі паклон сястры ды сказаць старэйшаму брату¹, што шчыра яму зычлівыя чакаюць яго ў сталіцы. Нядаўна пан Серабіновіч² і пан Эйнерлінг³ былі ў мяне пра пана Гаўдэнтэ, ці не маю я якое весткі.

¹ Маецца на ўвазе Гаўдэнтэ Шапялевіч.

² Гаворка пра Канстанціна, сына Сцяпана Серабіновіча (1796/1797–1874), кандыдата Полацкае езуіцкае акадэміі (1809–1817). З 1818 г. працаваў у Пецяярбурзе, спачатку ў Закежнай калегіі, пасля, па словах Пятра Вяземскага, «чиновникомъ по особыхъ порученіяхъ при Карамзинѣ», а таксама ў Міністэрстве народнае асветы. З 1836 г. служыў у Св. Сінодзе, займаючы высокія пасады, рэдагаваў «Журналь Министерства народнаго просвещения».

³ Гаворка пра выдаўца першых трох томікаў *Шляхціца Завальні* Яна (Івана Фёдаравіча) Эйнерлінга († 1854), літаратара, педагога, выдаўца. Ён вучыўся ў Полацкай езуіцкай акадэміі, жыў у канвікце, г. зн., платным пансіёне, куды заможная шляхта (у тым ліку і расейская) аддавала сваіх дзяцей. З 1833 па

Я адказаў, што ён вельмі заняты інтарэсам пра падданных, і што калі справа дойдзе да Сенату, дык пэўна ж прыедзе ў Пецяўбург.

Застаюся назаўсёды шчырачылівым.

Найніжэйшы слуга

Я. Баршчэўскі

[3]

|1r|

1838. roku 4. Luty
Peterzburg

Szanowno Siostró.

Posyłam siostrze Książkę s rysunkami i opisaniem kwiatów nachdzących się w okolicach Peterzburga, ten żurnał dla mnie więcej się podoba niezeli inne drugie, które wychodzą w stolicy, pomieszczają się rośliny same zwyczajne, które zapewna rosną i na Rudnianskich polach, rysunki onych barzo naturalne, s Opisaniem do czego każdy kwiatek może być użytym i jakie korzyści z niego. Będę szczęśliwym, jeżeli uczyni rozrywkę siostrze ten prosty ubiór wieyskiej pięknej Flory, która nie|zna mody panującej w stolicach, ale każdej wiosny ubrana w tymże naygustowniejszym stroju.

|1v| Posyłam także obraz Anioła, tu siostró obaczy, do jakiego stopnia doskonałości doszły we Francji ryciny a również i koloryt na onych naydoskonalszy, przy|tym|że w dzień Patronki 16. Februarja przyjm siostró następujące moje życzenie.

Gdy Bóg wszechmocny wyroków spełnieniem
Los ci udzielił i odliczył lata,
Dał ci Anioła, dobroci pronieniem
Opatrzył duszę dla żeglugi świata.

Dla tey żeglugi, gdzie myśl pełna trwogi,
Przed nami wszystko gęsta mgła pokrywa,
Jedna gasnąca tylko uczy drogi
Lampa, która się cierpieniem nazywa.

Lecz w czasie burzy Anioł twym sternikiem,
Łódz poprowadzi w niebezpiecznym biegu;
|2r| J duszy twojej niebieskim promykiem
Perłę uciechi ukaże na brzegu.

1848 г. утрымліваў у Пецяўбурзе пансіён для выхавання і навучання «детей мужеска пола» – гімназію, у якой, магчыма, працаваў Я. Баршчэўскі. Падрыхтаваў і выдаў шэраг падручнікаў французскае ды лацінскае моваў і геаграфіі. У 1842–1843 гг. “по высочайшему повелению” выдаў у трох кнігах дванаццацітомную *Историю государства Российского* Мікалая Карамзіна, ахвяруючы свой уласны капітал (больш за 100 тыс. руб.).

Jeżeli przeszły niedoli wspomnienie
Odnowi smutek w posępnej idei,
ukáže Anioł ciesząc twe zmartwienie,
W stepach pamiątek gorzkich kwiat nadziei.

Pod skrzydłem jego sen oczu nie|zdradzi
J gdy od wschodu dzienny blask doleci,
Godziny rayskie dla zabaw sprowadzi,
Rayskim wesellem czoło twe oswieci.

Siostro bym stanąć mógł cudem wyroku;
Przed tobą w dniu twej Patronki szczęśliwym;
Czytając czucie duszy mej w mym oku,
Rzekłbyś: dla mnie on szczerze życzliwym¹.

O jakbym chciał w następnym |_{2v}| lecie być w Rudni, lecz wiele jeszcze czasu i Bóg wie tylko o przyszłości, kilka listów odebrałem z Moskwy od znajomych prosząc mię tam i obiecując wiele, lecz szczerze mówiąc nie barzo się mi podoba ta Stolica.

Mamuni Dobrodziki proszę oświadczyć moje nayszczersze uszanowanie, przytym zostaie zawsze nieodmiennym i najżyczliwszym.

Nayniższym sługą
J. Barszczewski

пераклад

1838 год, 4 лютага
Пецярбург

Шаноўная Сястра!

Дасылаю сястры кніжку з малюнкамі ды апісаннем кветак, якія растуць у ваколіцах Пецярбурга²; гэты часопіс мне падабаецца больш, чым якія іншыя, што выходзяць у сталіцы. Змешчаныя тут расліны самыя звычайныя; яны, пэўна, растуць і на руднянскіх палях. Іхнія

¹ Верш будзе надрукаваны ў першым томіку „Niezabudki” пад тытулам *W dzień imienin Józi O...* з іншаю апошняю строфою:

Lecz tylko, Józio, cnotę, miłość Boga,
Miej zawsze w sercu w ciągłym życia biegu,
Gdy ci daleka jeszcze będzie droga,
A już ja wtenczas będę na noclegu.

[Barszczewski 1840: 112]

² Магчыма, гаворка ідзе пра кнігу Восіпа Лібошыца (1782–1832) і Карла Трыніуса *Flore des environs de Saint-Petersbourg et de Moscou*, што ўпершыню была выдадзена ў 1811 г. У перакладзе на расейскую мову (*Флора Санктпетербургская и Московская или описание растений, находящихся въ окрестностяхъ обеихъ столицъ Россійской Имперіи для любителей ботаники и садовъ для докторовъ, аптекарей, содержателей фабрикъ красильщиковъ*) выйшла ў свет у 1818 г.

малюнкi вельмі натуральныя, з апісаннем дзеля чаго кожная кветка можа быць ужытая ды якая карысць ад яе. Буду шчаслівым, калі пацешыць сястру гэты прасты ўбор пекнае вясковае Флары, якая не ведае моды, што пануе ў сталіцах, але кожную вясну прыбрана ў такі цудоўны строй.

Дасылаю таксама абразок анёла. Няхай сястра пабачыць, да якога ўзроўню дасканаласці дайшлі ў Францыі гравюры, а таксама і каларыт іх самы дасканалы. Да ўсяго гэтага ў дзень Патронкі, 16 лютага¹, прымі, сястра, наступнае маё пажаданне:

Калі Усёмагутны Бог, спаўняючы выракi,
Лёс табе прызначыў і налічыў гады,
Даў табе Анёла, промнямі дабрыні
Атуліў душу дзеля жыццёвае вандроўкі.

Дзеля тае вандроўкі, у якой думкі поўныя трывогі,
Усё перад намі густою імглою пакрытае,
Адна толькі паказвае шлях – што паволі затухае –
Лямпа, якая цярпеннем называецца.

Але ў часе буры Анёл, твой праваднік,
Човен пакіруе ў небяспечным моры,
І тваёй душы нябесным праменьчыкам
Жомчуг пацехі пакажа на беразе.

Калі згадка пра мінулае няшчасце
Адновіць смутак у змрочнай Ідэі,
Дык пакажа Анёл, пацяшаючы тваю журбу,
У стэпах горкіх успамінаў кветку надзеі.

Пад Яго крылом сон вачэй не здрадзіць,
І калі з усходу даляціць бляск дня,
Ён дасць райскія гадзіны дзеля забаваў,
Райскаю весялосцю асвеціць твой твар.

Сястра, каб я цудам выраку мог стаць
Перад табою ў шчаслівы дзень твае Патронкі,
Дык ты, чытаючы пачуцці мае душы ў маіх вачах,
Сказала б: “Для мяне ён шчыразычлівы”.

О, як бы я хацеў наступным летам быць у Рудні²! Але шмат яшчэ часу, і толькі Бог ведае будучае. Атрымаў я колькі лістоў ад знаёмых

¹ 16 лютага каталіцкі касцёл згадвае ў літургіі святую Юльяну з Нікамедыі (284–305), якая прыняла пакутніцкую смерць у часы рымскага імператара Гая Дыяклецыяна.

² Гаворка пра маёнтак Рудня, які знаходзіўся за дваццаць вёрст ад Невеля ля рэчкі Ізоча. Язафат і Юзэфа Лазарэвічы-Шапялевічы (бацькі Гаўдэнтэя, Фелікса, Юлі і Францішкі) купілі яго ў 1813 г. Ён складаўся з фальварка і пяці вёсак: Пабоіна, Масеева, Макарцова, Лісейкава і Васількі. Усяе зямлі – прыкладна

з Масквы, запрашаюць мяне туды і абяцаюць шмат, але, шчыра кажучы, не вельмі падабаецца мне тая Сталіца¹.

Матулі-дабрадзеіцы проша засведчыць маё самае шчырае шанаванне. Застаюся заўсёды неадменным і самым зычлівым

Найніжэйшым слугою
Я. Баршчэўскі

[4]

|₁₁|

1838. roku 24. aprila
Peterzburg

Szanowna Siostró.

Teraz prawdziwe ukontentowanie na wsi, teraz kto umie cenić piękność natury, może się tam zachwycić co raz nowym obrazem, co raz nowym uczuciem. Lasy, łąki i wody w tym zdasie czasie przypominają piękność nowego bytu niegdyś tey kuli ziemskiej, ptaki z zamorza powruciły do swoich znajomych gaiow, i ludzi aby się cieszyć pięknnością wiosny, spokojnością duszy i korzystać zdrowiem, uciekają teraz z miast stołecznych do swoich wiejskich okolic, w następnych wierszach obaczysz Siostró nayprawdziwszy opis wiosny, w jakim ona widoku bywa w stołecznym miescie.

Słońce z błada błękitney niebios okolicy,
Krótkiey wiosny ognisty promień rzuca z|gory,
Gdzie gmachy, wieże, słupy granitne stolicy,
Wieczne groby tu niegdyś kwitnącey natury.

Wiatr lecąc przez ulicy po dzikim kamieniu,
Wzdyma pył i dzbło suche w powietrzu zgromadza.
W oknach kwiaty posępne, jakoby w więzieniu,
Nigdy ich łezka ranney zorzy nie|ochładza.

|₁₁| Siostró, chciałbym być w Rudni gdzie strumień spieniony,
Od Młynu szumiąc między olszyną upływa,
Teraz słowik zachwyca tam tkliwemi tony,
Blisko w borze kukawki tam się flet odzywa.

Tam w Kraie wyobraznią leciałbym wysoko
Gdzie mieszkanie Aniłow, z mysli obudzony
W dziecznym głosem przyjazni, spotkałbym twe oko
J byłbym wyżej szczęścia ziemskiego w zniesiony².

700 дзесяцін (пазней засталася толькі 300), блізу 120 прыгонных душ (16 сем'яў). У 1847 г. уладальнікамі Рудні былі: Фелікс Шапялёвіч, Юля Корсак, Юля Шапялёвіч (удава Гаўдэнтэя) і яе дзеці [НГАБ, 2653–1–1057].

¹ Пра сувязі Я. Баршчэўскага з маскоўскімі беларусамі сёння нічога невядома.

² У 1843 г. Я. Баршчэўскі ў чацвёртым томіку „Niezabudki” апублікуе верш *Wiosna w stolicy*, у якім выкарыстае першыя дзве строфы з напісанага ў 1838 г. тво-

Jeszcze ja nie|korzystałem ani z pięknych widoków pol i lasów, ani czystym wiosennym powietrzem, nie byłem jeszcze żadnego razu za miastem, w czasie świąt wielkonocnych nie|mogłem profitować z wolnego czasu od mego obowiązku, początek samy wiosny był nadzwyczajny, podziemne kanały zatamowane były ldem od silnych zimowych mrozów, i woda rozlała się po ulicach, tak, że w niektórych miejscach, a mianowicie w Kołomnie jednej i drugiej, po tretoarach porobione były kładki, a ulicy wodą zatopione były prawie przez cały tydzień świąt – |_{2r}| jeszcze nie|słyszałem głosu nawet skawronka, a tylko motyl za moim oknem nie|wiem skąd się wziął i prędko uleciał, lecz był powodem że ja następne napisał wierszy.

Wśród miasta motyl wiosną ogrzany,
Ożywiony nowym bytem
Postrzód gmachów nad granitem
Krążył, odpocząć przylgnął do ściany.
J z Labiryntu Jkara drogą
Już leciał pod obłokiem.
Bądź szczęśliwy, zniknął przed okiem.
Biedny; tam morze, wiatr nad odnogą.
Lecz z Labiryntu i ja marzenia
Lecąc w krainę Jdei,
Szukam promyka nadziei,
Spotykam wyrok tam przeznaczenia¹.

Nie dziw, że mieszkanki stolicy nie|uważając na to, że drogo kosztuje najmować dachy w okolicach Petersburga, z ostatniego drudzy na to ryzykują i ja zniecierpliwnością czekam czasu kiedy nastąpią wakacje, |_{2v}| a choć to nie wiosną, lecz już będzie postrzód samego lata, choć na jeden miesiąc wyjadę na Białorus, zdrowie moje koniecznie tego potrzebuje, a do tegoż nagli Interes dla którego muszę być w Wilenskiej gubernii, do widzenia się siostrze: ale to jeszcze prawie dwa miesiące. – Całuję rączki mamuni i proszę oświadczyć mój ukłon siostrze i braciom. zostaję na|zawsze nayszczerzej życzliwym.

Nayniższy sługa
J. Barszczewski

ра, а замест дзвюх апошніх напіша наступнае чатырохрадкоўе:

Północ bije, ulica dziwnym światłem płonie,
Wszędzie jakby płomykiem fosforu pokryta;
Jakaś młoda blondyna siedząc na balkonie,
Westchnęła zamyślona i znów romans czyta.

[Barszczewski 1843a: 140]

¹ Вярш *Wśród miasta motyl wiosną ogrzany* не друкаваўся.

W tych dniach na Parowozie w ekipażach przywiązanych do tej maszyny w drodze od Petersburga do Carskiego sioła zrobił się pożar. Konduktor kierujący parowozem, nie mógł za sobą widzieć ognia, i nie prędko posłyszał krzyk narodu, przez co wiele pogineło, ogień zaś tak był silny od prędkiego biegu, że srybra do pułpuda na jednym ekipaży stopiło się w jedną bryłę, przyczyną zaś pożaru była ~~xxx~~ iskra od cygary.

пераклад

1838 год, 24 красавіка
Пецяярбург

Шаноўная Сястра!

Цяпер сапраўдная ўцеха на вёсцы, цяпер той, хто ўмее цаніць хараство прыроды, можа там захапляцца ўсё новымі і новымі малюнкамі, усё новым і новым пачуццём. Лясы, лугі і воды ў гэты час, здаецца, нагадваюць прыгажосць новага жыцця на зямным шары. Птушкі вярнуліся з выраю ў свае знаёмыя гаі, а людзі, каб цешыцца пекнасцю вясны, супакоіць душу і паправіць здароўе, цяпер уцякаюць са сталічных гарадоў у свае вясковыя ваколіцы. У наступных вершаваных радках убачыш, сястра, дакладнае апісанне вясны, якою яна бывае ў сталічным месце.

Сонца з бледна-блакітнае ваколіцы нябёсаў
Кідае зверху агністы прамень кароткае вясны,
Дзе гмахі, купалы, гранітныя слупы сталіцы –
Вечныя магілы тут колісь квітнелай прыроды.

Вецер, летучы вуліцаю па дзікіх каменнях,
Пыл уздымае і сухое быллё нясе ў паветры.
У вокнах – змрочныя кветкі, нібы ў вязніцы,
Ніколі іх слёзка раннай дзянніцы не ахалодзіць.

Сястра, як быць бы хацеў я ў Рудні, дзе пеністы ручай
Ад млына шумліва плыве між вольхаў.
Цяпер там салавей захапляе чуліваю песняй,
Блізка ў гаі гучыць жалейка зязюлі.

Туды, у Край, уяўленнем я ляцеў бы высока,
Дзе прытулак Анёлаў, абуджаны ад думак
Прыемным голасам сяброўства, спаткаў бы твае вочы
І быў бы ўзнесены вышэй зямнога шчасця.

Я яшчэ не цешыўся ні прыгожымі краявідамі палеткаў і лясоў, не дыхаў чыстым вясновым паветрам, аніводнага разу не быў за горадам. На Вялікдзень не мог скарыстаць вольны ад маіх абавязкаў час. Самы пачатак вясны быў незвычайным: падземныя каналы запрудзіліся ад моцных зімовых марозаў лёдам, і вада разлілася па вуліцах так, што

ў асобных месцах, а менавіта ў Каломне, – адной і другой¹, – на тратуарах парабілі кладкі, а вуліцы былі затоплены амаль увесь тыдзень святаў. Яшчэ не чуў я спеву жаўрука, адно толькі матыль з’явіўся – не ведаю адкуль – за маім вакном ды хутка паляцеў, але стаў прычынаю напісання наступных вершаваных радкоў:

Сярод горада матыль, вясною сагрэты,
Абуджаны новым жыццём,
Між гмахаў над гранітам
Кружляў, адпачыць прытуліўся да сцяны.
І з лабірынту, шляхам Ікара
Ляцеў ужо пад воблакам.
Будзь шчаслівы! Знік ён з вачэй.
Бедны, там мора, вецер над залівам.
Але з лабірынту і я, марамі
Летучы ў краіну Ідэі,
Шукаю праменьчык надзеі,
Ды сустракаю там вырак наканаванасці.

Не дзіва, што сталічныя жыхары, не зважаючы на тое, што дарага каштуе наняць лецішча ў ваколіцах Пецяўбурга, часам рызыкуюць апошнім. І я з нецяўплівасцю чакаю часу, калі прыйдуць вакацыі, ды хоць не вясною (бо ўжо будзе самая сяўдзіна лета), але выеду на адзін месяц на Беларусь. Здароўе маё абавязкова патрабуе гэтага, а да таго ж прыспешвае справа, з-за якое мушу быць у Віленскай губерні². Да сустрэчы, сястра; але да яе яшчэ амаль два месяцы. Цалую ручкі матулі і проша засведчыць мой паклон сястры і братам. Застаюся назаўсёды шчырачычлівым.

Найніжэйшы слуга
Я. Баршчэўскі

На днях на паравозе, у экіпажах, прычэпленых да гэтае машыны, на шляху з Пецяўбурга ў Царскае Сяло ўчыніўся пажар. Кандуктар, што кіраваў паравозам, не мог бачыць за сабою агню і няхутка пачуў людскі лямант, праз што шмат загінула. Ад хуткасці руху агонь быў такі моцны, што ў адным экіпажы срэбра сплавілася ў паўпудовы кавалак. Прычынаю ж пажару стала іскра ад цыгары³.

¹ Гістарычны раён Санкт-Пецяўбурга ў межах рэчак Фантанка, Вялікая Нява, Пражка, Мойка, а таксама Крукава канала. Складаецца з трох астравоў – Каломенскага (Малая Каломна), Пакроўскага (Вялікая Каломна) і Мацісава.

² На пачатку жніўня, вярнуўшыся з Беларусі ў Пецяўбург, Я. Баршчэўскі ані словам не згадаў пра сваё падарожжа на Віленшчыну.

³ Гаворка пра выпадак, што адбыўся 11 красавіка 1838 г. на Царскасельскай чыгунцы, якая (ад Абухаўскага мосту ў Пецяўбурзе да Царскага Сяла – блізу 30 км)

была афіцыйна адкрытая 30 кастрычніка (11 лістапада) 1837 г. Вось як пра гэта напісала «Официальная газета Царства Польскаго = Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego»: «Санктпетербургъ, 18/30 Апрѣля. 12-го сего мѣсяца, Его Величество Государь Императоръ соизволилъ отправиться въ Царское Село по желѣзной дорогѣ, и по ней же совершилъ обратный путь. На поѣздъ въ Царское Село употреблено было 29, на обратный путь 28 минутъ. Его Императорское Величество, бывъ совершенно доволенъ какъ скоростью, такъ равно удобствомъ и безопасностію сихъ поѣздокъ, изъявилъ Директорамъ Общества, устроившаго сію дорогу, Высочайшее свое благоволеніе, и на другой день, 13-го, благоволилъ отправиться въ Царское Село съ Ея Величествомъ Государынею Императрицею и со всѣмъ Своимъ Августѣйшимъ Семействомъ по желѣзной дорогѣ. Путь сей совершенъ былъ благополучно, и къ полному удовольствію Высочайшихъ Особъ.

Наканунъ первой поѣздки Его Величества, 11 Апрѣля, случилось на желѣзной дорогѣ происшествіе, потребовавшее принятія на будущее время нѣкоторыхъ предохранительныхъ мѣръ. Отправленъ былъ въ Царское Село по желѣзной дорогѣ Камеръ-Фурьеръ Петровъ съ нѣсколькими другими придворными служителями, для перевезенія туда, въ корзинахъ и сундукахъ, нѣкоторыхъ вещей, какъ-то серебра, столоваго бѣлья и проч. Корзины и сундуки сіи поставлены были въ открытомъ фургонѣ, на которомъ помѣстились и помянутые служители. Летѣвшими изъ трубы паровоза искрами, которыя падали на фургонъ, обожжены были нѣкоторыя вещи и одежда ѣхавшихъ, но вскорѣ потушены. Вдругъ почувствовали, что внизу становится жарко, и замѣтили огонь между стоявшими въ фургонѣ ящиками и корзинами. Закричали было управляющему паровозомъ, чтобы онъ остановилъ его, но, по отдаленію фургона (послѣдняго изъ семи экипажей, везенныхъ паровозомъ), голосъ ихъ не былъ слышанъ. Между тѣмъ нѣкоторые изъ сидѣвшихъ въ фургонѣ выскочили на дорогу и ушиблись, а иные взлѣзли на имперіаль передней повозки. Кондукторъ, замѣтивъ это, вмигъ остановилъ дѣйствіе машины. Пламя между тѣмъ усилилось и обьяло всѣ вещи, лежавшія въ задней части фургона. Когда паровозъ остановился, фургонъ отцѣпили и оставили, съ нѣкоторыми людьми, на дорогѣ. Вещи же были выбраны изъ него еще прежде. Больше всѣхъ ушибся, при паденіи изъ фургона, Гоффурьеръ Соловьевъ, но отнюдь не опасно. По произведенному въ семь дѣлѣ изслѣдованію оказалось, что сіе произошло отъ искръ, летѣвшихъ изъ трубы» [Анонимъ 1838: 710–711]. [Санктпетербург, 18/30 красавіка. 12-га гэтага мѣсяца Яго Вялікасць Спадар Імператар згодна з яго воляй выехаў у Царскае Сяло па чыгунцы, і па той жа чыгунцы вярнуўся. Паездка ў Царскае Сяло заняла 29, а зваротная паездка – 28 хвілін. Яго Імператарскае Вялікасць, цалкам задаволены як хуткасцю, так і зручнасцю і бяспекаю гэтых паездак, выказаў дырэктарам Таварыства, што пабудавала гэтую дарогу, найвышэйшае сваё задавальненне, і на наступны дзень, 13-га, выказаў жаданне выехаць у Царскае Сяло разам з Яе Вялікасцю Спадарыняй Імператрыцай і ўсёй сваёй Найвышэйшай сям’ёй па чыгунцы. Падарожжа было паспяхова завершана і з поўным задавальненнем для ўсіх высокіх асоб.

Напярэдадні першага падарожжа Яго Вялікасці, 11 красавіка, на чыгунцы адбылося здарэнне, што патрабавала прыняцця пэўных мер бяспекі ў будучым. Быў адпраўлены ў Царскае Сяло па чыгунцы камер-фур’ер Пятроў

1838. roku Augusta
6. dnia
Peterzburg

Szanowna Siostró.

Na drugi dzień Augusta przybyłem do Stolicy, drogę miałem do niezniesienia po kilka razy codziennie w ciągu mego podróży deszcz był najsilniejszy, tak że na Poczcie musiałem czasami czekać więcej niż parę godzin i będąc przemokłym nieodwazałem się puszczać w drogę w czasie nie pogodnej nocy, a do tegoż Peterzburg mi dobrze znany i nic niema takiego co by mnie nagliło do pospieszenia drogi.

W tymże dniu przybywszy do Stolicy w stałem do mego obowiązku, nie ciężka praca kto się do niej przyzwyczaił, jeżeli tylko człowiek spokojny jest w duszy, lecz ja o wieczornej porze gdy powrucę do domu dla odpoczynku myśli moje |1v| ulatują daleko i tam chcą tylko żyć, gdzie mogą spotkać wzrok siostry i słyszeć brzmienie jej rozmowy.

Do puzna znoszę samotne myślenie,
Swica rozpędza nocy cień ponury;
Zegar bieg czasu powtarza na scienie.
Grzmot głuchy w miescie jak dalekiey chmury.

Dni moje w Rudni podobne marzeniu,
Gdy przeszłe szczęście widzę w nocnym mroku,
J nierad będąc ze snu przebudzeniu
Sen mój rozmyślam z smutną łzą na oku.

Jak błędny płomyk w ciemnej nocy znika,

з некалькімі іншымі прыдворнымі служкамі для перавозкі туды ў кашах і скрынях некаторых рэчаў, такіх як срэбра, сталовая бялізна і інш. Кашы і скрыні былі змешчаныя ў адкрытым фургоце, на якім размясціліся і згаданыя служкі. Іскры, якія ляцелі з трубы паравоза і падалі на фургон, пашкодзілі некаторыя рэчы і адзенне тых, хто ехаў, але хутка былі патушаныя. Раптам яны адчулі, што знізу становіцца гарача, і заўважылі агонь паміж скрынямі і кашамі, што знаходзіліся ў фургоце. Яны крычалі машыністу, каб той спыніў паравоз, але з-за аддаленасці фургона (апошняга з сямі экіпажаў, якія вёз паравоз) іх голас не быў пачуты. У той жа час некалькі чалавек, якія сядзелі ў фургоце, выскачылі на дарогу і пакалечыліся, а іншыя ўскочылі на імперыял пярэдняе павозкі. Кандуктар, заўважыўшы гэта, неадкладна спыніў рух машыны. Полымя тым часам разгарэлася і ахапіла ўсе рэчы, што былі ў задняй частцы фургона. Калі паравоз спыніўся, фургон адчапілі і пакінулі з некалькімі людзьмі на дарозе. Рэчы былі забраны з фургона яшчэ раней. Найбольш за ўсё пацярпеў, калі выскачыў з фургона, гофтур'ер Салаўёў, але пашкоджанні не былі небяспечнымі. Пад час праведзенага расследавання аказалася, што здарэнне адбылося з-за іскры, якія выляталі з трубы (расейск.).

Tak wdzięczne chwilki zostawiając chęci.
Chociaż nie ujrzę nadziei promyka:
Będą ozdobą zawsze mey pamięci.

Julio: jeśli przy wieczornym zmroku,
Obaczysz pierwszą gwiazdkę nad zachodem;
Lub złotą chmurkę, lub Xiężyc w obłoku;
Wspomni: to było rozmowy powodem.

|_{2r}| J kiedy spórzysz na jasne promienie
Wieczornej gwiazdki, może w tej kolei,
Ja tam podniosłszy wzrok poszlę westchnienie,
J wskreszę w|duszy mey promyk nadziei.

Lecz ach nadzieja przyszłości ucieka,
Gdy zawsze chęci nieodmienne twoie.
Oddziela miejsca odległość daleka
J przeznaczenie tłumaczmy na dwoje.

Może mi błysnie kiedy ranna zorza,
Łódź życia mego do portu do płynie,
Może zatopi grozna fala morza,
J pamięć o mnie utonie w głębinie¹.

Posyłam Siostrze jeden egzemplarz Noworocznika Peterzburckiego wydane-
go przez Xięży Pijarów, wiele w onym dobrych wierszyków, lecz mi|się
nawiększej podoba Mickiewicza, Dumanie w nocy jesiennej. |_{2v}| Tu widać ile
on zdolnością poezji wyniósł się nad wszystkimi.

Mamuni Dobrodzice i siostrze proszę oświadczyć moje uszanowanie,
proszę także oświadczyć mój ukłon Panom Pułkownikom Bujnickim, żal że
poznajomii|się z|nimi tak krótko ich widziałem, drogie to są ludzie, daj
Boże, żeby wszyscy byli jak oni z|tak dobrym uczuciem i szlachetnym sposo-
bem myślenia: – zostań na|zawsze nayszczerzej życzliwym, szanownej
Siostry

Nayniższy sługa
Jan Barszczewski

переклад

1838 год, 6 жніўня
Пецярбург

Шаноўная Сястра!

Другога жніўня я прыехаў у Сталіцу. Дарога была невыносная: на
працягу майго падарожжа па колькі разоў штодня ішоў моцны дождж,
дык часта на паштовай станцыі мусіў чакаць больш за пару гадзін, а вы-
макшы да ніткі, не адважваўся выбірацца ў дарогу падчас непагоднае

¹ Верш *Do puzna znoszę samotne myślenie* не друкаваўся.

ночы. А да таго ж я добра ведаю Пецярбург, і няма там анічога, што б прымусіла мяне спяшацца.

У дзень прыезду ў Сталіцу заняўся я сваімі абавязкамі. Няцяжкая праца, хто да яе прызвычаіўся ды калі яшчэ ў чалавека спакойна на душы; а ўвечары, калі я вярнуся дадому на адпачынак, мае думкі ляцяць далёка і толькі там хочуць быць, дзе могуць сустрэць погляд сястры ды пачуць ейную гаворку.

Я дапазна ў самотных роздумах,
Свечка разганяе змрочны цень начны,
Гадзіннік на сцяне паўтарае бег часу,
Глухі гром у горадзе, як далёкае навальніцы.

Мае дні ў Рудні падобныя да мараў,
Калі мінулае шчасце бачу ў начным змроку,
І нярады абуджэнню са сну:
Свой сон ўспамінаю з тужліваю слязою на вачах.

Як балотны агеньчык знікае ў цёмнай ночы,
Так прыемныя хвілінкі пакідаю хэнці;
Хоць і не пабачу праменьчыка надзеі,
Будуць яны заўсёды аздобаю мае памяці

Юля, калі ў вячэрніх прыцемках
Убачыш першую зорку на захадзе сонца,
Альбо залатую хмарку, альбо месяц у воблаку,
Успомні: яны былі нагодаю для размовы.

І калі глянеш на ясныя промні
Вячэрняе зоркі, можа, і я таксама,
Падняўшы вочы, гляну з уздыханнем у той бок
І ўваскрашу ў маёй душы праменьчык надзеі.

Але, ах! надзея на будучыню знікае,
Бо заўсёды твая хэнць нязменная.
Дзеліць мясціны далёкая адлегласць
І наканава насць тлумачым на двое.

Можа, блісне мне калісьці дзянніца,
Човен майго жыцця ў порт прыплыве;
Можа, затопіць грозная марская хваля,
І памяць пра мяне патоне ў глыбіні.

Дасылаю Сястры адзін асобнік „Noworocznika Petersburskiego”¹, выдадзенага ксяндзамі-піярамі. Шмат у ім добрых вершыкаў, але мне

¹ Маецца на ўвазе „Noworocznik Literacki”, выдадзены ксяндзам Адамам Станіславам Красінскім (1810–1891), пазнейшым біскупам віленскім (1858), у Пецярбурзе ў 1838 г. Гэта быў ужо другі том альманаха А.С. Красінскага: першы том выйшаў у 1835 г., трэці ў Вільні, у 1843 г. Выдавец змясціў шаснаццаць

найбольш падабаецца Міцкевічава *Dumanie w nosy jesienney*¹. Тут відаць, наколькі паэтычнымі здольнасцямі ён перасягнуў іншых.

Матулі-Дабрадзейцы і сястры проша засведчыць маё шанаванне. Проша таксама засведчыць мой паклон панам палкоўнікам Буйніцкім². Шкада, што пазнаёміўшыся з імі, так мала іх бачыў. Гэта мілыя людзі, дай Божа, каб усе былі як яны, з такімі добрымі пачуццямі ды шляхетнымі думкамі. Застаюся назаўсёды шчыразычлівым да шаноўнае Сястры.

Найніжэйшы слуга
Ян Баршчэўскі

[6]

|1r|

14. Septembra 1838 roku
Peterzburg

Szanowno Siostró.

Pisałaś mi w niedawnym liście, abym o sobie przysyłał dobre wiadomości, sposób mego życia, zaięcie się moje puki jeszcze żyję w stolicy nie spodziewam się, aby uległo jakiegokolwiek odmianie, w|dni powszednie od rana do wieczora zajmuję się moim obowiązkiem, a w święto czytaniem lub piorem, teraz kiedy tu w|Septemrze nayprzyjemniejsza służy pogoda w dni wolne od pracy, już to dla zdrowia już to dla przepędzenia czasu, czasami kiedy się słońce skłoni ku wieczorowi, biorę jakiegokolwiek z sobą Greckiego Poetę i udalam się za miasto, przyjemna samotność z Książką, przyyiennie także przerwawszy czytanie pogrążyć się w zamyślenie, nie|badam ja w moiej jdei tajemnicy natury, |1v| lub też odległość planet, przyrodzenie nie|dało mi mocnego ducha Filozofii, myśli ^{moje} rodzą się z ucucia i te wyczytaż siostró w następnym wierszu.

уласных твораў, а таксама тэксты паэтаў і святароў з Валыні, адкуль паходзіў сам, Пецяўбурга, Пінска: Людвіка Крапінскага, Адама Машынскага і інш.

¹ Верш *Dumanie w nosy jesienněj* (s. 29–30) падпісаны крыптанімам **M**. Адразу пасля гэтага твора змешчаны верш самога А.С. Красінскага **Do M. A.**, прысвечаны, як мяркуюць даследнікі, Адаму Міцкевічу [Potocki 1901: 554–561]. Відаць, у Пецяўбурзе і выдавец, і чытачы альманаха лічылі, што *Dumanie...* – належыць пяру паэта з Наваградчыны. Аднак яшчэ ў 1833 г. гэты верш пад тытулам *W nosy jesienněj: r. 1832* друкаваўся ў другім томе *Poezyj* (s. 33–34) прыяцеля А. Міцкевіча Стэфана Гарчынскага (1805–1833). Выданне падрыхтаваў і апублікаваў у парыжскай друкарні „Topographie de A. Pinard. Imprimeur du Comité Polonais” А. Міцкевіч.

² Гаворка пра падпалкоўніка Юзафа (Юсіфа Фадзеевіча), сына Тадэвуша Буйніцкага (пам. у сяр. 1840-х гг.) і Аўстэрберту (Нарберту?), якія мелі маёнтак Ігнаполле з фальваркамі Крапіўна і Панова (5 тыс. дзесяцінаў) у Невельскім павеце [гл.: НГАБ, 2635-1-976]. Бацька Юзафа – стрыечны брат Казіміра Буйніцкага [Samborska-Kukuć 2008: 77, 107].

Spi morze ugłaskane niepoętą mocą.
Widzę niebo pod gazą wod i las ponury;
Żegna|się piękne lato na długo s|północą,
J to ostatni wdzięczny uśmiech jest natury.

Jaka cichość: tam słyhać gdzieś dzwonek pocztowy,
Któs spieszy do Stolicy z wieścią niespodzianą
Słyhać tam dzwon zegara z|wieży pogrzebowy,
Przedzwonił on godziny które już nie|wstaną

Gdy czas wszystko ruynuje, czemuż pamięć duszy,
Pogrążyć w zapomnienie nie w jego jest mocy:
Ta się silniey odzywa, jako postrzód głuszy
Dzikich lasow, silniejszy szum rzeki w północy.

|zr| Kray przeszłości daleki myślą mą przenikam,
Drogie chwile jak gwiazdki błyszczą między mrokiem,
Julio! jak Anioła obraz twój spotykam
Tam zawsze nienasytnym duszy moiej okiem.

Raz pierwszy ciebie widząc, los błagałem stale,
Szukałem ulgi w smutku pod niebios sklepieniem.
Tam pokryły me myśli chmur posępnych fale,
J smutek mój nazwałem zycia przeznaczeniem.

Pokazuie nadzieią czas przyszłości drogę,
Gdzie ogrod szczęścia, każdy tam spieszy ochoczy,
Siostro! jeżeli ciebie tam widzieć nie mogę,
Zawalił smutek piersi, odwróciłem oczy¹.

z|Panem Pułkownikiem Buynickim widziałem się razy kilka, zał tylko,
ze daleko |zv| kwateruję bo chciałbym częściej go widywać. – proszę oświad-
czyć mój ukłon w szystkim domowym i łaskawym znajomym – zostaie
na|zawsze szczerze zycziwym bratem.

J. Barszczewski

переклад

14 верасня 1838 года
Пецярбург

Шаноўная Сястра!

Ты пісала мне не так даўно ў лісце, каб я падрабязна апавядаў пра
сябе. Не спадзяюся, што лад майго жыцця, мае заняткі пакуль яшчэ жы-
ву ў сталіцы, зменіцца. У будні з раніцы да вечара займаюся сваім
абавязкам, а ў свята – чытаннем альбо пяром. Цяпер, калі тут у верасні
самае прыемнае надвор'е, у вольныя ад працы дні, ці то дзеля адпа-
чынку, ці то дзеля баўлення часу, калі сонца схіліцца да вечара, я бяру

¹ Верш *Spi morze ugłaskane niepoętą mocą* не друкаваўся.

з сабою якога-небудзь грэцкага паэта і кіруюся за горад. Прыемная самота з кніжкаю! Прыемна таксама, перапыніўшы чытанне, акунуцца ў роздум. Не даследую я ў сваёй ідэі таямніцы натуры ці адлегласць да планет. Прырода не дала мне моцнага духу філасофіі, мае думкі нараджаюцца з пачуцця і гэта заўважыць сястра ў наступным вершы.

Спіць мора, прыласканае незразумелаю моцаю,
Бачу неба над морывам водаў і змрочны лес;
Развітваецца пекнае лета на доўга з поўначчу
І гэта апошні прыемны ўсмех прыроды.

Якая цішыня! Дзесьці чуваць паштовы званок,
Хтосьці спяшае ў сталіцу з неспадзяванаю весткай;
А там з вежы чуваць хаўтурны бой гадзінніка,
Адзваніў ён гадзіны, якія ўжо не вернуцца.

Калі час усё руйнуе, дык чаму ж памяць душы
Не можа ён акунуць у забыццё?
Яна мацней адзываецца, як сярод цішыні
Дзікіх лясоў мацнейшы шум рэчкі ў поўнач.

У далёкі Край мінулага думкаю сягаю,
Дарагія хвілі, як зоркі, ззяюць у змроку.
Юля! Там заўсёды, як Анёла, твой вобраз
Сустрэкаю неспатоленым вокам мае душы.

Першы раз цябе ўбачыўшы, я заўсёды дзякаваў лёсу,
Шукаў пацехі ў смутку пад скляпеннем нябёсаў,
Там пакрылі мае думкі змрочных хмараў хвалі,
І свой смутак назваў наканаванасцю жыцця.

Час паказвае шлях у будучыню з надзеяй,
Дзе сад шчасця, кожны туды ахвоча спяшае.
Сястра! але ж цябе там бачыць не магу –
Ахапіў грудзі смутак, адвёў вочы.

З панам палкоўнікам Буйніцкім бачыўся колькі разоў, шкада толькі, што ён далёка кватаруе, бо хацеў бы бачыць яго часцей. Проша засведчыць мой паклон усім хатнім і ласкавым знаёмым. Застаюся на-заўсёды шчыразычлівым братам.

Я. Баршчэўскі.

1838 roku 16. Oktobra
w Peterzburgu

Szanowna Siostro.

Pan pułkownik Buynicki w niedawnym czasie zaswiadczył mi drogie wspomnienie siostry, również i innych znajomych, dobroć iey zawsze w moiey myśli, wdzięczny iestem za iey pamięć, a wiadomość o iey zdrowiu dla mnie naywiększą przyjemnością. – Co do mnie, tak jak i zawsze żyję w Peterzburgu; lecz tu przytomność tylko moja przykuta, ale nie myśli i chęci. Teatr życia w Stolicy prawda że często się w nowych pokazuje scenach, lecz te wszystkie sceny dla mnie już dawno zrobiły|się nieinteresowne i nudne; wieczory długie teraz jesienne przepędzają się na wistach, lub na|żartach wybranych z teatralnych wodewilow, lub też opowiadaniem anegdotow śmiesznych: ktoremi się napełniają literaturne gazety, tu nikomu nie przydzie do głowy, że czas jest drogi, każdy wymyśla sposoby jakby dzień prędey przeżyć, nie rozumiejąc |1v| tego, że dzień przeszły nie|powróci i że są zabawy które prawdziwie tylko godne celi człowieka, w których serce znajduie ukontetowanie i duch się wyżej podnosi, otóż gust publiki! otóż powszechna oświata stolicy!

Rzecz pewna że świat również jest wszędzie teatrem, ale wiele jest scen takich od których chciałbym odwrucić oczy, wymysły, okazyłości ludzkiey tylko w tem zadziwiają, że one wielkich pieniędzy kosztują. Księga tajemnic ducha i natury, choć jest niezbadana, nigdy iey nie|można przeczytać do konca, lecz jest napisaną dla człowieka, przyjemnie ją czytać dziwić się mądrości Twórcy. – Oto opiszę siostrze zjawienie się północney Zorzy na Peterzburskim horyzoncie, którą na tych dniach widziałem powracając puzniey niż zwyczajnie do mojej kwatery, ten spaniały widok jawiąc się koło północy, wiele działał na moje uczucie.

|2r| **Północna Zorza.**

Światło dziwne zapala niebieskie sklepienie,
Płomienieią obłoki, znikły nocne cienie;
I górną przestrzeń blask ten jasnieszy od słońca,
Ognistą rzeką przebiegł od konca do konca.

Zdaleka swit północney lampy błysnął w cieniu,
Ta się pali na niebie, tam gdzie na|jeleniu
W bystrym biegu Laponiec śnieżne mija pola,
J gdzie w lasach Sybiskich polują Sobola.

Lampo! oświeć tam niebo skryte mgłą i nocą,
Niejeden ma|ąc życie tam strute przemocą:
Duszy znękaney pamięć skrywając głęboko;
Szuka w Niebie nadziei w znosząc łzawe oko.

Lecz oto nowy widok, z chmur ognistych fali,
Słupy jako Tytany w rospaloney stali:
Powstaia, raz olbrzymim zbliżaią się krokiem,
J znowu dzielą szyki swe krwawym obłokiem.

Julia! puki jeszcze ta północ głęboka,
Chciałbym daleko lecieć, tam sen z twego oka
Na chwilkę spłoszyć krótkim na ciebie spóyrzeniem
Ukazać niebo dziwnym pokryte płomieniem.

|_{2v}| Nie jeden widząc blask ten i krasne obłoki,
Rokuie pożar wojny i krwawe potoki,
Lecz ja, com w|duszy przeklął los ludziom zdradliwy,
Nie|chcę łąą moia gasić ogień nieba mściwy¹.

Piszę do siostry o tem co mię więcej zajmuję, list jest nieprzytomna rozmowa i przeto zawsze krótka, w przytomności więcej znalazłoby|się co powiedzieć, lecz nie|wiem czy|to będzie kiedy, chociaż w pamięci mi te słowa może się prędko obyczym. proszę zaswiadczyć mój ukłon Mamuni siostrze także Pani Półkownikowej i wszydkim znajomym – Zostaie na|zawsze nayszczliwszym bratem.

Nayniższy Sługa
J. Barszczewski

¹ У апублікаваным у чацвёртым томіку „Niezabudki” вершы *Północna Zorza* будуць выкарыстаныя першая, другая і чацвёртая строфы з тэксту 1838 г. Напісаныя ў 1843 г. (?) строфы надалі вершу новае ідэйнае гучанне:

Bard siwy spójrzał w niebo, tarcze i pancerze
Widzi swych bohaterów, arfę do rąk bierze
I grzmiącym głosem dawne opiewa zwycięstwa,
Ich czyny pełne cnoty, odwagi i męstwa.

Śpiew jego smutny drżący, lecz tyle ma siły,
Że zda się chce ich prochy wywołać z mogiły,
Arfa jękiem chce potrząść przyrodzenie całe,
Lecąc burzą wygrzebać kości pobielale.

Włos śnieżny Barda, ogniem pałające lice
Wiatr obwiał, jeszcze jege ogniste zrzenice
Z północy blask rzucały jak dwie jasne gwiazdy
Nad rodziną szukając bohaterów jazdy –

Mgła wszędzie – on zapłakał.

[Barszczewski 1843b: 2]

1838 года, 16 кастрычніка
Пецярбург

Шаноўная Сястра!

Пан палкоўнік Буйніцкі не так даўно перадаў мне дарагое прывітанне ад сястры, а таксама і ад іншых знаёмых. Дабрыня твая заўсёды ў маіх думках. Удзячны я за тваю памяць, а вестка пра тваё здароўе – для мяне самая вялікая прыемнасць. Што датычыць мяне, дык, як заўсёды, живу ў Пецярбурзе, але тут толькі цела маё прыкута, а не думкі і хэнці. Тэатр жыцця ў сталіцы, праўда, часта выступае з новымі сцэнамі, ды ўсе гэтыя сцэны даўно сталіся для мяне нецікавымі і нуднымі. Цяперашнія доўгія восеньскія вечары праводзяцца за вістам альбо пры жартах з тэатральных вадэвіляў ці пры апавяданні смешных показак, якімі поўняцца літаратурныя газеты. Тут нікому не прыйдзе ў галаву, што час дарагі. Кожны прыдумвае спосабы, як бы хутчэй пражыць дзень, не разумеючы таго, што дзень мінулы не вернецца і што ёсць забавы, якія сапраўды годныя прызначэння чалавека, у якіх сэрца знаходзіць уцеху, а душа ўзносіцца вышэй. Вось густ публікі! Вось агульная асвечанасць сталіцы!

Рэч пэўная, што ўсюды свет з'яўляецца тэатрам, але шмат ёсць такіх сцэнаў, на якія не хацеў бы глядзець: выдумкам, чалавечай раскошы толькі таму здзіўляешся, што яны каштуюць вялікіх грошай. Кніга таямніцаў духу і прыроды хоць і не даследаваная, хоць нельга яе прачытаць да канца, аднак напісана яна для чалавека. Прыемна, чытаючы яе, здзіўляцца мудрасці Творцы. Апішу сястры з'яўленне паўночнага ззяння на пецярбургскім даляглядзе, якое бачыў на днях, вяртаючыся пазней, чым звычайна да сябе на кватэру. Гэты дзівосны малюнак, што з'явіўся ледзь не ў самую поўнач, моцна крануў мае пачуцці.

Паўночнае ззянне

Дзіўнае святло запальвае нябеснае скляпенне,
Палымнеюць воблакі, знікла начная цемра;
І прастору ўгары бляск той, яснайшы за сонца,
Вогненнай ракою прабег з канца ў канец.

Здалёку святло паўночнае лямпы бліснула ў цемры,
Яна гарыць на небе, там, дзе на алені
Лапландзец¹ хутка адольвае снежную пустыню
І дзе ў сібірскіх лясах палююць на собаля.

Лямпа! асвятлі там неба, схаванае імглою і ноччу,
Шмат хто, жывучы там забраны гвалтам,

¹ Даўнейшая назва саамаў, карэннага насельніцтва Скандынаўскага і Кольскага паўастроўяў.

Глыбока хавае памяць скатаванае душы
І шукае ў Небе надзеі, падымаючы ўгору заплаканыя вочы.

Але вось новы малюнак: з хваляў вогненных хмараў
Слупы, як Тытаны з распаленай сталі,
Паўстаюць, то гіганцкім збліжаюцца крокам,
То зноў дзеляць свае шэрагі крывавым воблакам.

Юля! пакуль яшчэ гэтая глыбокая поўнач,
Я хацеў бы ляцець далёка і сон з тваіх вачэй
На хвілінку прагнаць кароткім на цябе позіркам,
Каб паказаць неба, пакрытае дзіўным полымем.

Шмат хто, бачачы гэтае ззянне і чырвоныя воблакі,
Прарочыць пажар вайны і крывавыя патокі,
Але я, хто ў душы пракляў вераломны да людзей лёс,
Не хачу сваёю слязою тушыць помслівы агонь неба.

Пішу сястры пра тое, што найбольш мяне займае. Ліст – гэта размова без прысутнасці, а таму заўсёды кароткая; у прысутнасці болей пра што знайшлося б сказаць, але не ведаю, ці будзе гэта калі. Хоць памятаю словы: “можа, хутка ўбачымся”¹. Проша засведчыць мой паклон Матулі, сястры, а таксама Пані Палкоўнікавай і ўсім знаёмым. Застаюся назаўсёды самым зычлівым братам.

Найніжэйшы слуга
Я. Баршчэўскі

[8]

|_{1r}|

1838 Nowembr. 15 dnia
Peterzburg

Szanowna siostró.

Powtarzasz siostra w listach swoich, że chciałaby często mieć wiadomości, żem zdrów i wesoły jestem, te dwie rzeczy zupełnie nie w naszej mocy, zdrowie od Boga, a wesołość od temperamentu lub wypadków życia i przeto na to patrzeć potrzeba z taką obojętnością, jak gdyby na pogodę lub niepogodę nieba. oto właśnie teraz przynaglony jestem kilka dni nie|wychodzić z domu, w|długie wieczory siadam przed ogniem i patrząc na pałające drwa w piecu, zwiedzam myślą moją krainę przeszłości i przyszłości, a te moje marzenia opowiem siestrze |_{1v}| w następnej balladzie. sądząc że ta ią zajmie na czas niejaki w nudnej zimowej porze.

Ballada

Nad morzem słońce wieczorem,
Różowym miga kolorem,

¹ Трэба думаць, што Юля Корсак планавала наведаць Пецярбург.

Rybka chlubiąc się swobodą;
Podskokiem błyska nad wodą.
Lecz ktoś idzie cichim krokiem
Tam po brzegu, smutku mrokiem,
Twarz posępna otoczona;
Dusza w myślach pogrążona.
Erazm, tułacz w cudzej ziemi,
Pomiędzy ludzmi obcemi,
Gdy serce pełne goryczy:
Pamiętki przeszłych chwil liczy.
|2r| Ireny pierwsze spótyrzenie,
Wznieciły w duszy płomienie;
Wdzięczną mową, czarnym okiem
Zwyciężyła, lecz wyrokiem
Znaglony rzucić na|wieki,
Poszedł w kray obcy, daleki.

Letkim powiewem wietrzyka
Drzy nad morzem blask promyka
Lekkie obłoki pogodą,
J na niebie i pod|wodą.
Jakaż to morska dziewica,
Piękną postacią zachwyca,
Upadaia z czarney kosy,
Brylanty jasney rosy.
J nad wodą kryształową,
Wabi wzrokiem, wdzięczną mową.
Erazmie! jaka zgryzota,
Niespokoiną duszę miota?
Nie truy myśli niepokoinem,
Choć do mnie, w mieszkaniu moiem,
Zyć przyjemnie, w wod kryształe,
Mamy muszle i korale,
|2v| Pereł drogich błyszczcy wiele,
Złota rybka biega smiele,
J ja z tobą, lecz mi za to,
Serce będzie twe zapłata.
Raz poznało serce trwoę,
Zapał dzielić mój nie|moę;
Raz kochałem, raz narzekam,
Tak, jak jedney smierci czekam.
Tak rzekł Erazm, w gniewie ona,
Znikła w morzu pogrążona.
J grożące fal szeregi
Uderzyły z szumem w brzegi.

Gaśnie dzienny promień jasny
Płonie jeszcze zachod krasny,
Głos pasterskiej zmiłkł muzyki;

W lesie jęczy gołąb dziki,
 Milczą dęby stojąc w cieniu,
 Erazm Jdzie w zamysleniu,
 Dusza marzy o przeszłości,
 Jakiś przy|nim cud piękności,
 Boska twarz jey i uroda,
 Czy|to przy nim nimfa młoda,
 Czy|to Flora łąk królowa,
 |_{3r}| Uwieńczona różą głowa;
 Snieżną rękę na ramieniu
 Jego kładzie, w jey spótyrzeniu
 Oczu jasnych, coś czaruię,
 Sercu, Duszy roskazuie.
 Tak przerywa wdzięcznym głosem,
 Czarną myśl, wpoioną losem.
 Zapomni na czas zmartwienie,
 Patrz jasne niebios sklepienie,
 Wietrzyk trawki nie|poruszy,
 Tylko burza w twoiey duszy,
 Żyj tu ze|mną, z gęstym cieniem,
 Roszcza będzie nam schronieniem,
 A przy|pierwszey gwiazdki blasku,
 Gdy zakwili słowik w lasku,
 Gdzie po wonney biega łące,
 W strumyku wody mruczające,
 Będę się z tobą przechadzać,
 Przywiązaniem mym osładzać
 Życie twoie, lecz mi zato
 Serce będzie twe zapłatą.
 Raz poznało serce trwogę,
 |_{3v}| Zapał dzielić mój nie|mogę;
 Raz kochałem, raz narzekam,
 Tak jak jedney śmierci czekam.
 Tak rzekł, błysnął gniew w jey oku,
 J jak mara znikła w mroku.
 Razem niebo się zachmurza,
 Grzmi zgęszczona czarna burza,
 Wiatry wyją, las się chwieie,
 Deżdż potopem grożąc leje,
 Woda szumi z|gór potokiem,
 Wszystko skryła noc przed okiem.
 Jdzie Erazm, w sercu trwoga,
 Już i północ, burza sroga,
 Szumią dęby, błędne kroki,
 Zatrzymuią wod potoki.
 Alić oto, widzi, bliska
 Jakaś chatka, w oknie błyska

Światło ognia, deżdem zlany,
 Spocząc wszedł pod dach słomiany.
 Tu staruszka w kartach bada,
 Oczy wpadłe, twarz jej blada,
 Czarnych kotek tłum, zrenicy
 Jch błyszczące jakby swicy.
 |_{4r}| Ona milczenie przerywa.
 Siądź tu gościu, noc burzliwa,
 Spoczni nieco ja się dowiem,
 J o losie twoim powiem,
 Twoie serce smutek truie,
 Myśl daleko ulatuie:
 Lecz na próżne twoie chęci,
 Szczęście roisz w twej pamięci,
 Za uczucie twe zapłata,
 Przywiązanie jak do brata.
 Przestań tęsknić, bo z|wyroku;
 Już nie spotkać twemu oku,
 Sercu przedmiot ulubiony,
 Ni rodzinnej twojej strony.
 Raz doznało serce trwogę,
 Zapał zniszczyć mój nie|mogę.
 Raz kochałem raz narzekam,
 Tak jak jednej śmierci czekam.
 Grzmot zahuczał, wicher ryknął,
 Deszcz wnet lunął, domek zniknął.
 Błąkaia się martwych cienie,
 Krzyże, mogiły, kamienie,
 Na cmentarzu wył wiatr srogi,
 Szumią jodły, pełen trwogi
 |_{4v}| Stoi Erazm, jednym mgnieniem
 Stał się mogilnym kamieniem:
 Choć nań ranek promień rzucił,
 Lecz do czucia nie|powrucił.
 Te ballady mego rojenia
 Podobne do snów marzenia.
 Julio! lecz życie człeka
 Czyż nie|tak jak sen ucieka,
 J snów okropne widzenia,
 Często^{kroć} się w prawdę^a zamienia¹.

Jakie siostró dasz zdanie o moim Erazmie, pewnie zapał uczuć jego
 będzie nazwany nierozsądkiem. Może chęci jego przeciwne były woli Jreny,

¹ Балада Я. Баршчэўскага будзе змешчана пад тытулам *Fantazija* ў першым томіку
 „Niezabudki” з невялікімі зменамі, а таксама з пропускам праз недагляд
 карэктараў (гл. ліст ад 22 лютага 1840 г.) шэрагу радкоў.

мо́же ся́ ten, kтórego duch pokonywa uczuciem traci swoié cenę i niewartym
siá staie. Ja o tym sądzić nie|mogę.

Siostró piszesz że ciągle czas nayprzyjemniey przepędzasz w Panowie,
pamiętam i ja dobroć Panow Połkownikow i czas krótkiego mego bytu w ich
domie, proszę oswiadczyć mój ukłon wszystkim znajomym. – Zostaie
na|zawsze najżyцliwszym bratem

i Nayniższym sługą
J. Barszczewski

пераклад

1838 г., 15 лістапада
Пеця́рбург

Шаноўная сястра!

Паўтараеш, сястра, у сваіх лістах, што хацела б часцей мець весткі,
што я здаровы ды вясёлы. Але гэтыя дзве рэчы цалкам ад нас не
залежаць: здароўе – ад Бога, а весялосць – ад тэмпераменту альбо ад
жыццёвых здарэнняў. Дык на іх трэба глядзець з такой абыякавасцю,
як на пагоднае альбо непагоднае неба. Вось цяпер я, уласна, змушаны
колькі дзён не выходзіць з дому. Доўгімі вечарамі сяду перад агнём і,
гледзячы на полымя ў печы, наведваю ў думках краіну мінулага ды
будучага. І гэтыя мае мроі выкажу сястры ў наступнай баладзе, мяр-
куючы, што яна пацешыць цябе нуднай зімавай парою.

Балада

Над морам вечарам сонца
Грае ружовым колерам.
Рыбка, цешачыся свабодаю,
Падскоквае, бліскае над вадою.
Але нехта ідзе ціхім крокам
Там па беразе, змрочнасць смутку
На панурым твары,
Душа ў пакутных роздумах.
Эразм, выгнаннік, на чужой зямлі,
Сярод людзей-чужаніцаў,
З сэрцам поўным горычы,
Згадвае імгненні мінулага жыцця.
Ірэны першы погляд
Распаліла ў душы полымя:
Прыемнай гаворкаю, чорным вокам
Пераможаны, але выракам
Змушаны пакінуць яе на векі,
Пайшоў у край чужы, далёкі.
Ласкавым паведам ветрыку
Дрыжыць над морам бляск праменьчыка,
Лёгка воблакі – пагода

І на небе і пад вадою.
Нейкая марская дзяўчына
Захапляе стройнаю постаццю;
Спадаюць з чорнае касы
Жомчугі чыстай расы.
І над крыштальнаю вадою
Вабіць поглядам, прыемнаю моваю.
– Эразм! Якія згрызоты
Неспакойную душу трывожаць?
Не труці думкі неспакоем,
Хадзі да мяне, у маіх пакоях
Жыць прыемна, у крыштальных водах
Маем ракавіны і каралі,
Шмат каштоўнага жомчугу,
Залатая рыбка скача смела,
І я з табою, але мне за гэта
Тваё сэрца будзе платаю.
– Аднойчы зазнала сэрца хваляванне,
Любоў сваю дзяліць не магу,
Раз кахаў, раз наракаю
Так, што аднае смерці чакаю.
Так сказаў Эразм, яна ў гневе
Знікла ў моры,
І грозныя валы хваляў
Стукнуліся з шумам аб берагі.
Патух ясны прамень,
Але яшчэ палымнее захад;
Замоўк гук пастухоўскае музыкі,
У лесе енчыць дзікі голуб,
Маўчаць дубы, што стаяць у цемры,
Эразм ідзе задуманы,
І марыць пра мінулае.
ЛЯ яго – цуд хараства,
Боскі твар і краса,
Ці то маладая німфа,
Ці то Флора, каралева лугоў,
З увенчанаю ружаю галавою.
Бялюткую руку на плячо
Ягонае кладзе; у поглядзе
Яе ясных вачэй – штосьці чароўнае,
Штосьці загадвае сэрцу і душы.
Так пачынае яна прыемным голасам:
– Чорныя думкі, насланыя лёсам,
Засмучэнне – ты забудзь на нейкі час.
Глядзі: яснае скляпенне нябёс,
Ветрык траўку не рушыць,
Толькі бура ў тваёй душы.

Жыві тут са мною, у густым ценю,
Гай будзе нам схованкаю,
А з бляскам першае зоркі,
Калі салоўка заспявае ў лесе,
Дзе па духмяным лузе
Бягуць крынічныя воды,
Буду я праходжвацца з табою,
Ласкамі асаладжу сваімі
Тваё жыццё, але мне за гэта
Тваё сэрца будзе платаю.
– Адноўчы зазнала сэрца хваляванне,
Любоў сваю дзяліць не магу,
Раз кахаў, раз наракаю
Так, што аднае смерці чакаю.
Так ён сказаў – бліснуў гнеў у яе воку,
І як мара знікла ў змроку.
Тут жа неба захмурылася,
Грыміць страшная чорная бура,
Вятры выюць, лес гнецца,
Дождж, гроззячы патопам, лье,
Вада шуміць з гор патокам,
Усё схавала ноч ад вока.
Ідзе Эразм, у сэрцы – трывога,
Ужо і поўнач, страшная бура,
Шумяць дубы, няпэўныя крокі
Затрымліваюць вод патакі.
Але вось, бачыць, блізка
Нейкая хатка, у вакне блішчыць
Агонь; прамоклы ад дажджу,
Зайшоў адпачыць пад саламяную страху.
Тут старая гадае на картах,
Запалыя вочы, бледны твар,
Чорных котак зграя, вочы
Іхнія блішчаць, як свечкі.
Яна маўчанне перапыняе:
– Сядзь тут, госцю, бурная ноч,
Адпачні крыху, а я даведаюся
І пра лёс твой скажу.
Тваё сэрца смутак труціць,
Думка далёка адлятае,
Але марныя твае хэнці,
Пра шчасце мроіш ты ў сваёй памяці.
За пачуццё тваё платаю будзе
Прывязанасць як да брата.
Перастань тужыць, бо па выраку
Ужо не спаткае тваё вока
Ні аб'ект, сэрцам улюбёны,

Ні родны твой край.
– Аднойчы зазнала сэрца хваляванне,
Любоў сваю знішчыць не магу,
Раз кахаў, раз наракаю
Так, што аднае смерці чакаю.
Грымнуў гром, рыкнуў вецер,
Дождж тут лінуў – домік знікнуў.
Блукаюць цені мёртвых,
Крыжы, магілы, каменні.
На могілках выў вецер моцны,
Шумяць хвоі, поўны трывогі,
Стаіць Эразм – у адно імгненне
Стаўся ён магільным каменем,
Хоць на яго ранак прамень кінуў,
Але да жыцця ён не вярнуўся.
Гэтае мае балады летуценні
Падобныя да сноў-мрояў.
Юля! але жыццё чалавека
Ці ж не так, як сон, уцякае?
І сноў жахлівых мроі
Часта перамяняюцца ў праўду.

Якую, сястра, маеш думку пра майго Эразма? Пэўна, палкасць ягоных пачуццяў будзе названы неразумнаю? Можа, ягоныя хэнці былі неадпаведныя волі Ірэны? Можа, той, чый дух кіруецца пачуццём, траціць свой кошт ды становіцца бязвартасным? Я пра гэта меркаваць не магу.

Сястра піша, што прыемна бавіць час у Панове¹. Памятаю і я дабрыню паноў Палкоўнікаў і час свайго кароткага побыту ў іхнім доме². Проша засведчыць мой паклон усім знаёмым. Застаюся назаўсёды самым зычлівым братам

і найніжэйшым слугою
Я. Баршчэўскі

¹ У фальварку Панова Буйніцкія пабудавалі новы дом на каменным падмурку, ацэнены ў тысячу рублёў срэбрам [НГАБ, 2635-1-976].

² Магчыма, якраз у час гэтага побыту Я. Баршчэўскі напісаў прысвечаны сыну Буйніцкіх Юзафу верш *Małemu J. Bujnickiemu* [гл.: Barszczewski 1844: 164–166], хоць у публікацыі твор датаваны наступным чынам: „1839 roku. W Panowie”.

|_{1r}|

1838 roku Decembra
19. dnia
Peterzburg

Szanowna Siostró.

Pamięć łaskawych moich znajomych opisana w liście siostry nayedrozsza dla mnie, gdyż w posępne dni życia nayprzyjemniey przypominać, że są życzliwi dla mnie. Pamięć ta pochodzi prawdziwie od dobrego serca, gdyż ja nie|mogłem ani w stanie jestem zasłużyć na nią. Pani Sowietnikowey Jankowskiey obowiązany jestem moją w dzięcznością, miałbym za szczęście być w liczbie jey znajomych jeśli dla tego będę miał przyjemne zdarzenie.

Towarzystwo siostry w Panowie z tą dobrą i zącą osobą, wiem że jest nayprzyjemniejsze; gdzie otwartość, szczeróść i szlachetny sposób myślenia uprzyemnia |_{1v}| zabawy miley tam czas upływa, niż w tłumie narodu, albo też, w pysznych bezsensnych balach. Ja często myślą moją bywam tam przytomny, nawięcey, w czasie niekiedy samotnych moich zabaw. Cóż robić jeśli już sądzono abym ja był oddalony, teraz przynajmniey choć dla zaięcia krótkiego czasu w długich grudnia wieczorach, siostrze następłą napisałem balladę.

Ballada

Gdy się cały świat zachmurza,
W czasie długiej grudnia nocy;
Gdy za oknem wyięc burza,
Sniedzi pędzi od północy.

W oknach gmachow zapalony,
Wszędzie błyszczący płomyk swicy,
<...>¹

|_{2r}| człowiek który przeszłość zapomina a o przyszłości nie|bada, kraina uczuć i Jdei obca dla|niego.

Lecz już bliski początek nowego roku, życzę siostrze i wszystkim moim znajomym, aby każdy|dzień w następnym roku był dla nich pamiątką szczęścia i ukontentowania, zostaię na|zawsze szczerze życzliwym

Nayniższy sługa
Jan Barszczewski

Posyłam Pani rycinę Marij Paryżskiey godną uwagi piękność tego grawiuru, a dla Pana Gaudentego książki.

¹ Страчана частка ліста, у тым ліку і невядомая сёння балада, першую страфу якое паэт выкарыстае ў вершы *Duch*, які ў змесце акрэслены як *Fantazja*, а не-пасрэдна ў альманаху – як *Melodja*.

Шаноўная Сястра!

Памяць ласкавых маіх знаёмых, пра што сястра піша ў лісце, самая дарагая для мяне, бо ў маркотныя дні жыцця прыемна згадаць, што ёсць зычлівыя да мяне. Гэтая памяць сапраўды ад добрага сэрца, бо не мог я і не ў стане цяпер заслужыць на яе. Пані саветнікавай Янкоўскай¹ я вельмі ўдзячны, меў бы за шчасце быць у ліку яе знаёмых, калі б для гэтага надарыўся прыемны выпадак.

Каляжанства сястры ў Панове з тою добраю і паважанаю асобаю, ведаю, – самае прыемнае. Дзе адкрытасць, шчырасць, шляхетныя думкі ўпрыгожваюць забавы, там больш міла ідзе час, чым у тлуме народу альбо на пышных бясонных балях. Я часта думкаю прысутнічаю там, асабліва ў хвіліны маіх самотных забаваў. Што ж рабіць, калі ўжо наканавана быць мне далёка. Цяпер, прынамсі, каб хоць крыху прабавіць час доўгімі снежаньскімі вечарамі, я напісаў для сястры наступную баладу.

Балада

Калі ўвесь свет захмурыцца
Ў часе доўгае снежаньскае ночы,
Калі, выючы за вакном, бура
Снег гоніць з поўначы,
Вокны гмахаў свецяцца,
Блішчыць паўсюль пламеньчык свечкі...
<...>

чалавеку, што мінулае забывае, а пра будучае не думае, краіна пачуццяў і Ідэі – чужая.

Аднак ужо хутка пачатак Новага года. Жадаю сястры і ўсім маім знаёмым, каб кожны дзень у наступным годзе быў для іх днём шчасця ды ўцехі. Застаюся назаўсёды самым зычлівым.

Найніжэйшы слуга

Ян Баршчэўскі

Дасылаю Пані абразок Марыі Парыжскае (годная ўвагі прыгажосць гэтае гравюры)², а пану Гаўдэнтыю – кніжкі.

¹ Гаворка, відаць, пра Марыю Янкоўскую, жонку надворнага саветніка Міхала Янкоўскага. Янкоўскія валодалі маёнткам Заіванне (блізу 880 дзесяцінаў) у Невельскім павеце [гл.: НГАБ, 2635-1-971]. Міхал Янкоўскі, чыноўнік Міністэрства фінансаў, згадваецца сярод падпісантаў на альманах „Niezbudka” на 1843 і 1844 гг.

² Маецца на ўвазе выява сярэднявечнае каталіцкае катэдры Notre-Dame de Paris (Маці Божая Парыжская).

[10]

|_{1r}|

1839 roku 6. dnia Luty
Peterzburg

Szanowna Siostro.

Dzień 16. tego miesiąca siostro iest dzień jey Patronki, przym więc
nayszczersze moje życzenie w następnych wierszach.

Życzenie

Zawsze gdy słońce na wschodzie zaswita,
I teatr ziemi odkryje promieniem:
Niech każdy widok usmiechem cię wita,
Wnika do serca rayskiej wiosny brzmieniem.

Grono znajomych gdy cię rozweseli,
Niech szczerą radość blaskiem będzie czoła;
Gdy przyjaźń uczuć twych ciężar rozdzieli;
Spotykay zawsze tam szczerłość Anioła.

Niech się odświeca w duszy twoiej stale
Droga spokoyność, jak kiedy w potoku
W pogodney porze, w czystym wod kryształe;
Świecą się gwiazdy, niebo bez obłoku.

|_{1v}| Jeśli samotna myśl twoja uleci,
Niech zawsze spocznie tam nad szczęścia progiem;
Gdzie wiecznie ranek w srod pogody świeci
J róża uciech nie|obraża głogiem.

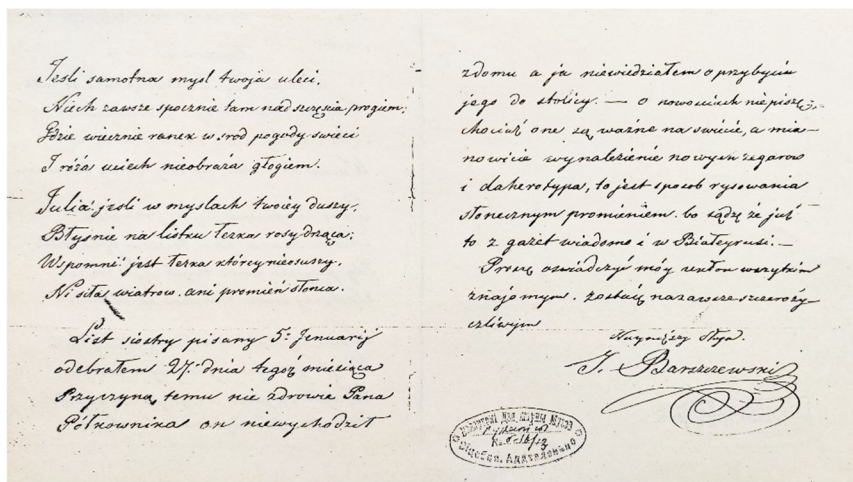
Julia! jeśli w myślach twoiej duszy,
Błysnie na listku łezka rosy drżąca:
Wspomni! jest łezka której nie|osuszy,
Ni siła wiatrow, ani promień słońca¹.

List siostry pisany 5ª Jenuarij odebrałem 27. dnia tegoż miesiąca.
Przyczyną temu nie zdrowie Pana Półkownika on nie|wychodził |_{2r}| z|domu
a ja nie|wiedziałem o przybyciu jego do stolicy. – o nowosciach nie piszę,
choć one ważne na świecie, a mianowicie wynalezienie nowych zegarów
i daherotypa, to jest sposób rysowania słonecznym promieniem, bo sądzę że
już to z gazet wiadomo i w Białejrusi. –

Proszę oświadczyć mój ukłon wszystkim znajomym. zostaię na|zaw-
sze szczeróżyczliwym

Nayniższy Sługa
J. Barszczewski

¹ Верш *Życzenie* не друкаваўся.

Фрагмент ліста Я. Баршчэўскага да Ю. Корсак ад 6.02.1839 г.

пераклад

1839 год, 6 лютага
Пецяярбург

Шаноўная Сястра!

16-ты дзень гэтага месяца, сястра, – гэта дзень твае Патронкі.
Дык прымі мае самыя шчырыя пажаданні ў наступных вершаваных
радках.

Пажаданне

Заўсёды, калі сонца засвеціць на ўсходзе
І тэатр зямлі адкрые праменнем,
Няхай кожны краявід вітае цябе ўсмешкаю,
Пранікае ў сэрца райскае вясны гучаннем.

Калі грона знаёмых цябе развяселіць,
Няхай шчырая радасць ззяе на твары,
Калі цяжар пачуццяў тваіх сяброўства падзеліць,
Спаткай заўсёды там шчырасць Анёла.

Няхай свеціцца ў тваёй душы стала
Дарагі спакой, як часам у патоку
У пагодную пару, у чыстым крышталі вод
Свецяцца зоркі, неба без воблакаў.

Калі самотная твая думка адлятае,
Няхай заўсёды спачне над парогам шчасця,
Дзе вечна ранак пагодным днём свеціць
І ружа пацехі не коле шыпамі.

Юля! калі ў думках твае душы
Блісне на лісціку дрыготкая слёзка расы,

Згадай! ёсць слёзка, якую не асушыць
Ні сіла вятроў, ні прамень сонца.

Сястрын ліст, пісаны 5 студзеня, я атрымаў 27 дня гэтага ж месяца. Прычына таму – хвароба Пана Палкоўніка¹: ён не выходзіў з дому, а я не ведаў пра ягоны прыезд у сталіцу. Пра навіны не пішу – хоць яны і важныя ў свеце – а менавіта, вынаходніцтва новых гадзіннікаў і дагератыпа² (гэта значыць, спосабу малявання сонечным промнем), бо, мяркую, усё вядома з газет і на Белай Русі.

Проша засведчыць мой паклон усім знаёмым. Застаюся назаўсёды шчыразычлівым.

Найніжэйшы слуга
Я. Баршчэўскі

[11]

|_{1r}|

1839 roku 8. marca
Peterzburg

Szanowna Siostró.

W Liscie siostry od 6 Februarij, spotkałem kilka wyrazow prawdziwej przyjazni, cenię iey dobroć serca, i te przywiązanie które dla mnie jest naydrozsze, bo o tym myśląc czasami, chociaż i bywam zmartwiony, że odległość miejsca daleka, ale ulegając przeznaczeniu, wspomnieniem i myślą ulatuię czasami w krainę Jdei, i tam przypominając iey dobroć, szukam dla siebie ulgi, pamięć siostry, iey szczere przywiązanie, iey czułe wyrazy w liscie, były powodem, iż się rodziła w moiej Jdei następna ballada.

Celestina

Północ – już gwiazd miliony
Błyszczą na górnym sklepieniu,
Przez okienko, w zamysleniu:
Wzrok posyła w Niebios strony
Smutna w myslach Celestyna.
W jakiej Wiktor części świata?
O mym smutku on nie|słysz;
Do mnie słówka nie|napiszy,
A już przeszły mnogie lata.
Przy tym oknie ze|mną siedział,
Patrząc w niebo on powiedział.
|_{1v}| Celestina! jak wspomniały

¹ Відаць, Юзафа Буйніцкага, хоць палкоўнікам (падпалкоўнікам, надворным саветнікам) быў таксама і Міхал Янкоўскі.

² Пра вынаходніцтва Луі Дагера (1787–1851) паведаміў вядомы фізік Франсуа Араго (1786–1853) на паседжанні Парыжскай акадэміі навук 7 студзеня 1839 г.

Widok Nieba, Ten pas biały
 Droga mleczna, niezliczone
 Po nim gwiazdki rozrzucone.
 Tam Meteor do samego
 Zachodu, blask strzelił z|góry.
 Pała Hesper, tam Arktury,
 Tarcza Jana Sobieskiego.
 Kiedykolwiek tam wysoko
 Ku tey tarczy wzniosę oko
 W|odmienney czasu kolei,
 Wzeydzie nam gwiazdka nadziei.
 Tak gdy o przeszłości marzy,
 Łza błysnęła na iey twarzy.
 Jakiś tętet, skryty mrokiem;
 Jezdziec spieszy, prędkonogi,
 Koń tu pędem zwraca z|drogi,
 Ach! to on, on przed mym okiem:
 |2r| Ach! to Wiktor, niespodzianie
 Na wspomnienie leci do mnie,
 Nie|zapomniał Wiktor o mnie,
 Bieży z domu na spotkanie.
 Już go wita, on nie ssiada
 Z swego konia, twarz surowa,
 Jakby posąg, ani słowa
 Smutny, iey nie|odpowiada.
 Pogrzebowym trąbki brzmieniem
 Jey zatrąbił, że bez konca,
 Smutna wieczność skrywa gońca,
 J znikł skryty nocnym cieniem.
 Celestyna! co ten znaczy
 Straszny widok, ach! w rozpacz
 Znów do domu w biega ona,
 Wiktor! woła przełęczniona
 Już nie|zyję, i wraz blada
 Jak trup, na ziemię upada.
 Życzliwych w biega gromada,
 Co za smutek? każdy bada,
 Skąd te okropne zdarzenie
 Chcą jey wrócić życia tchnienie.
 |2v| Znów woła gdy wzrok odkryła,
 Ach! Wiktor! Mogiła
 Pokrywa wiecznym swym mrokiem,
 J cień twa znikła przed okiem.
 Celestina! taki skutek
 Ciągłych łez twych, porzuć smutek,
 Rzód te zmartwienie i troski,
 Gniew na siebie ściągasz Boski,

Takiej trwogi niespodzianey,
Skutek myśli obłąkaney,
Co nieszczęście zawsze roi,
W wyobraźni tu cień stoi,
W miłosierdziu ufay Boga,
Przeydzie smutek, przeydzie trwoga.
Zostawię mię, niech w żałobie;
Tu ja padnę na kolana,
Miłosierdzie wielkie Pana,
J nad tymi co są w grobie.

Wszystko spi w północney porze,
Błyszczą gwiazdy, Xiężyc świeci,
Tam meteor z nieba leci,
Głucho w polu, głucho w borze.
|_{3r}| Tu za duszy odpocznienie,
Celestyna na kolana
Padłszy płacząc błaga Pana,
A zegar bije na scienie.
Twarz się we|łzach cała kryje,
Wiara ulży serca bole
Krucifix przed nią na stole,
Zegar bije, zegar bije.
Boże jeśli on nie|żyje,
Niechay dusza jego będzie,
Przed twym tronem w świętych rzędzie,
Zegar bije, zegar bije.
Bóg nadgradza kto z nim żyje,
Kto się modli jemu szczerze,
Już kończyła swe pacierze,
Zegar bije, Zegar bije.

Alić oto nowe dziwy,
Przed nią duch jakiś szczęśliwy,
Piękna postać jak anioła,
Wzrok wesoły, w koło czoła,
Jakby słoneczne promienie,
Zegar nie|bije na scienie.
|_{3v}| Rzecz do niej, Celestyna!
Twoja łza Boga skłoniła
Ku miłosierdziu, wybiła
Zbawienia mego godzina.
Gdy Machomet niegdyś śmieje;
Groził wierze pełen dumy,
Sobieski niewierne tłumy
Wyniszczzał będąc na czele.
Pod czas zwyciężkiew pogoni,
Jam nie wierny wierze, cnocie,
O dobyczy i o złocie

Mysliłem z orężem w dłoni.
Lecz z|nieprzyjacielskiej ręki,
Cios śmiertelny mi zadany,
Jam od Boga ukarany
Cierpiełem czyscowe męki.
Teraz powiem o Wiktorze,
Skrywa go strona daleka,
Lecz przy nim Boska opieka,
Usmierza burzliwe morze.
Celestyna ujrzysz jego,
W odmiennej czasu kolei
|4r| Błysnie mu gwiazdka nadziei
Tarcza Jana Sobieskiego.
W tym znika; już blask jutrzeński,
Wschód rannym światłem ubiera,
Celestyna łzy ociera.
J oddaie Bogu dzięki.
Julia! najlepsza droga
Do szczęścia przyjaźń prawdziwa,
A choć czasem tęskno bywa:
Bog cieszy. Bo ta od Boga¹.

Sądzę, że to się dziwnym być zdaie siestrze, że listy które do niej piszę, zawsze napełnione wierszami, cóż mam czynić, być to musi jakimś nałogiem, że gdy chcę tylko pisać do siostry, mnustwo różnych Jdei roi myśl moja, chciałbym to wszystko powiedzieć co bywa w wyobraźni mej duszy, chociaż ani pióro, ani mowa, nie zdoła nigdy tego wyrazić, co jest czasami w Uczuciu i w Jdei człowieka, uczucie duszy, dusza tylko zrozumie co równie czuie. – Mamuni Siostrze moje uszanowanie, ukłon wszystkim znajomym, szczerze zyczliwy

i Najniższy Sługa
Jan Barszczewski

пераклад

1839 год, 8 сакавіка
Пецярбург

Шаноўная Сястра!

У сястрыным лісце ад 6 лютага я спаткаў колькі слоў сапраўднае прыязні; цаню дабрыву твайго сэрца і тую прыхільнасць, якая для мяне – самая дарагая. Бо разважаючы пра гэта часам, хоць і бываю маркотны з прычыны далёкае адлегласці, але, верачы ў наканаванасць,

¹ На аснове балады *Celestina* Я. Баршчэўскі ў 1843 г. напіша і апублікуе ў чацвёртым томіку „Niezabudki” „fantaziję” *Nina* – фактычна кароткі варыянт рукапісу (усяго 11 чатырохрадкоўяў).

успамінамі і думкаю лячу ў краіну Ідэі і там, прыгадваючы тваю дабрыню, шукаю для сябе палёгкі. Памяць сястры, яе шчырая прыхільнасць, яе чулыя словы ў лісце сталі прычынаю нараджэння ў маёй Ідэі наступнае балады.

Цэлесціна

Поўнач. Ужо зорак мільёны
Ззяюць на нябесным скляпенні,
Праз вакенка, у задуменні
Паглядае ўгару, у Неба
Сумная, задуманая Цэлесціна.
– У якой частцы свету Віктар?
Пра мой смутак ён не чуе,
Мне і слова не напіша,
А ўжо прайшло шмат гадоў,
Як сядзеў ён ля гэтага вакна са мною
І, гледзячы ў неба, сказаў:
“Цэлесціна! які цудоўны
Від неба! Гэты белы пас –
Млечны шлях, незлічоныя
Раскіданыя на ім зоркі.
Там метэор да самага
Захаду, бляск стрэліў згары,
Ззяе Гаспар¹, там Арктуры²,
Шчыт Яна Сабескага³.
Калісьці туды, высока,
Я падыму да гэтага Шчыта вока,
У пераменным моманце лёсу –
Узыдзе нам зорка надзеі”.
Калі так згадала пра мінулае,
Сляза пацякла па яе твары.
Нейкі тупат, схаваны змрокам,
Коннік спяшае хутканогі,
Конь тут рыссю збочыў з шляху –
– Ах, гэта ён, ён перад маімі вачыма!
Ах, гэта Віктар, неспадзявана
На ўспамін ляціць да мяне!
Не забыўся Віктар пра мяне!
Яна бяжыць з хаты на спатканне,
Вітае яго, але ён не ссядае

¹ У грэцкай міфалогіі Гэспер – бог вячэрняе зоркі (планеты Венера).

² Арктур – самая яркая зорка ў сузор’і Валапаса.

³ У 1684 г. гданьскі астраном Ян Гэвэлюш (1611–1687) даў сузор’ю Scutum (Шчыт) назву *Шчыт Сабескага* (*Scutum Sobiescianum*) у гонар перамогі войскаў польскага караля і вялікага князя літоўскага Яна Сабескага (1629–1696) у бітве 1683 г. пад Венай.

З свайго каня; суровы твар,
Нібы статуя, ані слова;
Смутны, ёй не адказвае.
Хаўтурным гучаннем трубы
Затрубіў ёй – бясконцая
Змрочная вечнасць хавае ганца,
І знік у начной цемры.
Цэлесціна! што азначае гэты
Страшны малюнак, ах! у распачы
Зноў бяжыць яна ў хату.
– Віктар, – крычыць у спалоху, –
Загінуў! – І, раптоўна збялеўшы,
Як труп, падае на зямлю.
Грамада зычлівых збіраецца:
“Што такое?” – пытаецца кожны.
“Што за жахлівы выпадак?”
Стараюцца прывесці яе да пачуцця.
Яна, як толькі ачнулася, зноў крычыць:
– Ах! Віктар! Магіла
Закрыла сваім вечным змрокам
І цень твая знікла з вачэй.
– Цэлесціна! Гэта вынік
Безупынных тваіх слёз. Перастань тужыць,
Кінь тыя засмучэнні і клопаты,
Бо праз іх гнеў на сябе бярэш Божы.
Твая неспадзяваная трывога –
Гэта праз звар’яваных думкі,
Што няшчасце заўсёды прарочаць,
Што ва ўяўленнях знаходзяцца.
На міласэрнасць Бога спадзявайся,
Пройдзе смутак, пройдзе трывога.
– Пакіньце мяне, няхай у жалобе
Тут я ўпаду на калені,
Вялікая міласэрнасць Бога
І над тымі, што ў магіле.
..... Усё спіць у паўночны час,
Ззяюць зоркі, месяц свеціць,
Там метэор ляціць з неба,
Глуха ў полі, глуха ў лесе.
Тут за спачын душы
Цэлесціна, на калені
Ўпаўшы і плачучы, просіць Бога.
А гадзіннік б’е на сцяне.
Твар увесць у слёзах,
Вера дасць палёгку сэрцу,
Круцыфікс перад ёй на сталі,
Гадзіннік б’е, гадзіннік б’е.

– Божа, калі ён загінуў,
Няхай ягоная душа стане
Перад Тваім тронам у шэрагу святых,
Гадзіннік б'е, гадзіннік б'е.
Бог узнагароджвае тых, хто яму верыць,
Хто шчыра Яму моліцца.
Яна ўжо закончыла свае пацеры,
Гадзіннік б'е, гадзіннік б'е.
Але вось новыя дзівы:
Перад ёю нейкі дух шчаслівы,
Стройная постаць, як Анёл,
Погляд вясёлы, вакол чола,
Нібы сонечныя промні.
Гадзіннік не б'е на сцяне.
Кажы да яе: – Цэлесціна!
Твае слёзы схілілі Бога
Да міласэрнасці: выбіла
Гадзіна майго збаўлення.
Калісьці смела Магамед,
Поўны пыхі, пагражаў веры.
Сабескі тлумі няверных
Вынішчаў, будучы на чале
Падчас пераможнае пагоні
Я, няверны веры, цноце,
Пра здабычу і пра золата
Думаў са зброяй у далоні.
Але непрыяцельская рука
Нанесла мне смяртэльны ўдар –
Пакараны Богам,
Я цяпеў чысцовыя пакуты.
Цяпер скажу пра Віктара:
Ён у далёкім краі,
Але пад Боскаю апекаю,
Якая супакойвае бурнае мора.
Цэлесціна, ты ўбачыш яго
У адпаведны час.
Зазяе яму зорка надзеі –
Шчыт Яна Сабескага.
Тут ён знікае; узыходзіць дзянніца,
Усход раннім святлом атуляе,
Цэлесціна слёзы выцірае
І дзякуе Богу.
..... Юля, найлепшая дарога
Да шчасця – сапраўднае сяброўства.
І хоць часам бывае маркотна –
Бог пацяшае. Бо яно ад Бога.

Мяркую, што сястры можа падацца дзіўным тое, што лісты, якія пішу ёй, заўсёды напоўнены вершаванымі радкамі. Што ж мне рабіць? Пэўна, гэта нейкая кепская звычка, бо як толькі хачу пісаць сястры, дык мноства розных Ідэй роіцца ў маіх думках. Прагну выказаць усё тое, што існуе ва ўяўленнях мае душы, хоць ні пяро, ні мова не здольныя выявіць тое, што часам ёсць у Пачуццях і ў Ідэі чалавека. Пачуццё душы – тая толькі душа зразумее, якая падобнае адчувае. Матулі, сястры – маё шанаванне, паклон усім знаёмым. Шчыразычлівы і найніжэйшы слуга
Ян Баршчэўскі

[12]

|_{1r}|

1839 roku 8 Maja
Peterzburg

Szanowno sioastro.

Jak w podruży czas wesoły,
Gdy trzymając leyce w|dłoni
Furman woła, dzwonek dzwoni,
Konie lecą jak sokoły.

Ledwo warsty chwytam okiem,
Nikną pola, nikną sioła,
Skry z pod kopyt i z pod koła
Za mną leci pył obłokiem.

Słonce zaszło, tam już gwiazda,
Upał dzienny znać nie|chciałem,
Warst ze dwiescie przeleciałem;
W nocy lżeysza, lepsza jazda.

Już zmrok skrywa góry doły,
Niebo błyska, widać chmury,
Przez las głuchy i ponury,
Konie lecą jak sokoły.

|_{1v}| Ptak nie kwili w nocney głuszy,
Zwierz spoczywa, i na dębie,
Drzemią kruki i jastrzębie;
Ja się błąkam w myslach duszy.

Ach to może wesnie roię
Bo już nieraz szczęścia promyk,
Jak lecącey gwiazdy płomyk;
Znikł i zdradził chęci moje.

Nagle grzmot przeraził uszy.
Widzę niebo się zachmurza,

Szumia łąsy, razem burza
J pod niebem i w mej duszy.

Jeszcze droga mi daleka,
Leccie konie jak sokoły
J przez góry i przez doły;
Tam mię czas przyjemny czeka¹.

|_{2r}| J myślę tylko o podroży, z niecierpliwością czekając tego czasu, kiedy będę mógł zastawić choć na|kilka tygodni przykre mieszkanie stolicy, znajomi moi których tu mam, wyjeżdżają na dachy, ja lubię być w|podroży i mi się zdaie, daley od Peterzburga piękniejsza iest natura, lepsza jest woda i powietrze i tam daleko przyjemniey. Ale w tym roku nie pierwiey będę mógł wyiechać jak w ostatnich dniach następnego miesiąca, lub też w pierwszym dniu Jula przyczyną temu publiczne examiny i niektóre lekcyi.

List siostry od 24ª kwietnia odebrałem z poczty i on spotkał się zapewne w drodze z listem który ja adresowałem do Newla na Jmie siostry 26 tegoż miesiąca, pisałem ostatnich dni przeto, że co dzień czekałem |_{2v}| listu nie wiedząc przyczyny iey milczenia. Życzę zdrowia i wszelkich pomyslnosci. Te moje pismo siostrze pewnie odbierzesz w Panowie, przeto Panom Półkownikom Bójnickim proszę zaswiadczyć moje uszanowanie i ukłon wszystkim znajomym zostaie prawdziwie zycziwym.

Nayniższy sługa
J. Barszczewski

переклад

1839 года 8 мая
Пецярбург

Шаноўная сястра!

Як у падарожжы час вясёлы,
Калі, трымаючы лейцы ў далонях,
Фурман крычыць, званок звоніць,
Коні ляцяць, як сокалы.

Ледзь вёрсты лаўлю вокам,
Нікнуць палі, нікнуць сёлы
Іскры з-пад капытоў і з-пад колаў,
За мной пыл ляціць воблакам.

Сонца зайшло, узышла ўжо зорка,
Дзённую спёку я не хацеў зазнаць,
Праляцеў блізу двухсот вёрст:

¹ Першыя чатыры, а таксама сёмую страфу верша *Jak w podroży czas wesoły* Я. Баршчэўскі выкарыстае ў вершы *Podróż*, які апублікуе ў трэцім томіку „Niezabudki” [гл.: Barszczewski 1842a: 7–9].

Ноччу больш лёгка, лепшая язда.

Ужо змрок хавае горы і раўніны,
У небе бліскае, бачныя хмары,
Праз глухі і змрочны лес,
Коні ляцяць, як сокалы.

Птушка не спявае ў начной цішыні,
Спачывае звер, а на дубе
Спяць крумкачы і ястрабы;
Я блукаю ў думках душы.

О, можа, гэта сонныя мроі?
Бо ўжо няраз праменьчык шчасця,
Як пламеньчык зоркі,
Што знік і не апраўдаў маіх хэнцяў.

Раптам чую грукат грому.
Бачу: неба зацягваецца хмарамі,
Шумяць лясы, пачынаецца навальніца
І ў небе, і ў маёй душы.

Мне яшчэ далёка ехаць,
Ляціце, коні, як сокалы
І праз горы, і праз раўніны;
Дзесьці там мяне чакае прыемны час.

І думаю я толькі пра падарожжа, з нецярплівасцю чакаю таго часу, калі змагу хоць на колькі тыдняў пакінуць прыкрую сталічную кватэру. Знаёмыя мае, якіх я тут маю, выязджаюць на лецішчы, я ж люблю падарожжы, і, мне здаецца, чым далей ад Пецярбурга, тым прыгажэйшая прырода, лепшая вада да паветра і там больш прыемна. Але ў гэтым годзе змагу выехаць не раней, як у апошнія дні наступнага месяца альбо напачатку ліпеня. Прычынай таму – публічныя іспыты і асобныя ўрокі.

Сястрын ліст ад 24 красавіка я атрымаў на пошце, і ён спаткаўся, напэўна, у дарозе з лістом, які я адрасаваў у Невель на імя сястры 26 гэтага ж месяца¹. Пісаў у апошнія дні таму, што кожны дзень чакаў ліста, не ведаючы прычын твайго маўчання. Зычу здароўя і ўсяго добрага. Гэты мой ліст сястра атрымае, пэўна, у Панове, дык панам палкоўнікам Буйніцкім проша засведчыць маё шанаванне і паклон усім знаёмым. Застаюся праўдзівазычлівым.

Найніжэйшы слуга
Я. Баршчэўскі

¹ Ліст Я. Баршчэўскага да Ю. Корсак ад 26 красавіка 1839 г. не захаваўся.

1839. roku 24 augusta
Peterzburg

Szanowna Siostro.

Posyłam obiecaną księgę Biblii nowego Testamentu, ta jedna księga mogłaby służyć światu z większą korzyścią niż nayogromniejsza biblioteka gdyby tylko ludzie chcieli w niej szukać prawdy, ta księga zrzudłem jest istotnej mądrości, uczy poznawać obowiązki człowieka w zględem bliźniego i Boga. O gdyby świat ją czytał z uwagą kończyłyby się te klęski narodów i przesładowania, prawo zbawiciela jedyne tylko jest co może dać pokój światu, ja rozważając wielkość tego prawodawcy z uczuciem w myśli przela-
tywałem te idei |1v| które w następnych napisałem wierszach

Duchy niebieskie! co wieczność bez konca,
Bez konca swiaty, niezliczone słońca.
I niepojętej przestrzeni granice:
Prędzej zwiedzacie niż pęd błyskawicy,
Pan wasz zszedł na świat, zostawił niebiosy;
SWiat w Oceanie swiatow kroplą rosy.
Zszedł na świat, człek, im pogardza i w gniewie,
Nauczyciela krzyżuje na drzewie.
Planet tłum szerniał od żalu, od trwogi,
I leciał w przestrzeń bez granic z swej drogi.
Wstrzod swiatow fali, jak wieloryb ziemia
Wyrzuca z piersi żywe ludzkie plemię.
Węgłem zgaszonym słońce w oczach ludu
Lud cud ogląda wierzy temu cudu.
|2r| Wierzy lud, w księdze ta pamiątka, wiary
Hasłem krzyż, słowo, w świątyniach ofiary,
Lecz chciwość, zdrada, pycha, zemsta wsciekła,
Popiera jeszcze rząd na ziemi piekła.
Ludzie! gdzież wiara, gdzież jest prawdy droga?
Gdzież miłość bliźnich, gdzież jest miłość Boga?¹

Na pierwszym liście tej Księgi spotkasz siostrze Wiersze Adama Mickiewicza, pod tytułem Arcymistrz. Pięknie ten Poeta opisał wielkość Stwórcy, Harmonię stworzeń, i nieczułość ludzi. Myśląc o celu twórcy i o woli człowieka nie mogę pojąć aby światem rządziło przeznaczenie.

Konczę mój list zostając szczerze życzliwym bratem proszę oświad-
czyć mój ukłon znajomym.

Nayniższy sługa
J. Barszczewski

¹ Верш Я. Баршчэўскага *Duchy niebieskie! co wieczność bez konca...* будзе надрука-
ваны ў зборніку *Z okolic Dźwiny* [гл. Barszczewski 1912: 227].

Шаноўная Сястра!

Дасылаю абяцаную кнігу Бібліі – Новы Запавет. Адна гэтая кніга магла б служыць свету з большай карысцю, чым самая аграмадная бібліятэка, калі б толькі людзі хацелі шукаць у ёй праўду; гэтая кніга – крыніца сапраўднае мудрасці, яна вучыць чалавека пазнаваць свае абавязкі перад бліжнім і Богам. О, каб свет уважліва яе чытаў, дык няшчасці народаў і ганенні закончыліся б. Закон Збаўцы – гэта адзінае, што можа прынесці мір свету. Я, разважаючы пра веліч гэтага Заканадаўца, з хваляваннем думаў пра гэтыя ідэі, якія занатаваў у наступных вершаваных радках.

Нябесныя духі! што бяскончую вечнасць,
Бясконцыя сусветы, незлічоныя сонцы
І незразумелыя межы прасторы
Наведваеце хутчэй за маланку,
Бог ваш сышоў у свет, пакінуў нябёсы;
Свет у Акіяне светаў – кропля расы.
Ён прыйшоў у свет, а чалавек ім пагарджае і ў гневе
Настаўніка крыжэе на дрэве.
Тлум планет пачарнеў ад гора, ад трывогі,
І ляцеў у космас без межаў са свайго шляху.
Сярод светаў хвалі, як кіт, зямля
Выкідвае з грудзей жывыя чалавечыя плямёны.
Пагаслым вугалем сонца ў вачах людзей.
Людзі глядзяць на цуд і вераць у гэты цуд.
Людзі вераць: у Кнізе напамін, веры
Знак – крыж, слова, у святынях – ахвяры,
Але хцівасць, здрада, пыха, лютая помста –
Усё гэта яшчэ падтрымлівае ўладу пекла на зямлі.
Людзі! дзе вера, дзе шлях праўды?
Дзе любоў да іншых, дзе любоў да Бога?

На першай старонцы гэтае Кнігі знойдзе сястра верш Адама Міцкевіча *Arcymistrz*¹. Выдатна гэты паэт апісаў веліч Творцы, Гармо-

¹ Мы не ведаем такога выдання *Biblii Nowego Testamentu* 1830-х гг., на першым аркушы якога б друкаваўся верш А. Міцкевіча *Arcymistrz*. Магчыма, Я. Баршчэўскі мае на ўвазе ўкладзеную ім самім у Новы Запавет рукапісную копію твора, які да жніўня 1839 г. ужо некалькі разоў публікаваўся: гл. напр.: „Rocznik Emigracji Polskiej” 1836, [nr 3], s. 12; *Poezye Adama Mickiewicza*. Т. 8. Paryż 1836, s. 148–149; „Melitele. Noworocznik na rok 1837” (Lipsk), s. 21–27; „Zbiór Literacki i Polityczny” 1837, nr 10 (22 lutego), s. 58. Бясспрэчна тое, што аўтар *Шляхціца Завальні* меў магчымасць пазнаёміцца з напісаным на

нію тварэння і нячуласць людзей. Разважаючы пра мэту Творцы ды пра волю чалавека, я не магу зразумець: ці кіруе светам наканаванасць?

Заканчваю свой ліст. Застаюся шчыраязычлівым братам. Проша засведчыць мой паклон знаёмым.

Найніжэйшы слуга
Я. Баршчэўскі

[14]

|_{1r}|

1839 roku 6. Oktobra
Peterzburg

Szanowna Siostró.

Чытаў ліст сёстры з вялікай прыемнасцю, міле ў onym апісаны часу прашэлага весёлыя размовы і вялікія здарэнні, прыпамненнем і мыслі мою лёталі да аколів Рудні, гдзё *natura* ў напрыемніеішым гусці поднісла гору, усіла дэбамі онэ і ўказала тлэ дрог бегачым ясным ручажом, здасі дэ одволаў он прашлы час, кідымы опатрывалі лэ на|одповіднім посаіны міеіску, кіды прэчадзалаў сі ў огродзі і бёўм напастованы нелвіем за|ко од једнел капрысел пчоўкі; нел гнівалаў сі на тэ |_{1v}| тэ маленкіе створэнне жадло пчоўл нел рані душы і бёл тэн прёдко міа, шкоча дэ іч окрутны нелдзвідз покрызвдзіл.

О јак рунісіе жіціе міастволэ, ту зупёлні інне відокі, нел натуры, лелч лудзкіго вымыслу, размовы і забавы дла тего тёлко, абы час потраціл і надал јему пёду до прёдшзого лоту, ту нел нападлаі пчоўкі, а за|то чёсто бывалаі здарэнні јак чёлк чёлка ўкасі жадлём гадзіны, і здасі сіостро дла тей то прэчыны жіаіч ў століцы ја вічелу лубіу самотноу, а јешчел наыбардзіел |_{2r}| ў тей порзел року, кіды посёпна і зімна *natura* нел одрыва мыслі моје до зевнётрзных відоків; душа заіета собу вічелу пограžasіе ў выображэнніах і чёлстокроу улатуіе на віес гдзіе і јесіёл ма своје пріемносі, кіды ў лесіе жаден сіу птак нелодзіва а тёлко віатр шуміаіч ў гаўлзіах выніослых дрзев зрыва і розрзуа лісіе позуўкніаіе. Там под час цічел і посёпнел нолу чоу прервіе мілчелніе? кіды всыстко спі спокойнел, нелкіды тёлко одезвіесіе когут, осзуканы бласкіем паалаічелу гвіаздкі: заспіева і јакбы жаўіаіч тего нелдокончы својого крызку, албо тёл спіаца гёу гдзісіу јей прэчні¹ птак албо віатр розбудзі, подніослыу гёўу зпод скрыздіа одезвіе сіу јакбы на|стражу, всысткіе подобнел выпадкі са то вдзіёлкі натуры і заўсздел чоу прзімавіалаі до учуу.

эміграціі вершам паэта з Наваградчыны. Яраслаў Лаўскі, нел зразумейшы беларускі каментар гэтага ліста Я. Баршчэўскага ў *Выбраных творах* (1998), абвінаваціў нас у „дувагасці” ды „баўаміствіе”, хоу і нел пастараўсіе вытлумачыу, што ж недакладнаго было ў нашым каментары [Ławski 2020: 40].

¹ Трэба: *przyśni*. Я. Баршчэўскі замест *s* (*ś*) напісаў кірылічную літару *с*.

[2v] Lecz tu w stołecznym mieście maj od października różni się tylko ciepłem powietrza i jasnością słońca, zgiełk narodu i szum ruiny jest w każdej porze roku, grzmoty pojazdów nie przerywają się ni ni w dzień ni pod czas nocy, rzadko gdzie obaczysz w ogrodzie drzewa, i te otoczone żelazną kratą, tu żelazna krata przestrasza myśli i rozmowy ludzkie i czyni, że tłumaczeni się bywają chłodne, lakoniczne i częstokroć przerywane długim milczeniem, a przeto powszechną i najprzyjemniejszą tu się zabawą nazywa wist i boston, co do mnie nie przyjacielem będąc kart, nie mam przyjemności i patrzeć na te zabawy. Najczęściej wieczory przepędzam w domu, odwiedzam mnie niekiedy którykolwiek znajomy z literatów przynosząc nową książeczkę lub też manuskrypt, i przy herbacie sądzim o gustach [3r] i literaturze narodów. Niekiedy sam jeden do puźna siedząc z cygarą patrzę przez okno, jak gdyby z więzienia, bo tylko widzę przed sobą ściany gmachów, kominy i czarniejące się żelazne dachy. Jeden tylko tu siostrze o nocnej porze przyjemny dla mnie jest widok niebo, kiedy szumią jesienne wiatry, i w górę pędem lecą obłoki pod którymi nikną po jednej ostatnie gwiazdki, jak gdyby perły na morskim dnie które to zakryją, to znów ukażą mijające fale. Czasami ~~rozbiaram~~ rozbiaram w idei mojej wieki dawno przeszłe, i wybierając co bliżej do mego uczucia wykładam na papierze. Błogosławiony ten, który wynalazł pismo, ten miły sposób rozmowy z przyjaciółmi i z samym sobą, ten sposób jest jedyny, co może człowiekowi ulżyć ciężar leżący na sercu, broni od melancholij i często od nieszczęścia.

[3v] W czasie tych samotnych wieczorów piszę teraz w powieści teatr wojny pod czas pierwszego napadnięcia Tatarów, i te dziełko może zamknąć do siedmiu lub więcej arkuszy, posyłam siostrze kilkadziesiąt początkowych wierszy, którymi się zaczyna wstęp do Powieści.

Noc

Znikł blask Tatarskich mieczów w nocnym cieniu,
Sichła na polu strasznej wojny wrzawa,
Tylko po jasnym niebieskim sklepieniu,
Gdzie widać pożar płynie chmura krwawa,
Tylko czarnieją ruiny zdaleka
Bogatych wiosek i zamków zniszczenia,
Tam głucho wszędzie, pies wierny nie szczeka,
Straż nie przerywa nocnego milczenia,
Czasem przelata powietrza westchnienie,
Niwę gdzie wiejskie wydeptane plony;
[4r] Tam Leon jakby nocne przewidzenie,
Błąkał się w smutnych myślach pogrążony,
On sam doświadczył Tatarską niewolę,
J widział jenców tam okrutne klęski,
Taraz ojczyznę okropną niedolę
Widzi, gdzie przeszedł ich oręż zwycięski,

Zamiera serce od ciężkiej żałosci,
 Gdy o kochance w spomni, gdzie się skrywa
 Lucyna? niema żadney wiadomosci,
 Może w niewoli, może już nieżywa.
 J w takim zmartwień zostaiąc natłoku
 rzuca od zbóycow w ziętą ilość złota,
 Dar Batu chana wiszący u boku,
 Puinał¹ łamie i na|ziemię miota,
 Przeklęty dar ten dany w złym zamiarze
 Trucizna duszy jego jest w tym darze,
 Jedną piosenkę w dzikim wychowaniu
 Podchlebcow dzwonił głos mu niewolniczy,
 Ucząc jak szukać chluby w krwi rozlaniu,
 Sławy w najazdach, w rozboju, w dobytzy.
 |_{4v}| A stąd gdzie tylko stąpi jego noga,
 Gdzie chęć doleci i gdzie dayrzą oczy,
 Tam cały narod wyniszczza śmierć sroga,
 Ogien wsi pali a krew ziemię broczy.
 Gwiazda północna niech twoja zrzenica,
 W niknie w me serce i dayrzy mysl skrytą,
 Nie|plami duszy chytra tajemnica
 Bo byłem zmią zmią jadowitą.
 Tak rzekł od żalu łza mu z oka płynie,
 Ale pamiątka do serca się w pija,
 J ta jak paiąg w ponurey ruinie,
 Czeka i sieci zradliwe rozwija.
 Szlachetna czułość i odwaga męska
 Szlachetne stałe do celu dążenia,
 Ale czas zmienny pomysłność i klęska,
 Są tajemnicy dla nas przeznaczenia
 Lecz tam przed tronem którego się lęka,
 Ziemia, gdy strzały lecą błyskawicy,
 Przed tronem Pana tam Lucyna klęka,
 J łza z Anielskiey jey pada zrzenicy.
 |_{5r}| Ona smiertelny niedoyrzana okiem,
 Gdy rubinowym w schod pała obłokiem,
 Z blaskiem jutrzeńki na tę ziemię złata,
 Tu żyła młode tu konczyła lata.
 Niekiedy podczas głuchego milczenia,
 Kiedy świat cały w nocnych cieniach tonie,
 Ona upada zpod niebios sklepienia,
 Lecząc gwiazdą ku swej lubey stronie,
 J kryjącym się w górach w lesnym cieniu
 Smutnym mieszkankom pomaga w niedoli,
 Nieszczęsnych sierot w okrutney niewoli,

¹ Трѣба: *puginat*.

Cieszy, nadzieję pokazując w Bogu¹.

¹ Вершаваную аповесці „о wtargnieniu Tatarów” Я. Баршчэўскага меркаваў надрукаваць у першым томіку „Niezabudki”, але цэнзар Гаўрыла Дукшта-Дукшыньскі (дарэчы, выпускнік Полацкае езуіцкае акадэміі) выкасаваў яе з рукапісу (гл. ліст ад 21 лістапада 1839 г.). Пазней, змяніўшы імёны герояў (*Leon* на *Mścisław*, *Lucyna* на *Ludmiła*), паэт надрукуе яе пад тытулам *Fantazja: Z czasów pierwszego najścia Tatarów* у трэцім томіку „Niezabudki”. Апрача дасла-нага Ю. Корсак фрагмента, у публікацыі будуць дадатковыя 50 радкоў:

Mścisław się błąka noc go ciemna kryje
Grobową cichosć budzi głos puszczyka,
Zdaleka widzi jakiś blask płomyka,
To lampa w oknie, jeszcze ktoś tam żyje,
I słyszy jakaś głosów oddalona
Tam harmonija, wzbudza się i kona.
Zbliża się, widzi wśród smutnej pustyni,
Wśród ruin ściany nietknięte świątyni,
Palą się świece na ołtarzu Pana,
Smutny organów głos i śpiew kapłana;
Ten głos organów żałobny i tkliwy,
Ten śpiew kapłana drżący i płaczliwy,
I jedna panna łzy lejąc strumieniem
Kłęczy i modły swoje łączy z pieniem:
„Już zwycięstwem wróg się chwali,
Lud zabiera, domy pali,
Błuźni święte prawa Pana,
Już w kościołach krew rozlana –
Wybaw więźniów, skróć te mordy,
Odwróć te pogańskie hordy,
Lud cię wierny błaga łzami,
Boże, zmiłuj się nad nami”.

Pieśń się kończyła – z nakłonionym czołem
Kapłan odchodzi, i dziewica wstaje,
Mścisław zdumiony Ludmiłę poznaje,
Lecz już nie ziemską, już była aniołem.
Znów wszędzie cicho, same gasną świece;
Jakby marzenie w cieniu nocy znika.
Ołtarz i kapłan i postać dziewicy,
A wzrok ruiny kościoła spotyka.
Znów stoi w polu samotny, ponury,
Przed nim czarnieje las, a nad nim chmury,
Gdy tym zjawieniem myśl zajęta cała,
Ranna jutrzienka na wschodzie jaśniała:
Świt pola, drzewa, szczyty gór odkrywa,
Gdzieś tam daleko trąba się odzywa,
To hasło bitwy, sądu, i wyroku –
Ten dźwięk w nim wszystkie uczucia przebiega
Spiesząc w te strony dodał więcej kroku,
Chorągwie ziomków i wojsko postrzega,
Wrzało tam serce śmiałe wojownika,

Pisałas siostru że w Rudni bardzo|się zajmują mineralogią, i cóż jest przyjemniejszego jako badania natury, piękna jest ona na ziemi i na niebie, w kwiatach, w drzewach a nawet i w kamieniach, i tę piękność można tylko postrzegać na wsi ale nie w mieście. O dałby Bog doczekać się prędzey |^{5v}| tego czasu, kiedy będę mógł w okolicach Rudni dzielić z siostrą nayprzyjemniejsze rozmowy o|tym przedmiocie, kiedy przyrodzenie w naypiękniejszym letnim ubiorze. Otoż chęci moje, prędko mija Wóz życia ludzkiego a ja bym ~~jemu~~ jemu jeszcze chciał dodać pędu błyskawicy, aby tylko otrzymać choć krótkę przyjemną chwilkę. Konczę moy list życząc siostrze zdrowia i wszelkich pomysłności. – Mamuni Dobrodzice proszę oświadczyć moje uszanowanie także siostrze braciom i WW. Panom Połkownikom Buynickim. Życzliwy brat

i Nayniższy sługa
J. Barszczewski

пераклад

1839 год, 6 кастрычніка
Пецярбург

Шаноўная сястра!

З вялікай асалодаю прачытаў я сястрын ліст; міла ў ім апісаныя вясёлыя размовы і вясковыя здарэнні мінулага. Успамінамі і думкаю сваёю ляцеў я ў ваколіцы Рудні, дзе прырода ў самым прыемным гусце ўзнесла горы, засадзіла іх дубамі, паказала столькі дарог чыстым імклівым ручаям. Здаецца, што я вярнуў той мінулы час, калі мы аглядалі лён, пасеяны на неадпаведным месцы, калі шпацыравалі па садзе, дзе ўкусіла мяне, не ведаю за што, адна капрызная пчолка. Не гневаўся я на тое маленькае стварэнне: джала пчолак не рانیць душу і боль той хутка мінае; шкада, што іх пакрыўдзіў люты мядзведзь.

О, як розніцца гарадское жыццё! Тут зусім іншыя малюнкi, не прыроды, а чалавечае фантазіі. Размовы і забавы тут толькі для таго, каб змарнаваць час ды надаць яму імпульсу дзеля хутчэйшага лёту. Тут не нападаюць пчолкі, але затое часта здараюцца выпадкі, калі чалавек чалавека коле джалам гадзіны. І, здаецца, праз гэта я, сястра, жывучы

Idąc za dzielnym przykładem Henryka.
Zbiegły się szyki w jedno miejsce razem,
Henryk i Mściśław na przedzie z żelazem,
Depcą niewiernych, gdzie ich oręż błyska,
Giną poganie czarna krew z ran pryska.
Długo się biją, słabieją, napada
Większy Tatarów tłum, Henryk upada
Przebity w piersi, i w tak zacnym czynie
Mściśław chwalebnie w polu sławy ginie.
[Barszczewski 1842d: 271–273]

ў сталіцы, вельмі люблю самотнасць, а яшчэ больш тую пару года, калі змрочная і халодная прырода не скіроўвае мае думкі на вонкавыя малюнкi. Душа, занятая сабою, больш акунаецца ва ўяўленне і часта ляціць у вёску, дзе і восень мае сваю прывабнасць, калі ў лесе аніводная птушка не спявае, а толькі вецер шуміць у галінах высокіх дрэў ды зрывае і раскідвае пажоўклую лістоту. Там, у ціхую і змрочную ноч, што можа парушыць цішыню? Калі ўсё спіць спакойна, адно пракрычыць певень, ашуканы бляскам зіхатлівае зоркі; ён заспявае і, нібы шкадуючы, не закончыць сваю песню. Альбо таксама сонны гусак, калі яму прысніцца што ці вецер яго разбудзіць, падыме галаву з-пад крыла ды адгукнецца, як вартаўнік. Усе падобныя здарэнні – чары прыроды, і заўсёды яны штосьці гавораць пачуццям.

Але тут, у сталічным горадзе, май ад кастрычніка адрозніваецца толькі тэмператураю паветра ды яркасцю сонца; людская мітусня і шум аднолькавыя ў любую пару года; грукат экіпажаў не сціхае ні ўдзень, ні ўночы. Рэдка дзе ўбачыш дрэвы ў садзе, ды і тыя аточаныя жалезнымі кратамі. Тут жалезныя краты скоўваюць людскія думкі і размовы, праз іх гаворка халодная, лаканічная і часта перапыняецца доўгім маўчаннем. Дык усеагульныя і самыя прыемныя забавы тут – віст і бастон. Што да мяне, непрыяцеля картаў, дык не маю ахвоты нават і глядзець на такія забавы. Найчасцей сяджу ўвечары дома; іншы раз наведвае мяне хто-небудзь са знаёмых літаратараў, прыносіць новую кніжку ці манускрыпт і мы пры гарбаце разважаем пра густы і пра літаратуры народаў. Калі-нікалі сам-насам, седзячы дапазна з цыгараю, гляджу ў акно, нібы з вязніцы, бо бачу перад сабою толькі сцены гмахаў, коміны ды чарнаватыя жалезныя дахі. Адзін толькі, сястра, прыемны для мяне начны малюнак – неба; калі шумяць восеньскія вятры і ўверсе імкліва ляцяць воблакі, за якімі нікнуць па адной апошнія зоркі, нібы перлы на марскім дне, якія то схавваюць, то зноў пакажуць накатныя хвалі. Часам разважаю ў маёй Ідэі пра даўно мінулыя стагоддзі ды, выбіраючы тое, што адпавядае маім думкам, занатоўваю на паперы. Блаславёны той, хто вынайшаў пісьмо – гэты мілы спосаб размовы з сябрамі і з самім сабою; гэта адзінае, што можа чалавеку аблегчыць цяжар, што ляжыць на сэрцы, што бароніць ад меланхоліі, а часта – ад няшчасця.

У часе гэтых самотных вечароў я апісваю ў аповесці тэатр вайны падчас першага нападу татараў. А гэты твор можа заняць сем і болей аркушаў. Дасылаю сястры некалькі дзясяткаў радкоў, якімі пачынаецца ўступ да аповесці.

Ноч

Знік бляск татарскіх мячоў у начной цемры,
Заціх у полі гоман жудаснай вайны,

Толькі па ясным нябесным скляпенні,
 Там, дзе відаць пажар, плыве крывавае хмара,
 Толькі ўдалечыні чарнеюць руіны
 Багатых вёсак і разваліны замкаў,
 Там усюды ціха, верны сабака не брэша,
 Вартавыя не парушаюць маўчання ночы,
 Часам праносіцца ў паветры подых
 Нівы, на якой вытаптаны ўраджай;
 Там Лявон, як начны прывід,
 Блукае ў сумных думках,
 Ён сам зведаў татарскі палон
 І бачыў там палонных жахлівы стан,
 Цяпер Айчыны страшэнную нядолю
 Назірае, дзе прайшла іх пераможная зброя.
 Сэрца замірае ад цяжкага смутку,
 Калі ўспамінае сваю каханую, дзе хаваецца
 Люцына? няма аніякіх вестак,
 Можа, у палоне, а можа, ужо мёртвая.
 І, будучы ў такім засмучэнні,
 Ён кідае ўсё золата, атрыманае ад забойцаў,
 Падарунак Батыя-хана, што вісеў збоку,
 Штылет, ломіць і кідае на зямлю,
 Пракляты той дар, дадзены са злым намерам,
 Атрута ягонае душы ў гэтым дары,
 Адзінаю песняю дзікага выхавання
 Звінеў рабскі голас лісліўцаў,
 Вучачы, як шукаць гонар, праліваючы кроў,
 Славу ў набегях, у разбоях, у здабычы.
 І адсюль, куды ні ступіць ягоная нага,
 Куды хэнць даляціць і куды вочы глядзяць,
 Там увесь народ вынішчае жорсткая смерць,
 Агонь вёскі паліць і кроў залівае зямлю.
 Паўночная зорка! няхай тваё вока
 Пранікае ў маё сэрца і заўважыць прыхаваную думку:
 Гэтая таямніца не пляміць маю душу,
 Бо быў я змяёю, змяёю атрутнай.
 Так ён сказаў; ад жалю сляза цячэ з вачэй,
 Але згадка ў сэрцы гняздзіцца
 І, як павук, у змрочнай руіне,
 Чакае і раскідвае здрадніцкія сеткі.
 Шляхетная пяшчота і мужчынская адвага,
 Шляхетныя сталыя імкненні да мэты,
 Але час зменны: поспех і катастрофа –
 Гэта для нас таямніцы наканаванасці,
 Але там, перад Тронам, якога баіцца
 Зямля, як стрэлы ляцяць маланкі,
 Перад тронам Бога Люцына кленчыць,

І слёзы цякуць з ейных анёльскіх вачэй.
 Яна, нябачная вачам смяротных,
 Калі заззяе ўсход рубінавым воблакам,
 З бляскам дзянніцы спускаецца на гэтую зямлю.
 Тут яна жыла, тут правяла гады маладосці.
 Часам у глухой цішыні,
 Калі ўвесь свет патанае ў начной цемры,
 Яна злятае з нябеснага скляпення
 Зоркаю на сваю любую зямлю
 І схаваным у гарах, у цяні лясоў
 Самотным людзям дапамагае ў нядолі,
 Гаротных сіротаў у жахлівай няволі
 Пацяшае, паказваючы надзею на Бога.

Ты, сястра, пісала, што ў Рудні шмат займаюцца мінералогіяй;
 І што ж ёсць больш прыемнага, чым даследаванні прыроды? Чароўная
 яна і на зямлі, і ў небе, у кветках, у дрэвах, і нават у камянях. І хараство
 гэтае можна назіраць толькі ў вёсцы, але не ў горадзе. О, даў бы Бог
 хутчэй дачакацца таго часу, калі змагу ў ваколіцах Рудні весці з сястрой
 прыемныя размовы пра гэты прадмет, калі прырода ў самым прыго-
 жым летнім строі. Вось мае хэнці; хутка ляціць Воз чалавечага жыцця,
 а я яму хацеў бы надаць хуткасць маланкі, абы толькі атрымаць хоць
 кароткую прыемную хвілінку. Заканчваю свой ліст, зычачы сястры зда-
 роўя і ўсяго добрага. Матулі-дабрадзеіцы проша засведчыць маё шана-
 ванне, а таксама сястры, братам і Вяльможным Панам палкоўнікам
 Буйніцкім. Зычлівы брат

і найніжэйшы слуга
 Я. Баршчэўскі

[15]

|1r|

1839 roku 21. Listopada
 Peterzburg

Szanowna Siostro.

I tak malenki Andzia uleciał do nieba, jemu tam lepiej i weseley teraz,
 mnóstwo tam znalazł podobnych sobie Aniołkow, on swiat jeszcze tylko
 zdaleka obaczył, nie|rozpatrzył go i pogardził im, o jak szczęśliwy! nie chcąc
 kłaniać się podobnie nam Posągom Fortuny i zwodniczey nadziei, jak nie-
 winny gołąbek wzbił się ku słońcu i znikł w jasnych promieniach, bo jakież
 pielgrzymstwo ludzkie na tej ziemi, nie tylko trzeba się lękać widoczney
 gadziny, ale i ostrzegać się aby nie|stąpić na|skrywających się w trawie, a
 więc nie ma przyczyny po nim tęsknić.

I w Peterzburgu w tereźniejszym czasie także wiele jest chorych, kilka
 już z moich znajomych pożegnali się z tym światem; pierwszych dni listo-

pada pogrzebiony Jozef Drużyna zostawił wdowę |_{1v}| i kilkoro dzieci, przez długi czas jego cierpienia, użyto wszelkiej pomocy: bo tu nie|zbywa na doktorach, ale próżne ludzkie usiłowania kiedy już komu wybije godzina wieczności. – Jest rzecz zwyczajna, że czas wilgotny jesienny ciężki jest dla ludzi, lecz terazniejsza jesień była sucha i chłód do tych czas mierny; nie odmiana nieba lub też czasu rozporządza życiem ludzkim, lecz ten co rządzi niebem i ziemią.

Ja dotychczas jestem zdrow i jak zwyczajnie od rana do wieczora zwiedzam różne części stolicy. W przysłanym tygodniku czytając siostrę literackie uwiadomienie postrzeżesz, że ja przy moim obowiązku jeszcze przyjąłem na siebie pracę wydania noworocznika niezabutki, teraz już wyszedł z Cenzury i już w drukarni Kraja, w początkach stycznia spodziewam|się że będzie konczony, wiele Cenzura wyrzuciła moja powieść o w targnieniu Tatarów |_{2r}| której początek posyłałem siostrze zupełnie niepozwolona. Pewnie to siostrę zadziwi, że ja zaiłem się pracą wydawcy; ledwo że się nie spełniło prorostwo Pana Gaudentego, które pamiętasz siostrę często mi powtarzał, wszystkich grzechy musiałem przyjąć na siebie, dzięki Bogu że spowiedz była z absolucją i bez pokuty.

O jak prawdziwie porównywa|ją świat ten do burzliwego morza, w szedzie żeglujące po tej przestrzeni spotykają burzę niespokojności, Innych przeraża piorun padający z nieba, i płaczą nad śmiercią tych, do których byli przywiązani, drudzy puszcza|ją się na środek Oceanu, chcąc dopłynąć do jakiejś wyspy zamierzonej; W tym wiatr porywa i niesie między niebezpieczne skały, szczęśliwy kogo wybawi ręka opatrności. Mnie siostrę, pod czas mojej niespoynnej żeglugi, tam błyszczy lampa portowa, gdzie ja widzę oczyma duszy mojej w dalekim wiejskim ustroniu grono szczerych i dobrze myślących przyjaciół, pod czas tych długich zimowych wieczorów, kiedy w Rudni mile czas upływa |_{2v}| w kole domowych lub dobrych sąsiedzi, o gdybym i ja tam mógł jawić się na pierwsze w wspomnienie, jabym stanął przed siostrą jak duch jaki i wiele, wiele jest co bym opowiedział. Ale takie żądania są to tylko wyobrażenia samotnej myśli.

Posyłam siostrze dwie Książeczki jedna, Ekarthausena, ale nie z|liczby tych które są zabronione, te wydanie zastosowane jest dla Katolików bo tu się najdują modlitwy do świętych i do Matki Najsświętszej, cała ta Książeczka pięknym i wyniosłym napisana stylem. Drugą Poezję Chodźki, słiczne tłumaczenie z greckiego języka i jego własne ballady wzorowe, letkim i eleganskim pisane wierszem, między obrazkami włożonemi do Książeczki patrzę Pannie Franciszce proszę ode|mnie Ofiarować. Zosta|ę na|zawsze szczerze życzliwym bratem.

i najniższym sługą
J. Barszczewski

proszę kłaniać się wszystkim znajomym.

Шаноўная Сястра!

Вось і маленькі Андзя¹ адляцеў на неба. Яму там лепей ды весялей цяпер; ён спаткаў там мноства падобных на сябе анёлкаў; ён свет бачыў яшчэ толькі здалёк, не разглядзеў яго і не прыняў яго. О, які ён шчаслівы! Не жадаючы кланяцца, як мы, Стаўпам Фартуны і падманлівай надзеі, ён, як бязвінны галубок, узляцеў да сонца ды знік у ясных промнях. Вось такая пілігрымка людская на гэтай зямлі. Трэба баяцца не толькі відавочнае гадзіны, але й асцерагацца, каб не наступіць на схаваную ў траве. Дык няма прычыны сумаваць па ім.

І ў Пецяярбурзе цяпер таксама шмат хворых. Ужо колькі маіх знаёмых развіталіся з гэтым светам. Напачатку лістапада пахавалі Юзафа Дружыну, які пакінуў удаву з дзецьмі. Доўгі час ён пакутаваў, дапамагалі, як маглі (бо тут хапае лекараў), але марныя людскія намаганні, калі ўжо каму выбіла гадзіна вечнасці. Рэч звычайная, – вільготны восеньскі час шкодны для людзей. Але цяперашняя восень была сухою ды і халады пакуль яшчэ невялікія. Не перамены надвор'я альбо часу распараджаюцца чалавечым жыццём, а Той, хто кіруе Небам і Зямлёю.

Я да гэтага часу здаровы і, як звычайна, з раніцы да вечара наведваю розныя куткі сталіцы. У прысланым штотыднёвіку, чытаючы літаратурнае паведамленне², заўважыш, сястра, што я пры маім аба-

¹ У польскай мове *Andzia* – гэта памяншальна-ласкальная форма імя *Anna*. Але на Невельшчыне шляхта хіба ўжывала яе ў дачыненні да мужчынскага імя *Andrzej*. Магчыма, маецца на ўвазе сын Гаўдэнтэя і Юлі Шапялёвічаў.

² Гаворка пра абвестку, змешчаную ў 86 нумары газеты „Tygodnik Petersburski” за 1839 г.: „Uwiedomienie literackie. (Udzielono.) Wkrótce będzie oddany do druku Noworocznik pod tytułem *Niezabudka*. Wydawca Jan Barszczewski, lubo dotąd znany tylko w kole znajomych i przyjaciół, śmie sobie podchlebiać, iż czytająca publiczność niebędzie zawiedziona na guście, z jakim zrobiony wybór artykułów. Pisemko to, którego objętość zajmie do 230 stronic, składać się będzie z utworów w wierszu i prozie po większej części oryginalnych. Wydanie ukończone będzie z nowym rokiem 1840, lub mało co później, na papierze o ile można będzie najlepszym. Przedpłata za egzemplarz zp. 6, gr. 20 przyjmuje się po 15 Grudnia w Petersburgu, u Wydawcy na ulicy Kanonierskiej w domu kupcowej Kosatkin № 14, u wielu osób prywatnych i w księgarni Graffe na placu Admiralicji. Cena po wyjściu będzie podwyższona. Osoby tak w stolicy jak na prowincyi które raczą zająć się zebraniem przedpłaty na 10 egzemplarzy, otrzymają jeden w dodatku” [Анонім 1839: 488]. [“Літаратурнае паведамленне. (Перададзена.) Неўзабаве будзе надрукаваны альманах „Niezabudka”. Выдавец Ян Баршчэўскі, хоць ведамы раней толькі ў коле знаёмых і сяброў, цешыць сябе надзеяю, што чытацкая публіка не будзе расчараваная густам, з якім зроблены выбар

вязку прыняў на сябе яшчэ працу па выданню альманаха „Niezabudka”. Ён цяпер ужо прайшоў цензуру¹ і ўжо ў друкарні Края². Напачатку студзеня, спадзяюся, будзе гатовы. Шмат выкінула цензура, а мая аповесць пра нашэсце татараў, пачатак якое я дасылаў сястры, цалкам не дазволена. Пэўна, гэта здзівіць сястру, што я заняўся працаю выдаўца³; ледзь не споўнілася прароцтва пана Гаўдэнтыя, якое – памятаеш, сястра – ён часта паўтараў: грахі ўсіх мусіў прыняць на сябе; дзякуй Богу, што споведзь была з абсалюцыяй⁴ і без пакуты.

О, як праўдзіва параўноўваюць гэты свет з бурлівым морам! Паўсюль усе, хто плыве па гэтай прасторы, сустракаюць буру неспакою. Адных губіць пярун з неба, і мы плачам па тых, да каго былі прыхільныя; іншыя кіруюцца на сярэдзіну Акіяна, прагнучы даплысці да якое прыдуманая выспы. Але тут іх падхоплівае вецер ды нясе сярод небяспечных скалаў. Шчаслівы, каго выратуе рука Усявышняга. Мне, сястра, у часе майго неспакойнага плавання там блішчыць партовая лямпа, дзе я бачу вачыма свае душы ў далёкім вясковым кутку кола шчырых ды прыязных сяброў. Гэтымі доўгімі зімовымі вечарамі, калі ў Рудні бавяцца ў коле хатнім альбо добрых суседзяў, о, каб я мог з’явіцца туды пры першай згадцы пра мяне, – я стаў бы перад сястрою, як дух які, ды шмат, шмат пра што сказаў бы ёй. Але гэтае жаданне – толькі мрой самотнае думкі.

Дасылаю сястры дзве кніжачкі. Першая – Экартсгаузана⁵, але не з ліку тых, што забароненыя. Гэтае выданне прызначана для католікаў,

тэкстаў. Зборнік, аб’ёмам да 230 старонак, будзе складацца пераважна з арыгінальных твораў у вершах і прозе. Выданне завершыцца да новага 1840 года ці крыху пазней на як мага лепшай паперы. Перадаплата за асобнік – 6 злотых і 20 грошаў польскіх прымаецца да 15 снежня ў Пецярбурзе ў выдаўца – вуліца Кананерская 14 (дом купчыхі Касаткінай), у шматлікіх прыватных асобаў і ў кнігарні Graffe на Адміралцейскім пляцы. Пасля выхаду кошт будзе павышаны. Асобы – як у сталіцы, так і ў правінцыі – якія маюць ласку заняцца зборам перадаплат, на 10 асобнікаў атрымаюць яшчэ адзін у дадатак” (польск.)).

¹ Цэнзар, надворны саветнік Габрыэль Дукшта-Дукшынскі (1797–1883) даў дазвол на друк альманаха „Niezabudka” на 1840 г. 16 кастрычніка 1839 г.

² Караль Край і ягоны сын Караль у 1816–1853 гг. мелі ў Пецярбурзе друкарню, дзе ўбачылі свет творы А. Міцкевіча, выданні Р. Падбярэскага, пяць томікаў „Niezabudki” і першыя тры томікі *Szlachcica Zawalni* Я. Баршчэўскага ды інш.

³ Нягледзячы на тое, што Я. Баршчэўскі падае інфармацыю пра альманах як навіну, мы мяркуем: праблемы выдання штогодніка абмяркоўваліся ў Рудні летам 1839 г. Як адно са сведчанняў гэтага – чатыры творы Г. Шапялевіча, апублікаваныя ў першым томіку [*Wszędzie Ty: W Imionniku J. S.* (s. 31–32); *Królowej Duchów* (s. 36–39); *Do oczek* (s. 103–104); *Sen o Antosi* (s. 198–199)].

⁴ Абсалюцыя (лац. absolutio = звальненне) – адпушчэнне грахоў.

⁵ Гаворка пра кнігу *Bóg jest najczystsza miłością: moja modlitwa i rozmyślania*, выдадзеную, відаць, у 1829 ці 1834 г. ва Уроцлаве, каталіцкага містыка

бо тут ёсць малітвы да святых і да Прачыстае Маці. Уся кніжка напісана пекным ды ўзнёслым стылем. Другая – *Poezje* Ходзькі¹. Цудоўныя пераклады з грэцкае мовы і яго ўласныя ўзорныя балады, напісаныя лёгкім і элігантным вершам. Сярод абразкоў, укладзеных у кнігу, – патронка паненкі Францішкі. Проша ад мяне ахвяраваць ёй. Застаюся назаўсёды шчыразычлівым братам

і найніжэйшым слугою
Я. Баршчэўскі

Проша кланяцца ўсім знаёмым.

[16]

|1r|

1 Stycznia 1840 roku
Peterzburg

Szanowna Siostro

Dzień pierwszy nowego roku, jest to pora, kiedy człowiek mimowolnie zwraca uwagę na przeszłość i przyszłość, widzi czas, który na prędkim obłoku cały świat oblatuje, ruynie, odnawia i całej naturze co raz nowy nadaje widok, ludzie przypominając przeszłość, czytają prawa któremi czas i wyroki rządzą na ziemi, obracając się ku przyszłości wyglądają nadziei z nieba, bo tam tylko nie widzą odmiany, od stworzenia świata też same w schodzi słońce i tenże księżyc odbiega kulę ziemi, szczęśliwy kto zdaniem Filozofa połączył przeszłość z przyszłością, Niebo z Ziemią i z zimną krwią patrzy na wszystko w koło siebie. Ja nie mam siostry takiego ducha, ja się pograżam w posępne myśli, oto w następnej dumie piosenka która się odzywa dziś w moim uczuciu.

Duma.

O! jak prędko przeminął
Przeszłego życia czas:
Jakby głos w stepach zginął,
Jak błędny płomyk zgas.
Tak nikną w nocnym cieniu,
Sny, gdy już dzienny świt:
Tak przeszłości w wspomnieniu,
Tylko pozostał byt.
O! szczęśliwy kto powie:
Mi się przyjemnie sni,
Mi w zielonej dębrowie,

і філосафа Карла Экартсгаўзана (1752–1803). У кнізе змешчаныя таксама *Pieśni nabożne* Францішка Карпінскага.

¹ Гаворка пра кнігу Аляксандра Ходзькі (1804–1891) *Poezje*, выдадзеную ў 1829 г. у Пецярбурзе.

W srod kwiatow płyną dni.
 |_{2r}| Czas każdy był mi majem,
 Spoczynkiem miły cień;
 Cała natura rajem,
 Roskoszą każdy dzień
 Ach! takiego marzenia,
 Nie dał mi losu gniew,
 Mnie przeszłości wspomnienie,
 Zatrulo w żyłach krew.
 I tam nie|ma pomocy,
 Gdzie miłszy dla mnie świat
 Wichry z ciemney północy,
 Zniszczyły szczęścia ślad.
 W pielgrzymce życia, droga
 Po spadach dzikich gór,
 Gdzie straszy burza sroga:
 I piorun grozi z chmór.
 |_{2v}| Znajomy mię dogoni,
 Po kilku smutnych słow,
 Pocztowy dzwonek dzwoni,
 Poleciał, byway zdrow.
 Znów samotny ponury,
 Gdy nocny zacmi zmrok
 I gwiazdka błyska z chmury,
 W znoszę do gwiazdki wzrok.
 Niech ta gwiazdka szczęśliwa,
 Ma zawsze jasny byt,
 Niech tam chmury rozrywa,
 Oswieca niebios szczyt.
 Niech nad głową tey świeci,
 O której miło snić;
 Tam życzenie me leci,
 Tam myślom słodko żyć¹.

Gdy się stary rok konczy a nowy zaczyna, ludzi tancuią weselą się jak gdyby |_{3r}| zstąpił dla nich anioł z|nieba, ja się przeciwnie; pogrążając w posępne myśli opisałem siostrze w tey dumie uczucia z jakim ja spotkałem tego gościa, który przyleciał na świat z kosą w ręku, i będąc synem wieczności, pewnie ~~xxx~~ jest tak nieubłagany jak i starsi jego bracia. – Ale szczęśliwy człowiek który wzniosłszy oczy do nieba, obaczy promień nadziei; niezawsze będzie panować ta głucha, chłodna i nieznosna zima,

¹ Берш *Duma* не друкаваўся пры жыцці аўтара.

słońce się obruciło ku latu od południa do nas dojdzie przyjemna wiosna, te skilety drzew obnażone odzieją się liściem łąki kwiatami, i rzeki zrzuciwszy okowy popłyną swobodnie w zielonych brzegach.

Życzę siostrze najpomysłniejszej przyszłości, i gdyby gwiazdka iey ✕ losu i nadziei zawsze na pogodnym świeciła niebie, proszę także oświadczyć |3v| powinszowanie i życzenie moje Mamuni Dobrodzice siostrze i braciom. Panom Półkownikom Bóynickim winszując nowym rokiem życzę zdrowia i w szelkiey pomysłności – zostań szczerze życzliwym bratom

J. Barszczewski

пераклад

1 студзеня 1840 года

Пецярбург

Шаноўная Сястра!

Першы дзень Новага года – гэта пара, калі чалавек міжвольна звяртае ўвагу на мінулае і будучае, бачыць час, які на імклівым воблаку ўвесь свет аблятае, руйнуе, аднаўляе і ўсёй прыродзе штораз новы надае выгляд. Людзі, прыгадваючы мінулае, чытаюць законы, якімі час і выразкі кіруюць на зямлі; звяртаючыся да будучага, яны выглядаюць надзеі ў небе, бо толькі там не бачаць пераменаў: ад стварэння свету тое ж самае ўзыходзіць сонца і той жа месяц круціцца вакол зямное кулі. Шчаслівы той, хто, як філосаф, палучыў мінулае з будучым, неба з зямлёю ды абыхава паглядае на ўсё вакол сябе. Я, сястра, не маю такога духу: я акунаюся ў змрочныя думкі, як у наступнай думе песьня, што сёння гучаць у маёй душы.

Дума

О! як хутка прайшоў
Час мінулага жыцця:
Быццам голас згінуў у стэпах,
Як балотны агеньчык згас.

Так нікнуць у начной цемры
Сны, калі ўжо дзённае святло:
Так мінулага ў памяці
Застаўся толькі след.

О! шчаслівы, хто скажа:
Я бачу прыемныя сны,
Мне ў зялёнай дуброве
Бягуць сярод кветак дні.

Кожнае імгненне было мне маем,
Адпачынкам – мілы цень;
Уся прырода – рай,
Асалодаю кожны дзень!

Ах! такіх мрояў
Не даў мне лёсу гнеў,
Мне памяць пра мінулае
Атруціла ў жылах кроў.

І там няма дапамогі,
Дзе больш мілы для мяне свет.
Віхуры з цёмнай поўначы,
Знішчылі шчасця след.

У пілігрымцы жыцця дарога
Па пакатасцях дзікіх гор,
Дзе страшыць навальніца
І пярун пагражае з хмар.

Знаёмы мяне дагоніць:
Пасля некалькіх сумных слоў
Званок паштовы зазвоніць,
Ён паляцеў, бывай здароў.

Зноў я адзінокі, пануры,
Калі цямнее начны змрок
А зорка блісне з-за хмары –
Я ўгару да зоркі падымаю зрок.

Няхай гэтая шчаслівая зорка
Мае заўсёды добры быт,
Няхай там хмары разганяе,
Асвятляе нябёсаў шчыт.

Хай свеціць над галавою тае,
Пра якую мне прыемна марыць;
Туды зычэнне маё ляціць,
Там думкам соладка жыць.

Калі стары год заканчваецца, а Новы пачынаецца, людзі танцуюць, веселяцца, нібы да іх з неба прыляцеў анёл. Я ж, наадварот, акунуўшыся ў змрочныя думкі, апісаў сястры ў гэтай *Думе* пачуцці, з якімі спаткаў таго госця, што прыляцеў на свет з касою ў руках, і, будучы сынам вечнасці, ён, пэўна, такі ж бязлітасны, як і ягоныя старэйшыя браты.

Але шчаслівы чалавек, які ўзняўшы вочы ў неба, убачыць прамень надзеі. Не заўсёды будзе панаваць тут глухая, халодная і невыносная зіма; сонца павярнулася на лета, з поўдня прыйдзе да нас прыемная вясна і аголеныя шкілеты дрэў апрануцца ў лістоту, лугі – у кветкі, а рэкі, скінуўшы аковы, вольна паплывуць у зялёных берагах.

Я зычу сястры шчаслівае будучыні, ды каб зорка твайго лёсу і надзеі заўсёды свяціла на пагодным небе. Проша таксама засведчыць мае віншаванні і пажаданні матулі-дабрадзеіцы, сястры і братам. Па-

нам палкоўнікам Буйніцкім, віншуючы з Новым годам, зычу здароўя і ўсяго добрага. Застаюся шчырачылівым братам.

Я. Баршчэўскі

[17]

|_{1r}|

1840 roku 11. Luty
Peterzburg

Szanowna Siostró.

W dzień jey Patronki życzę co jest naydroższym i nayprzyjemniejszym w tem życiu, a te życzenie moje szczere i jednostayne do grobu, a może i za grobem, bo mówią, że dobroć z przyjaznią nie|maią końca, a tylko pęka kotwica nadziei.

Przez tygodni parę będę pisał do siostry z przysłaniem Noworocznikow Nizabutki, proszę w sztykim się kłania. –

Zostaię szczerze zyczliwym

Jan Barszczewski

пераклад

1840 год, 11 лютага
Пецярбург

Шаноўная Сястра!

У дзень твае Патронкі зычу ўсяго, што ёсць самым дарагім і самым прыемным у гэтым жыцці. І гэта маё пажаданне – шчырае ды нязменнае да магілы, а можа, і на тым свеце. Бо кажуць, што дабрыня з сяброўствам не маюць канца, ды толькі адрываецца якар надзеі.

Праз пару тыдняў я буду зноў пісаць сястры, дасылаючы асобнікі альманаха „Niezabudka”¹. Проша ўсім кланяцца.

Застаюся шчырачылівым.

Ян Баршчэўскі

[18]

|_{1r}|

1840 roku 22. Luty
Petersburg

Szanowna Siostró.

Już przeszło para miesięcy i zaledwo doczekałem się czasu, że mogę napisać list do siostry, a temu przyczyną Noworocznik, mała Książeczka, lecz

¹ Першы томік альманаха выйшаў у лютым 1840 г. 15/27 сакавіка ў № 21 „Tygodnika Petersburskiego” Тамаш Буцельскі з Масквы (ягонае прозвішча ёсць сярод аўтараў і падпісантаў выдання) надрукаваў напісаную 1 сакавіка рэцэнзію на „Niezabudkę”.

pracy przy moim zwyczajnym Obowiązku za nadto miałem, Wiele było kłopotu s cenzurą i drukarnią, pierwsza za nadto sroga, a druga nieakuratna, a do tego jeszcze Zecery Niemcy nie|umieją ani jednego słowa Po|polsku i przeto wiele omyłek postrzeże siostra i w niektórych koncowych artykułach opuszczone wierszy, gruba omyłka ale |_{1v}| coś robić, wina w tym Korrek-tora, a moja, iż przed okonczeniem zaiętym będąc lekcyami zwierzyłem się zupełnie na niego.

Teraz posylka niemało ma zatrudnienia, bo w różne i dalekie posyłaia się strony, a także i dla Krytykow Panu Grabowskiemu i Kraszewskiemu, ciekawy jestem jakie oni dadzą zdania o Petersburgskiey Niezabutce, dla sios-try i dla Pani Półkownikowey Bóynickiey posyłam Noworoczniki oprawione, z literami na jednym J. K. a na drugim A. B. napisz siostro mi o zdrowiu Pana Połkownika Bujnickiego. Proszę |_{2r}| Pana Gaudentego przygotować co kol-wiek nowego wierszem i prozą dla następnego roku, wszystkim znajomym nayniższy ukłon.

Zostaie szczerze życzliwym bratem

J. Barszczewski

пераклад

1840 год, 22 лютага
Пецярбург

Шаноўная Сястра!

Ужо прайшло два месяцы¹ і я ледзь дачакаўся часу, што магу напі-саць сястры ліст. А прычына гэтаму – альманах, малая кніжачка, але працы пры маім звычайным абавязку я меў аж занадта². Шмат было клопату з цэнзураю і друкарняю: першая – вельмі строгая, а другая – неакуратная. А да таго ж яшчэ наборнікі-немцы не ведаюць аніводнага слова па-польску, дык з-за гэтага шмат памылак знойдзе сястра, а ў асобных напрыканцовых творах прапушчаныя радкі. Гэта прыкрая памылка, ды што рабіць: віна карэктара і мая, бо перад заканчэннем, будучы заняты ўрокамі, цалкам паспадзяваўся на яго.

Цяпер маю шмат цяжкасцяў з рассылкаю, бо адсылаю ў розныя і далёкія краі, а таксама крытыкам пану Грабоўскаму³ і пану Крашэў-

¹ Відаць, два тыдні (гл. папярэдні ліст).

² Апрача арганізацыйна-выдавецкае працы Я. Баршчэўскі падрыхтаваў да друку ў першым томіку альманаха пяць уласных твораў: *Sonet dla W.P. Bujnickiej* (s. 17), *W dzień imienin Józki O....* (s. 111–112), *Do Julii* (s. 193–195), *Napomnienie Matki* (s. 214–217), *Fantazya* (s. 241–245). Першыя тры з іх надрукаваныя пад крыптанімам J. B. (ці Jan Bar.), пад двума апошнімі пазначана поўнае імя і прозвішча аўтара – Jan Barszczewski.

³ Міхал Грабоўскі (1804–1863), здаецца, не адгукнуўся на выхад у свет першага томіка „Niezabudki”.

скаму¹. Цікава, якія думкі выкажуць яны пра пецяярбургскую „Niezabudkę”. Для сястры і для пані Палкоўнікавае Буйніцкае дасылаю апраўленыя асобнікі альманаха з літарамі на адным – J. K.², а на другім – A. B.³. Напішы мне, сястра, пра здароўе пана палкоўніка Буйніцкага. Проша пана Гаўдэнтэя падрыхтаваць што-кольвечы новага вершам і прозаю дзеля наступнага года⁴. Усім знаёмым – найніжэйшы паклон.

Застаюся шчыразычлівым братам.

Я. Баршчэўскі

[19]

|_{1r}|

1841. roku 8 Marca
Peterzburg

Szanowna siostró.

Długo nie|pisałem do siostry, nie było tu przyczyną niezdrowie lub też zapomnienie, dzięki Bogu do tych czas byłem ciągle zdrowy, a praca moja zwyczajna lub też roztargnione życie w stolicy i co dzień prawie w licznej towarzystwie nie mogły być pobudką do nieakuratności, ja zawsze pamiętam o dobrych ludziach, a najwięcej o tych których przyjaźń jest dla mnie najdroższą.

Nie|pisałem do siostry, przyczyną |_{1v}| temu nieprzewidziane niektóre nieprzyjemności, miałem tyle ambarasu i zmartwień i to mi było przeszkodą, teraz to przeszło, a tylko zostało w pamięci, opowiedziałbym siostrze o tem wszystkim, ale kawał papieru nie jest tak wiernym przyjacielem by mu można było wszystko powierzyć, O! ten niekiedy najwięcej zdradza. Powiem tylko to; że ten jest najszcześliwszym który tylko w wspomnieniu niekiedy spójrzy na morze świata, lecz kiedy kto chce w jakimkolwiek przedmiocie dojść do zamierzonego celu musi |_{2r}| kaleczyć nogi po cierniu i doświadczać burzy.

Posyłam Noworoczniki na rok 1841. przy rejestrze.

Dla siostry w oprawie z złotem brzegami

Dla P. Bujnickiej

¹ Захаваўся ліст Я. Баршчэўскага да Ю.І. Крашэўскага ад 20 лютага 1840 г., у якім аўтар *Szlachcica Zawalni* звяртаецца з просьбаю адрэцэнзаваць „Niezabudkę” [гл.: Rkps BJ 6456^{IV}, а. 65–66v; Баршчэўскі 1998: 420–421]. Водгук знамага літаратара быў напісаны праз месяц – 20 сакавіка, а надрукаваны 12/24 красавіка 1840 г. у № 29 „Tygodnika Petersburskiego”.

² Julia Korsak.

³ Austerberta Bujnicka.

⁴ Ужо ў лютым 1840 г. Я. Баршчэўскі пачынае працу з аўтарамі наступнага томіка альманаха, хоць абвестку пра ягонае выданне надрукуе 10/22 мая 1840 г. у № 36 „Tygodnika Petersburskiego”. Г. Шапялевіч апублікуе ў другім томіку „Niezabudki” толькі адзін верш [*Jedno słowko* (289–291)].

Dla Lewkadij Bohomolcowej
Petroneli Darowskiej
также опрaвione, kaждe тe ксиaзeчкe прoсe рoздaчe oдпoвeднe нaдпису
na samym pocзaтku.

i dla innych.
Porucznikowej Zenowiczowej
Regentowej Kiersnowskiej
Kapitanowej Reinie Lasatowiczowej,
J. B. Sławinskiemu,
|zv| J. B. Komornikowi Bryngu,
X dziekanowi Mickiewiczowi.
J. B. Assesorowi Borysowiczowi,
Możałowskiemu Janowi.

Proszę oświadczycь moj ukłon wszystkim domowym Życząc siostrze
zdrowia i wszelkich pomyslnosci, zostaje najżyczliwszym bratem
Jan Barszczewski

пераклад

1841 года 8 сакавіка
Пецярбург

Шаноўная сястра!

Доўга не пісаў сястры; не была прычынаю гэтага хвароба,
а таксама забыццё. (Дзякуй Богу, да сённяшняга дня я здаровы.) І мая
звычайная праца ды мітуслівае жыццё ў сталіцы, бо амаль штодня я ў
вялікай кампаніі, – не маглі быць прычынаю неакуратнасці. Я заўсёды
памятаю пра добрых людзей, асабліва пра тых, сяброўства з якімі для
мяне – самае дарагое.

Я не пісаў сястры па прычыне пэўных непрадбачаных непрыем-
насцяў. Меў столькі клопатаў і марокі! Вось гэта і сталася перашкодай.
Цяпер усё мінулася і толькі засталася ў памяці. Расказаў бы пра ўсё гэта
сястры, але аркуш паперы не такі шчыры сябра, каб можна было
даверыць яму ўсё. О! Ён часам самы вялікі здраднік. Скажу толькі тое,
што той самы шчаслівы, хто толькі ў летуценнях глядзіць часам на
мора свету; аднак калі хто хоча ў якім-небудзь прадмеце дайсці да
жаданае мэты, дык мусіць калечыць ногі аб церні і зазнаць буры¹.

Дасылаю альманахі на 1841 год па спісе²:

Для сястры ў аправе з залатымі берагамі.

¹ Відаць, непрыемнасці і клопаты зазнаў Я. Баршчэўскі падчас падрыхтоўкі да друку другога томіка „Niezabudki”.

² Другі томік альманаха „Niezabudka” выйшаў з друку ў лютым 1841 г. Рэцэнзія N. N. апублікаваная 11/23 сакавіка („Tygodnik Petersburski” 1841, № 19).

Для п. Буйніцкае
Для Ляўкадзіі Багамольцавай
Пэтранэлі Дароўскай

у аправе, кожную гэтую кніжку проша аддаць адпаведна надпісу на самым пачатку.

І для іншых:
Паручнікавай Зэнавічовай
Рэгэнтавай Керсноўскай
Капітанавай Раіне Лясатовічовай
Я. В. Славінскаму
Я. В. Каморніку Брыngu
кс. дэкану Міцкевічу
Я. В. Асэсару Барысовічу
Мазалоўскаму Яну.

Проша засведчыць май паклон усім хатнім. Жадаючы сястры здароўя і ўсяго добрага, застаюся самым зычлівым братам.

Ян Баршчэўскі

[20]

|_{1r}|

1841. roku 12 czerwca
Rzeżyca

Szanowna Siostró.

Wyjechałem z rudni 25. czerwca, furmanem moim był czas stary, konie biegły stosownie do biegu życia ludzkiego; na górę z wielką trudnością, i z postanowieniem się, czas stary popędzał ich biczem i wołał słabym głosem, lecz załto z góry żadne siły nie mogły wstrzymać, biegły co mocy przez kamienia i rowy jakby do przepasci jakiej. Tak to i w życiu ludzkim trudno piąć się na górę gdzie żyje szczęście, lecz o jak prędko można upaść z wysokości na dół.

Przyjechałem do Newla P. Mazałowskiego nie|znalazłem w domu, a więc dałem odpocząć ze|dwie godziny staremu czasowi i koniom i odprawiłem się w dalszą podróż, jazda zwyczajna z krzykiem na górę pędem pod górę, nie|dojeżdżając Połocka o 20 wiorst gdy się rozbiegły konie z góry wóz się wywraca, ja padając na dół, sądziłem że już lecę do wieczności, leżąc na ziemi ujrzałem niedaleko od siebie swego |_{1v}| furmana jęczącego i z ~~doświadczenia~~ z doświadczenia postrzegłem że to nie był czas skrzydlaty lecz stary Kandrasz, podjąłem go, posadziłem na wóz i tak przybyłem do Połocka.

W Połocku nie|znalazłem Pana Reuta on był w majątku swoim i pisał do Prezydenta P. Linkiewicza aby mię koniecznie przywiozł do Mosarza, tam było u niego jakieś zgromadzenie obywateli, ja się na to nie|zgodziłem, napisałem do niego list posłałem bilety i noworoczniki – w Połocku prze-

быў дні два звідзіў бібліотэку духоўнай сем[i]ніі і з тамтуд далей у падарож.

Навоў дзядка да Осьвіея, часу падружы велькі размавіў о старым тэстамэце, о талмудзе, а нікіды сідзіў мілчачы і пугажоны ў свох мыслях, ў Осьвіею зналіў велькі оьывателі ктормы сія зэбраві ў дзін Свігэту Ігнацэго на Імьеніны Хравьего Сзадурскьего, ту пазнаў кьілка літэратов, а мьановьіце трьех браві |2r| Грзьмаўовскьих і Пана Буйнцкьего автэра вѣдэровек по маўых дэгам, размавілісьмь велькі о літэратурьі, і ці пановьі літэраты мовьілі мьі, жэ маўа ў замьаржэ вьідававѣ Новэровьнік бьіаўорускьі, а вьідавцэм бѣдзье Пан Буйнцкьі, ў Осьвіею барзо прьіємньіе забавьіў трьі дньі і вьіжэаўэм до мьіастэчэка Друі, ў тэм мьіечьі зналіў велькі знаомьых раздзельіў прэнумерачьінь бьілетьі, а з тамтуд прьіжэаўэм до Ржэжыцы, ту вьізёўэм подэрозньі і дзін пэчэту ядэ до Пэтерзбургу.

Велькі звідзіў Бьіаўорусь і Інфлянд. Бьіўэм ў прьіжэачьіскьих домьах, лэч вьісѣдзье часу размов і забав Рудньі мьі бьіўа ў памьічьі, там мьі бьіўо найпрьіємньіей. –

прэсжэ вьісьсткьім домовьім кланьіац –
счэрожэчьлівьі бравт

і найнїзшьі слуга
Іан Барсчэвськьі

пераклад

1841 год, 12 чэрвенья
Рэжыца¹

Шановная Сьістра!

Я вьіжэаў з Рудньі 25 чэрвенья; маім фурманам бьіў стары час, коні беглі адпаведна з рухам льюдскаго жыцця: на гару з вьіаьікаў цяжэасцю і з прыпынкамьі; стары час падганьіў іх пугаю дьі пакрькьваў слабьім голасам; але затое з гары анякьія сілы не маглі іх стрьімаць, яньі беглі што мелі мовьі прэз каменньі і канавьі, ньібьі ў прэрову якую. Так і ў чалавечьім жыццьі: цяжэка ўзбьірацца на гару, дзэ жьіве шчэасцэ, але, о, як хутэка мьожна ўпасць з вьішыньі на дол.

Прьіжэаў я ў Невель. П. Мазалоўскаго не застаў дома, дьік даў гадзіньі дзэ адпачьіць старому часу дьі коньам і пакьіраваўся ў далейшае падарожжэ. Звьічайная паездэка з крьікам пад гару дьі лётэам з гары. Не дэяздэжаючы вѣрст 20 да Полацэка, калі коні разбегліся з гары, вэз перакуліўся, а я, падаючы на дол, льічыў, што ўжэ льічу ў вэчэнасць. Лэжачьі на зьямльі, я пачуў непэдалёку ад сьібе энк свайго фурмана і на

¹ Рэжыца – сѣннья гэрад Рэзэкнэ (лятьш. Rēzekne) у Латвьі. Дата пададзэна памьілкавэя, трэба: “1841 год, 12 жнїўня” (гл. наступньі льіст).

практыцы пераканаўся, што гэта не крылаты час, а стары Кандраш. Я падняў яго, пасадзіў на воз і так прыехаў у Полацк.

У Полацку не знайшоў пана Рэвута¹, які са свайго маёнтка напісаў прэзідэнту п. Лінкевічу, каб той абавязкова прывёз мяне ў Мосар. Там у яго сабралася нейкае таварыства абывацеляў. Я не згадзіўся, напісаў яму ліст, паслаў білеты і асобнікі альманаха. У Полацку быў два дні, наведаў бібліятэку духоўнае семінарыі ды зноў пакіраваўся ў падарожжа.

Наняў да Асвеі жыдка і ў часе падарожжа шмат гаварыў пра Стары Запавет, пра Талмуд, а часам сядзеў моўчкі, паглыбіўшыся ў свае думкі. У Асвеі я сустрэў шмат абывацеляў, якія сабраліся ў дзень святаго Ігнацы на імяніны графа Шадурскага². Тут пазнаёміўся з некалькімі літаратарамі, а менавіта з трыма братамі Грымалоўскімі³ і панам Буйніцкім, аўтарам *Wędrowek po małym drogach*⁴. Мы шмат размаўлялі пра літаратуру, і гэтыя паны-літаратары казалі мне, што маюць намер выдаваць беларускі альманах, а выдаўцом будзе пан Буйніцкі⁵. У Асвеі я вельмі прыемна бавіўся тры дні, а пасля выехаў у мястэчка Друю, дзе сустрэў

¹ Маецца на ўвазе Вінцэнты Газдава-Рэвут (блізу 1810 – да 1883) – аўтар „powieści białoruskiej” *Żona* (1844), а таксама шэрагу вершаў, што друкаваліся ў альманахах „Niezabudka”, „Rocznik Literacki”, „Rubon”, „Ondyna”. Уладальнік маёнтка Мосар (да 1870 г.) у Полацкім павеце.

² Гаворка пра Ігнацы Шадурскага (1791–1853), буйнога землеўласніка, маршалка шляхты Віцебскае губерні. Меў маёнткі ў Дрысенскім (у тым ліку маёнтка Асвея), Дынабургскім і Рэжыцкім паветах.

³ Гаворка пра Валяр’яна, Клеменса і Юльяна Грымалоўскіх (нар. блізу 1810 г.), аўтараў трохтомніка *Poezyc trzech braci, Waleryana, Klemensa, Juliana Grymalowskich, Białorusinów*, выдадзенага ў 1837 г. у Пецябурзе. Паводле сведчання Аляксандра Грозы, „bracia Grzymułtowsky chcą swój dialekt białoruski wprowadzić z powszechnego zapomnienia; zbierają jego gminne pieśni, wypatrują jego piękności i własności. Zachęcam ile mogę tych młodych i najlepszych chęci ludzi. Niedawno do jednego z nich pisałem, wystawiając mu, jaka go czeka chwała, jeśli położy węgielny kamień nowój, sławiańskięj gałęzi, Literaturze. Dziwna rzecz, że nad tym dyalektem nikt się nie chciał zastanowić. Mówi nim kilka Gubernij – jest on prawdziwą granicą między językiem polskim a rossyjskim” [цыт. па: М. Gr.....ski 1842: 26]. [“...браты Грымалоўскія хочуць вывесці свой беларускі дыялект з агульнага забыцця; яны збіраюць народныя песні, шукаюць у ім прыгожае і адметнае. Заахвочваю, наколькі магу, гэтых маладых і з добрымі намерамі людзей. Нядаўна аднаму з іх я пісаў, прадказваючы яму, якая слава чакае яго, калі ён пакладзе кутні камень новае, славянскае галіны, Літаратуры. Дзіўная рэч, што ніхто не хацеў задумацца над гэтым дыялектам. На ім гавораць некалькі губерняў – ён сапраўдная мяжа паміж польскай і расейскай мовамі” (польск.)].

⁴ Маецца на ўвазе Казімір Буйніцкі (1788–1878), літаратар, выдавец альманаха „Rubon”. Жыў у маёнтку Дагда Дынабургскага павета Віцебскае губерні.

⁵ Задума ажыццявілася. Цягам 1842–1849 гг. выйшла дзесяць томікаў альманаха „Rubon”.

шмат знаёмых, раздаў падпісныя білеты; адтуль паехаў у Рэжыцу. Тут узяў падарожную і сёння паштовымі еду ў Пецяярбург.

Шмат дзе пабыў на Беларусі і ў Інфлянтах. Быў у дамах сяброў, але заўсёды ў часе размоў і забаваў Рудня не выходзіла з памяці: там мне было найпрыемней.

Проша кланяцца ўсім хатнім.

Шчыразычлівы брат

і найніжэйшы слуга

Ян Баршчэўскі

[21]

|_{1r}|

1841 roku 29 sierpnia
Peterzburg

Szanowna Siostro.

Pisałem do siostry list z Rzeżycy 12 sierpnia i tegoż dnia zostawiłem Jnflandy, nazajutrz wieczorem byłem już we Pskowie, w tem mieście znalazłem kilka znajomych, w towarzystwie których obeszłem w około fortece, sciany murowane z dzikiego kamienia, niegdyś niedobyte, a teraz ruiny ich poczerniały od czasu i po wierszchu pokryte dzikim zieleń smutny mają widok podobne do mogił w których się zagrzebały dawne wieki, silniej te czas zniszczył niżby wystrzały harmat, nie obroniły i wały w krąg sypane – Ze Pskowa wyjechałem w nocy a rano 15. sierpnia już byłem w Peterzburgu, drugi tydzie¹ przeżyłem w stolicy, błąkam się po mieście niekiedy wieczorami bywam |_{1v}| u znajomych, lecz w domu u siebie i w gościnach, w czasie samej rozmowy liczę w myśli mojej dni przepędzone w Rudni, i bywa mi nudno jakby coś straciłem, szczerze mówię siostrze, dni zabaw są to perły drogie w życiu duszy naszej tęskni po stracie ten kto je prawdziwie umie cenić.

Dawida nie spotkałem w podróży i w Peterzburgu nie znalazłem, już on w Warszawie. Dobry Lachowicz ten mię często odwiedza różnie dając plany o niezabudce. Noworocznik mający wychodzić i nadalszy czas w każdym roku ma się ulepszać nie tylko co do wyboru Artykułów w wierszach i w prozie, lecz co do obszerności i innych wewnętrznych ozdób, Książeczka mająca wyjść w 1842 roku, będzie zamykać w sobie krótkie historyczne opisy katolickich kościołów nachodzących się |_{2r}| w Peterzburgu, z litograficznymi rysunkami, będą także umieszczone portrety Polek sławiących się w muzyce, dobre to są plany, ale potrzebują i wydatku, gdyż trzeba się w tem udać do dobrego artysty.

Proszę kłaniać Panu Gaudetemu. Ja osobście oddałem list jego Panu Serabinowiczowi po przeczytaniu on mi powiedział że prędko na ten list

¹ Трэба: tydzień.

odpiszę. W Peterzburgu beze|mnie odebrano list z poczty P Pułkownikowej Bujnickiej¹, proszę odpowiedz odesłać przy zdarzeniu.

Oswiadczam moje uszanowanie wszystkim, i zostaję najżyczliwszym bratem.

i najniższym sługą
J. Barszczewski

List Pułkownikowej proszę odesłać w kupercie.

пераклад

1841 год, 29 жніўня
Пецяярбург

Шаноўная Сястра!

Я пісаў ліст сястры з Рэжыцы 12 жніўня і ў гэты ж дзень пакінуў Інфлянты. Назаўтра ўвечары быў ужо ў Пскове, дзе сустрэў колькі знаёмых, у таварыстве якіх абышоў вакол крэпасці. Сцены, мураваныя з дзікага каменя, колісь не здабытыя², а цяпер іхнія руіны пачарнелі ад часу і зверху пакрыліся пустазеллем. Маркотны яны маюць выгляд: падобныя на магілы, у якіх пахаваны даўнія вякі. Мацней іх час знішчыў, чым выстралы гармат; не абаранілі іх і насыпаныя вакол валы.

З Пскова я выехаў уночы, а раніцаю 15 жніўня быў ужо ў Пецяярбурзе. Два тыдні жыву ў сталіцы, блукаю па горадзе, калі-нікалі увечары наведваю знаёмых, але і дома, і ў гасцях, і ў часе самое размовы я лічу ў сваіх думках дні, праведзеныя ў Рудні. І становіцца мне маркотна, нібы штосьці страціў. Шчыра кажу сястры: дні забаваў – гэта дарагія перлы ў жыцці нашае душы, страціўшы якія, той тужыць, хто па-сапраўднаму ўмее іх цаніць.

Давіда³ я не спаткаў у падарожжы і ў Пецяярбурзе не знайшоў. Ён ужо ў Варшаве. Добры Ляховіч⁴ часта мяне наведвае, будзе розныя праекты на конт „Niezabudki”. Альманах мае выходзіць і ў далейшым ды будзе штогод паляпшацца. І не толькі падборам вершаваных ды пражаных твораў, але і аб’ёмам, і іншымі ўнутранымі аздобамі. У кніжку, што маецца выйсці ў 1842 годзе, уключаныя гістарычныя апісанні каталіцкіх касцёлаў у Пецяярбурзе з літаграфаванымі малюнкамі. Таксама будуць змешчаны партрэты полек, якія выславіліся ў музыцы⁵. Гэта

¹ Першапачатковае **б** папраўлена на **и**.

² Маецца на ўвазе няўдалая аблога Пскова войскам Стэфана Баторыя ў 1581 г.

³ Гаворка пра Вінцэнта Давіда (1816–1897), паэта і педагога, аднаго з ініцыятараў выдання альманаха „Niezabudka”. У 1837–1841 гг. ён быў студэнтам Пецяярбургскага ўніверсітэта.

⁴ Маецца на ўвазе Станіслаў Аўгуст Ляховіч, паэт, перакладнік, гісторык і археолаг, выдавец помнікаў літаратуры XVI–XVII стст. Супрацоўнічаў з газетаю „Tygodnik Petersburski”, удзельнічаў у рэдагаванні альманаха „Niezabudka”.

⁵ Задума ажыццявілася толькі часткова: у трэцім томіку альманаха змешчаны

добрыя планы, але патрабуюць і выдаткаў, бо трэба звяртацца да адмысловага мастака.

Проша кланяцца пану Гаўдэнтыю. Я асабіста аддаў ягоны ліст пану Серабіновічу; прачытаўшы, ён сказаў мне, што хутка дасць адказ. У Пецярбурзе ў маю адсутнасць атрымалі ліст на пошце ад п. палкоўнікавае Буйніцкае. Проша адаслаць адказ пры нагодзе.

Засвядчаю маё шанаванне ўсім і застаюся самым зычлівым братам

і найніжэйшым слугою

Я. Баршчэўскі

Ліст да Палкоўнікавае проша адаслаць у канверце.

[22]

|_{1r}|

10. grudnia 1841 Roku

Peterzburg

Szanowna Siostró.

Ledwo że wybrałem czas dla napisania listu, tyle byłem zajęty moim noworocznikiem, poprawa niektórych artykułów, przepisanie, cenzura i inne kłopoty musiałem przenosić, teraz dzięki Bogu już się drukuje i dość pospiesznie. – Noworocznik dla następnego roku będzie eleganski. – Pan Żukowski dobry artysta pilnie się zajął litografowaniem rycin, dla niektórych powieści i ballad. i takowych sześć kartynek będzie pomieszczono w każdej książeczce – Także portret Pani Szyrmerowej przy jej powieści, |_{1v}| terazniejszy jej artykuł zdasie więcej zasługuje na uwagę niż przeszłoroczny, w powieści jej dla następnego roku piękne złożone uwagi o życiu kobiety bez miłości.

Proszę siostrę napisać do prenumeratorów niech się nie|skapiają, ja się staram trafić do gustu i najwybredniejszym chęciom, co do wyboru artykułów i co do samej nawet powierzchowności ~~artykułów~~ noworocznika, i w następnym roku w koncu stycznia spodziewam się że wyjdzie z druku. Proszę tylko o pomoc.

Niech siostró napomni Panu |_{2r}| Gaudentemu żeby powtórzył list do Pana Swarackiego względem biletów. – na dwod¹ tego że się już noworocznik drukuje posyłam samą pierwszą korekturę.

Zostaję najżyczliwszym bratem

Jan Barszczewski

адно нарыс С.А. Ляховіча пра чатырнаццацігадовую скрыпачку з Гродна Багумілу Юзэфовіч і ейны партрэт.

¹ Трэба: *dowód*.

10 снежня 1841 года
Пецярбург

Шаноўная Сястра!

Ледзь знайшоў час, каб напісаць ліст. Так быў заняты маім альманахам!¹ Рэдагаваў асобныя творы, перапісваў, цэнзура ды іншыя меў клопаты. Цяпер, дзякуй Богу, ён ужо друкуецца і дастаткова паспешна. Альманах на наступны год будзе элегантны. Пан Жукоўскі², добры мастак, рупліва заняўся літаграфаваннем малюнкаў да асобных аповесцяў ды баладаў. І такіх шэсць карцінак³ будзе змешчана ў кожнай кніжцы. Таксама і партрэт пані Штырмер да ейнае аповесці. Цяперашні яе твор, здаецца, болей заслугоўвае на ўвагу, чым леташні⁴. У яе аповесці на наступны год – пекныя заўвагі пра жыццё кабет без кахання⁵.

Проша сястру напісаць падпісчыкам, каб не скупіліся. Я стараюся трапіць да густу самым капрызным хэнцам як падборам твораў, так і самім нават выглядам альманаха. У наступным годзе, напрыканцы студзеня, спадзяюся, ён выйдзе з друку. Проша толькі дапамогі.

Няхай сястра нагадае пану Гаўдэнтую, каб другі раз напісаў ліст пану Сварацкаму⁶ пра білеты. У якасці доказу таго, што альманах ужо друкуецца, я дасылаю першую карэктурку.

Застаюся самым зычлівым братам

Ян Баршчэўскі

¹ Гаворка пра трэці томік альманаха „Niezabudka”.

² Маецца на ўвазе Рудольф Жукоўскі (1814–1886), мастак, графік, сябар Тараса Шаўчэнкі. Удзельнічаў у афармленні іншых выданняў Я. Баршчэўскага і Р. Падбярэскага.

³ У выданні змешчана шэсць ілюстрацый Р. Жукоўскага: *Kwiaty* (да верша Я. Баршчэўскага *Kwiaty dla Modesty Ła.....skiej*), *Modląca się w Powązkach* (да аповесці Элеаноры Штырмер *Urywki z pamiętnika oryginalnie wychwanej kobiety*), *Dwie Brzozy* (да аднайменнае балады Я. Баршчэўскага), *Kurhanu* (да аднайменнае балады Я. Баршчэўскага), партрэты Элеаноры Штырмер і Багумілы Юзэфовіч.

⁴ У альманаху „Niezabudka” на 1841 г. змешчана аповесць Э. Штырмер *Pantofel*. Доўгі час літаратурная грамадскасць лічыла Э. Штырмер аўтаркаю твораў, якія напісаў ейны муж Людвік Штырмер (1809–1886), падпалкоўнік Генеральнага штаба расейскае арміі.

⁵ Першы раздзел аповесці Э. Штырмер *Urywki z pamiętnika oryginalnie wychwanej kobiety* называецца *Życie bez miłości*. Думаецца, што Я. Баршчэўскі не выпадкова падкрэсліў словы пра жыццё кабет без кахання: мы бачым у гэтым прыхаваны дакор “сястры”.

⁶ Гаворка пра Паўла Сварацкага-Сварыка (нар. 1793), выхаванца Полацкае езуіцкае калегіі. Служыў у Пецербурзе ў Галоўнай управе духоўных спраў замежных веравызнанняў [Затворніцкі (сост.) 1909: 113].

[23]

|_{1r}|

28 stycznia 1842 roku
Peterzburg

Szanowna Siostró.

W przeszłym roku będąc w Rudni raz ostatni widziałem Mamę, w pod-
ruży życia naszego, bolesnym cierniem być zdasie, słyszeć o śmierci przyja-
ciół, Lecz dla dzieci śmierć rodziców najboleśniejszą raną; Kolej ten dla
wszystkich ludzi, śmierć rozrywając węzeł w wspólnego życia na tej ziemi,
jednym udziela wieczność a drugim łzy i wspomnienia.

Wiem dobrze o słabosci zdrowia Pani Szpakowskiej, niespokojność
duszy jest dla niej najniebezpieczniejsza, Lecz jak tego uniknąć, jeśli całe
życie ludzkie jest cierpieniem, chwila śmiechu i radości jest to róża której
prędko kwiat opada a cierni zostaje, tak się dzieje na tym świecie |_{1v}| a to
wszystko trzeba znosić cierpliwie.

Dziękuję siostrze za przysłane pieniądze, odebrałem piętnastce rubli
srebrnych i regestr prenumeratorów, nie myślałem aby można było rozdać
w Newelskim powiecie tyle biletów, widzę w tym prawdziwe staranie siostry,
nie mała to jest pomoc dla noworoczniaka – Prenumeratorów moich proszę
o cierpliwość, staram się pospieszyć ile można i już cztery arkuszy wy-
drukowano.

Jestem bardzo teraz zajęty prozą korekty noworoczniaka niezabudki,
piszę teraz szkice połnocnej Białorusi dla pamiętników Pana Podbereskiego,
a do tego wieczory literackie ~~na których~~ |_{2r}| na których bywam u niektórych
Ruskich wydawców tak się często zaprowadziły, i trwając niekiedy do trze-
ciej godziny po północy stają się ciężarem – Wiele o tym napisałbym do
siostry, ale długi przedmiot opowiem gdy będę miał przyjemność widzieć
siostrę, a teraz proszę nie zapominać szczerze życzliwego brata

Jan Barszczewski

NB. proszę mój ukłon wszystkim oświadczyć a Panu Gaudentemu
przypomnieć o Swarackim –

пераклад

28 студзеня 1842 года
Пецярбург

Шаноўная Сястра!

У мінулым годзе, будучы ў Рудні, я апошні раз бачыў Маму¹.
У падарожжы нашага жыцця балесным цярнем здаецца чутка пра
смерць сяброў, але для дзяцей смерць бацькоў – самая балесная рана.

¹ Гаворка пра Юзефу Лазарэвіч-Шапялевіч (нар. блізу 1780 г.), маці Гаўдэнтэя,
Фелікса, Юлі і Францішкі.

Ды гэта лёс усіх людзей. Смерць, разрываючы вузел сумеснага на гэтай зямлі жыцця, адным прыносіць вечнасць, а другім – слёзы ды ўспаміны.

Добра ведаю пра слабое здароўе пані Шпакоўскае. Душэўны неспакой небяспечны для яе, але як гэтага ўнікнуць, калі ўсё чалавечае жыццё – пакуты, хвіліна смеху ды радасці – гэта ружа, пялёсткі якое хутка ападаюць, а церні застаюцца. Так дзеецца на гэтым свеце, і ўсё трэба цярдліва зносіць.

Дзякуй, сястра, за дасланыя грошы. Я атрымаў пятнаццаць срэбраных рублёў ды спіс падпісчыкаў. І не думаў, каб можна было раздаць у Невельскім павеце столькі білетаў. Бачу ў гэтым праўдзівую руплівасць сястры. Немалая то дапамога для альманаха.

Падпісчыкаў маіх проша пацярапець. Я стараюся прыспешыць як можна, і ўжо чатыры аркушы надрукавана.

Цяпер я вельмі заняты: апрача карэктуры альманаха „Niezabudka”¹, пішу *Нарыс Паўночнае Беларусі* для дзённікаў пана Падбярэскага²; да таго ж літаратурныя вечары, на якіх бываю ў асобных расейскіх выдаўцоў, ладзяцца так часта ды доўжацца часам да трэцяе гадзіны пасля апоўначы, што становяцца цяжарам.

Шмат пра гэта напісаў бы сястры, але доўгую гісторыю раскажу тады, калі буду мець прыемнасць бачыць сястру, а пакуль проша не забываць шчыразычлівага брата.

Ян Баршчэўскі

NB. Проша перадаць мой паклон усім, а пану Гаўдэнтэю нагадаць пра Сварацкага.

[24]

|1r|

roku 1842 Kwietnia 20 dnia
Peterzburg

Szanowna Siostro.

Za nadto puzno w tym roku rozkwitła niezabutk Noworocznik. długa by była historia jeslibym chciał opisać przyczyny tego zpuznienia, to tylko powiem że drugi na moim miejscu przykrząc wojnę z ludzmi i z|okolicznosciami odrzekłby się wszystkiego i dla tego tw (*sic!*) w tym klimacie wiele ludzi nie|dutrzymuje słowa. Nie|wiem co będzie z panem Podbereskim.

¹ Гаворка пра трэці томік альманаха.

² Маецца на ўвазе *Szkic północnej Białejrusi*, надрукаваны ў альманаху Р. Падбярэскага „Rocznik Literacki” (1843, s. 193–201). Пазней гэты нарыс будзе выкарыстаны Я. Баршчэўскім як уступ да першага томіка *Szlachcica Zawalni*.

Proszę darować że do Siostry tak długo nie|pisałem. Będą w|tem roku w Białorusi, opowiem o wszystkim i pewnie siostrze w tem mię uniewinni.

|_{1v}| Noworoczники posyłam dla 15. prenumeratorów przysłanych w re-
gistrze, dla 3. nieprzysłanych, dla siostry jedną Książeczkę opiewaną w Sa-
fjan z|łożonemi brzegami – także dla Półkownikowej Bójnickiej, 1 tomik
opiewany, proszę także ode|mnie posłać po jednym tomiku

Lewkadij Bohomolec

Franciszcie Zbrożek

Petroneli Darowskiej.

Dla Pana Gaudentego przywiozę kilka Tomików, gdy będę zwiedzał
tego lata okolice Newla. Wszydkim znajomym oświadczam moj ukłon.

Najżyczliwszy brat

Jan Barszczewski

|_{2r}| NB. Pod adresem Pana¹ położone bilety dla noworoczника na rok
1843. bardzo wdzięczny siostrze jestem za jej pomoc w tem roku, i proszę dla
następnego roku, podtrzymać byt północnej niezabutki.

пераклад

1842 год, 29 красавіка

Пецяўбург

Шаноўная Сястра!

Занадта позна ў гэтым годзе расцвіла „Niezabudka” – альманах².
Доўгаю б атрымалася гісторыя, каб хацеў апісаць прычыны гэтага
спазнення. Адно толькі скажу: іншы на маім месцы, спыніўшы вайну
з людзьмі ды акалічнасцямі, адрокся б ад усяго. Таму то ў такім клімаце
шмат хто не датрымлівае слова. Не ведаю, што будзе з панам Пад-
бярэскім³.

Проша дараваць, што так доўга не пісаў Сястры. Як буду ў гэтым
годзе на Беларусі, раскажу пра ўсё, дык сястра, пэўна ж, выбачыць.

Альманахі высылаю для 15 падпісантаў, прозвішчы якіх былі
ў спісе, для 3, прозвішчаў якіх не было ў спісе, для сястры адну кніжач-
ку, апраўленую ў саф’ян з залатымі берагамі. Такі ж асобнік і для Пал-
коўнікавае Буйніцкае. Проша таксама ад мяне паслаць па адным томіку

Ляўкадзіі Багамолец

Францішцы Зброжак

Пэтранэлі Дароўскай.

¹ Трэба, відаць, *Pani*.

² Гаворка пра трэці томik выдання.

³ У Пецяўбурзе хадзілі чуткі, што Р. Падбярэскі, атрымаўшы грошы ад падпісантаў,
не збіраецца выдаваць „Rocznik Literacki”.

Пану Гаўдэнтыю я прывязу колькі асобнікаў, калі буду адведваць гэтым летам ваколіцы Невеля. Усім знаёмым мой паклон.

Самы зычлівы брат
Ян Баршчэўскі.

N. В. На адрас Пана дасылаю білеты на альманах на 1843 год. Я вельмі ўдзячны сястры за ейную дапамогу ў гэтым годзе і проша падтрымаць быт паўночнае „Niezabudki” ў наступным.

[25]

|_{1r}|

1842 r. wrzesnia 20 dnia
Peterzburg

Szanowna Siostró.

Długie moje milczenie podpadło różnym sądom, i mniemam, że siostró nieraz pomysliłaś o mnie że jestem leniwy i niedbały, że do tych czas nie napisałem zadnego lustu – zupełnie inna przyczyna, byłem bez prawej ręki jak inwalid, a to się stało z|następnego zdarzenia. – Po przybyciu do Peterzburga w kilka dni, położyłem się spać w mojej kwatyrze niepostrzegając że okno było odemknięte i całą noc będąc w chłodnym powietrzu najokropniejszego w prawym ręku dostałem romatyzmu i ledwo, ledwo że się pozbyłem jego. – Teraz dzięki Bogu zdrów jestem i już zacząłem odwiedzać po piątkiem i subotam literackie wieczory, inne zaś dni o zmroku zawsze zostaję w domu, piszę ballady i inne wierszyki dla noworocznika – Teraz w Peterzburgu samy ten czas który|się mi najwięcej podoba, dni ciemne wiatry wyją około murów, fale występują z kanałów, |_{1v}| armaty strzelają zastrzegając mieszkańców, a ja siedząc za stolikiem między czterema ścianami marzę o upiorach, czarownicach i szatanach, słowem gdyby kto zajrzał do mojej głowy okropnych tamby obaczył strachów.

Nie|zawsze jednak te czarne myśli w moim marzeniu te tylko dla ballad. dla mnie najprzyjemniejsze wspomnienie lato na wsi, widoki lasów i gór, przyjacielskie rozmowy, – ach siostró nie mogę zapomnieć tych pięknych przyjemnych i nadzwyczajnych nocy, kiedy niebo zdawało się uchilać ku ziemi pod ciężarem ogromnego gwiazd morza, wiele wie przyjemnych wspomnień w mej myśli.

Proszę nie|gniewać się na mnie że tak długo nie|pisałem, szczerze mówię że ręka była chora a growa niespokojna.

|_{2r}| Proszę oświadczyć moje uszanowanie Pani półkownikowej Bójnickiej, Panu Felixowi najniższy ukłon, donoszę jemu że kije w Peterzburgu bardzo dobrze kursują ja dwa sprzedałem po rublu srybrem. Pana Gaudentego proszę niech pośpieszy cokolwiek przysłać z swoich poezij dla noworocznika niezabudki. – zostaję najzyczliwszym bratem.

Najniższy sługa
Jan Barszczewski

Шаноўная Сястра!

Доўгае маё маўчанне сталася прычынаю розных плётак, і, мяркую, сястра няраз падумала пра мяне, што я гультаяваты і нядбалы, бо да гэтага часу не напісаў аніводнага ліста. Тут зусім іншая прычына: быў я без правае рукі, як інвалід. А здарылася гэта так. Праз некалькі дзён пасля прыезду ў Пецярбург я лёг спаць у сваёй кватэры, не заўважыўшы, што адчыненае акно. Знаходзячыся цэлую ноч у холадзе, захварэў на страшны рамагуз правае рукі. І ледзь-ледзь пазбавіўся ад яго. Цяпер, дзякуй Богу, я здаровы і ўжо пачаў па пятніцах і суботах наведваць літаратурныя вечары. У іншыя ж дні пасля змяркання заўсёды застаюся дома, пішу балады і іншыя вершы для альманаха¹.

Цяпер у Пецярбурзе сама той час, які найбольш мне падабаецца: дні цёмныя, вятры выюць каля муроў, хвалі вырываюцца з каналаў, гарматы страляюць, папярэджаючы жыхароў, а я, седзячы за столікам у чатырох сценах, мрою аб зданнях, чараўніцах і шатанах. Словам, каб хто зазірнуў у маю галаву, дык убачыў бы там страшэнныя жахі.

Аднак не заўсёды гэтыя чорныя думкі ў маіх мроях. Яны толькі для балад. Самыя прыемныя ж успаміны – лета ў вёсцы, краявіды лясоў і гор, сяброўскія размовы. Ах, сястра, не магу забыць тых прыгожых, прыемных і незвычайных начэй, калі неба, здавалася, хілілася да зямлі пад цяжарам аграмаднага мора зорак. Шмат успамінаў у маёй душы.

Проша не гневацца на мяне, што так доўга не пісаў. Шчыра кажу, – рука была хворая, а галава неспакойная.

Проша засведчыць маё шанаванне пані палкоўнікавай Буйніцкай, пану Феліксу² самы нізкі паклон; паведамляю яму, што кіі ў Пецярбурзе вельмі добра купляюць; два прадаў па рублю срэбрам. Пана Гаўдэнтэя проша паспяхацца даслаць што-небудзь са сваіх вершаваных твораў для альманаха „Niezabudka”³.

Застаюся самым зычлівым братам.

Найніжэйшы слуга
Ян Баршчэўскі

¹ У чацвёртым томіку „Niezabudki” Ян. Баршчэўскі змясціў 14 сваіх твораў: *Pótnosna zorza* (s. 1–2), *Sonety: Noc, Ranek, Dzień, Pożegnanie, Czas wszystko rujnuje* (s. 12–16), *Dla Józefy Szepielewicz: Pamięci jej matki* (s. 85–88), *Portret: Ballada* (s. 110–112), *Jezioro zarosłe: Ballada z podań gminnych* (s. 123–131), *Wiosna w stolicy* (s. 139–140), *Rybak: Ballada* (s. 152–156), *Bratek: Dla...* (s. 165–167), *Nina: Fantazyja* (s. 206–208), *Zemsta: Ballada* (s. 221–224).

² Брат Гаўдэнтэя, Юлі, Францішкі.

³ У чацвёртым томіку альманаха змешчаны два творы Г. Шапялёвіча: урыўкі з паэмы *Psycha* (s. 187–194) і верш *Rubon* (s. 244–250).

1842 grudnia 20. Peterzburg

Szanowna Siostro.

Byłem i jeszcze do tych czas jestem tak zajęty, że gdyby siostro te wszystkie moje pracy widzieć mogła, zapewnieby przyznała, że ode|mnie nikt nie jest ani cierpliwszy ani pracowitszy, wiele napisałem nowych artykułów dla niezabudki, i dość długich, pisać to co ma iść do druku, trzeba pisać z natchnienia, natchnienie zaś nie przydzie gdy się myśli rozbiegą po kątach stolicy szukając wesołych zabaw, trzeba się oddać myślom, zanurzyć się w marzenia i tam szukać świeżych kwiatów coby i innym mogły być do gustu, do tegoż artykuły i innych autorów przynajmniej trzeba było przeczytać, tam i owdzie pojsć troszcząc się o prenumeracie, być na tych wieczorach literackich, i częstokroć przesiedzieć do trzeciej godziny po|północy |1v| Słuchając różnych wyrozumowanych bredni, i to jest jak gdyby już jakim obowiązkiem. Cały noworocznik sam swoją ręką ~~napisałem~~ przepisałem, oddałem do Cenzury, nieraz to i przed cenzorem treba było stanąć z pokłonem, ~~ten~~ teraz już w druku i nowa praca. – Nie dla chłuby to piszę do siostry, ale dla tego tylko, abym mógł mieć prawo na jej przebaczenie, że do tych czas byłem niemy i zginiony jak kamień rzucony do wody.

Donoszę że Rocznik literacki Pana Podbereskiego już prędko wyjdzie z|druku – Piękna Edycja, sliczne politypaże pod każdym artykułem. do ośmiu litografowanych rycin, trzy portrety, Pierwszy Pani Sztyrmer, około portreta w krążkach narysowane sceny z jej powieści Frenofagiusz. – Drugi Pana Onacewicza który niegdyś był profesorem ~~w Wilenskim~~ |2r| w Wilenskim uniwersytecie, i wydał w dwóch tomikach polską historię. – Przy artykule o Białorusi widziałem pomieszczony i mój portret, Pan Żukowski narysował mię w jakimś romantycznym guscie, stoję nad rzeką newą w czapce ~~xx~~ zanurzony w myślach wsparszy się o nadbrzeżny granit przede|mną wznoszą się wieże stolicy, pewnie wziął tę myśl z opisu Białorusi, gdzie wspominam że marzenia moje często ulatują od brzegu Newy do rodzinnej ziemi gdzie tale miłych wspomnień – Lecz portret P. Sztymmer niepodobny, Onacewicza mało, a mój za nadto pochlebny i mało także podobny, bo wszystkich rysował na pamięć.

Proszę siostrę prenumeratorom na Roczniki literacki, a mianowicie P. Możałowskiemu, Rodziewiczowi, Podwinskiemu i Panu Michałowi Dębrowa oznajmić, że jeżeli za|bilety przyszlą pieniędzy to najpewniej wraz po nowym roku Książki odbiorą. – także proszę wspomnieć o mojej niezabudce jeśli się co zebrało.

Winszuję siostrze doczekanych świąt i nowego roku i życzę pomysłności o daj Boże co lepszego. Co do mnie, |2v| to jakby duch jakiś czarny z wiatrami lecąc z północy, zawsze z smutnym swoim spiewem miesza się

w moje mysli, i teraz nawet kiedy piszę do siostry, nie|wiem skąd jakaś melencholiја płączesie w uczucia – odpisz do mnie będzie weselej.

Pani Połkownikowej Bójnckiej proszę oświadczycь moje uszanowanie, i wszystkim domowym –

Pan Gaudenty nie przysłał artykułow dla niezabudki, cóż robić wiem jego okoliczności, zostaję na|zawsze szczerым i nieodmiennым

Jan Barszczewski

Pani Lewkadija Bohomolcowa przybyła do Peterzburga, i stara się miejsca, ciężkie brzemie jest obowięzek służby daj Boże pomyslnie.

пераклад

1842 20 снежня Пецярбург

Шаноўная Сястра!

Быў я яшчэ і да гэтага часу такі заняты, што, каб сястра магла бачыць усе мае справы, дык, пэўна б, прызнала, што няма нікога больш цяроплівага і больш працавітага за мяне; шмат напісаў новых і дастаткова вялікіх твораў для „Niezabudki”. Пісаць тое, што ідзе ў друк, трэба пісаць з натхненнем. Натхненне ж не прыйдзе, калі думкі разбягаюцца, шукаючы па сталічных кутах вясёлых забаваў. Трэба засяродзіцца на думках, акунуцца ў мроі ды там шукаць свежых кветак, каб і іншым яны маглі быць да густу. Апрача таго, творы іншых аўтараў трэба было, прынамсі, прачытаць, сюды-туды схадзіць, клапоцячыся пра падпіску; быць на літаратурных вечарах і часта сядзець да трэцяе гадзіны па апоўначы, слухаючы лухту розных разумнікаў, і гэта нібыта ўжо абавязак. Увесь альманах я сам уласнаю рукою перапісаў, аддаў у цензуру; няраз і цензару¹ трэба было кланяцца. Цяпер ён ужо ў друку, – і ёсць новая праца.

Не дзеля выхваляння пішу пра гэта сястры, а дзеля таго толькі, каб мець права на яе прабачэнне, што да гэтага быў нямы і прапаў, як кінуты ў ваду камень.

Паведамляю, што „Rocznik Literacki” пана Падбярэскага ўжо хутка выйдзе з друку². Прыгожае выданне: выдатныя віньеткі пад кожным творам, восем літаграфаваных малюнкаў, тры партрэты. Першы – пані Штырмер; каля партрэта ў кругах намаляваны сцэны з яе аповесці

¹ Цензарам чатырох томікаў „Niezabudki” (апрача першага) быў Павел Гаеўскі (1797–1875), яшчэ адзін выхаванец Полацкае езуіцкае акадэміі, прыяцель Г. Шапялевіча, К. Сербіновіча, П. Сварацкага-Сварыка. Пазней – дырэктар дэпартаменту народнае асветы. Закончыў службу ў чыне сапраўднага тайнага саветніка.

² „Rocznik Literacki” выйшаў з друку ў красавіку 1843 г.

*Frenofagiusz*¹. Другі – пана Анацэвіча; ён колісь быў прафесарам у Віленскім універсітэце і выдаў у двух томіках польскую гісторыю². Пры артыкуле пра Беларусь, бачыў я, змешчаны мой партрэт³. Пан Жукоўскі намаляваў мяне ў нейкім рамантычным гусце. Я стаю ля ракі Нява, у капелюшы, засяроджаны ў думках, абапёршыся на прыбярэжны граніт; перада мною ўзняўся вежа сталіцы. Пэўна, ідэю ён запазычыў з майго апісання Беларусі, дзе я згадваю, што мае думкі часта адлятаюць ад берагоў Нявы да роднае зямлі, дзе столькі мілых успамінаў. Але партрэт п. Штырмер непадобны, Анацэвіча – мала, а мой – занадта прыхаршаны і таксама мала падобны, бо ўсіх ён маляваў па памяці.

Проша, сястра, паведаміць падпісантам на „Rocznik Literacki”, а менавіта п. Мазалоўскаму, Радзевічу, Падвінскаму і пану Міхалу Дамброве, што калі дашлюць грошы за білеты, дык абавязкова адразу пасля Новага года атрымаюць кніжкі. Таксама проша нагадаць пра маю „Niezabudkę”, калі што сабралася. Віншую сястру з прычаканымі святамі ды Новым годам і жадаю ўсяго добрага. О, дай Божа, што лепшае! Што да мяне, дык нібы які чорны дух, што з вятрамі ляціць з поўначы, заўсёды з маркотным сваім спевам уліваецца ў мае думкі. І цяпер нават, калі пішу сястры, не ведаю адкуль, нейкая меланхолія ўблытваецца ў пачуцці. Напішы мне, – будзе весялей.

Пані палкоўнікавай Буйніцкай проша засведчыць мае шанаванне, а таксама і ўсім хатнім. Пан Гаўдэнты не даслаў твораў дзеля „Niezabudki”. Што ж рабіць, я ведаю ягоныя абставіны⁴. Застаюся назаўсёды шчырым і неадменным.

Ян Баршчэўскі

Пані Ляўкадзія Багамольцава прыехала ў Пецяярбург і стараецца пра месца. Цяжкая ноша – служба. Дай, Божа, шчасця.

¹ Гаворка пра аповесць Э. Штырмер *Frenofagiusz i Frenolesty* („Rocznik Literacki” 1843, s. 72–144).

² Гаворка пра Ігнацы Анацэвіча (1780–1845), гісторыка, прафесара (з 1827 г.) Віленскага ўніверсітэта. З 1834 г. працаваў у Пецяярбурзе, даследаваў вывезеныя з Беларусі архівы. У 1823 г. выдаў у Варшаве даследаванне *Panowanie Henryka Walezyusza i Stefana Batorego królów polskich* (t. 1–2).

³ Гл.: *Poeta nad brzegami Newy u Przystani Sfinxów*, rys. i litogr. Rud. Żukowskiego, „Rocznik Literacki” 1843, s. 192–193.

⁴ Гаворка, відаць, пра новыя творы Г. Шапялевіча: урыўкі з паэмы *Psycha* і верш *Rubon* Я. Баршчэўскі атрымаў падчас свайго побыту ў Рудні летам 1842 г.

10 wrzesnia 1843 roku
Peterzburg

Szanowna Siostro.

Wyjechałem z Newla do Połocka 1 sierpnia. Koń cichim postępował krokiem równie z|gory jak i na górę, że ani przynaglenia ani łaski ani owies nie|mogły go pobudzić do prędszego ruchu. Odjechałem wiorst piętnascie, po drodze i w karczmach przestrzegana mnie że za Krasnapolem w lasach rozbojnicy napadają na podróżnych, niebarzo mi się chciało spotkać się z|nimi, bo uzbrojony byłem tylko rakitowym kijem i Pegas Pana Felixa niezdolny ani do ucieczki ani do pogoni, postrzegłem przy drodze trzech, lecz dziękuję im że byli grzeczni i skryli się prędko do|lasu.

W Połocku przebawiłem dwa dni, poznojemilem się z wielu nauczycielami tutejszej gimnazij, niektórzy z|nich czytali mi swoje zabawy literackie wierszem i prozą słuchałem z wielką cierpliwością.

Byłem w Jkimanij lecz się nie|widziałem z Marszałkiem Bielikowiczem gdyż on przed tym wyjechał |_{1v}| do Witebska, nie spotkałem także i swego współpracownika Pana Reutta. Jeden tylko nauczyciel rysunkow P. Minjat choć w części wynagrodził za pracę mego pielgrzymstwa, zrysował ołówkiem widok Połocka z za|dzwiny i ubiory obojej płci tutejszego gminu.

Poruczenie P. Glicerij spełniłem osobiscie byłem w Spasie oddałem list, półgodziny rozmawiałem z nimi o smutnym ich losie, i życząc im wytrwania do konca powróciłem do Połocka, na drugi dzień raniutko najowszy żyda wyjechałem do Oswieja.

W Oswieju każdy mię spotkał jako dawno znajomego – Dom ten zdasie jeszcze kwitnie goscinnością i uprzejmością dawnych Polskich panow, i tu ja dni trzy najprzyjemniej zabawiłem – rozdałem biletow więcej niż w Newlu i w Połocku i jeszcze dano mi parę koni aż do samego Peterzburga.

Jednakowoż nie wprość z Oswieja odprawiłem się do Stolicy, wolno mi było odwiedzić niektore |_{2r}| interesowniejsze miejsca w Jnflandach, między innemi widokami najwięcej mi się podobała góra Waltemberg niedaleko Puszy w majątkach Hrabiow Szadurskich, na wierzchołku jej jeszcze i teraz sterczą ruiny jakiegoś dawnego zamku, furman łotysz cuda mi opowiadał o tych ruinach, o zaklętej Pannie ktora tam ma przy sobie gadzinę i pieska, napisać całą powieść byłaby historia długa.

W Rieżycy szczęśliwie znalazłem tych których chciałem widzieć, tam tylko noc przenocowałem dla tego że spieszyłem do Peterzburga, Osiemnas- tego sierpnia już byłem w stolicy – Tu ciąga niepogoda, dzdze i wiatry, jesień prawdziwa, dni ciemne, ja siedząc za stolikiem słucham szumu wiatrow, patrzę przez okno na ~~xxxxxx~~ ^{posepne} niebo, marzę o przeszłej mej podróży, o jasnych dniach |_{2v}| o dobrych ludziach z którymi mile przepędziłem czas –

Oswiadczam moj ukłon P. Glicerij. Panu Felixowi kłaniam i proszę niech się nie gniewa że jeszcze jego kommissiją nie spełniłem barzo jeszcze teraz zajęty jestem tą niezabudką, korespondenciją, wieczorami powiesciami etc; etc. Assesorowi Juczkiewiczowi najniższy ukłon lubię tego człowieka bo prawdziwie szlachetnej duszy. – i innym znajomym oswiadczam mój ukłon. – Posyłam Krytykę na psychę wydrukowaną w tym numurze tygodnika, proszę skomunikować P. Gaudentemu, choć nie będzie przyjemną, prosił oto P. Szyrmer – Zostaję najzyczliwszym bratem

Jan Barszczewski

пераклад

10 верасня 1843 года
Пецярбург

Шаноўная Сястра!

Я выехаў з Невеля ў Полацк 1 жніўня. Конь ішоў ціхім крокам як з гары, так і пад гару; і ані прымус, ані ласка, ані авёс не маглі схіліць яго бегчы хутчэй. Праехаў вёрст пятнаццаць. І ў дарозе, і ў карчме мяне перасцерагалі, што за Краснаполлем¹ у лясх на падарожных нападаюць ліхадзеі. Не вельмі мне хацелася сустракацца з імі, бо быў узброены толькі ракітавым кіем і Пегас пана Фелікса не здатны ані да ўцёкаў, ані да пагоні. Заўважыў блізу дарогі траіх, але, дзякуй ім, што былі пачцівыя і хутка схаваліся ў лес.

У Полацку я забавіўся два дні; пазнаёміўся з шмат якімі настаўнікамі тутэйшае гімназіі. Асобныя з іх чыталі мне свае літаратурныя вопыты вершам і прозаю. Слухаў іх з вялікай цяраплівасцю.

Быў я і ў Экіманіі, але не пабачыўся з маршалкам Беліковічам², бо ён перад гэтым выехаў у Віцебск; не сустрэўся таксама і са сваім супрацоўнікам панам Рэвутам³. Адзін толькі настаўнік малявання п. Міньят⁴ хоць часткова ўзнагародзіў клопаты мае пілігрымкі: на-маляваў алоўкам краявід Полацка з-за Дзвіны і мужчынскі ды жаночы строі тутэйшага простага людзю.

Даручэнне п. Гліцэрыі я выканаў, асабіста быў у Спасе, аддаў ліст, паўгадзіны размаўляў з імі пра смутны іх лёс і, зычачы ім трымацца да канца⁵, вярнуўся ў Полацк. Назаўтра ранкам, наняўшы жыда, выехаў у Асвею.

¹ Сёння вёска ў Расонскім раёне.

² Гаворка пра Людвіка Беліковіча, маршалка Полацкага павета, уладальніка маёнтка Экімань.

³ Маецца на ўвазе Вінцэнты Газдава-Рэвут.

⁴ Настаўнік Полацкае гімназіі. Зусім верагодна, што менавіта гэты малюнак края-віду Полацка Р. Падбярэскі выдаў асобна ў Пецярбурзе.

⁵ Гаворка пра наведванне Я. Баршчэўскім манашак-базыльянак Полацкага Спаса-

У Асвеі кожны сустракаў мяне як даўно знаёмага. Гэты дом, здаецца, яшчэ квітнее гасціннасцю ды ветлівасцю даўніх польскіх паноў. Тут я прыемна бавіўся дні тры. Раздаў білетаў болей, чым у Невелі і ў Полацку. А яшчэ далі мне пару коней аж да самага Пецярбурга.

Аднак жа не адразу з Асвеі пакіраваўся ў сталіцу. Дазволена было мне наведаць асобныя цікавыя мясціны ў Інфлянтах. Сярод іншых краявідаў найбольш мне спадабалася гара Вальтэмберг непадалёку ад Пушы¹ ў маёнтках графаў Шадурскіх. На ейнай вяршыні і цяпер узвышаюцца руіны нейкага даўняга замка. Фурман-латыш апавядаў мне цуды пра гэтыя руіны, пра зачараваную панну, якая мае там пры сабе гадзіну ды сабаку. Напісаць цэлую аповесць – доўгая атрымалася б гісторыя.

У Рэжыцы на шчасце сустрэў тых, каго хацеў бачыць. Пераначаваў тут толькі адну ноч, бо спяшаўся ў Пецярбург. Васямнаццатага жніўня быў я ўжо ў сталіцы. Тут нязменна кепскае надвор'е, дажджы і вецер – сапраўдная восень, хмурныя дні. Я, седзячы за столікам, слухаю шум ветру, гляджу праз вакно на змрочнае неба, прыгадваю сваё мінулае падарожжа, ясныя дні, добрых людзей, з якімі міла правёў час. Засвядчаю мой паклон п. Гліцэрыі, пану Феліксу кланяюся і, проша, няхай ён не гневаецца, што яшчэ не выканаў ягоную камісію. Цяпер я вельмі заняты „*Niezapudka*”, карэспандэнцыяй, а вечарамі – аповесцямі etc, etc.² Асэсару Юркевічу самы нізкі паклон. Я люблю гэтага чалавека, бо ён мае праўдзіва шляхетную душу. Таксама і іншым знаёмым сведчу мой паклон.

Дасылаю крытыку на *Psyche*, надрукаваную ў гэтым нумары „*Tygodnika*”. Проша перадаць пану Гаўдэнтыю, хоць яна і не будзе яму прыемнаю, але пра гэта прасіў п. Штырмер³. Застаюся самым зычлівым братам.

Ян Баршчэўскі

Ефрасінеўскага кляштара па просьбе Гліцэрыі Шапялевіч (цёткі Гаўдэнтэя, Фелікса, Юлі і Францішкі), якую прымусілі пасля 1839 г. пакінуць Аршанскі базэльянскі кляштар і дазволілі пасяліцца ў сваякоў у Рудні Невельскага павета [гл.: Виноходов 2024: 8–9].

¹ Вёска Пуша (латыш. Puszy) у Рэжэцкім павеце. Уласнасць Шадурскіх.

² Падрыхтоўкай пятага томіка „*Niezapudki*”, а таксама працаю над празаічнымі творами – *Drewniany Dziadek i Kobieta Insekta* ды *Szlachcic Zawalnia*.

³ Гервазы Бомба (псеўданім Людвіка Штырмера) у *Listach z Polesia* („*Tygodnik Petersburski*” 1843, nr 68) даволі крытычна ацаніў вартасці паэмы Г. Шапялевіча *Psyche: powieść oryginalna* (Petersburg 1843).

1844. roku. 6 marca
Peterzburg

Szanowna Siostró.

Milczenia mego przez tak długi czas wiele było przyczyn, których opisać niepodobno i mało dnia aby opowiedzieć. A do tego niezabudka mała książeczka lecz ile pracy i starania wymaga, każdy artykuł muszę przeczytać i sam przepisać, Censor kapryśny nie lubi drobne i nieczytelne chraraktery. a jeszcze musiałem dodać w wierszach i w prozie co kolwiek z własnych moich marzeń. to zaś potrzebowało samotności i zupełnego zagłębienia się w samym sobie. dla Podbereskiego dla Kraszewskiego i dla innych wydawców musiałem cokolwiek napisać. Mając zaś związki z współpracownikami memi, i rozdania prenumeraty odbierały mi ciągle czas sprzyjający dla przyjemniejszych zajęć. Lecz dzięki Bogu to się kończyło i moja niezabudka, już w druku i prędko rozkwitnie – Jeśli są jacy prenumeratorowie to proszę przysłać registr.

W tym roku jak mówiłem niegdy w początku maja odwiedzę Białorus – zostają na zawsze szczeroczliwym

Najniższy sługa
Jan Barszczewski

пераклад

1844 года 6 сакавіка
Пецярбург

Шаноўная Сястра!

Майму маўчанню такі доўгі час было шмат прычынаў, апісаць якія немагчыма і мала дня, каб расказаць. Да таго ж „Niezabudka”, хоць і малая кніжачка, але колькі працы ды клопату вымагае¹! Кожны твор мушу прачытаць ды перапісаць, бо цензар капрызны, не любіць дробнага і нечытальнага почырку. А яшчэ мусіў дадаць вершам і прозаю сёе-тое з уласных маіх фантазій. Усё гэта патрабавала адзіноты ды поўнага паглыблення ў самім сабе². Для Падбярэскага³, для Крашэўскага⁴ ды

¹ Гаворка пра пяты томик альманаха.

² У пятым томіку „Niezabudki” Я. Баршчэўскі надрукаваў наступныя ўласныя творы: *Melodja [Fantazja]: Duch* (s. 5–8), *Drewniany Dziadek i Kobieta Insekta* (s. 89–115), *Sonety: Letnia noc w Finlandii. Nawa. Trzy słońca. Wiek żelazny* (s. 122–128), *Małemu Bujnickiemu* (s. 164–166), *Zapamiętałość ludzka* (s. 229).

³ У „Roczniku Literackim” змешчаныя *Wspomnienia z odwiedzin stron rodzinnych* (1844, s. 139–147).

⁴ У „Athenaeum” Юзафа Ігнацы Крашэўскага надрукаваныя апавяданні *Szlachcic Zawalnia i O Czarnoksiężniku, i o zmii wylęgléj z jajka koguta* (1844, t. 1, s. 49–90).

для іншых выдаўцоў¹ мусіў сёе-тое напісаць. Дачыненні з маімі супрацоўнікамі, збіранне падпіскі нязменна забірала ў мяне час, які належаў больш прыемным заняткам. Але, дзякуй Богу, усё тое закончылася, і мая „Niezabudka” ўжо ў друку ды хутка расцвіце. Калі ёсць якія падпісаны, проша даслаць спіс.

У гэтым годзе, як абяцаў колісь, напачатку мая адведаю Беларусь. Застаюся назаўсёды шчыразычлівым.

Найніжэйшы слуга
Ян Баршчэўскі

¹ Гаворка, відаць, пра Зянона Фіша, выдаўца альманаха „Gwiazda” (1846), у якім Я. Баршчэўскі змясціў два вершы *Burza* (s. 62) і *Do Almy* (s. 168).

ВІНЦЭНТ КАРАТЫНСКІ

Шукаючы вершы Вінцэся Каратынскага

Сваю ўласную літаратурную працу Вінцэсь Каратынскі (1831–1891) пачынаў як паэт. У друку ягоныя вершы з’явіліся ў 1856 г. у часопісе „Biblioteka Warszawska” (t. II, maj: *Nad kolebką*, s. 225–226; t. IV, październik: *Branki*, s. 38–43) і „Gazecie Warszawskiej” (nr 205 [26.07/7.08]: *Sierota. Dwie miłości. Wicinnik*, s. 3–4; nr 206 [27.07/8.08]: *Piosnka kozacza przy kolebce* (z Lermontowa)¹. *Płaszcz Królewski: Historyczne podanie*, s. 3–4; nr 207 [28.07/9.08]: *Uchron szczęścia. Słowik i wrona: Bajka*, s. 3–4; nr 208 [29.07/10.08]: *Przednówek: d. 25 Marca. Dzień pierwszy Marca*, s. 3–4). Гэтым публікацыям папярэднічала згадка Уладзіслава Сыракомлі пра паэзію свайго сакратара ў тыднёвым аглядзе для „Gazety Warszawskiej”, напісаным 12 мая (ст. ст.) у Барэйкаўшчыне:

w majowym zeszycie „Biblioteki Warszawskiej” publiczność spotyka pod rzewną poezyjką *Nad kolebką* nieznane sobie dotąd imię Wincentego Korotyńskiego. Znamy wiele poezyj tego autora, z których mały zbiorek p. t. *Czém chata bogata, tém rada* idzie w téj chwili pod prassę. Zanadto silne współczucie budzi w nas osobiście autor, abyśmy przedwczesnymi pochwały mieli witać nowe zjawisko. Ciernistą drogę pisarskiego zawodu sam on przebył – sam sobie niech będzie winien swe powodzenie, – a czy możemy je wróżyć, osądźcie z téj małej części z przedmowy do zbioru jego poezyj p. t. *Postrzyżyny*:

Po świętym obrzędzie – usiądźcież, Rówieśni!
To moja odświętna biesiada,
Plewiste kołacz, nieświeże już pieśni:
Czém chata bogata, tém rada.
Jam Litwin – ach! wstyd mi, o goście łaskawi!
Że wziąłem co lepsze z méj kleci,
A piękne się danie przed Wami nie stawia,
Gwiazdzista piosenka nie świeci!
Tu wrota na oścież, tu domek aż roście,
Tu sercem każdego się raczy;
Nie taką biesiadą częstują swe goście,
Nie taką piosenką słuchaczy.
Lecz zawsze i chleba czarnego okrusza
Coś z mocy zasilnej posiada,
I pieśń, choć uboga, jest krewną dla ducha...
Czém chata bogata, tém rada.

¹ Пераклад верша Міхаіла Лермантава *Казачья колыбельная песня* (1838).

Kto tak śpiewa, nie jest ubogim w chacie swej piersi – zastawi wam kiedyś ucztę z posilnych kołaczy, z ptaszego mleka i miodu; tylko będziecie musieli czasem przebaczyć mu pieprzną goryczkę, która niepostrzeżenie, z ciężkiej atmosfery życia, nasiąkła nieco do potraw ręką bratnią przygotowanych¹ [Syrokomla 1856, nr 149: 5].

Гэтак жа высока, як і У. Сыракомля, ацэньвае паэзію пачаткоўца і аўтар публікацыі *Poezye Wincentego Korytyńskiego* (sic!) у „Gazecie Warszawskiej” (1856, nr 205–208), аснову якое склалі дзевяць тэкстаў паэта. Хто падрыхтаваў яе да друку? Імаверна, рэдактар і выдавец газеты Антоні Ляшноўскі (1815–1859), які атрымаў з Вільні „spory zbioręk poezyi Wincentego Korytyńskiego”.

Цікава тое, што шэраг польскамоўных твораў В. Каратынскага, якія згадваюцца ў *Poezyi...*, відаць, не захавалася. Напрыклад, верш, прысвечаны памяці Яна Чачота:

Najlepij może wykazemy, czytelnikom naszego pisma stanowisko moralne występującego po raz pierwszy na widok publiczny pisarza, przyta-

¹ У майскім сшытку „Biblioteki Warszawskiej” чытацкая публіка пад сентыментальным вершам *Nad kolebką* сустрэне невядомае дагэтуль імя Вінцэнта Каратынскага. Мы ведаем шмат твораў гэтага аўтара, з якіх толькі невялікі зборнік *Czém chata bogata, tém rada* ідзе цяпер у друк. Занадта моцную прыхільнасць выклікае ў нас сам аўтар, каб мы заўчаснымі пахваламі віталі новую з’яву. Цярністы шлях пісьменніцкае прафесіі ён прайшоў сам – сам сабе няхай будзе вінаваты сваім поспехам, – а ці можам мы прадказаць гэты поспех, ацаніце паводле гэтае маленькае часткі з прадмовы да зборніка яго вершаў пад тытулам *Postrzyżyny*.

Святочную праўлю бяседу, равеснік,
За чынай святой, за абрадам.
Вось хлеб мой з мякінай, нясвежыя песні:
Чым хата багата, тым рада.
Ліцвін я – ах, людцы, вялікі мне сорам
За свой перад вамі дабытак:
Прысмакаў не мае сялянскі мой хорам,
Ласункам не ўсцешыць спажытак.
І брама, і дзверы гасподы тут насцеж,
І чужасцю сэрца не сцята.
Не гэткай бяседай гасцей сваіх шчасцяць
І песняй не гэткай на свята.
Мой хлеб у сурвэце, хлеб цьмяны ратая,
Вясёлым вачам не прынада,
Убогая песня, ды сэрцу святая...
Чым хата багата, тым рада.

Хто так спявае, той не ўбогі ў хаце сваіх грудзей – ён калі-небудзь наладзіць вам урачыстасць з сытнымі пірагамі, з птушыным малаком і мёдам; толькі вам давядзецца часам прабачыць яму пярцовую горыч, якая незаўважна, з цяжкае атмасферы жыцця, прасачылася трохі ў стравы, прыгатаваныя братняй рукой” (польск.). Пераклад верша – Генадзь Тумаш.

czając jego własny wierszyk, poświęcony pamięci Jana Czeczota; w kilkunastu wierszach z pod serca wysnutych zasklepiły się wszystkie jego upodobanki, cele i nadzieje, uwydatnił się nastrój ducha na tęskną, rzewliwą nutę, która nie wyrodziła się w skutek urojonych boleści, indywidualnych zawodów, osobistych strapień, lecz którą wyssał z mlekiem matki, pasując się z ciężkimi warunkami życia wyrobił¹ [Anonim 1856, nr 205: 3].

Аўтар, аднак, не далучыўшы і не працытаваўшы² гэты верш, называе яшчэ некалькі нязнаных нам твораў, якія падзяліў на тры „oddziały: 1. Piosnki sielskie; 2. Gawędy i Bajki; 3. Wiersze okolicznościowe”, але з прычыны „szczupłych rozmiarów naszego pisma” не ўключае ix у свой артыкул. З першага „oddziału” ён падае тры вершы: *Sierota*, *Dwie miłości* і *Wicinnik*, адзначаючы, што і пераклады таксама належаць да „piosenek sielskich” (адзін з перакладаў – *Piosnka kozacza przy kolebce* (z Lermontowa) – друкуецца ў газеце); з другога – дзве гутаркі – *Płaszcz Królewski: Historyczne podanie* і *Uchron szczęścia* – да адну байку – *Słowik i wrona*, называючы тытулы яшчэ двух баек – *Dobry Panek* і *Mars agronomem*, якія, на яго думку,

noszą cechę <...> naturalnego dowcipu, za którym się kryje myśl głęboka, poczciwa – humor jego nie płynął ze spokoju ducha, z obojętnéj postrze-galności, ale go krwią własnych piersi wykarmił, rosą łez gorzkich przyp-ruszył i ochrzcił; i dla tego nieraz w uśmiechu widać ból źle ukryty, żal do ludzi, ale nigdy nienawiści lub zwątpienia³ [Anonim 1856, nr 207: 4].

Цікава яшчэ і тое, што ў Варшаву трапіў рукапіс, у якім былі і санеты: „Niemał wszyscy nasi poeci bawili się w sonety, więcéj lub mnéj szczęśliwie; idąc śladem swych poprzedników, nasz młody poeta próbował sił swoich na téj formie”⁴ [Anonim 1856, nr 208: 4].

¹ „Найлепшым чынам, магчыма, мы выявім чытачам нашага выдання маральную пазіцыю пісьменніка, які ўпершыню выступае перад публікай, падаючы яго ўласны верш, прысвечаны памяці Яна Чачота; у некалькіх радках, узятых з самага сэрца, выявіліся ўсе яго ўпадабанні, мэты і надзеі, выпукліўся настрой духу на сумную, чулую мелодыю, якая не перарадзілася ў выніку ўяўных боляў, індывідуальных няўдач, асабістых цяжкасцяў, а якую ён высмактаў з малаком маці, змайстраваў, змагаючыся з цяжкімі ўмовамі жыцця” (польск.).

² Першы верш, які падае аўтар у сваёй публікацыі – *Sierota*, напісаны ад імя вясковае дзяўчыны.

³ „Нясуць у сабе рысу <...> натуральнага гумару, за якім хаваецца думка глыбокая, шчырая – яго гумар не паходзіць з супакою духу, з абыякавай назіральнасці, але яго выкарміў ён крывёю ўласных грудзей, расою горкіх слёз арасіў і ахрысціў; і таму няраз ва ўсмешцы можна ўбачыць дрэнна схаваны боль, жаль да людзей, але ніколі – нянавісць альбо сумнеў” (польск.).

⁴ „Амаль усе нашыя паэты спрабавалі сябе ў санетах, больш ці менш паспяхова; ідучы сцэжкай сваіх папярэднікаў, наш малады паэт паспрабаваў свае сілы і ў гэтай форме” (польск.).

Вершы *Przednówek: d. 25 Marca* і *Dzień pierwszy Marca* аўтар за-лічыў да прынагодных (okolicznościowych).

Гіпатэтычна можам меркаваць, што зборнік В. Каратынскага, прайшоўшы 30 мая (ст. ст.) 1856 г. цэнзуру ў Вільню, быў перасланы ў ліпені ў Варшаву ў друкарню Яна Глюксберга (1793–1859), але – магчыма, з фінансавых прычынаў – вернуты ў Вільню і ў часткова (?) зменшаным аб’ёме выдадзены Тэафілем Глюксбергам (1796–1876)¹, у тыпаграфіі, якая ў хуткім часе стане ўласнасцю Адама Кіркора.

Зборнік *Czém chata bogata, tém rada* ўбачыў свет напрыканцы 1856 г. (тытульны аркуш пазначаны 1857 годам). У яго склад увайшло дваццаць тэкстаў²: *Postrzyżyny: Przygrawka do przychylnych Czytelników* (s. 9–12), *Dzień pierwszy wiosny* (s. 13–17)³, *Miłość* (s. 18–19), *Wicinnik na wiosnę* (s. 20–22), *Sierota* (s. 23–27), *Do swojej świty* (s. 28–31), *Dwie miłości* (s. 32–33), *Powołanie (z francuzkiego)* (s. 34–36)⁴, *W imionniku* (s. 37–40), *Do F. P.: Przesyłając exemplarz DEBOROGA* (s. 41–42), *Bramin u kresu żywota* (s. 43–46), *Wicinnik w jesień* (s. 47–49)⁵, *Sen na jawie* (s. 50–52), *Daj pokój* (s. 53–55), *Swaty* (s. 56–59), *Jak się pościelesz, tak się wyśpisz* (s. 60–65), *Baśń mojej piastunki* (s. 66–74), *Przednówek: Dnia 25 marca* (s. 75–78)⁶, *Płaszcz królewski: Podanie historyczne* (s. 79–90), *Figlik mojego dziadka* (s. 91–96).

З дваццаці вершаў зборніка шэсць было апублікавана ў варшаўскіх перыядычных выданнях. Заўважым таксама, што пяць вершаў (*Nad kolebką, Branki, Piosnka kozacza przy kolebce* (z Lermontowa), *Uchron szczęścia, Słowik i wrona*), надрукаваныя ў 1856 г., не ўвайшлі ў кніжку *Czém chata bogata, tém rada*. На нашу думку, вершы В. Каратынскага, змешчаныя ў тамах часопіса „Biblioteka Warszawska” за 1857–1858 гг. таксама паходзяць з “варшаўскага” рукапісу паэта (1857, t. I, luty: *Powrót ze swadźby*, s. 463–464⁷; 1857, t. III, sierpień: *Brzozka*, s. 672–673; 1858, t. I, styczeń: *Kolendowanie*, s. 38–39; *Dola skowronka*, s. 39–40; 1858, t. III, wrzesień: *Pory życia*, s. 575–576). Магчыма, нават, фрагменты вершава-нага апавядання *Tomito* і пераклады вершаў П.Ж. Беранжэ таксама паходзяць з таго ж рукапісу (1857, t. II, czerwiec: *Urywek z powieści p. t. Tomito*, s. 748–749; 1857, t. IV, październik: *Urywek z powieści pod tytułem Tomito*, s. 160–161; 1858, t. II, maj: *Pieśni Beranżera. I: Stary grajek*.

¹ Тэафіл Глюксберг – пляменнік Яна.

² Дваццаць першы тэкст – празаічна-вершаваная прадмова У. Сыракомлі *Słownko do Czytelnika*, напісаная ў ліпені 1856 г.

³ У „Gazecie Warszawskiej” – *Dzień pierwszy Marca*.

⁴ Пераклад верша П’ера Жана Беранжэ (1780–1857) *Ma Vocation* (Маё пакліканне).

⁵ У „Gazecie Warszawskiej” – *Wicinnik*.

⁶ У перакладзе Пятра Бітэля – *Галодная пара*.

⁷ Верш падпісаны: Władysław (sic!) Korotyński.

II: *Początek podróży*. III: *Gwiazdy spadające*, s. 313–316¹; 1858, t. IV, грудзье: *Przekłady z Béranger’a*. I: *Lekcja*. II: *Biedna kobieta*. III: *Wesołość*. IV: *Utwór przedśmiertny*. V: *Cztery wieki dziejowe*, s. 675–682²; 1859, t. II, maj: *Piosnka Béranger’a* [z rękopismów pośmiertnych]. *Krzew róży*, s. 464).

Бо дакладна вядома, што „obrazek z życia ludu” быў напісаны не пазней канца лета 1856 г. Пацвярджае гэта дата (28 верасня 1856 г.) стварэння верша В. Каратынскага *Do Wacława Przybylskiego, przesyłając tę xiążkę*, які з’яўляецца адмысловым уступам да *Тамілы*. Істотна тое, што цэнзар Павел Кукальнік даў дазвол на друк кніжкі 17 чэрвеня 1857 г., а напрыканцы года яна была ўжо ў кнігарнях³. Прынамсі Ежы Ляскарыс (1828–1888) ужо 24.12/5.05.1857/1858 г. публікуе сваю рэцэнзію:

Zadaniem zaś tego utworu, myślą mu przewodniczącą, jest zwrócenie uwagi na to, co stanowi główną przyczynę nieszczęsnego stanu Tomiły, na istotę społecznego porządku, na chorobę, której źródło głęboko ukryte. Monolog dziedzica najlepiej wykazuje dążność całej xiążki, a kończy się temi słowy:

„Światła mu (ludowi), światła! bo wzrósłszy w ciemności
Pójdzie jak drudzy na obłądne drogi...
Poczęci w grzechu, sobkowstwem zmazani,
My go prowadzić jesteśmy niegodni;
Sam go, sam Panie wyprowadź z otchłani!
Droga ciemności, to droga do zbrodni”.

Piękny jest w ogóle cel tego poematu⁴ [J. L. 1858: 5].

Пэўна, з таго ж “варшаўскага” рукапіснага зборніка паходзяць, не ўключаныя⁵ ў кніжачку *Czém chata bogata, tém rada*, вершы, які аўтар

¹ Пераклады не падпісаныя.

² Варта зазначыць, што вядомы верш П.Ж. Беранжэ *La nostalgie du pays natale*, які лічыцца ўзорам для беларускамоўнага верша В. Каратынскага *Туга на чужой старане*, тут пададзены пад тытулам *Tęsknota za rodzinną wioską* ў перакладзе **І. Ё.** У зборніку *Piosnki Bérangera* (Wilno 1859), падрыхтаваным У. Сыракомлем і В. Каратынскім, ён змешчаны пад тытулам *Nostagia czyli Tęsknota za krajem* (s. 164–166) у перакладзе У. Сыракомлі.

³ На тытульным аркушы кніжкі год выдання пазначаны як 1858.

⁴ “Задача гэтага твора, яго галоўная думка – звярнуць увагу на тое, што складае асноўную прычыну няшчаснага стану Тамілы, на сутнасць сацыяльнага ладу, на хваробу, крыніца якое глыбока схаваная. Маналог уладальніка маёнтка на найлепш паказвае тэндэнцыю ўсяе кнігі і заканчваецца гэтымі словамі:

Святла яму (людз), святла! бо, вырашыў ў цемры,
Пойдзе, як іншыя, ліхадзейскім шляхам...
Зачаты ў граху, эгаізмам прасякнутыя,
Мы не годныя кіраваць ім;
Сам яго, сам, Пане, выведзі з адхлані!
Шлях цемры – гэта шлях да злачынства.

Прыгожая ўвогуле мэта гэтае паэмы” (польск.).

⁵ За выключэннем верша *Sierotka* (z Pawła Kukolnika).

падаў у часопіс „TeKa Wileńska” (nr drugi). І гэта была апошняя вялікая паэтычная нізка, якую апублікаваў В. Каратынскі пад тытулам *Okruchy*¹ – усяго дзесяць вершаў: I. *Do Władysława Syrokomli* (s. 68–69); II. *Rozmowa z Pliszką: Fantazya* (s. 69–72); III. *Sierotka* (z Pawła Kukolnika) (s. 73–74); IV. *Do Felixa O***: Po stracie jego małżonki* (s. 74–76); V. *Wigilija Bożego Narodzenia: Do Czarnych w Stanach Zjednoczonych* (s. 76–78); VI. *Pieśń zmyślona* (s. 78–79); VII. *Trzy odśłony* (s. 79–80); VIII. *Odyseja Gładysza* (s. 80–82); IX. *W tanku* (s. 82–83); X. *Dziewiczy wieczor* (s. 84–85).

А вось вершы *Pieśń wdowa* (1858, nr czwarty, s. 7–8) ды *Kwestarz starozakonny: Postać żyjąca w Wilnie*² (1858, nr piąty, s. 44–46) напісаны, відаць, пазней: прынамсі, другі датуецца 20 красавіка 1858 г.

Бельмі імаверна, што 1858 г. быў апошнім годам, калі В. Каратынскі актыўна займаўся паэзіяй. Нагадаем: у другой палове года паўстануць два вядомыя сёння беларускамоўныя творы паэта – *Наіясньніўшаму Ягё Милосьци Гаспадару Императару Александру Микалаявичу. Пісьня зъ паклонамъ адъ Литовско-Русинскаи мужыцкаи грамады = Najjaśniéjszemu Jahó Miłóści Haspadarú Imperátaru Aleksándru Mikałájawiczu. Piéśnia z pakłónam ad Litóvsko-Rusinskai mužýckai hramády* (пачатак жніўня 1858 г.) і *Daliboh-to, Arcim...* (23 кастрычніка 1858 г.).

Таксама ў гэты час (да верасня 1858 г.) В. Каратынскі завяршыў працу над перакладам песняў П.Ж. Беранжэ: з 79 твораў ён тлумачыў 58. Пэўна, і беларускамоўная *Tuha na czużoj staranie*, натхнёная згадыным ужо тэкстам П.Ж. Беранжэ, узнікла якраз цяпер.

Да вясны 1859 г. паэт падрыхтаваў і надрукаваў асобным выданнем кніжачку *Wypil Kuba do Jakóba [sic!]: urodziny, powołanie i suchoty gorzałki*, адклікаючыся на надзённае грамадскае запатрабаванне – утварэнне таварыстваў цвярозасці і прызначаючы свой твор адукаванай частцы каталіцкага насельніцтва паўночна-заходняе Беларусі³.

Ці ведаем мы, чаму 28-гадовы літаратар пераарыентаваў свой талент з паэзіі на публіцыстычную і навуковую дзейнасць? Прычынаў было шмат, але ў першую чаргу – гэта, на нашу думку, суровыя абвінавачванні эміграцыйных выданняў у “адшчапенстве” за ўдзел у “віленскім альбоме”. Сам В. Каратынскі прызнаў слушнасьць закідаў: “я спатыкнуўся і напісаў надрукаванае тамсама *antidotum*, за якое быў адхвастаны як апошні адступнік” [Каратынскі 1994: 363]. Не менш істотным было і тое, што якраз у 1859 г. адбыліся перамены ў прыватным жыцці літаратара: клопат пра сям’ю прымушаў шукаць больш пэўнага заробку.

¹ Вядома, *Okruchy* – гэта тое, што не трапіла ў зборнік *Czém chata bogata, tém rada*.

² Пятро Бітэль пераклаў тытул як *Старазаконны жабрак*.

³ Дзеля беларускамоўных чытачоў і слухачоў усходняе Беларусі прыкладна ў гэты ж час узнікла паэма *Dwa djały*.

Дык не выпадкова, што В. Каратынскі пачаў вельмі рэдка браць у рукі сваю ліру. Мы ведаем літаральна некалькі апублікаваных тэкстаў “барадатага ліцвіна” пасля 1859 г., два з іх убачылі свет у віленскі перыяд ягонага жыцця і творчасці:

Modlitwa do Najśw. Panny Maryi Ostrobramskiej na uproszenus wytrwania we wstrzeźliwości. „Виленскій Вѣстникъ = Kuryer Wileński” 1860, nr 4 (12.01): 5.

Piosnka (Napisana dla uczniów Seminarjum poznańskiego, kształcących się na nauczycieli elementarnych). „Виленскій Вѣстникъ = Kuryer Wileński” 1862, nr 89 (13.11): 5.

Апрача таго верш *У альбом Цаліны Кіркор*, напісаны 12 сакавіка 1860 г., захаваны ў рукапісе: Уладзімір Мархель выявіў яго ў Бібліятэцы Акадэміі навук Літвы імя Урублеўскіх і апублікаваў у 1994 г. у другім выданні *Твораў В. Каратынскага* [Каратынскі 1994: 107].

У Варшаве В. Каратынскі стварыў, здаецца, адно дзевяць вершаваных тэкстаў. Шэсць з іх друкавалася пры жыцці літаратара:

Pode drzwiami. „Kłosy” 1867, t. V, nr 122, s. 219.

Nowy rok. „Tygodnik Ilustrowany” 1870, t. V, nr 105, s. 1.

Pozory (s. 142). W: *Jana Jaworskiego Kalendarz ilustrowany na rok 1871.* Warszawa 1870.

Klechda: Do Kazimierza Władysława Wójcickiego (s. XXIII–XXVI). W: *Klechdy, starożytne podania i powieści ludowe, zebrał i napisał Kazimierz Władysław Wójcicki.* Warszawa 1876.

Józefowi Ignacemu Kraszewskiemu. „Tygodnik Ilustrowany” 1887, t. IX, nr 225, s. 274.

Góry i doliny. „Tygodnik Ilustrowany” 1887, t. X, nr 241, s. 99.

Адзін (відаць, фрагмент) апублікаваў Зыгмунт Глогер як эпіграф да свайго артыкула *Wincenty Korotyński (1831–1891)* у выданні *Album biograficzne zasłużonych Polaków i polek wieku XIX.* Warszawa, t. II, 1903, s. 366, а два (*У альбом Аляксандру Тышынскаму* [напісаны 22 ліпеня 1872]; *Слова блогасцю хай свеціць* [без даты] захаваліся ў рукапісах, выяўленымі і апублікаванымі ў перакладзе беларускімі даследнікамі [гл.: Каратынскі 1994: 111, 114].

Сёння вядома 54 вершаваныя арыгінальныя¹ польскамоўныя тэксты В. Каратынскага. 43 з іх перакладзены на беларускую мову вядомымі айчыннымі літаратарамі (У. Мархель – 11, Пятро Бітэль – 12, Генадзь Тумаш – 9, Рыгор Барадулін – 5, Раіса Баравікова – 4, Галіна Дубянецкая – 2).

¹ Памятаем таксама пра 60 вершаў, перакладзеных В. Каратынскім з французскае і расейскае моваў.

Такім чынам, 11 вершаў В. Каратынскага (7 з віленскага перыяду, 4 – з варшаўскага) застаюцца недаступнымі для даследаванняў, бо, апроч таго, што змешчаныя ў перыёдыцы, не заўсёды аднатаваныя ў бібліяграфіі.

На жаль, беларускія гісторыкі і тэкстолагі пакуль не маюць магчымасці ажыццявіць колішняе жаданне Генадзя Кісялёва:

У перспектыве бачацца больш або менш шырокія спробы фундаментальнага выдання твораў Каратынскага на мове арыгінала з перакладамі на беларускую мову, як таго, прынамсі ў ідэале, патрабуе акадэмічная навука [Кісялёў 2006: 51].

Са спадзяваннямі, што сучасныя айчыннымя паэты звернуць увагу на польскамоўную спадчыну В. Каратынскага (не толькі на тую, якая не была яшчэ перакладзеная, але і на тыя ператлумачаныя, што няўдала гучыць па-беларуску), мы публікуем усе 11 твораў паэта на мове арыгінала. Апроч таго, мы палічылі патрэбным падаць поўны пераклад пасляслоўя да вершаванага апавядання *Tomiło*, бо лічым яго надзвычай важным дзеля разумення эстэтычных прынцыпаў В. Каратынскага.

Друкуюцца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў паводле:

- I. Wincent Korotyński. *W tanku*. „Teka Wileńska” 1857, nr drugi, s. 82–83.
- II. Wincent Korotyński. *Dziewiczy wieczor*. „Teka Wileńska” 1857, nr drugi, s. 84–85.
- III. Wincent Korotyński. *Kolendowanie*. „Biblioteka Warszawska” 1858, t. I, s. 38–39.
- IV. Wincent Korotyński. *Dola skowronka*. „Biblioteka Warszawska” 1858, t. I, s. 39–40.
- V. Wincent Korotyński. *Pory życia*. „Biblioteka Warszawska” 1858, t. 3, s. 575–576.
- VI. Wincent Korotyński. *Do Wacława Przybylskiego* (s. I–XVI). W: Wincent Korotyński. *Tomiło: Obrazek z życia ludu*. Wilno: Nakładem J. Krasnosielskiego Księgarza, 1858.
- VII. Wincent Korotyński. *Modlitwa do Najśw. Panny Maryi Ostrobramskiej na uproszeniu wytrwania we wstrzeźliwości*. „Виленскій Вѣстникъ = Kuryer Wileński” 1860, nr 4 (12.01), s. 5.
- VIII. W. Korotyński. *Pode drzwiami*. „Kłosy: Czasopismo illustrowane tygodniowe” 1867, t. V, nr 122 (19/31.10), s. 219.
- IX. W. K. [Wincent Korotyński]. *Pozory. Y: Jana Jaworskiego Kalendarz ilustrowany na rok 1871*. Warszawa 1870, s. 142.
- X. Wincent Korotyński. *Klechda: Do Kazimierza Władysława Wójcic-*

kiego (s. XXIII–XXVI). W: *Klechdy, starożytne podania i powieści ludowe, zebrał i napisał Kazimierz Władysław Wójcicki*. Wydanie trzecie pomnożone. Warszawa 1876.

XI. Wincent Korotyński. *Góry i doliny*. „Tygodnik Ilustrowany” 1887, t. X, nr 241 (13.08), s. 99.

XII. Wincent Korotyński. *Objaśnienia* (s. 95–119). W: Wincent Korotyński. *Tomiko: Obrazek z życia ludu*. Wilno: Nakładem J. Krasnosielskiego Księgarza, 1858. (Пераклад з польскае).

Малавядомыя тэксты Вінцэся Каратынскага

W tanku

5 Kumko, lubko! ot hulanka!
Grajek dzielny, jakich mało;
Ty stworzona jak do tanka, –
Takiéj niéma, ni bywało!
Sokół w górze na błękiecie,
Piękna łabędź ponad wodą...
Handzia moja całkowicie;
Kuma tylko do-do-do-do...

10 O! nie|skrywaj lubych oczek,
Bo doprawdy rzucę tany!
Póty jeno łśni obłoczek,
Póki słońcem malowany.
Dobre słonko! czy widzicie,
Jak maluje mię pogodą!

15 Handzia moja całkowicie;
Kuma tylko do-do-do-do...

20 Kuma siaka, Handzia taka;
Obie jedną trzymam dłonią:
Można kumie dać busiaka,
Z Handzią pary nie|zabronią.
O, bodajto całe życie
Iść pod rękę z kumą młodą!
Handzia moja całkowicie;
Kuma tylko do-do-do-do...

25 Co tam plotki? sól im w oczy!
Jednak – możeby – do sieni...
Schwytać busi na uboczu,
Poki do-do-do... jesieni?
Czy wy, paple, potraficie
Cnotę łączyć ze swobodą?..

30 Handzia moja całkowicie;
Kuma tylko do-do-do-do...

Dziewiczy wieczor

Jutro – jutro jak na dłoni...
Swat, by jędor, plecie duby,
Mama w kącie łezki roni,
Poza stołem siedzi luby.
5 Drużka na mnie wieniec kładzie,
Przy nim wstęga – atłasowa!
Ukwiecona, na posadzie
Będę siedzieć jak królowa.
Mnie się zechce pośmiać trocha;
10 Dajże rady! nie|wypada:
Swacia powie, żem ja płocho...
Otoż będę, niechaj gada!

Piękny dzień, piękny dzień!
Co tych pieśni, skrzypiec brzmień!
15 Młodzi, gości,
Z całej włości,
Pełna chata, pełna sień!

Drużki pieją „Gęś“ gromadką;
Biedna Młoda cicho siedzi...
20 Błogosławcie, ojczy, matko,
Przyjaciele i sąsiedzi!
Błogosławia, kładną dłonie;
Łza się sączy utrapiona...
Wszystkim nizko się pokłonię,
25 Wszak nie|spadnie mi korona...
Boże oczko łni wesoło;
Ja na wozie; koń z kopyta;
Lejc się zerwał, spada koło...
Toz uśmieję się do syta!

30 Drużba zły – wstyd bo żal!
Konie lecą, lecą w dal!
Kto ma nogi,
Na bok z drogi!
Przed kościołem z bicza pal!

35 Swat się rozwiodł w gadaniu,
Że za drogo xiądz się ceni;
A ja myślę, co uczynię,
Gdy pierścionki nam zamieni?
Panie Młody, znam ja drogę:

40 „Posłuszeństwo” mrukne z biedy;
 Lecz nastąpię ci na nogę,
 I co za tém? poznasz wtedy!
 Na co? na co? grzech na duszę?
 O! swawolnam, pusta nieco...
 45 Lecz kobierzec to poruszę:
 Niechaj družki za mąż lecą.

Świeczek rząd jasno lśni,
 Jasną dolę wróży mi:
 Precz swawole!
 50 Mój sokole,
 Da nam Pan Bóg czyste dni!

Powracamy, – gwar się wszczyna;
 Skąpią w targu nasi, owi...
 O, niegodny braciszyna!
 55 Siostrę sprzedał Tatarowi...
 Puste baśni – gdzie Tatarzy?
 Ja przy lubym – ciszkciem dłonie...
 Lecz niewolno co się marzy:
 Och, ten jassyr! dajcie konie!
 60 Chatko, matko, bywaj zdrowa;
 Pójdę szukać inszej doli...
 Oj! cos boli – boli głowa;
 Oj! cos boli – serce boli...

Cudzy dom, cudzy świat...
 65 Przesadzony bujny kwiat,
 Może w chwili
 Główkę schyli...
 Szkoda, szkoda wolnych lat!..

Kolendowanie

5 Gospodarzu, hej do kleci!
 Nabierz kielbas, chleba, sera,
 Nieś kolendę dla swych dzieci,
 Bo jój godna czeladź szczerza.
 Niech na drogę się zasili,
 Gdzie ją Pan Bóg poprowadzi.
 Myśmy długo ci służyli:
 Daj kolendę dla czeladzi,
 W zamian serca damy radzi!

10 W twojém gumnie brogi zboża,
 W twoim śpichrze zasiek żyta,
 W twojój kleci łaska Boża,
 Twoja kiesa jak nabita.
 Wszakże myśmy to zrobili,
 15 Nasza praca to gromadzi.
 Myśmy długo ci służyli:
 Daj kolendę dla czeladzi,
 W zamian serca damy radzi!
 Myśmy z kurem się zbudzali
 20 Być do nocy zaprzężeni,
 Znojem twardym jak ze stali
 Plon ci kładli do kieszeni.
 Cośmy znieśli, co przebyli,
 Niech już o tém Pan Bóg radzi.
 25 Myśmy długo ci służyli:
 Daj kolendę dla czeladzi,
 W zamian serca damy radzi!
 Święte przyjście Zbawiciela
 Pastuszkowie rozgadali:
 30 Świat się cały rozwesela,
 Pobratani wielcy, mali.
 Gospodarzu, w takiej chwili
 Po Bożemu niech się łądzi!
 Myśmy długo ci służyli:
 35 Daj kolendę dla czeladzi,
 W zamian serca damy radzi!

Dola skowronka

Wsi spokojna, wsi wesoła...
 Kochanowski

Wy mnie wzywacie do waszój sfery,
 Bym dzielił radość w pysznej komnacie,
 Bym latał z pieśnią kędyś w etery,
 Siadał z gwiazdami za panie-bracie...
 5 Mnie świetne życie wcale nie łądzi,
 W marzeń ogrodzie chodzę powoli:
 Wszystkiego pragnę dla szczęścia ludzi,
 Dla siebie tylko skowronka doli.
 Słynie kolibrów z tęczy ubranie,
 10 Herby się zdobią w ogony pawie;

- 15 Lecz z takim pierzem ptak jaśnie-panie,
Na nic niezdalny, prócz ku zabawie.
Na skowroneczku szara sukmana,
Bo w skwar i słotę na łanie żyta,
On strzeże plonów z rozkazu Pana:
Dla mnie najmiłsza skowronka świta.
- 20 Słowik namiętne piosenki nuci,
W płochém uczuciu sam się przepala;
Krzyk orła w chmurach wre siłą chuci,
Słabe ptaszęta odrętvia zdala.
Pieśń skowronkowa zwiastuje ciepło,
Śpiącym przed zorzą pobudkę brząka,
Wzmacnia żniwiarkę pod znojem skrzepłą:
Dla mnie najmiłsza pieśń skowronka.
- 25 Górny i bystry jest lot sokola,
Nic się nie wymknie jego pogoni;
Motyl prześmiga z ziołek na zioła,
W kręgach swawoli żywot swój roni.
Skowronek płynie prosto do nieba,
30 Z ziemi modlitwę niesie do Boga,
Z niebios przynosi obfitość chleba:
Dla mnie najmiłsza skowronka droga.
- 35 Remiz buduje pałac wspaniały,
Zaślepia oczy prostej gromadzie;
Na niedostępnym odłamie skały,
Sęp swoje gniazdo plugawe kładzie.
Skowronek chatkę kleci na roli,
W niej cicha dziatwa, czuła małżonka,
Sąsiadem wieśniak spółnik ich doli:
40 Dla mnie najmiłsza sadźba skowronka.
- 45 Po co mi piąć się gdzie wielcy siedzą,
Zamierać żłopiąc obce powietrze?
Niech ze skowronkiem zamrę pod miedzą.
To przyjdzie wiosny oczy nam przetrze¹!
Tam duch strapiony, rzeźwym się budzi,
By wzywać wioskę na znój dla plonu:
Wszystkiego pragnę dla szczęścia ludzi,
Dla siebie dzisiaj skowronka zgonu.

¹ Lud mniema, że skowronki nie odlatują do stron cieplejszych, lecz zimują u nas pod śniegiem.

Pory życia

Porzućmy, bracie, choć raz foliały,
Niechaj odpoczną w mogiłach Scytowie.
Zkąd weszły ludy? ku czemu powstały?
Gdzie się ukryły? księga nam nie powie.
5 Słońce w okienko zagląda miłośnię,
Wietrzyk z uśmiechem karty nam przerzuca,
Dusza jak ptaszek ulata ku wiośnie;
Chodźmy orzeźwić przebolale płuca.
10 Gleba, co znała narodów pradziada,
Więcej niż martwy pargamin wygada.

Patrz: ciepły promień pomuskał już niwę,
I młoda trawka z pod ziemi wystrzela.
Jakie to słabe, lecz jakież to żywe!
Kto ją tu zasiał? – ręka Stworzyciela.
15 Słonko, co grzeje tę trawkę maleńką,
Z łona ją ziemi dobyło widocznie;
Lecz darmo pytać: zkąd pierwsze ziarenko?
Strudzony badacz sam nie wie co pocnie:
20 Przedwiośnie ludu, jak przedwiośnie kwiatka,
Jednemu Bogu znajoma zagadka.

Lecz oto nowa uderza godzina:
Roślinka w ziemię zapuszcza korzonki,
Pogadać z niebem ku górze się wspina
I bujnym krzewem rozrasta się z płonki.
25 Kwiat ją okrywa – to piękna objata;
Woń ją otacza – to mowa krzewiny,
I woń ta z wieścią po ziemi oblata,
Zwiastując członka wszechziemskiej rodziny.
30 I stare dęby patrzą w podziwie,
Jak się to z wiosną zjawilo na niwie?

W lecie, krzew mocniej do ziemi zagrzęzie,
Przerósł pokrewne, chce prześcignąć drzewa,
Zbroi się w korę, twardnieją gałęzie,
Z kwiatu młodzią owoc-maż dojrzewa.
35 Stare sąsiady podnoszą nań głowy,
Że zajął miejsce, że słońce zasłania,
Z wiatrem i gromem układają zmywy;
Darmo! on dojdzie swojego wezwania:

40 Odeprze wiatry i gromy odbije,
 Które upadną zawistnym na szyje.

 Ale się słońce schyla ku jesieni,
 Chwila stanowcza niedługo nadpłynie:
 Roślina słabnie, liście się czerwieni,
 Ziarna pobiegły... zaludniać pustynie.
 45 Zadęły wiatry, i liście się sypie,
 Chłósneło szronem, i więdnę łądyga,
 I zwiesza głowę na swój własnej stypie,
 Gdy powołania danego dościga:
 Co wzięła z Boga, to przelała w ziarna,
 50 Resztą się niwa użyźnia poparna.

 Gdy ziemię biała pokryje opona,
 Niejeden z okna spojrzawszy na niwy,
 Ani pomyśli, że w głębi ich łona
 Zmarłej rośliny śpi obraz prawdziwy.
 55 Gdzie się to wzięło? i gdzie się podziało?
 I na co rośło? i na co przepadło?
 Toczą się spory o suknią, o ciało:
 Duszy nic widzą, choć dusza, widziadło!
 Zimą spowita śpi zarodkiem w ziarnie,
 60 Na wiosnę wschodzi, i przestrzeń ogarnie.

 W wieńcu z pierwiosnków, pozdrawiam cię pole!
 Księgę kaziła ciemnota człowieka,
 Czas mazał karty gryzione przez mole,
 Trumiennym chłodem czuć od niej zdaleka.
 65 Witaj mi, niwo! gdzie wszystko się zmienia,
 Gdzie nic nie ginie; gdzie starość zgrzybiała
 Poświęca siebie, by na pokolenia
 Zasilny pokarm dać ze swego ciała...
 Jak zaród w ziarnie mam *jutro* w swém łonie:
 70 Zgon mnie nie trwoży – bo żywot we zgonie.

Do Wacława Przybylskiego

(przesyłając tę książkę)

Vieox soldats de plomb que nous sommes,
Au cordeau nous alignnant tous,
Si des rangs sortent quelques hommes,
Tous nous crions: A bas les fous !

Beranger

5 Autor téj książki, zwan Borzywojem,
Skonał onegdaj na ręku mojem;
Ciało przyjęła matka ziemica,
Duch, jako tuszę, u stóp **Rodzica**;
W spadku pozostał papieru zwitek,
Jemu na chwałę, nam na pożytek.

10 Chwały mu wieńce słusznie należą:
Bo był to dziwak między młodzieżą,
W gronie dorosłych dziwak ten samy,
Dojrzały dziwak poszedł do jamy.
Stałość zaprawdę nieoceniona
Wśród tego wieku kameleona!

15 Owoż, pozwólcie, dobry Wacławie,
Niech Wam autora tutaj przedstawię,
Powolne służby względem Waszeci
Pisarz i książka niechaj zaleci,
Niech się uwięzi na lotnej karcie,
Co mi sam dziwak mówił otwarcie.

20 Gdy życie człeka mierzym zasługą,
Co nam do tego, jak żył on długo?
Gdy własna jego zacność obchodzi,
Co nam do tego, z kogo się rodzi?
Miał i Borzywoj dawców żywota;
Lecz w młódem łecie już był sierota,
25 I wiedział o nich zaledwie tyle,
Że wzrósł jak trawka na ich mogile.

30 Wepchnięty w zakres całkiem dlań cudzy,
Nie|umiał z ludźmi żyć jako drudzy.
Gdy chciała sypać rączka dzieciaka
Ziarno dla ptaszka, chleb dla żebraka –
Że mało daje stal jak w ukropie,
A za rozrzutność smagano chłopię...
Gdy mu prawiono smolone duby,
Pytał ich sensu – dostawał czuby:

35 Ztąd poszła zwątpień mozolna praca,
 Wyzucie prawdy z togi pajaca...
 Uwolnion z pieńka, pewnego ranku,
 Napotkał dziewczę w lichym zaścianku, –
 Oboje miłość wieczysta ludzi;
 40 Lecz wuj panienki umarł na Żmudzi,
 Umarł bezżeńcem, gdzie żyźna gleba...
 Dziwak niewiedziały, że tak potrzeba!..
 Kojąc swą boleść – ze zbożnej chęci,
 Darł się na pole, gdzie czyn go nęci;
 45 Z całą miłością, co młodość budzi,
 Rzucał się w bratnie objęcia ludzi;
 Marząc uleczyć społeczne rany,
 Po całym świecie rósł nieposiany;
 Nieszczędząc silnym prawdy goryczy,
 50 Narobił wrogów, że ani zliczy.
 Poznał, że wodę źle nieść przetakiem,
 Lecz po dawnemu został dziwakiem.
 W rodzinnym gródku, na twierdzy wale,
 Stara świątynia stała wspaniałe:
 55 Niegdyś powabna, dziś ciałem chora,
 Śladem za dziadem chwaliła Wczora;
 Przez próżne okien stłuczonych ramy
 Patrzyła na to, co my działały;
 Głosem powoju, co na niej kwicie.
 60 Mówiła ludziom: ze śmierci życie!
 I dobrej woli widząc znamiona,
 Jaśniała słońcem opromieniona.
 Ale Borzywoj, chodząc po świecie,
 Złe tylko widział, co słabych gniecie, –
 65 I ohydziwszy padół ucisku,
 Poszedł jak upiór żyć we zwałisku.
 Gruz go chętnymi przyjął ramiony,
 Ciszą uleczył duch poraniony,
 Otoczył świętych wieków posługą;
 70 Lecz i tam dziwak został niedługo.
 Starą świątynię zbito na cegły,
 Wybudowano hotel rozległy;
 Z murów, gdzie brzmiała cześć Zbawiciela,
 Wyrośli przytułek dla Izraela;
 75 Złociste szyldy wiszą na ścianie,
 Aż miło widzieć takie pisanie!

80 Lecz dziwak mówił: że to niegodnie,
 Że to pręgierza warte są zbrodnie,
 Że te karczemno-gotyckie ściany
 Z wielkich pamiątek pośmiéch ceglany!
 Toż w ocalałej baszcie zamczyska
 Szukał pociechy a przytuliska.
 85 Odwieczna baszta, stara gaduła,
 Wiele mu różnych baśni nasnuła:
 Xiążęcy kołpak... obów' łyuczany...
 Kamienny topór... miodek spijany...
 Serce narodu... bojowe kurze...
 Dzicz Azyjacka... ludów przedmurze...
 90 I Bóg wie czego było tam siła,
 Czém nieboraka znów pocieszyła.
 Bo chociaż skarga w piersiach zagości,
 Nie tak to łatwo pozbyć miłości!
 Kto ją niebacznie w sercu wypieści,
 95 Jeśli chce wyrwać, pada z boleści,
 I znów się zerwie, znowu powraca,
 Gdzie go przyzywa społeczna praca.
 Choć złamię ciało czarne przygody,
 Pół-biedy jeszcze gdy duch w nas młody!
 100 Dziwak odegnał troskę ponurą,
 I ożywiony pochwycił pióro, –
 I byłby kiedyś, jak mi się zdaje,
 Dopłynął w Piękna cudowne kraje,
 Bo chętném sercem kierował wiosła;
 Ale zła dola mnie tam przyniosła.
 105 Gdy przyjechałem w lube te strony,
 Gdzie dobrém sercem jestem tulony,
 Gdzie moja miłość niezwiędła kwitnie,
 Gdzie mówię z ludźmi nieczołobitnie,
 Gdzie patrząc na świat nadzieja rośnie,
 110 Gdzie niewyśmiany marzę o wiośnie, –
 Stary mię pomnik na czasów grobie
 Dla powitania wezwał ku sobie.
 Tam Borzywoja trafem spotkałem.
 Tam polubiłem uczuciem całém.
 115 Częstośmy potem z nim się widzieli.
 Coraz otwarciéj, coraz to śmieléj.
 On mi powiadał swoje koleje,

W zamian mu swoje gadałem dzieje, –
 I nieraz miałem z jego rozmowy
 120 Na życia drogę obrók duchowy.
 Ale on gadał zawsze bezładnie;
 Co spamiętałem, tak się tu kładnie.

Raz mówił radę gwoli młodzieży: –
 „Prawdziwe piękno nie w rymie leży;
 125 Błyszczące słowo tylko sukienka
 Światła, co tryska z Niebios okienka;
 Gdzie się to światło skupia widomie,
 Dobra średniówka choć nie po kommie...
 Idąc do świętej sztuki kościoła,
 130 Niebież zadarłszy hardego czoła;
 Niepewny czy się namaszczeń dopnie,
 Ze drzeniem całuj ołtarza stopnie;
 Niewierz choć drukom, że ci przesada
 Na genialność patentu nada,
 135 I nieświadome młode swe pienie
 Skazuj na srogie całopalenie...
 Z niejednym dzisiaj modnym pisarzem
 Do fatalności niewprząż się jarzem;
 Choćby na tobie fata ciążyły,
 140 Wołaj: «Świat mądre kierują siły!
 A kto na rozum kładzie okowy,
 Ten bluźni wiecznej Myśli Jehowy...»
 I mnóstwo innych nienowych rzeczy,
 Którym najgrzeczniej teraz się przeczy.

145 Az miło słuchać gdy mówić zacznie;
 Lecz mówiąc pięknie, działał opacznie, –
 Zwyczajnie dziwak i głowa chora!
 Rzekł: «Wieśniak niema swojego Wczora!»
 I depcąc kodex poważnej treści,
 150 Wierszem społeczne pisał powieści.
 Dobry Wacławie, Bogu bądź chwała,
 Że tylko jedna z nich ocalała!
 W jego powieści, dziwnej zakaty,
 Nie masz romansu choć dla poświęty;
 155 Dla pojednania światła i cieni
 Żadna się więźna z chłopem nieżeni:
 Bo dziwak mówił, że w pień spróchniały
 Niewarto szczepić gałązki całej,

160 Że gdy niezbrata wzajemna biada,
 Przykład Sabineć nic tu nienada...
 On ani słyszał wygnaniec świata,
 Że już uznano brata za brata,
 Że nieszczęśliwe dzieci Agary
 Zrzuciły z ramion swój łachman stary,
 165 Że ziemia, którą żyżni się, kocha,
 Niejest im dzisiaj sroga macocha, –
 Przed nim pamięci snuły się larwy,
 We łzach i we krwi rozcierał barwy...
 170 Mówił poważnie: «Śmierć nie zapłata
 Za wycierpiane męki od świata»;
 A bohaterów smażył na kracie,
 I śmierć na końcu dawał w zapłacie!...
 Ot, jedném słowem, dziwak był wielki,
 Niemiał oleju ani kropelki.

 175 Chcąc go uleczyć – ja mu, niestety,
 Raz podsunąłem nasze gazety.
 Och! wziąłem ciężki grzech na swą duszę,
 Że mu podałem owe arkusze!
 W nich kiedy czyta śledzionnik błąd
 180 Na tendencyjność jeremiady –
 Czując się winnym takiego grzechu,
 Skonał ze strachu, czy też ze śmiechu:
 Bo śmiech ostatnim byt mu wyrazem,
 Ze śmiechem w trumnie złożony razem;
 185 Bo kto miłuje z całego łona,
 Nieraz nieszczęsny ze śmiechu kona;
 Bo w głębi śmiechu często się mieści
 Niewysłowionej wyraz boleści!

 190 Pokój mu wieczny! niech słodko drzymie
 Tam, kędy wszystko ma własne imię...
 Pokój mu wieczny! My także młodzi,
 I nam sen piękny po głowie chodzi,
 I dla nas drogie społeczne zdrowie,
 I my coś głosim... kto wie! oj kto wie!

 195 Więc po dziwaku co ocalało,
 To, mój Wacławie, składał ci śmiało:
 Tego, co kochał ród całej kuli,
 Twoje objęcie czyż nieprzytuli?
 Chciałem tę powieść przywłaszczyć sobie;

200 Lecz to mu cały pomnik na grobie!
Jego mogiła, o przyszłej wiośnie,
Zrówna się z ziemią, chwastem zarośnie,
Kwieci nadobna dłoń niezasieje,
205 Niebędą w bronzach rzeźbione dzieje,
Zatonie w piasku kłoda nadgniła, –
Niechby o życiu choć myśl śwadczyła!

 Przebież to kiedy w wolnej godzinie;
Lecz jeśli czasem łza ci popłynie,
Jeśli ci rozpacz w sercu zagości, –
210 Xiążkę do ognia rzuć bez litości:
Szczęśliwy prawnuk niech się niedowie,
Jak dawniej żyli jego dziadowie.

 Dnia 28 września 1856.
 Sieliszcz, w Nadniemeńszczyźnie.

Modlitwa do Najśw. Panny Maryi Ostrobramskiej na uproszeniu wytrwania we wstrzeźliwości

(Nóta jak: *Najlaskawsza Pani moja, Królowo nieba*)

O Maryo litościwa, Pani naszych ziem!
Oto wsparcia Twego wzywa lud w nieszczęściu swém.
 Tarcz nałogu, ciężka skała
 Nasze oczy zawierała
5 Nieprzespanym snem.

Mącąc razem bolów krocie, a lodowy śmiech,
Myśmy w błędzie i ciemnocie brnęli z grzechu w grzech,
 I nie|śmieli podnieść oka,
 Kędy patrzy tam z wysoka
10 Bóg w osobach trzech.

Czego od nas nie|zabrała wojna, mór i głód,
Resztę skarbów duszy, ciała – resztę zdrowia, cnót,
 Jak ssie słodycz z kwiatu żmija,
 Tak nam nałóg pierś wypija
15 I wysusza lud.

Ty, co węża moc podbijasz, nad nim władzę masz!
Twój najświętszy relikwiarz, puklerz wielki nasz,
 Na pierś Wilna zawieszony –
 Widzi naród przebudzony,
20 Przed nim schyla twarz.

Już nam spadła z ocz zasłona, lecz się chwieje krok,
Nałóg tłoczy nasze łona, w głowach ciemny mrok:

Radzić sobie nie|zdołamy!
 Matko Bozka z Ostrój-Bramy,
 25 Zwróć litośny wzrok!

 Pod swój puklerz, o Maryo! wolę naszą schroń,
 Gdy pokusy z góry biją, z dołu chłonie toń.
 Zatopionym w klęsk otchłani
 Rychło wynijść rozkaż, Pani,
 30 Matko, podaj dłoń!

 Święta Boża Rodzicielko! serca sądz, nie czyn:
 Wejrz na nędzę naszą wielką – nie|bacz naszych win;
 Słów bluźnierstwa w dniu rozpacz,
 35 Uproś Matko, niech nie|baczy
 Twój niebieski Syn.

Srogie Jego sądy Boże w zlitowanie zmień;
 Proś, niech wytrwać dopomoże, ufność kładziem weń.
 Kamień z piersi, z dusz okowy,
 40 Nocne mary z naszej głowy
 Niech rozproszy dzień.

Niech nie|trzyma nas w obłędzie duszy naszej wróg;
 Bozkie światło niechaj będzie strażą naszych dróg;
 Niech nas wiedzie życia ścieżka,
 45 Gdzie najwyższa Miłość mieszka,
 Na niebiesiech – Bóg.

Pode drzwiami

U klamki Bogactwa pukałem niemało,
 Pół grosza mi z okna pod nogi zleciało.

 Do domu Miłości nie przedrzeć się zgoła,
 Tak liczna go ciżba oblega dokoła.
 5 Stukałem do zamków, gdzie Sławy mieszkanie,
 Odrzekli: „Tyś pieszy, daremne pukanie!”

 Słyszałem jęczenia, gdzie Trud gospodarzy,
 Odszedłem, bo czułem pot zimny na twarzy.

 Szukając bram Szczęścia osłabłem na nogi,
 10 Nikt żywy nie umiał pokazać mi drogi.

 Dziś jeden domeczek pozostał w ustroni,
 Zapukam do furtki, a nuż się odsłoni...

Choć dużo już, dużo jest gości w mogile,
Zapewne w kąteczku i ja się przychylę!

Pozory

Patrz, jak pogodna oceanu niwa!
Żadnego marszczka na fali uśpionej;
Dziedzina duchów nad głowy nam spływa,
Wnet jój chętnemi dosiężem ramiony.

5 Nie wierz téj ciszy! Tam w głębi dalekiej
Zhukanych wirów niepokój się warzy,
Tam pędzą prądów niedościgłe rzeki...
Nie wierz łagodnej pogodzie mój twarzy!

Klechda

Jest dawna powieść. – W dalekim Tybecie,
W biednym Erynie i w naszym powiecie
Bajarz wioskowy jednako ją gwarzy:
– Była księżniczka przenajgładszej twarzy,
5 Włości szerokie, i skarby w komorze,
I mleko ptasie dziedziczyła może, –
Lecz szczęścia biedna nie miała do ludzi.
Raz w czarowniku nienawiść obudzi, –
A więc ją zaklął, i dwór jój, i łany,
10 Ludzi i trawy na sen nie przespany.
W okół na straży ustawił poczwary,
A dalej ponęt wszelakich bez miary,
A dalej legło pustkowie i woda.
I rzekł w zaklęciu, że księżniczka młoda
15 Wtedy dopiero z uśpienia się zbudzi,
Kiedy się znajdzie mąż najśmielszy z ludzi,
Przełamię trudy, powaby i strachy,
Zbrojno w uśpione dostanie się gmachy,
I na jój widok miłość w nim zagości,
20 I ust jój dotknie całunkiem miłości.
I tak się stało, jak czarodziej splata:
Spała królewna dni, miesiące, lata...

25 Snuły się wieści przez góry i morża,
Młodzież im ucha nadstawiała hoża, –
Przeróżni zewsząd ciągnęli rycerze,
Co senną zbudzić pragnęliby szczerze.

30 Lecz jednych zmogły pustynne upały,
 Drugich rozkosze w pół drogi wstrzymały,
 Innych straszydła od bramy odparły,
 A inni serca nie mieli dla zmarłój;
 Więc marnie poszły ich puchowe chęci:
 Księstwo leżało we *śnie* niepamięci.
 Ale się wreszcie zjawił junak chwacki,
 35 Co przeniósł trudy i ponęt zasadzki,
 Strachy rozproszył, i królewski kwiatek
 Zbudził na szczęścia długiego zadatek.
 I opowiadacz sam widział wesele,
 A było miodu i wina tam wiele...

40 Cny Kazimierzu! to *Twój* żywot cały.
 Przeszłości łany odłogiem leżały,
 Przeszłości dusza, jak dziewa zaklęta,
 Śniła w zabytkach snem długim ujęta.
 Cisza się słała nad krajem grobowa,
 Gdy *Ty* zaklęcia odczyniałeś słowa;
 45 A życie trysło weselem dokoła,
 Gdy myśl wskrzeszoną Tyś wiódł do kościoła.
 Więc cóż za dziwy, że ludu tak wiele
 Na Twe z nią złote zeszło się wesele,
 Że każdy w puhar ochoczo uderza:
 50 Zdrowie mężnego Przeszłości rycerza!

Góry i doliny

5 Pycha na szczycie Tatrów usiadła,
 Spłowiła uczuć tęcze i zorze,
 Myśl skamieniała w martwe widziadła,
 Nagiemi skały obłoki porze, –
 I puszcza wicher z gromem wzawody,
 By strącał na dół głązy i lody.

10 Cichy trud obrał korne padoły,
 Przygarnął wołu, zaorał ziemię,
 Ogród zaszczepił, dał ul dla pszczoły,
 Siebie i ludzkie uzacuił plemię;
 Czuje i czuwa – i wonia kwieci
 Z ogrojca jego pod niebo leci.

Tomilo

Objaśnienia / Каментар

Str. V, w. 8. *Autor téj xiqżki zwan Borzywojem*¹.

Ягонае аўтарства падазронае, яго імя – псеўданім псеўданіма; тым не менш, гэта рэальная постаць, чый характар, мешаніна ўсіх крайнасцяў, захаваўся ў памяці ваколіцы, пра якую будзе гаворка. Праўдзівую адысею гэтага дзіўнага чалавека мы, магчыма, раскажам у іншым месцы.

Str. XII, w. 3. *Raz mówił radę gwoli młodzieży*, i t. d.

Увесь гэты фрагмент, які, безумоўна, не змяшчае нічога новага для свету мастацтва, мусіў быць уключаным сюды, бо супрацьлеглыя тэорыі мы сустракаем на старонках нашых часопісаў ці то ў крытычных аналізах, ці як *парады маладым літаратарам*. Можа, гэта дзеля... арыгінальнасці? Так, сапраўды!.. няма нічога больш важнага, чым арыгінальнасць, нават дзіўная; неістотна, што праўда ўсюды адна і тая ж. Бяда толькі з сумненнямі. Вось хоць адно з тысячы, як прыклад. Нейкі крытык блізкае нашаму сэрцу, хоць і не нашае кнігі², маючы намер перайначыць ейны сэнс, з ходу выдумаў наступную тэорыю: “Хто не пільнуецца *гладкасці формы*, той можа быць добрым апавядальнікам, маралістам і, нарэшце, аўтарам вершаў, *але ён ніколі не будзе паэтам*”. Аўтар так аналізаванае кнігі меў столькі пачуцця ўласнае годнасці, што ўспрыняў гэта з пагардлівым маўчаннем, іншыя – абьякава праігнаравалі яе, і падробка пайшла ў свет, як лепшая манета. Пытаемся ў таго, хто павінен пра гэта ведаць – як падобная тэорыя растлумачыць нам таямніцу: чаму выгляд Румшышкае рапы³, Пясочнае скалы, ці падобны,

¹ Першы радок верша *Do Wacława Przybylskiego, przesyłając tę xiqżkę*, напісаны 28 верасня 1856 г. у Селішчах, які пазней стане “прадмоваю” да *Тамілы*. *Borzywoj* – гэта псеўданім паэта. Магчыма, ён якраз ім меркаваў падпісаць свой твор. Аднак, трэба думаць, сітуацыя змянілася напрыканцы 1857 г.: кніжка была аддадзена ў друк пад яго ўласным прозвішчам. Праўда, на пачатку 1858 г. (20 лютага – 15 красавіка) В. Каратынскі, вяртаючыся да “сялянскага пытання” ў публіцыстычным нарысе *O tém i owém*, зноў выкарыстае гэты псеўданім [*Borzywoj K.**** 1858: 210–284. „Teka wileńska” nr IV]. Ім літаратар будзе актыўна карыстацца ў 1878–1890 гг., друкуючы ў „Tygodniku Powszechnym” і „Tygodniku Ilustowanym” артыкулы і рэцэнзіі [гл.: Jankowski (red.) 1994, t. I: 290].

² Г. зн., не польскае. Не ўдалося высветліць, пра якую кнігу ідзе гаворка.

³ Маецца на ўвазе адна з апісаных У. Сыракомлем нёманскіх рап – падводных скалаў ці камянёў – каля мястэчка Румшышкі: „Oto są nazwiska celniejszych rap pomiędzy Rumszyszkami a Kownem, któreśmy wypisali z rękopiśmiennego

страшана нягладкі прадмет абуджае ў нас эстэтычнае пачуццё? А *жах-ліва гладкія ўзоры модаў* – гэта абсурд з пункту гледжання мастацтва? Чаму многія маладыя і прыгожыя твары выклікаюць пачуццё агіды? А іншы, змучаны векам, змаршчынены коламі рыдвану, на якім ехала ад Бога да людзей жыццядайная думка, патрабуе пакланення і не можа задаволіць твае вочы і сэрца? О! відаць, гармонія формы і зместу не залежыць ад *гладкасці*!

Str. XV, w. 2. *Na tendencyjność jeremijady*¹.

Сумна бывае мастаку, калі для праверкі вагі скарыстанага на статую металу ён вымушаны здаваць сваім суддзям шлак, які вылучыўся пры адліўцы. Не прысвойваючы сваёй кніжцы імя статуі, не патэнтуючы сябе на мастака, мы прызнаемся, што апынуліся ў падобнай сітуацыі. Верш да пана В. Пшыбыльскага², які спачатку меркавалася пакінуць у прыватных руках, але потым дзеля высвятлення аўтарскае пазіцыі было вырашана далучыць да кнігі замест прамовы, мы напісалі падчас газетнае вайны наконт тэндэнцыйнасці.

Пачаў гэтую вайну пан М. Г., адмаўляючы раманам пана Крашэўскага³ ў мастацкасці, бо ў іх ёсць тэндэнцыйнасць⁴; іншыя падхапілі гэтую нібыта новую думку і развілі яе да самае недарэчнае крайнасці. Але пан Г., кіруючыся дэвізам “навошта вам думаць, калі іншыя думаюць пра вас?”, быў, прынамсі, паслядоўны. Інакш было з яго наступнікамі: пашыраючы і каментуючы ягоныя меркаванні, яны не заўважылі, што фальсіфікуюць уласнае вызнанне веры. Нашая праца, наскрозь прасякнутая тэндэнцыйнасцю, дык каб пазбегнуць асуджэння за грэх, які мы не лічым грахом, павінна апраўдацца перад чытачом. Паўтараем, што сумная гэта для нас задача.

pamiętnika, jakiegoś szypra płynącego wiciną w 1824 r.: *Kozak* przy wiosce Pilon; *Szołudźko* przy folwarku Lewonowo; *Wrona* z grupą kamieni zwanych *Wronięta*, nieopodal wsi Kępisko; *Księdzowa Soła*, tamże; *Biczenie* przy wsi Gostelanych; *Bicze* przy wsi Sołomiance, najgroźniejsza z rap okolicznych; *Kania* przy Zegrzu; *Bojarka*, tamże; *Dziewięć ostrowów*, pod Pożajściem; *Czortowa łaźnia*, tamże; na koniec *Jodź* przy miasteczku Królestwa Poniemuniu. Do któréoś z tych rap, podobno do Czortowój łaźni, przywiązana jest legenda, że szatan zniósł kamień na obalenie jakiegoś kościoła jezuitów czy kamendulów budującego się w Pożajściu; lecz gdy nade dniem kur zapiał, upuścił go do rzeki [Syrokomla 1860, t. II: 137–138 *Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna*].

¹ Маюцца на ўвазе патрыятычныя “ляманты” (у якасці ўзору – кніга Бібліі *Плач Ерамій*) – літаратурныя творы, у якіх апісваюцца скаргі і жаль з прычыны заняпаду бацькаўшчыны, а таксама прароцтвы пра вяртанне вольнасці.

² Гаворка пра Вацлава Пшыбыльскага (1828–1872), супрацоўніка „Kuryera Wileńskiego” і карэспандэнта варшаўскіх перыядычных выданняў.

³ Гаворка пра Юзафа Ігнацы Крашэўскага (1812–1887).

⁴ Маецца на ўвазе вялікі артыкул уплывовага тагачаснага крытыка Міхала Грабоўскага (1804–1863) *Przegląd literatury krajowej: Kraszewski*, апублікаваны ў газеце „Kronika wiadomości krajowych i zagranicznych” (1856, nr 222–224, 226–228).

Што такое тэндэнцыйнасць? Увогуле гэта імкненне да праўды, у тым ці іншым кірунку; гэта цэнтар, галоўная думка, душа твора. Як цела без душы – гэта грудка зямлі, так і мастацкі твор без тэндэнцыйнасці, гэта значыць, без асноўнае мэтанакіраванае думкі, – гэта мёртвы злепак, парцалёная статуэтка з ярка размаляванымі шчокамі. Ад *Іліады* да *Валенрода*, ад *Страчанага раю* да *Мёртвых душаў*, ад Фідыявага *Юнітара* да *Узнясення Панскага*, ад *Рэквіему* Моцарта да паланезаў Агінскага¹ – ва ўсіх творах і п’есах ёсць свая тэндэнцыйнасць, хоць не кожны зможа яе заўважаць. Гэтая тэндэнцыйнасць, звяртаючыся да пачуццяў, схіляе да ўспрыняцця *Праўды жыцця*, якая, рассыпаная на тысячы праменьчыкаў, ярка, хоць і прыхавана пульсуюць рэчаіснасці; сабраная ў адзін фокус твора мастацтва, яна бачная як на далоні. Дык няхай што заўгодна гавораць пра мастака: ягоная творчасць – адно лінза, якая факуюе промні думкі сучаснага свету: геніяльнасць – гэта чысціня і збіральная моц лінзы; арыгінальнасць – гэта колер шкла, з якога яна зробленая, колер, які больш-менш добра ці дрэнна афарбоўвае белыя промні народных думак; папулярнасць – гэта вынік збліжэння мастака са сваім народам, вынік дакладнага мыслення яго думкамі, адчування яго адчуваннямі. Як з твораў Гамера мы даведаемся пра антычны свет, пра рыцарства – ад Арыёста², пра Францыю ад Беранжэ, пра мінулае літоўскай шляхты – з *Тадэвуша*, так у раманах Крашэўскага мы бачым сённяшняю Польшчу, і гэта, уласна, дзякуючы непрыемнай для некаторых асобаў, але ўсімі любімай тэндэнцыйнасці.

Радавод тэндэнцыйнасці вельмі просты: мінулае народу і яго сённяшня чыны мастак параўноўвае з думкаю гэтага народа, якая сягае ў будучыню, і адрозненні паміж імі адлюстроўвае ў сваім творы як у люстэрку. Мастак, канцэнтруючы ў сабе думку шырокае публікі пра будучыню, мае права ў імя яе патрабаваць сацыяльнае рэформы там, дзе ён бачыць, што асобныя асобы шкодзяць (так бы мовіць) справе будучыні; і дзеля дасягнення свае высакароднае мэты ён мае права карыстацца ўсімі сродкамі, без карыкатуравання, каб выклікаць сімпатыю альбо непрыязнасць. Высакародная мэта – праўдзівая; а што праўдзівае, тое прыгожае ў мастацкім сэнсе, гэта значыць, можа быць прадметам мастацкага твора. Так разумеючы задачы мастацтва, мы не ставім яго ў залежнасць ад маральнасці, бо маральнасць у звычайным яе значэнні, як вядома, грунтуецца на пачуццях і звычаях, якія самі маюць патрэбу

¹ В. Каратынскі называе слаўныя творы еўрапейскае літаратуры і мастацтва. *Іліада* – героіка-эпічная паэма, якая прыпісваецца легендарнаму грэцкаму паэту Гамеру (IX–VIII ст. да н. э.); *Конрад Валенрод* – паэма Адама Міцкевіча (1798–1855); *Страчаны рай* – паэма Джона Мільтана (1608–1674); *Мёртвыя душы* – паэма Мікалая Гоголя (1809–1852); *Юнітэр* – статуя, створаная Фідыем (пачатак V ст. – каля 432 г. да н. э.); *Рэквіем* – мяса Вольфганга Амадэя Моцарта (1756–1791); паланезы – музычныя творы Міхала Клеафаса Агінскага (1765–1833).

² Гаворка пра героіка-рамантычную паэму ў *Неўтаймаваны Раланд* (1516) італьянскага паэта эпохі Адраджэння Лудовіка Арыёста (1474–1633).

падначальвацца розуму. Мы толькі сцвярджаем, што мастацтва павінна кіравацца праўдаю, павінна змагацца за яе; так, яно павінна змагацца за справу *вечна жывое праўды*, бо інакш, як з'ява без мэты альбо з мімалётнай мэтай, яно стане абыякавым для грамадства; гэта пацвярджаецца гісторыя ўсяе псеўдакласічнае літаратуры і мноствам прынагодных вершаў. Змаганне мастацтва за праўду не зганьбіць яго – наадварот, ганенні за праўду ўвысакародзіць яго! Адсюль натуральная выснова, што нельга пагадзіцца з агульнавядомай формулай “мастацтва дзеля мастацтва”. Толькі цацкі робім мы, каб цацкацца з імі; а твор мастацтва дзеля таго, каб думка, якая ўкладзеная ў яго, уздзейнічала. Мастацкі твор складаецца з двух элементаў: з вонкавае апраўкі вобраза і ўнутранага зместу, думкі, якая падзяляецца на два складнікі – на свядомае ўспрыняцце праўды, гэта значыць, розум, і на несвядомае, гэта значыць, пачуццё. Розум і пачуццё ў творы мастацтва з'яўляюцца бясспрэчнаю ўласцівасцю духу супольнасці. Ці можна сказаць, што твор мастацтва, які не мае праяваў уласнае волі, зроблены на аснове праўды, што паходзіць з глыбіні людскога духу, і, будучы апраўкаю думкі чалавека, не з'яўляецца яго ўласнасцю, а належыць сам сабе? Твор мастацтва – гэта ўвасабленне творчае думкі, пакліканай да дзеяння свабоднаю воляю чалавека, а праз гэта – і неаспрэчная ўласнасць ягонага духу. А калі належыць духу, дык таксама належыць усім яго складковым і непадзельным часткам – значыць, належыць і сумленню. А сумленне – гэта проста неўвасобленая тэндэнцыйнасць. Вось адсюль і ўзнікае патрэба ў тэндэнцыйнасці. П[ан] Г., ганьбячы народжаную з духу народа тэндэнцыйнасць, у той самы час прапануе сваю, пабочную, якую мы ведаем, як лысага каня; паслядоўнікі п. Г., таксама нападаючы на тэндэнцыйнасць, заклікаюць да *святла* ў вобразе – змена назвы справы не мяняе.

Што іншае, умелае альбо няўмелае выяўленне тэндэнцыйнасці. Калі мастак жадаючы ўзвысіць нашыя пачуцці любоўю да прыгожага, намялае нам жабу, дык хоць і падпіша залатымі літарамі, што гэта хараство, ніхто гэтаму не паверыць; калі, жадаючы зганьбіць разбэшчанасць, пакажа як так, каб паказываць нервы, намер яго не будзе дасягнуты; калі, маючы для нас прыроду, зробіць, як Альдона¹: лісце вышые чырвоным, а кветкі зялёным, дык яго твор таксама будзе няўдалы, аднак віна тут не тэндэнцыйнасці, а яе выяўлення. Кожная думка павінна цалкам гармановаць з выказваннем – і гэта называецца мастацкасцю твора. З гэтага пункту гледжання мы не можам апраўдваць нашую кніжку: мы самі бачым у ёй шматлікія недахопы. У адным толькі хацелася б апраўдацца – у выяўленні асобных думак не з дапамогай вобразаў, а проста праз апавяданне. Дзве прычыны схілілі нас да гэтага: першая заключаецца ў тым, што становішча нашага селяніна робіць яго няздольным да маральна свабоднай дзейнасці ў грамадстве; другая, што пэўныя грамадскія думкі выяўляюцца толькі ў цэлым шэрагу пакаленняў, а не ў асобным чалавеку...

¹ Гаворка пра герайню паэмы А. Міцкевіча *Конрад Валенрод*.

Аднак не толькі думкі пра *Тамілу* прымусілі нас выказацца на гэтую тэму. Польская паэзія, вырваная вялікімі нашымі песнярамі з абдымкаў пустое класічнае *рыфматворчасці*, у апошні час зноў пачынае лічыцца забаваю. Нават людзі з незвычайным талентам, калі справа даходзіць да напісання вершаў, здаецца, імкнуцца не думаць. Іх творы падобныя на тыя жанравыя карціны, дзе ў адной кучы, з усім багаццем каларыту і фантазіі намалёваны пучок пятрушкі, качан капусты, бохан хлеба, заяц, курапатка, кумпак і язык – проста падыдзі бліжэй і з’еш гэта, але больш нічога. Цяперашняя вайна супраць тэндэнцыйнасці хоча тэарэтычна абгрунтаваць такі погляд на мастацтва. Не прымаючы гэта, мы палічылі сябе абавязанымі выказаць прычыны, чаму не прымаем.

Гаворачы пра *Тамілу*, мы згадалі пра некалькі шэдэўраў мастацтва; хто-небудзь можа падумаць, што мы параўноўваем з імі сваю кніжачку: няма патрэбы казаць, што такая думка была б вельмі смешнай. Мы згадалі іх таму, што і ў акіяне, і ў расінцы сонечныя прамяні праламляюцца паводле аднаго закону, але гэта не значыць, што расінка – гэта акіян. На гэтым канчаем нашу доўгую споведзь, якая, здавалася нам была неабходнай дзеля паразумення з чытачом і за якую прыносім шчырыя прабачэнні.

Str. XV, w. 5. *Bo śmiech ostatnim był mu wyrazem.*

Каб чытач не ўспрыняў гэтыя словы як перабольшанне, мы працитуем тут замалёўку апошніх хвілінаў жыцця выдатнага нямецкага паэта Гайнэ¹, паўтараючы сваё сцвярджэнне, што наш Бажывой зусім не фантастычная постаць. “Тайнэ, прыкаваны да ложка пакутаў цягам васьмі гадоў, настолькі прывык да смерці, што яму здавалася непатрэбным рабіць з ёю нейкія цырымоніі. Усе, хто наведваў яго ў апошнія некалькі гадоў, хто бачыў яго ў той адмысловай труне, у якой ён ляжаў, пазбаўлены руху і зроку, не маглі надзівіцца: якім цудам гэты чалавек жыве? І больш за тое, як ён можа смяцца ў такім стане? Бо ён смяяўся да канца. Пасля смерці нават усмешка сатыра, нібы шырокі шнар, працінала надвое бледны твар паэта; пасля смерці нават агністая мова іроніі, здавалася, лунала над ягоным трупам”. Але ж гэта быў чалавек, які сказаў пра сябе ў адной са сваіх песень: “Я павінен пахаваць старыя і дрэнныя песні, цяжкія і сумныя сны. Прынясіце мне вялізную труну: я маю намер схаваць у ёй шмат рэчаў. Труна павінна быць большаю, чым гэйдэльбергская дзяжа². Хай будзе моцнаю і аб’ёмнаю! Даўжэйшаю за Майнскі мост!³ Таксама прыйшліце мне дванаццаць волатаў, мацнейшых за святога Хрыстафора з Кёльнскага сабора⁴; яны павінны несці труну і кінуць яе

¹ Гаворка пра нямецкага паэта Хрысціяна Ёгана Гайнрыха Гайнэ (1797–1856).

² Маецца на ўвазе самая вялікая (ёмістасць – больш за 200 тысяч літраў) вінная дзяжа, якая знаходзіцца ў лёхах Гэйдэльбергскага замка. Зробленая ў 1751 г.

³ Маецца на ўвазе каменны мост даўжынёю 200 метраў у Вюрцбургу праз рэчку Майн, пабудаваны ў XV–XVI стст.

⁴ Закладзены ў 1248 г. гатычны сабор у нямецкім горадзе Кёльн, дзе маецца статуя

ў мора: такая вялікая труна патрабуе вялікага долу. А ведаеце, чаму яна павінна быць такою цяжкаю і вялікаю? Бо ў яе я пакладу ўсю сваю любоў і ўсе мае пакуты!"

Str. 7, w. 16. *Dziwka-kometa wysłana za gońca.*

На думку людю, з'яўленне каметы – гэта прадказанне няшчасця.

Str. 9, w. 5. *Stara znajomość... cóż, dziadziu Kondracie?*

Дзядзька – гэта *стрый* альбо *вуй*¹; аднак гэтае слова ўжываюць звычайна не толькі дзеля абазначэння сваяцтва, але і дзеля ўшанавання людзей старэйшага веку, якіх дзядзі называць яшчэ не выпадае. Хоць і неахвотна, мы часам ужывалі правінцыялізмы, каб захаваць пэўны мясцовы каларыт. П[ан] Валяр'ян Тамашэвіч у „Gazecie Warszawskiej” за 1856 г., nr 228², кажучы пра *Тамілу*, вінаваціў нас у адсутнасці належнага каларыту ў размовах вясцоўцаў. Мы з гэтым цалкам згодныя. Перакладаючы амаль літаральна з беларускае на польскую, нягледзячы на ўсе нашыя старанні, немагчыма было захаваць у кніжнай польскай мове адценні беларускае, на якой гаворыць люд у гэтым краі, а ўводзіць мову сялянаў Кароны нам падавалася недарэчы.

Str. 10, w. 12. *Przeszłego lata zjadła mię zawitka.*

Завітка, кукла – завіванне з магічным закліццем жмені каласоў на ніве чараўніком, які жадае навесці псоту на дом гаспадара збажыны. Хібны пошук крыніцаў няшчасця!

Str. 11, w. 21. *Starzec pod sochę założył smołaki.*

Гэта дзве жэрдкі, якія падкладваюць пад саху дзеля яе перавозу; яны замяняюць ужываныя ў іншых месцах колы.

Str. 15, w. 8. *Bo powiadają, widzisz, ludzie starzy.*

Песні і казкі людю – гэта вобраз яго сэрца і фантазіі; паданні і прымаўкі – гэта яго гісторыя і філасофія. Толькі яны з усёй шчырасцю могуць паказаць нам разумовы стан народа; не даследаваўшы іх і не прасякнуўшыся імі, не варта выносіць яму прысуд. Прыхільнікі старога і новага парадку рэчаў часта бралі народ за канву, на якой вышывалі сваімі колерамі ўласныя ідэі. Былі такія, што, жадаючы апраўдаць узурпацыю правоў чалавека, а фактычна ганьбячы самі сябе, адмаўлялі народу ў вялікіх пачуццях і розуме; былі і іншыя, якія прыпісвалі яму пачуццёвасць, вартую аправы з крышталю альбо чырвонага дрэва. Адсюль і недавер да іх выказванняў. Каб пазбегнуць гэтага, мы вывелі на сцэну люд такім, якім ён ёсць, і прымусілі яго прамаўляць аб самім сабе ўласнымі песнямі,

св.Хрыстафора, які паказаны як волат, што пераносіць праз рэчку немаўлятка-Хрыста.

¹ Стрый – брат бацькі; вуй – брат маці.

² У 228 нумары „Gazety Warszawskiej” ад 19/23 жніўня 1856 г. няма згаданае публікацыі В. Тамашэвіча. Зрэшты, пра *Тамілу* ў 1856 г. напісаць было хіба немагчыма, бо толькі ў чэрвені 1857 г. з'явіўся ў часопісе „Biblioteka Warszawska” невялікі фрагмент з твора.

прымаўкамі і выслоўямі. Добрае і кепскае знайшлі месца побач: добрае, каб яго пазналі; кепскае, каб было выкрыта і знішчаны яго вытокі. Нас не палохала ні часам сумніўная маральнасць гэтых выслоўяў, ні відавочна прапагандаваныя забабонны, бо мы не збіраліся пісаць маральны раман для дзяцей. Зрэшты, наш люд вераць ва ўсё гэта свята. Боскае вучэнне Хрыста паўплывала на яго толькі фармальна: селянін нізашто не сядзе за стол, не адмовіўшы малітву; але ён не разумее малітваў, якія адмаўляе.

S. 16, w. 8. *I począł siorbać (chleb szczczędząc dla dzieci)*

Botwinę kwaśną jak środa na piątek.

Сёрбаць – есці што-небудзь рэдкае без хлеба; тэхнічнае слова, на жаль! Прыказка “такі кіслы, як серада на пятніцу” паходзіць ад таго, што наш люд у гэтыя два дні тыдня захоўвае строгі пост.

Str. 18, w. 14. *Oj pszeniczko, bujna, biała!*

Народная песня, з якой мы зрабілі гэты варыянт, уключана ў зборнік *Pieśni ludu Pińskiego*¹ Рамуальда Зянькевіча і з невялікімі адрозненнямі вядомая на ўсёй Беларусі.

S. 20, w. 1. *Był między dworem a wioską, przy drodze,*

Kościół z modrzewiu.

Фантазія народа, уцякаючы ад суровае рэчаіснасці, чапляецца за ўсё, што мае выгляд незвычайнага: з кожнаю старажытнаю будоваю, з кожным магільнікам, з кожным вялікім каменем альбо курганом часта звязана нейкае надзвычай паэтычнае паданне. Гэтую гісторыю пра будаўніцтва касцёла, занесеную Бог ведае якім ветрам праз лясы і балоты, мы чулі ў крыху іншым, чым у нашым апаведзе, варыянце, у Ашмянскім павеце. Тут варта адзначыць, што гэтую перамогу над туркамі люд прыпісвае Хадкевічу. Са шматлікіх славурых даўніх імёнаў у памяці мясцовых жыхароў захавалася адно імя Хадкевіча.

Str. 20, w. 14. *Wyniosły starzec na wąsy coś mota.*

Матаць на вус – выношваць намеры.

Str. 22, w. 5. *Pracują sobie i uchem nie wiodą.*

Адметным спосабам, прычыны якога гісторыя не вытлумачыла здавальняюча, Літва, ужо падзяліўшы лёс Польшчы, адною рукою прывязала свайго роднага сына да зямлі, а другою надавала ваеннапалонным правы шляхецтва. Нам здаецца, што гэта паўтарэнне ў невялікім маштабе драмы, якую разыграла Рымская рэспубліка, сцэнаю якое быў увесёлы вядомы ў той час свет. У Рыме – муніцыпалітэты, а ў Польшчы – шляхта надаюць шляхецтва чужаземным плямёнам, каб амаладжаць свой стан, памнажаць сваю колькасць, каб супрацьстаяць плебеям, якія ў Рыме сыходзяць на Святую гару, а ў Польшчы – да Божае Міласэрнасці. Інакш

¹ Маецца на ўвазе *Piosenki gminne ludu pińskiego*, выдадзеныя Р. Зянькевічам ў 1851 г. у Коўна.

гэтую сувязь патлумачыць нельга: прывілеі, якія Вітаўт даў татарам пры іх пасяленні ў ваколіцах Вільні і Наваградка, нават калі яны і былі аўтэнтчнымі, нічога не гавораць пра наданне шляхецтва гэтаму племені, а Статут Літоўскі выразна адмаўляе ім у шляхецтве. Такім чынам, узаемны інтарэс замяніў пісаны закон; урэшце санкцыя звычайна стала мацнейшаю за сам закон. Шляхецкасць польская ў той час яшчэ жыла поўным жыццём, развівалася і адчувала патрэбу ў развіцці. Прыняцце татараў у шляхецкі стан было разумным вынікам гэтае патрэбы і было шчодро ўзнагароджана іхнымі заслугамі і бяспрыкладнай вернасцю сваёй новай бацькаўшчыне. Чаму польская шляхецкасць перамянілася і не пайшла далей тым шляхам?.. Калі ненасытнай рымскай ваўчыцы не хапала свежае ежы з усходніх і заходніх правінцый, калі польская шляхецкасць адасобілася ад людю трайною сцяною, дык ім абодвум у вочы зірнула маральная галодная смерць...

Str. 25, w. 4. *Czy mi niedobry napęlnia kieszenie?*

Нядобры, злы – шатан; люд асцерагаецца вымаўляць яго імя адкрыта, хіба што пад гарачую руку.

Str. 25, w. 11. *Zimę przebędziesz, na wiosnę dam statek.*

Статак – рабочая жывёла. Землеўладальнікі ў Літве, больш блізкія да людю і больш чулыя да іх бяды, звычайна размаўляюць з ім на беларускім дыялекце.

Str. 25, w. 18. *Na zimnym piecu pokoleją dziatki.*

Пакалеюць – памерзнуць.

Str. 26, w. 18. *Fraszka zawitki, fraszka te znachory.*

Завітка – гл. спасылку да стар. 10. Знахар – варажбіт, прадказальнік і самы надзейны вясковы лекар. Забабоны, імаверна, з паганскіх часоў, змушаюць люд верыць махлярам, якія часта і паважна выстаўляюць іх на непאпраўныя страты кішэні і здароўя. Сын звычайна ўспадкоўвае знахарства ад свайго бацькі: адсюль каставасць і ўсе ейныя агідныя наступствы.

Str. 31, w. 9. *Pociemnik widzi, że tu nie przelewki.*

Пацёмнік – той, хто свавольць уночы, у цемры.

Str. 31, w. 13. *Stado ku szczęściu prowadzą, po drodze*

Prawicą Boga na niebie wytknionéj.

Людзі вераць, што Млечны шлях на небе створаны для птушак¹, каб яны маглі арыентавацца, прылятаючы вясной, а восенню адлятаючы ў цёплыя краі, якія называюцца выраем.

Str. 33, w. 24. *Ot już na Zielną minęło sześć latek.*

Зельная – дзень Успення Найсвяцейшае Панны Марыі, у які Касцёл асвятчае зёлкі.

¹ Даўняя беларуская назва – Птушыны Шлях, якім птушкі ляцяць у вырай.

Str. 36, w. 18. *Tam słodkiem oczkiem przygląda się dziewa
Żyżkom, bisiorom, ozdobie żniwiarki.*

Жыжкі – вузкія чырвоныя шарсцяныя стужкі; бісёр – выдзіманыя металёвыя пацеркі.

Str. 37, w. 9. *Cygan zgarbiony na szkapie kulawej.*

Некалькі гадоў таму на правым баку Нёмана, у скарбовым маёнтку Бакшты¹, была цэлая калонія цыганоў, адкуль, занядаўшы апрацоўку даручаных ім зямель, яны разыходзіліся па ўсіх бліжэйшых кірмашах гандляваць коньмі. Ці існуе яшчэ гэтая калонія? Мы не ведаем.

Str. 37, w. 23. *Na całym rynku rozlega się gwarnie,*

Rżenie, skrzyp, zamęt, poswarka zawzięta.

Гандаль, заснаваны на добрасумленнасці і ўзаемнай карысці паміж пакупніком і прадаўцом, амаль невядомы ў нашых малых мястэчках: амаль заўсёды селянін становіцца ахвярай ашуканства гандляроў, якімі з'яўляюцца выключна жыды.

Str. 42, w. 11. *Wiózł domowinkę i syna i żony.*

Дамавіна – труна.

Str. 42, w. 22. *Inszy wymyślał, że czarną ma grzywę.*

Вымысляць – выказваць заўвагі, кпіць, папракаць.

Str. 43, w. 10 *Trzy koronczyki zapłacić targowe,*

A borysz z siabrem po połowie oba.

Карончыкі – польскія срэбраныя грошы, цяпер намінальная манета, паводле якога і сёння вядуць разлік сяляне Наднёманшчыны, а менавіта ў ваколіцах Любчы. Карончык утрымлівае восем польскіх грошаў. Там-тэйшыя жанчыны часта не ведаюць іншага спосабу падліку. Барыш, магарыч, літкуп – распіванне гарэлкі пакупніка з прадаўцом, якія тады называюць сябе сябрамі. Барыш з'яўляецца абавязковай умовай для пацвярджэння згоды на продаж і куплю.

Str. 44, w. 15. – *Jaż, Polica z Rutu.*

У Літве ёсць некалькі вёсак, якія называюцца “Рута” – доказ ушанавання расліны з такой жа назвай, якая здаўна ў літоўскай міфалогіі з'яўляецца сімвалам дзявоцтва.

Str. 45, w. 5. *Lecz szelmy ci obcy!*

Ni ztąd, ni zowąd, jak pluną ci w oczy!

Гэтая, як таксама і ўсе іншыя размовы сялянаў, уведзеных у апавяданне, маюць свой адметны стыль, прастацкі, калі хочаце, грубы. У адным з аналізаў нашае кніжачкі пад тытулам *Czém chata bogata* рэцэнзент, узнаўляючы праблему “хвастоў” Трамбецкага, словамі, наперчанымі насмешкамі, паказвае нам на недарэчнасць прыказкі, укладзенай у вусны сялянкі: „nie będziem darli kota!” замест „nie będziem

¹ Сёння – вёска ў Іўеўскім раёне Гродзенскай вобласці.

waśnić się” і г. д. З тае прычыны, што нас не пераканалі, лічым сваім абавязкам вытлумачыць нашу пазіцыю. Нашыя аргументы, каб заставацца пры ранейшых поглядах, грунтуем на тым, што мова варшаўскіх салонаў адрозніваецца ад мовы літоўскіх вёсак; што вушы ў літвінаў не такія крыўдлівыя, хоць яны ўсё ж умеюць ацаніць, што ёсць нявіннае, але простае, а што непрыстойнае; што там, дзе людзі гавораць толькі па-польску з французскае альбо па-французску з польскае, туды нашая сціплая кніжачка трапіць не мае прэтэнзій; што бяда праўдзе, калі пасля кожнага слова трэба паўтараць: “дазвольце мне сказаць, што я асмельваюся паведаміць” і г. д.; што ў эпоху панавання Лагарпаўшчыны¹ ў літаратуры ў нас было шмат прыстойных і гладкіх вершаў, але мала паэзіі; што першы, хто парваў з тою школаю і ўвёў у сваю “песню-зорку” словы з народнае мовы, быў нашым найвялікшым паэтам, а значыць, і самым адпаведным суддзёй у гэтым плане. Зрэшты, прыгадваем 1569 год і словы Апостала народаў: “А Той, Хто дае насеньне сейбіту і хлеб на ежу, дасьць і шчодрасьць пасеянаму вамі і памножыць плады праўды вашай” (Ліст II да Карынафа. 9, 10)².

Str. 45, w. 12. *Bywało młynka jak zacznie z Tacianą.*

Млынок – від надзвычай хуткага танца.

Str. 43³, w. 24. *I nas zawieźli do Mikołajewa.*

– „O cztery milki!”...

Стары думаў, што гаворка ідзе пра Мікалаеў⁴ над Нёманам, занядабанае селішча з некалькіх корчмаў, вядомае толькі паромнаю пераправаю праз Нёман.

Str. 47, w. 8. *Lecz gdy niewiasty zapięły o Dziubie.*

Дзюба – імя дзяўчыны; песня, пра якую ідзе гаворка, спяваецца на мелодыю ўлюбёнага танца ліцьвінскіх сялянаў, званага круцёлка:

Str. 47, w. 11. *Hara przeklęta zagrała tu w czubie.*

Гара, гар – тое, што спалена; метафарычна – гарэлка.

¹ Гаворка пра французскага пісьменніка і публіцыста, заўзятага прыхільніка класіцызму Жана Франсуа дэ Лагарпа (1739–1803).

² Гл. Новы Запавет 1995: 292.

³ Памылка друку. Трэба: 45.

⁴ Сёння – вёска Мікалаева ў Іўеўскім раёне Гродзенскай вобласці.

Str. 47, w. 16. *Że nie żaluje do mięsa okras,*
Że rozsypuje swój cukier biedaczy.
„Tout ce qui nourrit est sicher!
Et le sei aussi, notre sucre!”¹

так гаворыць вяшчун народа² вуснамі французскае сялянкі.
Акраса да мяса – паэтычная назва солі ў нашага людю.

Str. 49, w. 17. *Lecz gdy djabeł wziął krowę,*
Niech i powróż zabiera.

Гэтая красамоўная сваім маральным сэнсам прымаўка служыць ключом да разгадкі сялянскае ляноты і поўнага нядбаньня пра сваю будучыню; у арыгінале гучыць так:

„Uziau czort karouku,
„Niechaj biare wiarouku”.

Зборніка беларускіх прыказак мы яшчэ не маем; у зборніках з іншых ваколіцаў, наколькі мы памятаем, такое прыказкі няма.

Str. 50, w. 3. *Solą drogę uściela.*

Паданне захавала імя шалёнага магната³ і назву месца здарэння; мы не хочам іх згадваць, бо калі змагаемся супраць ідэі, мы не ставім за мэту раздражняць людзей, часта высакародных і шаноўных.

Str. 52, w. 10. *Lecąc na wyraj, gromadzą się w stada.*

Вырай – агульная назва цёплых краёў, куды птушкі адлятаюць на зімоўку.

Str. 53, w. 13. *Światła mu, światła! i t. d.*

У нас у Літве толькі ў скарбовых маёнтках пачалі адкрываць школы для людю; прыватныя землеўладальнікі ад гэтага жагнаюцца вялікім крыжам. У пэўнай кніжцы, праўда, жаночай, але раз ужо надрукаванай, дык падпадае яна разгляду, мы нядаўна чыталі асобны артыкул, які даводзіў, што простаму народу не патрэбна... Ці здагадаешся, шаноўны чытач, што непатрэбна людю? Гарантую, што не здагадаешся! Аўтарка сцвярджае, што народу непатрэбная – асвета!!!... Маючы намер у больш адпаведным месцы пагаварыць пра гэта больш грунтоўна, тут скажу адно, што гэты артыкул, надрукаваны, пэўна, памылкова, выйшаў не ў час.

Humanité, règne! voici ton âge

Que nie en vain la voix des vieux échos⁴.

¹ “Дорага ўсякая ежа! / Соль для нас цукар таксама” (франц.). Pierre-Jean de Béranger, *Jacques*.

² П.Ж. Беранжэ.

³ Гаворка пра Караля Станіслава Радзівіла (1734–1790), сына Міхала Казіміра і Францішкі Уршулі. Увайшоў у гісторыю пад мянушкай “Пане Каханку”. У 1762 г., пасля смерці бацькі, стаў дзясятым нясвіжскім ардынатарам.

⁴ „Чалавечнасць, царуй! вось твой узрост / Што голас старога рэха адмаўляе дарэмна” (франц.). Pierre-Jean de Béranger, *Les Quatre Âges historiques*.

Str. 55, w. 5. *No! –mówił jeden – jeśli to śpiewanie*

Dojdzie do rzadcy!

Сапраўдная параза як землеўладальнікаў, так і сялянаў, вечная перашкода іх збліжэння адно да аднаго – гэта так званыя адміністратары маёнткаў – неадукаваныя, забабонныя людзі, якія не ведаюць ні рэлігійнае маралі, ні прынцыпаў здаровае філасофіі. Інтэрэс у самым агідным выглядзе – адзінае боства гэтае секты. Яшчэ горш (нібыта можа быць горш), калі такім адміністратарам з’яўляецца немец, які часта не ведае ні асаблівасцяў нашага грунту, ні нашых грамадскіх патрэбаў, ні нашае мовы; ён шкодны і для гаспадара, і для сялянаў. У гэтым, здаецца, і развязанне загадкі: чаму сяляне, якія належаць да буйных маёнткаў, звычайна знаходзяцца ў горшым становішчы, чым сяляне, падпарадкаваныя дробнаму землеўладальніку, які імі непасрэдна кіруе. Мы не думаем гэтым апраўдваць уладальнікаў велізарных маёнткаў: мы маем права патрабаваць вялікіх чыноў ад тых, хто трымае ў сваіх руках вялікія сродкі; – але шчаслівая абыякавасць да ўсяго робіць іх няздольнымі не толькі на вялікія цноты, але нават на вялікія злачынствы, хіба толькі дзеля сямейных інтарэсаў, – дзе ж ім клапаціцца пра свае вёскі? Такім чынам, у той час як даўнія аканомы, што замест бізуна мелі ў руцэ ружанец, а замест пазычанае ў сваіх братоў прыказкі паўтаралі словы пра братэрства ў Хрысце, сёння з’яўляюцца неверагоднай рэдкасцю, – люд стаўся здабычаю для адміністратараў, сапраўдных адкідаў грамадства.

Str. 57, w. 19. *Nigdzie nie znajdziesz rąk założyć za co.*

Няма нічога, поўная адсутнасць элементарных для жыцця рэчаў.

Str. 60, w. 14. *I pójsć do proczek, w szeroki świat Boży.*

Прочкі – вымушанае бадзянне, эміграцыя ў іншую парафію ці павет.

Str. 69, w. 2. *Wnet mimo chłodu, sywiru, wilgoci.*

Сівір альбо сівер – рэзкі паўночны вецер.

Str. 69, w. 10. *Wnieśli, ze więdźmy pochwyciły dziada.*

Ведзьма – чараўніца.

Str. 70, w. 7. *Trojaki weźmie i włos mu nie spadnie.*

Ён возьме трохграшовыя медзякі і нічога кепскага з ім не здарыцца.

Str. 72, w. 16. *Skrzypak i hudek zasiedli na kadzi.*

Гудок – музыка, што грае на адной тоўстай струне, напятай на луку, да якога дзеля гучання прымацаваны сухі надзьмуты пухір.

Str. 74, w. 23. *Dziad zaszedł w głowę...*

Звар’яцеў, галаву страціў.

Str. 77, w. 4. *Wołaj miła, wołaj mateczko.*

Са шматлікіх вядомых нам варыянтаў гэтае песні толькі адзін сустракаецца ў зборы Чачота¹; мы выбралі той, які найбольш адпавядае зместу нашае гісторыі. Не надта адхіляючыся ад прадмета гаворкі, мы выказваем тут нашае шкадаванне, што ў Літве занябная народная літаратура. Калі ў іншых правінцыях даўняе Польшчы народная літаратура мела і мае такіх працаўнікоў, як Вуйціцкі, Максімовіч, Вацлаў з Алеска, Жагота Паўлі, Кольберг² і іншыя, то ў нас, за выключэннем Хадакоўскага³, які даследаваў песні і паданні з гістарычнага пункту гледжання, за выключэннем аўтара *Bajarza*⁴, які запісваў паданні і казкі па ўласнай памяці, а не з вуснаў людю, а таксама некалькі імёнаў, пасля якіх засталася толькі трохі ўрыўкавых нарысаў, – на ўсім абшары Літоўскае Русі, ад Дзвіны да Прыпяці і ад вытокаў Дняпра да Буга, Літва дала толькі двух працаўнікоў на гэтым полі – Яна Чачота і Рамуальда Зянькевіча, але апошні абмежаваўся адной Піншчынай. Натуральна, гэтыя сумленныя працаўнікі не маглі зрабіць і дзясятае долі таго, што трэба было зрабіць; а паслядоўнікаў яны не маюць. Але ж гэтая непісьмовая літаратура – самая істотная падтрымка адроджанае нацыянальнае паэзіі, вобраз інтэлектуальнага жыцця мільёнаў! Сумна думаць, што поўныя прывабнасці, пачуцця і непадробнае маляўнічасці песні трацяць натуральнасць і знікаюць штодня, ці то з прычыны *адсутнасці спрыяльнае для спеваў хвіліны*, ці то ад наплыву чужых, прыцягальных навізнаю вялікарасейскіх песняў, якія расейвае тут раскватараванае войска. Мы не ведаем, чаму ўладальнікі вёсак, прынамсі, тыя з іх, хто неабыхавы да вартасцяў айчыннага пісьменства, не маглі б збіраць гэтыя песні і паданні ў сваіх вёсках, маючы дзеля гэтага ўсе магчымасці? Запісаныя па частках і складзеныя ў цэлае дасведчаным чалавекам, яны давалі б багаты матэрыял для паэта, гісторыка, філосафа – і, хто ведае, можа, многія пазнаёміліся б бліжэй з людям, пра які вядома няшмат болей за тое, што ён “на нас” працаваць павінен.

Str. 79, w. 17. *Och! darmo: główką nie przebić im ściany,*

Nie znaleźć groszy!..

Тут апавядаецца пра сапраўднае здарэнне. Героем гэтае дзіцячае, але чулае сваёй ідэяю экспедыцыі на пошукі зачараваных скарбаў быў наш добры прыяцель Бруна Зав...⁵.

¹ Гаворка пра шэсць томікаў *Piosnek wieśniaczych z nad Niemna i Dźwiny* (1837–1846) Яна Чачота.

² Маюцца на ўвазе збіральнікі і даследнікі фальклору на тэрыторыі Польшчы і Украіны Казімір Уладзіслаў Вуйціцкі (1807–1879), Міхал Максімовіч (1804–1873), Вацлаў з Алеска (Вацлаў Залескі, 1800–1849), Жагота Паўлі (1814–1895), Оскар Кольберг (1814–1890).

³ Гаворка пра Зарыяна Даленгу-Хадакоўскага (Адама Чарноцкага, 1784–1825).

⁴ Аўтарам чатырохтомнага збору казак і паданняў *Bojarza Polskiego* (1853) быў Антоні Юзаф Глінскі (1817–1868)

⁵ Магчыма, гаворка ідзе пра Брунона Завадскага (1849? – 1900) [гл.: Хаўстовіч 2016: 248–249].

Str. 84, w. 12. *A kiedy kaźq – wiązać ojca trzeba.*

„Kali kažuć, to i baćka uiažuć”¹.

Str. 93, w. 5. *Przygwożdżq w ziemi patykiem osiny.*

Асінавы кол будзе перашкодаю, каб прывід не выходзіў з магілы.

Str. 94, w. 13. *Czytam i wierzę – i widzę nad głowq*

Idqcq z niebios Jeruzalem nowq!

“І я, Ян, угледзеў сьвяты горад Ерусалім, новы, які сыходзіў ад Бога з неба, падрыхтаваны як нявеста, убраная для мужа свайго... І ўзьнёс мяне (анёл) у духу на вялікую і высокую гару і паказаў мне вялікі горад, сьвяты Ерусалім, які сыходзіў зь неба ад Бога... Бо слава Божая асьвятліла яго, і сьветац ягоны – Ягня... Выратаваныя народы будуць хадзіць у сьвятле Ягоным, і цары зямныя прынясуць у Яго славу і гонар свой”... (*Адкрыццё св. Яна Апостала*, раз. XXI, в. 2, 10, 23 і 24) [*Новы Запавет* 1995: 378–379].

¹ Цікава, што В. Каратынскі ў сярэдзіне 1850-х гг. перадаваў на пісьме беларускі гук [в] літараю *й*.

Невядомы аўтар

Таямніца рукапісу Караля Сушынскага

Вершаванае апавяданне *Lepel* захавалася ў версіі, занатаванай у 1892 г. Браніславам Эпімахам-Шыпілам (1859–1934) з рукапісу, які належаў Каралю Сушынскаму і – трэба думаць – меў пазнаку: “1875 [г.], Witebsk”. Яе магчыма расшыфраваць наступным чынам: рукапіс узнік у 1875 г. у Віцебску. Нельга, аднак, адназначна адказаць на пытанне: ці быў уладальнік рукапісу аўтарам вершаванага тэксту?

Варта адзначыць, што на гэткай жа самай паперы як і *Lepel* Б. Эпімах-Шыпіла перапісаў яшчэ два беларускамоўныя творы: верш Янкі Лучыны *Wiasna* (з пазнакаю: „Minsk. Listok” № 28, 1891) і „Pieśniu z pakłonom” Вінцэся Каратынскага *Najjaśniejszemu Jaho Miłosci Haspadaru Imperataru Aleksandru Mikałajawiczu* (з пазнакаю: W Uniwersyteckiej bibliotece pod L.3500).

Аніводзін з гэтых твораў не быў уключаны ў *Bielarusskuju Chrestomatiju*, якую аматар прыгожага пісьменства пачаў складаць летам 1889 г. Праўда, праз два гады, занатаваўшы ў свой рукапісны зборнік тэкст нумар 15 (*Da Dalfiny Patockoj*), Б. Эпімах-Шыпіла амаль дзесяць гадоў не дадаваў у яго вершы, хоць працягваў іх выяўляць ды перапісваць на асобных аркушах. Якім чынам рукапіс К. Сушынскага трапіў у студзені 1892 г. у Пецяярбург, звестак не захавалася.

А вось пра К. Сушынскага вядома толькі тое, што ў 1877 г. ён з срэбраным медалём закончыў Віцебскую мужчынскую Аляксандраўскую гімназію¹ [Сапуновъ 1884: 135]. Пазнака на рукапісе “прывязвае” дакумент да Віцебска, што пацвярджаецца месцам навучання К. Сушынскага, а змест верша сведчыць, што ягоны аўтар (уладальнік) паходзіў з Лепельшчыны. Магчыма, К. Сушынскі належаў да шляхецкага роду Сушынскіх, якія валодалі маёнткам Будзькаўшчына, фальваркамі Будзькаўшчына і Парчызна (усяго – 544 дзесяціны²) Варонечскае воласці Лепельскага павета. Прынамсі, вядома, што ў 1870-я гг. гаспадаром маёнтка быў [гл.: *Сементовскій* 1878: 313] герой крымскае вайны Данат Вікенцьеў Сушынскі [гл.: Рерберг 1909: 43]. Калі Будзь-

¹ Словы ўдзячнасці за інфармацыю Людміле Хмяльніцкай.

² *Polski Słownik Geograficzny* паведамляе, што маёнтка Сушынскіх Будзькаўшчына ў Лепельскім павеце, які на пачатку XVII ст. належаў Козікам, а пасля перайшоў да Мяніцкіх, меў 534 дзесяціны [Анонім 1900: 265]. Але хіба больш дакладны *Списокъ населённыхъ мѣстъ Витебской губерніи* А. Сапунова называе крыху большую лічбу [гл.: Сапуновъ 1906: 180].

каўшчына “перайшла” да Д. Сушынскага, – невядома. Але ў навуковай літаратуры (Адам Станкевіч) сцвярджаецца, што ў фальварку Будзькаўшчына (альбо Судзіловічы) прыйшоў на свет у 1859 г. Б. Эпімаха-Шыпіла. Цікава, аднак, тое, што Баляслаў, малодшы брат пецябургскага прафесара, нарадзіўся ў 1861 г. у невялікім фальварку Залессе Ветрынскае воласці Лепельскага павета. Дык узнікае пытанне: ці магчыма, што два гады раней бацька Б. Эпімаха-Шыпілы жыў ва ўласнай Будзькаўшчыне?¹ Хіба толькі пры ўмове, што служыў тут у якасці аканом.

Не ўсё зразумела і з Данатам Сушынскім (памёр да 1906 г.): калі ён вярнуўся з войска? калі ўзяў шлюб з Юзэфай Вярэнька, уладальніцай маёнтка Малыя Дольцы? ці з’яўляюцца ягонымі сынамі Альфрэд, Эдвард і Леан?²

Аднак хоць Будзькаўшчына і належала да Лепельскага павета, ды была значна далей ад Лепеля, чым маёнтка Дольцы Малыя Барысаўскага павета Мінскае губерні. Змест жа вершаванага апавядання паказвае, што аўтар жыў непадалёку ад Лепеля і выкарыстоўваў мясцовыя прыткі і забабоны.

Як пацвярджае таго, што “беларускі рукапіс” К. Сушынскага “паходзіць” з Малых Дольцаў, можна падаць гісторыю пра беларускія сімпатыі ўладальнікаў гэтага маёнтка на пачатку XX ст.: менавіта тут паўстала знаная беларуская камедыя *Міхалка*. Упершыню пра гэта на старонках “Нашае Нівы” расказала нехта “Цёска” ў 1911 г.:

29 серпня (аўгуста) у нашай капліцы на Яна Калінніка быў хвэст. <...> Пад вечэр гэтаго дня тутэйшы паніч Эдвард Сушынскі³ устроіў у дварэ Дольцах беларускі тэатр. Ігралі ужо другі раз тут намі пераробленую і намі першы раз пастаўленую камедыю *Міхалка*. Выйшла яна надта спрытна, бо сыграла яе з вялікім жыццём тутэйшая маладзёж. З вялікім талентам іграў мужыцкіе ролі Мечыслаў Дубравёнак, а гэтак сама і ролю хвурмана Змітрака сыграў Пётра Юзэфовіч. З жаночкіх ролі надта добра і прыгожа іграла паненка Бронка Дубравёншчанка ролю старой дзеўкі Адэлі, дачкі Язэпавай [Цёска 1911, № 37–38: 477].

Здаецца, гэтую самую гісторыю апісаў праз дваццаць гадоў Вацлаў Іваноўскі ў “Беларускай газэце” (1942, № 31):

¹ Зрэшты, у Лепельскім павеце ў Начскай воласці меліся яшчэ маёнтка Будзькаўшчына, а таксама аднайменны фальварак (разам – 231 дзесяціна), якія належалі шляхціцу Юзафу Вейтку [Сапуновъ 1906: 196].

² Паводле даведніка *Землевладѣніе и землевладѣльцы Витебской губерніи въ 1905 году* Сушынскі Леан Данатаў лічыцца ўладальнікам Будзькаўшчыны, а Сушынскі Віктар Віцкенцьеў – Сушына [Сапуновъ 1907: 273]. Відаць, Віктар Сушынскі і Данат Сушынскі былі братамі.

³ Так ў “Нашай Ніве”.

<...> выехаўшы з Лепля, даехаў я да Долец Сушынскіх, дзе была кампанія беларускае моладзі – студэнтаў з Сушынскім Адвардом і Ганной, тады студэнтамі, на чале. У Дольцах даведаўся я, што за нядзелю ў паблізнай – яшчэ ўніяцкай каплічцы маецца быць хвэст – і вось добра было б паставіць беларускае прадстаўленьне. Беларускага матар’ялу сцэнічнага ня было пад рукамі, ды і наагул бадай ня было. Перашукаўшы мясцовую бібліятэчку, знайшлі жменю польскіх сцэнічных твораў і між імі – першаабраз *Міхалкі* пад іншым загалоўкам. Вось і ўзяліся за работу – ніжэйпадпісаны перакладаў, справядлівей паводле асноведазі арыгіналу імправізаваў беларускі тэкст, а чатыры пісалі, адразу пісалі чатыры экзэмпляры. За два дні тэкст быў гатовы – у чатыры дні яго вывучылі, прарэпэтавалі, зрабілі сцэну ў вялізным старасьвецкім калідоры двара ў Дольцах. Выступала Ганна Сушынская, як Юлька, за Адэлю быў студэнт Тэхналёгічнага інстытуту зь Пецярбургу – прозвішча, на жаль, ня памятаю. За бацьку – малады хлапчук – сусед Сушынскіх, таксама не памятаю прозвішча, Адвары Сушынскі быў за суфлёра, а ніжэйпадпісаны за рэжысэра й канфэрансье. <...> Прыехаўшы увосень у Пецярбург, *Міхалку* зьмясьціў я ў сэрыі сцэнічных твораў выданьняў суполкі “Загляне сонца і ў наша ваконца” [цыт. па: Ігнацюк, Ільін 2008: 51].

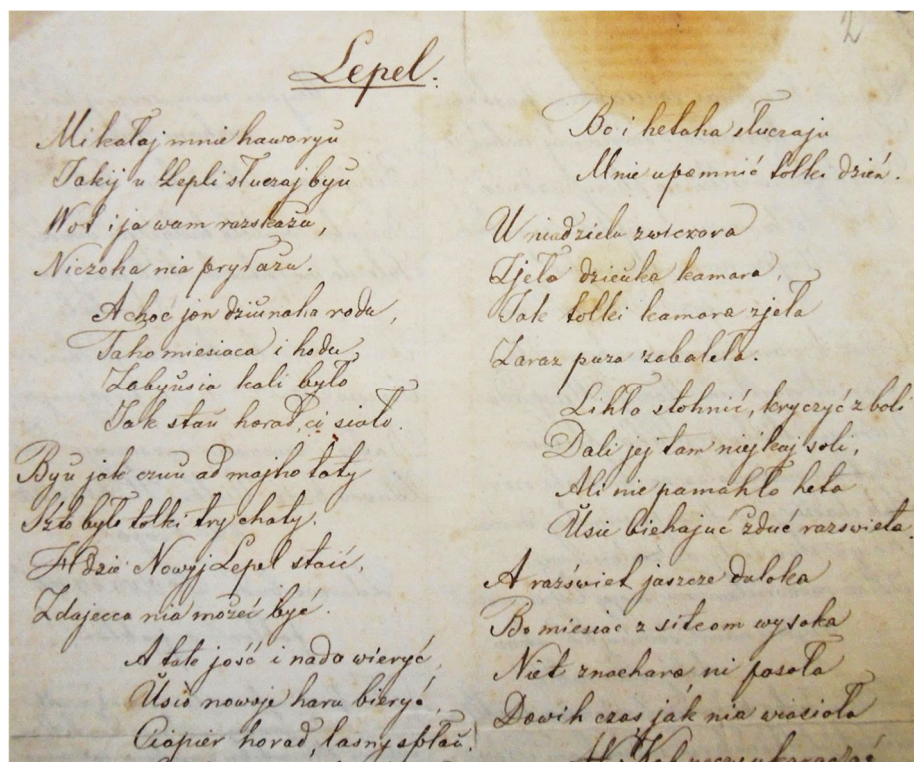
Заўважаюцца пэўныя несупадзені ў пададзеных газетных інфармацыях. Больш дакладнай была, відаць, Цёска – усё ж яна (ёсць звесткі, што пад гэтым псеўданімам выступала Ганна Сушынская) пісала ў газету адразу пасля тэатральнае вечарыны. В. Іваноўскі ж не толькі памылкова датаваў падзею 1909 г.¹, але яшчэ і прыпісаў сабе аўтарства папулярнае ў тыя часы камедыі. Сённяшнія даследнікі сцвярджаюць, што аўтарамі варта лічыць “Далецкіх” – не толькі В. Іваноўскага, але і Эдварда і Ганну Сушынскіх.

Караль Сушынскі, які ў 1877 г. закончыў Віцебскую гімназію, мог быць бацькам Эдварда Сушынскага.

Аўтар апавядання *Lepel* хіба валодаў пэўнымі ведамі ў галіне вершаскладання. Прынамсі, на яго аказала ўплыў расейская сілабанічная сістэма, якую ён, хоць і не вельмі паслядоўна, выкарыстоўвае. Гэта заўважыў яшчэ Б. Эпімах-Шыпіла, які, перапісваючы тэкст твора, з дапамогай літары і гуку [ў] спрабаваў захаваць вешаваны памер – чатырохстопны харэй:

Znachara tolki ўsio źdali
Ŭ dzwiery, ŭ wokny pahlidali,
Aż tut znachar prylacieŭ,
Dyj paszczupaŭ, pahladzieŭ.

¹ Камедыя выйшла ў свет у Пецярбурзе ў 1911 г. пад тытулам: *Міхалка: Камедыя у 1 дзеі. С польскага на беларускі лад перэрабілі Долецкіе*.

Фрагмент першае старонкі рукапісу вершаванага апавядання *Lepiel*

Змест апавядання, пэўныя сюжэтныя хады, гульня з чытачом, а таксама звароты да яго – усё гэта можа сведчыць пра знаёмства аўтара з расейскаю літаратураю. А г. зн., што паходзіў ён з шляхты, якая мела магчымасць вучыцца, напрыклад, у Лепельскай пяцікласнай шляхецкай вучэльні (пазней – павятовай вучэльні), а пасля і Віцебскай гімназіі. Такім чынам, гіпатэтычна можам прапанаваць на ролю аўтара вершаванага апавядання *Lepel* і адначасна яшчэ аднаго беларускага паэта другое паловы XIX ст. Караля Сушынскага.

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў рукапісу паводле: БДАМЛіМ (Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва), ф. 394: [Калекцыя Раманоўскай Ядвігі Юльянаўны], воп. 1, спр. 25: [<...>LEPEL. Вершы. Рукапіс Б.І. Энімаха-Шыпілы], арк. 2–2v.

Lepel

- Mikałaj mnie haworyŭ
 Jakij u Lepli słuczaj byŭ
 Wot i ja wam razskažu,
 Niczoha nia pryłazu.
- 5 A choć jon dziŭnaha rodu,
 Taho miesiaca i hodu
 Zabyŭsia kali było
 Jak staŭ horad, ci siało.
- 10 Byŭ jak czuŭ ad majho taty
 Szto było tolki try chaty,
 Hdzie Nowyj Lepel staić¹,
 Zdajecca nia możeć być.
- 15 A tak jość i nada wieryć,
 Ŭsio nowoje haru bieryć,
 Ciapier horad, lasny spłaŭ².
 Jakby jon wiaki stajaŭ.
- 20 Za toja staryj Lepel placzyć:
 Sztoż jon ciapier użo znaczyć,
 Biednoje tolki siało
 Hdzie sorak carkwiej było³.
- 25 Ali na szto mnie heta
 Uznimać ludziej s taho swieta,
 Pomnić miesiacy, hady,
 Hdzie byŭ les, a hdzie sady.
- Tam wiecir piaski haniaić,
 Chtoż ciapier tam dapytajić
 Choć by pnia, hdziejb les szumieŭ
 Ŭsio czort pabraŭ, ŭsio pajeu.
 Usio rouna, szto ławi ścień⁴

¹ Бель, альбо Новы Лепель Леў Сапега заснаваў напрыканцы XVI ст.

² Пра сплаў лесу, якім займаюцца мяшчане-хрысціяне, згадваецца ў *Słowniku geograficznym...* [гл.: М. К. 1884, V: 150].

³ У часе археалагічных раскопак ля вёскі Стары Лепель знойдзена штрыхаваная кераміка III–IV стст., а таксама ганчарная кераміка XIV–XVI стст. У гістарычнай літаратуры маюцца звесткі пра адзін касцёл і адну царкву ў старым Лепелі.

⁴ Прывід.

30 Lepiej brać szto lażyć s kraju
 Bo i hetaha słuczaju
 Mnie upomnić tolki dzień.
 U niadzielu zwiczora
 Zjeła dzieŭka kamara,
 35 Jak tolki kamara zjeła
 Zaraz puza zabaleła.
 Lihła stohnić, kryczyć z boli
 Dali jej tam niejkaŭ soli,
 Ali nie pamahło heta
 40 Ŭsie biehajuć žduć razswieta.
 A razświet jaszczе daloka
 Bo miesiac z sitcom¹ wysoka
 Niet znachara, ni pasoła²
 Dowih czas jak nia wiasioła
 45 H Kab naczy ukaraczać
 Stali dumać i hadać:
 Szto ŭ minutu nieszczaśliwu,
 Ci chto hlanuŭ nieŭspadziwu
 (Może, jak wadu nasiła,
 50 Kupałasia, płaćcia myła).
 Sudziŭ maładyj i staryj:
 „Heto urocy, heta czary”
 A toj sa swajej andzieju³
 Szto heta wiecir nawiejeŭ.
 55 Znachara tolki ŭsio źdali
 Ŭ dzwiery, ŭ wokny pahlidali,
 Aż tut znachar prylacieŭ,
 Dyj paszczupaŭ, pahladzieŭ
 Dyj paszczupaŭ dzieŭku znowu
 60 |_{2v}| I pracadziŭ praz zuby słowo:
 Nie para jej umirać,
 Trebo dzieŭku ratawać!”
 Uziaŭ harelki, piercu, soli
 Pakuryŭ mocham z płota
 65 Dyj daŭ ŭ minutu szczaśliwu
 Na skrapłennie żywota.
 Ŭsie z haspadarawaj chaty
 To ziwali, to drymali

¹ Маецца на ўвазе Сітка – зоркавае згуртаванне Пляяды ў сузор’і Быка (Цяльца) альбо сузор’е Вялікае (ці Малое) Мядзведзіцы.

² Пасланца.

³ Андзея – нудная прамова. Магчыма, – ідэя. [Гл.: *Андзея*, online].

70 Aż tut woś czaho ni|ždali:
 Jak tolki daŭ jej znachar ziella
 Jak zrobiŭsia u dzieuki hohot
 Pisk, stahnia, chochat, rohat,
 To hudzieła, to dudzieła,
 To jak kaloso hrymieła.
 75 Brali parachniu nad stołom
 Ciorli puzo jej kałom,
 Palili z harszkoŭ napałom
 Mažali świniaczym kałom,
 80 I cierz łapoć wadu cadzili,
 Ruki, lico, jej u myli
 Chamut na haławu kłali,
 Sztanami twar wycirali
 Nia zdumać, szto wyrablali;
 Chto to niczoha nie bajaŭsia,
 85 I toj, hdzie dźwiery, pytaŭsia,
 A znachar nasz choć chwaliŭsia,
 Szto czarciej na raźnie piok
 Niadoŭha Bohu maliŭsia
 Sam piersz za dźwiery uciok
 90 A komar za im ũ zdahon
 Zahudzieŭ straszna jak dzwon
 Mikałaj mnie nia skazaŭ
 A ja joho j nia pytaŭ
 Jaki z dzieŭkaj byŭ kaniec
 95 Ci chaŭtury, ci wianiec.
 A kum, szto heta słuchaŭ
 Czaścieńka tabak niuchaŭ
 I szto tam dziejiło sie boli
 Niczoha ja wam nia skažu.
 100 Nia ũ mieju ja łhać nikoli,
 To hutarku pałažu:
 Kum nie znaŭ pustosłoŭ
 A pošli hetaha razskazu
 Staŭ bajacca kamaroŭ,
 105 I ciapier jon ich baicca
 Hdzie nia u widzić, to jon kścicca.

1875 [r.], Witebsk
 Z rękopismu p. Karola Suszynskiego.
 Spisano w Petersburgu
 przez Bron. Epimacha Szypiło.
 18 27/1 92.

Лепель

Мікалай мне гаварыў,
Які ў Леплі случай быў.
Вот і я вам раскажу,
Нічога ня прылажу.
5 А хоць ён дзіўнага роду,
 Таго месяца і году
 Забыўся, калі было,
 Як стаў горад ці сяло.
10 Быў, як чуў ад майго таты,
 Што было толькі тры хаты.
 Гдзе Новы Лепель стаіць,
 Здаецца, ня можаць быць.
 А так ёсьць і нада верыць,
15 Ёсць новае гару берыць,
 Цяпер горад, лясны спляў.
 Як бы ён вякі стаяў.
 За тое Стары Лепель плачыць:
 Што ж ён цяпер ужо значыць?
20 Беднае толькі сяло,
 Гдзе сорак царквей было.
 Алі на што мне гэта
 Узнімаць людзей з таго света,
 Помніць месяцы, гады,
25 Гдзе быў лес, а гдзе сады?
 Там вецір пяскі ганяіць,
 Хто ж цяпер там дапытаіць
 Хоць бы пня, гдзе б лес шумеў,
 Ёсць чорт пабраў, ёсць пaeў.
30 Усё роўна, што лаві сьцень,
 Лепей браць, што ляжыць з краю,
 Бо і гэтага случаю
 Мне ўпомніць толькі дзень.
 У нядзелю звічора
35 З'ела дзеўка камара,
 Як толькі камара з'ела,
 Зараз пуза забалела.
 Лігла, стогніць, крычыць з болі,
 Далі ёй там нейкай солі,

40 Алі не памагло гэта,
 Ўсе бегаюць, ждуць рассвета.
 А рассвет яшчэ далёка,
 Бо месяц з Сітцом высока,
 Нет знахара, ні пасола,
 Довіг час, як ня вясёла.
 45 Каб начы ўкарачаць,
 Сталі думаць і гадаць:
 Што ў мінуту нешчасьліву,
 Ці хто глянуў неўспадзіву
 50 (Можа, як вадугу насіла,
 Купалася, плацця мыла).
 Судзіў малады і стары:
 „Гэта ўроцы¹, гэта чары”.
 А той са сваёй андзееў,
 Што гэта вецір навееў.
 55 Знахара толькі ўсё ждалі,
 Ў дзверы, ў вокны паглідалі,
 Аж тут знахар прыляцеў,
 Дый пашчупаў, паглядзеў.
 Дый пашчупаў дзеўку знову
 60 І працадзіў праз зубы слово:
 “Не пара ей уміраць,
 Трэбо дзеўку ратаваць!”
 Узяў гарэлкі, перцу, солі,
 Пакурыў мохам з плота,
 65 Дый даў ў мінуту шчасьліву
 На скрапленне жывота.
 Ўсе з гаспадаравай хаты
 То зівалі, то дрымалі,
 Аж тут вось чаго ні ждалі:
 70 Як толькі даў ёй знахар зелля,
 Як зробіўся ў дзеўкі гогот,
 Піск, стагна, хохат, рогат,
 То гудзела, то дудзела,
 То як калясо грымела.
 75 Бралі парохню над сталом,
 Цёрлі пузо ёй калом,
 Палілі з гаршкоў напалам²,
 Мазалі сьвінячым калам,

¹ Маюцца на ўвазе ўрокі – хваробы, выкліканыя благім вокам ці кепскі словам.

² “Напал” – гэта, відаць, “навар”, “адвар”, нешта гарачае.

80	І цераз лапаць ваду цадзілі, Рукі, ліцо ёй умылі, Хамут на галаву клалі, Штанамі твар выціралі. Ня здумаць, што выраблялі; Хто то нічога не баяўся, І той: “Гдзе дзверы?” пытаўся, А знахар наш хоць хваліўся, Што чарцей на ражне пёк, Нядоўга Богу маліўся, Сам перш за дзверы уцёк, А комар за ім ўздагон Загудзеў страшна, як дзвон, Мікалай мне ня сказаў, А я яго й ня пытаў, Які з дзеўкай быў канец, Ці хаўтуры, ці вянец. А кум, што гэта слухаў, Часьценька табак нюхаў, І што там дзеілася болі, Нічога я вам не скажу. Ня ўмею я лгаць ніколі, То гутарку палажу: Кум не знаў пустослоў, А посьлі гэтага расказу Стаў баяцца камароў, І цяпер ён іх баіцца, Гдзе ня ўвядзіць, то ён ксьціцца.
85	
90	
95	
100	
105	

1875 [г.], Віцебск
 З рукапісу п. Караля Сушынскага.
 Спісана ў Пецяярбургу
 Бран. Эпімахам-Шыпілам.
 18 ²⁷/1 92.

Невядомы аўтар

Малапісьменная копія 1890 г. гутаркі другое паловы XIX ст.

Вершаванае апавяданне *Historyja Prosta* – гэта яшчэ адзін малавядомы¹ беларускі тэкст XIX ст. Захаваўся рукапіс у калекцыі дакументаў, сабраных Ядвігаю Раманоўскаю, але, відаць, першапачаткова² ён нейкі час знаходзіўся ў зборах Лукаша Бэндэ, які спрабаваў расчытаць яго. Даволі кепскі стан дакумента хіба не дазволіў гісторыку літаратуры цалкам перапісаць тэкст помніка. Апрача таго, даследнік чамусьці пачаў працу з другою старонкі, шмат якія словы расчытаў няправільна. Улічваючы змест апавядання, цяжка і меркаваць, што яго магчыма было апублікаваць у 1930-я ці 1940-я гг., дык Л. Бэндэ, пэўна, расчытваў проста дзеля знаёмства з тэкстам. Ягоная рукапісная копія занатаваная ў школьным сшытку, на тытульнай старонцы якога пазначана: *Белорусские рукописи*, а на першай – *Гісторыя проста*, пасля чаго былі пакінуты незанатаванымі 27 лінеек старонкі³. І толькі на другой старонцы Л. Бэндэ пачаў перапісваць тэкст апавядання [гл.: БДАМЛіМ, 66–1–620: 1–6].

Historyja Prosta была занатаваная лацінкаю на шасці старонках (тры аркушы) вялікага фармату 8 ліпеня 1890 г. Апрача даты маецца таксама подпіс, які Л. Бэндэ расчытаў як ініцыялы *B i W*.

Складваецца ўражанне, што перапісвальнік не быў знаёмы з тэхнікай запісу вершаванага тэксту. Зрэшты, не выключаем, што ён імкнуўся проста кампактна размясціць свой твор, зусім не дбаючы пра строфіку. Напрыклад, пачатак апавядання можна запісаць так:

Wot razumny narod
skul ja rozum biarot

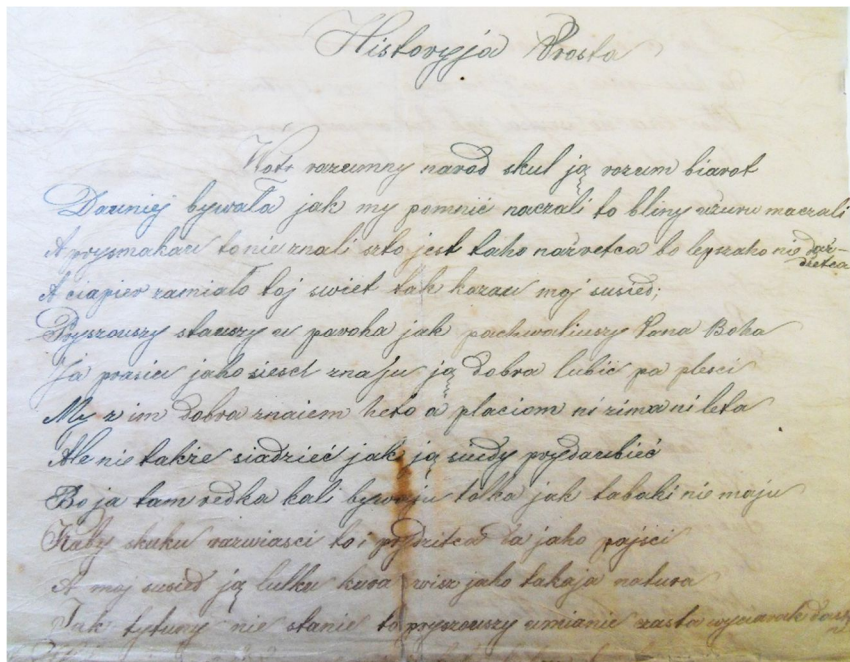
¹ Варыянт твора ўпершыню быў апублікаваны ў 1930 г. у Вільні пад назваю *Баўтручок у кніжачцы Баўтручок і другія гумарыстычныя жарты і апавяданьні*. У прадмове Мікола Шыла кажа, што запіс зрабіў на Ашмяншчыне ад Янкі Тарчэўскага і што твор складаецца з трох частак. Пазней твор друкаваўся ў эмігранцкім часопісе “Наперад” 1953, № 25 (жнівень). [Заўвага З. Крымоўскага].

² Можна меркаваць, што да Л. Бэндэ рукапіс вершаванага апавядання *Historyja Prosta* трапіў з збораў Б. Эпімаха-Шыпілы, хоць аніякіх пазнакаў, якія сведчылі б пра гэта, не захавалася.

³ Прыкладна столькі (29) ж радкоў маецца на першай старонцы арыгінала.

Daunieŭ bywała
 jak my pomnić naczali
 to bliny u|żuru maczali
 A prysmakau to nie znali
 szto jest taho nażretca
 bo lepsza nie dażdżetca
 A ciapier zamięło toj swiet
 tak kazau moj susied.

Пры такім запісе ўжо без праблемаў можна выявіць сілаба-таніч-ную сістэму вершаскладання, і хоць трох- і чатырохстопны харэй вы-ступае не вельмі паслядоўна, але тым не менш у апавяданні дамінуе харэічная кадэнцыя.

Фрагмент першае старонкі рукапісу вершаванага апавядання *Historyja Prosta*

Апавяданне вытрымана ў форме размовы-гутаркі двух пажылых сялян-суседзяў, якія любяць “paplesci” – успамінаць пра свае няхітрыя вясковыя прыгоды, што паўстаюць на грунце злоўжывання алкаголю, карчомных і сямейных сварак, а таксама тагачаснае сацыяльнае няроўнасці.

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў рукапісу паводле: БДАМЛіМ (Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва), ф. 394: [Калекцыя дакументаў па гісторыі культуры, сабраная Раманоўскай Ядвігай Юльянаўнай], воп. 1, спр. 29: [Нявызначаны аўтар. *HISTORYJA PROSTA. Верш. Аўтограф*], арк. 1–3v.

[1]

Historyja Prosta

- Wot rozumny narod skul ją rozum biarot
Dauniey bywała jak my pomnić naczali to bliny u|żuru¹ maczali
A prysmakau to nie znali szto jest taho nażretca bo lepszaho nie daždżetca
A ciapier zamięło toj swiet tak kazau moj susied;
5 Pryszouszy stauszy u paroha jak pachwaliuszy Pana Boha
Ja prasiu jaho siesci znaju ją dobra lubić pa plesci
My z im dobra znajem heto a placiom ni zima ni leta
Ale nie tak|że siadzić jak ją siudy prydaubieć
Bo ja tam redka kali bywaju tolka jak tabaki nie maju
10 Kaby skuku razwiasci to i prydzitca da jaho pajsci
A moj susied ją lulku kura wisz jaho takaja natura
Jak tytunu² nie stanie to pryszouszy u|mianie czasta wyciarak³ dastanie
Hdzie jamu biednamu <нечыт.> kupić
Hroszy ją mieć nie|stau to ja jamu wyciarek zasław
15 Ją że na łauku prysieu ach każe swiet nadajeu
Star na|heta nie smatru da usio nie pa|nutru
Jak na moładziesz uzhlaniesz tak zaraz i zaklaniesz
Tut i miły zamarmatau łeb na zabarsni⁴ sabrau
Pasłuchać achwota biareć z^aaju ab|czom recz idzieć
20 Ją naproć mianie sieu znaju kuryć zachacieu
Wyniau kapszuczok padau lulku i siarczyczok⁵
Susied lulku nałazyu a ja tabaki zażyu
Pakaszłali pauzdychali a potym pamału naczali
Chacieu byu paczać ja razkaz swoj susied kiunu haławoj
25 Nia toja stau bałtać ja pytaju szto czuć
Ach kab jana była prapała prosta jak duraść jakaja napała
Nie|znaju jak tut waszeci heta skazać
A usio wolność psia mać i u haławie naskrabietca pakul
skazać prybiaretca
30 [2] A ja dumaju a babie znaniu jana dobra jaho bieć
Ją lubić upitca a posle da kaho i pryczapitca

¹ Жур – кіслы мясны альбо посны суп, запраўлены закваскай на аснове закіслае мукі.

² Папраўлена з *tytuny*.

³ Маецца на ўвазе цёрты тытунь для нюханья.

⁴ ЗАБАРСНИ, -ней, сущ. ж. употреб. во множ. Верхнія дырочки въ лаптѣ, сквозь которыя продѣваютъ обору. *Забарсни вузки, а обора товста* [Насовіч 1983: 159].

⁵ СЪРНИЧОКЪ, -чка, сущ. м. Спичка, сѣренка. *Сѣрничокъ запали* [Насовіч 1983: 631].

- Choć hdzie naduszytca jak kot a posle sam dastanie u chrybiot
 Jak ad ot ciabie przystausia skora z asminkaj¹ razstausia
 Awios pradau pa|canie żyd chacieu kupić baryszu mnie
 35 Idzi każe kuplu kruczok² bo ty dobry mužyczok
 Dumaju czort jaho niechaj kupić bo nie raz ludziom skrucić
 Potym ja jamu chacieu kupić ale ją parch³ nie chacieu pić
 Prapadaj ty sukin syn ja i to wypiu adzin
 Tolka lulki zakuryu i dachaty paiechau|by byu
 40 Aż hładzu Bautruczok⁴ tak skorczyuszysia u kruczok
 Nu jakaja tabie chwaroba szto tak padciahnuła wantroba
 Tut że wodka nia durnaja wypy kruczok to i sprastaja
 To i pajdziom napjomsa i da chaty paciahniosia⁵
 Nieczaho douha bałtać doraha każdaja hadzina
 45 Bo hałodnaja u chacie skacina
 Tolka szto uspieli siesci tak ia i kryknau parchu niesci
 Pakul wypili da zakusili to i ab|chacie zabyli
 I bałtać my ab|czom mieli bo naproć nas try urwisy⁶ sieli
 Bez kabiet mudretcy⁷ szto i rauni im niet
 50 Ach wy bałwany wiesz razsielisia jak pany
 Kab na was ron⁸ daunejszy wy byli|by miakczejszy
 I nasou by tak uhoru nie drali kab pa|sotni dastawali
 Jak dauniey naszemu bratu sypnau sotniu to i swiata
 Hetak jak ja da ich adkliknusia słauna da skuły datknusia
 55 Widna szto nie|upadabali bo z|łauki usie paustawali i paszeptywać naćzali
 Mala każe ciabie drali kiebskaja twaja natura zarasła a na tabie skura
 Ach wy każu hałdadziegi⁹ nia bałtajcie|sz wy praz bregi

¹ Маецца на ўвазе старая мера аб'ёму сыпкіх цел, роўная палове чвэрці ці 1/8 бочкі (каля 105 л).

² КРУЧЕКЪ, -чка, с. м. (Въ Гродн. губ.) Крючекъ, питейная мѣра. *Келишка нема, а хто зхоче нехай кручкомъ пье. Кручекъ пять грошей* [Насовіч 1983: 255]. Існавалі чатыры віды такіх мерак, якія адрозніваліся аб'ёмам.

³ ПАРХЪ, -а, с. м. (слово ругат. на Евреевъ). Паршивецъ, вшивецъ. *За пархами жидами ничего ни купиць, ни продаць не можно. Коли спорцишъ, выдзеру вуха парху* [Насовіч 1983: 393].

⁴ Баўтручок – гэта не толькі форма імя Варфаламей, але і “неповоротливый мальчикъ, ничему не учащійся и занимающійся только шалостями. *Пора учиць бавтрука гетого* [Насовіч 1983: 11].

⁵ Трэба: paciahnio[m]sia

⁶ Свавольнік, вісус.

⁷ “МУДРОВЩИКЪ, -а, с. м. -щица, -ы, с. ж. Выдумщикъ, -щица. *Не слухай ты гетого мудровщика, а дзѣлай по своему* [Насовіч 1983: 293].

⁸ Rond.

⁹ Магчыма, тыя, хто складае каму-небудзь ці чаму-небудзь “голд”, шанаванне. “ГОЛДОВАЦЬ, -дую, гл. ср. 1) Услуживать, показывать зависимость, угрожать. *Свойму пану треба голдоваць. 2) Поблажать. Ты чорту, жиду голдуешъ,*

- Wy tolka i znajecie szto baćkawa dabro prapiwaiecie
 Dobra im tut dostałosia nie|znaju adkul i brałosia
 60 Pomnisz jak ja moład byu z hubernataram hawaryu
 Jak my panszczynu chadzić pierestali¹ a pany nas pryciesnjali
 |3| Jak rasiardziusia na nas pan jak zazwau nas u|stan²
 Cely dzień my tam prależali hubernatora dażydali
 A jak pryjehau pył paszou zaraz k|nam i padyszou
 65 My usie tut swiata kryknau zdrastwujcie rebiata
 My z Bautruczkom u perod a za|nami uwieś narod
 Kryknuli zdraim zełaim my da pana prosbu maim
 Dobra razbiaru tolka z panam pahawaru
 Razajdziceś po|miestam a ukaz ja pryszlu sam
 70 Szto|sz pakul z panam nahawaryusia a nakaniec i razsiardziusia
 A jak wyszau surou stau tak adnamu u mordu i dau
 Kab pauczyć duraka niechaj znaie staryka
 Sypnuli jak oszy³ z|bana szto|sz każe twaja skura nie drana
 I stali mianie bić jak hrok tak hrok a Bautruczok uciok
 75 Nie|znaju na|czym i kanczyłosia ale dobra dostałosia
 Pracznusia lażu pad płotam każuch speckany bałotam
 Kasciusni usie balać niema za szto i pachmialać
 Hroszy nie|znaju hdzieu⁴ dzieu a koń da chaty palacieu
 Tolka lulki zakury⁴ ieszcze i tytun błahi byu
 80 Wot susiedzie i pahoda praudu|skazać szto nia moda
 Za praudu szto skazau na|barysz pałak dastau
 Można było|by i boleć płaci ale para dachaty isci
 I haworka tut nia miła strach kab żonka nia żuryła
 Bo jana u|mianie takaja lada za szto⁵ to i narakaja
 85 Pomnisz jak anadyś⁶ to wiarnuła doły i hory
 Nia to szto kab pażaleć ale kryczyć czuć szto nia bieć
 A tak kaczareżkaj i miela nie|hladzić szto ja i z|pachmela
 Prauda susiedzie takaja widzisz maja żonka jakaja
 Anadyś chaceu apraudatca to jana z miane stała smiajatca
 90 Nazwała mianie durak bo tabie każe i treba tak
 At bo tolka ciahais'a pachwalony jak maisia

цянешъ на его руку [Насовіч 1983: 116]. Але больш імаверна, што *галдадзегі* – гэта брахуны, пустабрэхі (ад “галда” – крык, гоман, галас; у Чэрвн. р-не. – гультай). [*Заўвага З. Крымоўскага*].

¹ Відавочна, гаворка ідзе пра 1860-я гады.

² Адміністрацыйна-паліцэйская адзінка ў складзе павеата. На чале стану стаяў станава прыстаў.

³ Вошы.

⁴ Трэба, відаць: *zakuryu*.

⁵ *Lada za szto* – абы за што, за любую дробязь.

⁶ “АНАГДАСЬ, нар. Недавно, на дняхъ” [Насовіч 1983: 5].

Żywu dziakuj szto nie zabywaisz bo trocha boleј czasu maisz
 Wiedajesz szto ja adzinok da jeszcze i ch'rska¹ zalezła u bok
 |4| Kazau|by tam szto urwietca prosta nie maju hdzie dzietca
 95 Probawau siahodnia i na pieczy pioksia aż skura hareć stała
 a u|baku paroć nie pierestała ota palić i palić ci tut kab szklanku przystawić
 Sam nie|znaju bywała bol u|baku pierastanie ad babku
 Da ieszcze adnu biadu maju niech ciabie lud nia znaja
 Kupiu tabaki da hniłaja czy jana czym adkraplana kab iano
 100 koncau była nieznana usia sabrałasia u|plajtuchu² maiu ciapier ani niuchu
 Ad kolki to maja żonka znaja widzisz jana taki koreń maja
 Szto z wodkaj treba waryć i szto dzień natszc³e pić
 Widzisz jana ad dzieda piereniała nie|znaju szto jana za toe iamu dała
 Szto pakazau koreń toj a to lecza jak rukoj
 105 Pakul nie stali swarytca to czasta zwara palaczytca
 A ciapier € jak chopia pad baki dyk tolka wyszczyra kłyki
 Czaho|sz każe razstahnausia musi użo wodki nażrausia
 Łży czy praudu hawar[y] czort ciabie zabiary
 Złaja szto lezu dratca budu ja tabie staratca
 110 Chyba jakoj czamiarycy takoj jak i ty pcicy
 Szto|sz bo wasza jej zrabiū daunieј z|nieј tak dobra żyu
 Czy nia skusiu balsabuba³ szto tak pawadzilisia hruba
 Wot widzisz szto narabiła biady a uso ad|hetaj wodki brydy
 Pomnisz szto byu ksiąć siwiutki ją kazau zginięcie ad|wudki
 115 Czasta jaho spomnić treba niechaj budzie duszy nieba
 Nie raz zarakausia i ja ale szto|sz kali natura takaja maja
 Pojdziesz da karczmy wypisz kruczok zatym druhi
 Slaza zakocisz pad łeb szapku nacienu na ucha nu i paszła paciarucha
 Wot kali to papadzietca chto z ciaperaszniaho narwietca
 120 Adna takaja narwałasia szto za suczku uniałasia
 Nu i treba|sz bylo jej iazyk tknuć aż ja musiu uzkubnuć
 Dauno ja na jaje chapku⁴ mieu szto zastraszyć chacieu
 Ni|za|jakie hraszki a|prosta za adny wysmieszki
 Użo jany mne nadajeli a jeszcze jak prydzesz u pachmieli
 125 |5| I cwiarozamu jak zaczne wykidać na oczy mnie

¹ “ХИРА, -ы, сущ. ж. Болѣзнь, болѣзненное состояние, слово рѣдко употребляемое.
Хира тобѣ въ косци. Хира въ лѣсъ, здоровье въ косци, – говорятъ послѣднее
 въ родѣ поздравленія въ недѣлю Ваій, ударяя другаго по плечамъ освя-
 щенною вербою” [Насовіч 1983: 678].

² “ПЛЯЙТУХ м. Збіття валасы, каўтун. *Рашчашы ты свой пл'айтух на галав'ё, а то
 ходз'иш, йак фл'ундра*. Вайшнарышкі Ашм. *У майе бабы быў пл'айтух на
 галав'ёў, доўга хварела, а потым атпаў*. Граўжышкі Ашм.” [Сцяшковіч 1983:
 364].

³ Бельзевуб ці Вельзевул – імя кіраўніка дэманаў ў Новым Запавеце; валадар мух.

⁴ Chrapka (польск.) – ахвота на штосьці.

- Jak zacne karanić prosta aż styd hawaryć
 Anadyś u|sieradu tuju skazali isci u wałasnuu¹
 Niesci hroszy u pałatu badaj czy ni marcawuju ratu²
 Ja dumaju skul uziać a jana dawaj kłyki wyszczyrać
 130 Ciabie z hetaj biady wykupiać i żydy ty ich za znaiomych maisz
 Ty im hroszy składaysz idzi pracenty atszczytać to i budzie czym ad^{da}ć
 Szto|sz kab było panios i addau starausja starausja i zastarausja
 Panios i addau tak dobra udalosia szto z|purubla³ i zastałosia
 Idu aż hladžu siadzić bautruczok sztosz astausja jaki trajak
 135 anie to pawiera i tak; Pajdziom wypim z ludziami bo tak
 budzie nam z muchami
 Pradzerżyli da naczy a usio pisara da paniczy
 Tolka szto uspieli siesci tak ja i kyknau⁴ parchu niesci
 Pakul wypili da zakusili to i ab chacie zabyli
 140 Posle jeszcze chaceli kanczać ale użo stała i switać
 Nie my tut nia konczym lepiej da chaty pojdzim
 Darohaj iduczy jamu przyznausia szto żące dać przybirausia
 Ot wialika biada kab lezła u oczy bryda
 Daj charaszeńka to budzie miakczenka
 145 Hetakaja i maja bywała pakul łazni nie|dastała
 A ciapier choć i piany prydzi choć ty każe prapadzi
 Ty|sz czaławiek choć chudy ale nie staniesz ciarpieć hetaj brydy
 Daj charaszenka to zaraz budzie miakczenka
 A jak wyhanisz ramanęty⁵ tady budzie pokoj święty
 150 Heta głupaść każu dać ale pytausia skul paczać
 Ot prosta upisia a posle i pryczapisia
 A tam dalej i sam paznaisz jak tolka lisz neia bud⁶ durak
 Nu praszczaj i razyszlisja ieszcze każu padciahnisia
 Chwanaberysty dachaty idu i dumaiu jak pryczepku najdu
 155 Aż prypomniu jak naczać i prypomniuszy dawaj spiewać
 Ciomnaja noczka jeszcze ciamniej budzie sudziać haworać

¹ Маецца на ўвазе ўстанова, якая ведала грамадскімі, саслоўнымі і адміністрацыйнымі справамі, а таксама будынак, дзе яна размяшчалася.

² Адна з частак належнае платы.

³ Zp[a]urubla.

⁴ Трэба: k[r]yknuu.

⁵ "Ramarént, -tu. Naz. Zadoŭžanaść u sensia pomsty. *Ja jamu addam ramarent* (adpom-šćusia za kryŭdu)" [Varłyha 1970: 110].

РЕМАНЭНТЪ, -у, с. м. (лат. Remanens). 1) Остающийся въ недоимкѣ долгъ, недоимка. *За тобою реманэнтъ остався великій.* 2) Лишнее сверхъ счета. *Большъ мѣсяцу пять дней реманенту прослуживъ* (заимствовано отъ Польскихъ помѣщиковъ) [Насовіч 1983: 562].

⁶ Трэба: budź.

da szto z|mianie budzie¹
 |6| Aż hladžu u aknie i wystawiuszy kłyki mnie
 Hladzić i smiaietca a szto budzie to nie spadziaietca
 160 A kab ciabie nie stała jeszcze u ciabie nia switała
 Czamu|sz nia|buduć sudzić ludzi kali idziesz wystawiuszy hrudzi
 A kab ty kałom paszou jak ty pa|sabee i piesniu naszou
 A ja i toj bok nie hladžu prosta u|sieni uchodžu
 I prytupnau nahoj kab pakazać hneu swoj
 165 Za klamku padziarżausia udychnu² i pierażagnausia
 Dumaju piany dastanu i sam ale u|toj bok nie hladžu prosta u chatu uchodžu
 Jana to usmiaknuła jak na mjane uzhlanuła
 Czaho|sz kaže tak nadu[u] nos czy ni żałtki chto atos
 Ale kab dobra dastau|by to iduczy nia spiawau|by
 170 Hetak da pałki wiadzieć a sama da|pieczy idzieć
 Ja|dumaju jak zacząć kab apomnitca nie dać
 Hetak jana da pieczy a ja jej kułakom u|pleczy
 Ladna dumaju uchitryusia tolka szto pa uchu zabyusja
 Ja chaceu rozmachnutca jak jana mahła zwinutca
 175 Ja jej chaceu u ucha a jana mnie kalenam u bruch^a
 Zazławausia dyk strach ale szto|sz siadzić na hrudziach
 Paprobrywau zapchnuć tak dyk jana adwiała kułak
 I pisnuć nia smiesz bo duszoj zahawiesz
 A zbawiennie ty najwysza czysta dumaju haławu pakrysza
 180 Ja heta dawaj malić a na bautruczka usio walić
 Zaroksia z joj bole bitca a z Bautruczkom boleć pić
 Prapadaj ty Bautruczok a da i wodki twoj kruczok
 Szto|ty mnie kupiu kab|ty walej nieznany byu
 Kab ja z taboj nia piu|by to i każuch moj czysty byu|by
 185 A kab ja ciabie nie znau|by to i pad babaj nie|łażau|by
 Wot jakoje dzieło da użo i sciamnieło
 Można bylo|by i bole płasci ale para da chaty isci
 Bo tołka³ smiaszno ludziom heta znaiu ja i sam.

[неразборливы подпис]

1890 roku
 Lipca 8 dnja

¹ Відаць, варыянт народнае сямейна-бытавое песні:

Цёмна ночка, цёмная, шчэй цямней, будзе –
 Гаварылі людзі: свякра добра будзе.
 А свякроўка ўстала, мяне не збудзіла,
 Пайшла да суседзяў, мяне асудзіла
 [Гайдук (уклад.) 1997: 281].

² Трэба: *udychnu[u]*.

³ Літара *l* дапісаная іншым атрамантам і, відаць, пазней.

Гісторыя Проста

Вот разумны народ,
Скуль ён розум бярот.
Даўней бывала,
Як мы помніць началі,
5 То бліны ў журу мачалі,
А прысмакаў то не зналі,
Што ест, таго нажрэтца,
Бо лепшага не дажджэтца¹.
А цяпер замяло той свет, –
10 Так казаў мой сусед,
Прышоўшы, стаўшы ў парога,
Як пахваліўшы Пана Бога.
Я прасіў яго сесці,
Знаю, ён добра любіць паплесці.
15 Мы з ім добра знаем гэта,
А пляцём ні зіма, ні лета.
Але не так жа сядзець,
Як ён сюды прыдаўбець,²
20 Бо я там рэдка калі бываю,
Толькі як табакі не маю.
Кабы скуку развясці,
То і прыдзітца да яго пайсці.
А мой сусед ён люльку кура,
25 Віш, яго такая натура,
Як тытуну не стане,
То, прышоўшы, у мяне
Часта выцярак дастане.
Гдзе яму беднаму <нечыт.>³ купіць!
30 Грошы ён мець не стаў,
То я яму выцярак заслаў.
Ён жа на лаўку прысеў:

¹ Далей у версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:
Капоты доўгі надзявалі,
Насоў ў гару не задзіралі.
[Шыла (рэд.) 1934: 5]

² Далей у версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:
Ды каб нуду разagnaць,
Прышоў трохи пабалтаць.
[Шыла (рэд.) 1934: 5]

³ У версіі, запісанай М. Шылам: *бакуну*.

“– Ах, – кажэ, – свет надаеў!
 Стар, на гэта не смятру
 Да усё не па нутру.
 Як на моладзеш узглянеш,
 Так зараз і закланеш”.
 Тут і мілы замарматаў,
 Лэб на забарсні сабраў,
 Паслухаць ахвота бярець,
 Знаю, аб чом рэч ідзець.
 Ён напроць мяне сеў,
 Знаю, курыць захацеў.
 Выняў капшучок,
 Падаў люльку і сярчычок.
 Сусед люльку налажыў,
 А я табакі зажыў.
 Пакашлялі, паўздыхалі,
 А потым памалу началі.
 Хацеў быў пачаць я расказ свой,
 Сусед кінуў галавой,
 Ня тоя стаў балтаць,
 Я пытаю: “– Што чуваць?”
 “– Ах, каб яна была прапала,
 Проста як дурасьць якая напала!
 Не знаю, як тут вашэці гэта сказаць,
 А ўсё вольносьць псямаць”.¹
 І ў галаве наскрабетца,
 Пакуль сказаць прыбяретца.²
 А я думаю а бабе,
 Знаю, яна добра яго б’ець,
 Ён любіць упітца,
 А после да каго і прычапітца,
 Хоць гдзе надушытца, як кот,

¹ Далей у версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:

Мусіць ты ўжо дачуўся,
 Як я анэгдысь вярнуўся?
 Ах, каб ты было прапала,
 Проста, як дурнасьць напала.
 [Шыла (рэд.) 1934: 6]

² Далей у версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:

– Аб чым жа гэта, – пытаю,
 Быццам бы я і ня знаю.
 А сам думаю сабе:
 Знаю добра я цябе
 [Шыла (рэд.) 1934: 6]

65 А после сам дастане ў хрыбёт.
 “– Як ад от цябе прызастаўся,
 Скора з асмінкай расстаўся,
 Авёс прадаў па цане,
 Жыд хацеў купіць барышу мне.
 70 «Ідзі, – кажэ, – куплю кручок,
 Бо ты добры мужычок».
 Думаю: чорт яго, нехай купіць,
 Бо няраз людзям скруціць.
 Потым я яму хацеў купіць,
 Але ён, парх, не хацеў піць.
 75 Прападай ты, сукін сын,
 Я і тое выпіў адзін.
 Толька люлькі закурыў
 І дахаты паехаў бы быў,
 Аж гляджу: Баўтручок
 80 Так скорчыўшыся ў кручок.
 – Ну, якая табе хвароба,
 Што так падцягнула вантроба?
 Тут жа водка ня дурная,
 Выпі кручок, то і спрастая.
 85 – То і пайдзём, нап’ёмся
 І да хаты пацягнёмся.
 – Нечаго доўга балтаць,
 Дорага каждая гадзіна,
 Бо галодная ў хаце скаціна.¹
 90 Толька што ўспелі сесці,
 Так я і крыкнаў парху несці.
 Пакуль выпілі да закусілі,
 То і аб хаце забылі.²
 І балтаць мы аб чом мелі,
 95 Бо напроць нас тры урвісы селі:
 Без кабет мудретцы,
 Што і раўні ім нет.³

¹ Далей у версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:

– Ну, – кажа, – і я дзела знаю,
 Бо і сам часу не маю.

[Шыла (рэд.) 1934: 7]

² Далей у версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:

Хацелі яшчэ ўзяць,
 Але ўжо стала сьвітаць.

[Шыла (рэд.) 1934: 7]

³ Далей у версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:

Знаеш мяне, – няма спору,

100 «– Ах вы, балваны,
 Віш разселіся, як паны,
 Каб на вас ронд даўнейшы,
 Вы былі бы мякчэйшы
 І насоў бы так угору не дралі,
 Каб па сотні даставалі.
 Як даўней нашаму брату
 105 Сыпнаў сотню, то і свята».
 Гэтак, як я да іх адклікнуўся,
 Слаўна да скулы даткнуўся.
 Відна што не ўпадабалі,
 Бо з лаўкі ўсе паўставалі
 110 І пашэптываць началі.
 «Мала, – кажэ, – цябе дралі,
 Кепская твая натура,
 Зарасла на табе скура».
 «– Ах, вы, – кажу, – галдадзегі, –
 115 Ня балтайце ж вы праз брэгі.
 Вы толькі і знаеце,
 Што бацькава дабро прапіваеце».
 Добра ім тут дасталася,
 Не знаю, адкуль і бралася.
 120 «– Помніш, як я молад быў,
 З губэрнатарам гаварыў.
 Як мы паншчыну хадзіць пересталі,
 А паны нас прыцеснялі.
 Як расярдзіўся на нас пан,
 125 Як зазваў нас у стан,
 Цэлы дзень мы там праляжалі,
 Губэрнатора дажыдалі.
 А як прыехаў, пыл пашоў,
 Зараз к нам і падышоў.
 130 Мы ўсе тут свята,
 Крыкнаў: «– Здрастуйце, рэбята!»
 Мы з Баўтручком уперод,
 А за намі ўвесь народ.
 Крыкнулі: «– Здраім жэлаім,
 135 Мы да пана просьбу маім».
 «– Добра, разбяру,

Што ня люблю на задзёру.
 Такіх не магу цяпець –
 А тут селі насупрэць.
 [Шыла (рэд.) 1934: 7]

140 Толька з панам пагавару.
 Разайдзіцесь по месам,
 А указ я прышлю сам». Што і пакуль з панам нагаварыўся,
 А наканец і разсярдзіўся.
 А як вышаў, суроў стаў,
 Так аднаму ў морду і даў,
 Каб павучыць дурака,
 145 Няхай знае старыка.
 Сыпнулі, як ошы з збана.
 «– Што ж, – кажа, – твая скура не драна!»
 І сталі мяне біць:
 Як 'грок', так 'грок',
 150 А Баўтручок уцёк.
 Не знаю, на чым і канчылося,
 Але добра дасталося.
 Прачхнуся – ляжу пад плотам,
 Кажух спэцканы балотам.
 155 Касцюсні ўсе баляць,
 Нема за што і пахмяляць.
 Грошы не знаю, гдзе дзеў,
 А конь да хаты паляцеў.
 Толька люлькі закурыў,
 160 Яшчэ і тытун благі быў.
 Вот суседзе і пагода¹,
 Праўду сказаць, што ня мода.
 За праўду, што сказаў,
 На барыш палак дастаў.
 165 Можна было бы і болей плясці,
 Але пара дахаты ісці.
 І гаворка тут ня міла,
 Страх, каб жонка ня журыла,
 Бо яна ў мяне такая,
 170 Ляда за што, то і наракая.
 Помніш, як анадысь
 То вярнула долы і горы.
 Ня то што, каб пажалець,
 Але крычыць, чуць што ня б'ець.
 175 А так качарэжкай і меля,
 Не глядзіць, што я і з пахмеля.
 Праўда, суседзе, такая,

¹ У версіі, запісанай М. Шылам: *прыгода*.

Відзіш, мая жонка якая.¹
 Анадзсь хацеў апраўдатца,
 То яна з мяне стала смятца.
 Назвала мяне «дурак»:
 «– Бо табе, – кажэ, – і трэба так»².
 “– Ат, бо толька цягаіся:
 “Пахвалёны! як маіся?”
 “– Жыву, дзякуй, што не забываіш,
 Бо троха болей часу маіш.
 Ведаеш, што я адзінок,
 Да ешчэ і хірска залезла ў бок.
 Казаў бы там, што ўрветца,
 Проста не маю, гдзе дзетца.
 Пробаваў сёгодня і на печы,
 Пёкся аж скура гарэць стала,
 А ў баку пароць не перэстала.
 От, паліць і паліць,
 Ці тут каб шклянку прыставіць.
 Сам не знаю, бывала,
 Боль у баку перастане ад бабку.
 Да яшчэ адну бяду маю,
 Нех цябе люд ня зная.
 Купіў табакі да гнілая,
 Чы яна чым адкрапляна,
 Каб яно концаў была незнана,

¹ Далей у версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:

Бяда такая, суседзе,
 Калі жонка ў мяне як ведзьма.
 Трохі за цяперашніх стаіць –
 Мусіць трэба ужо лупіць.
 [Шыла (рэд.) 1934: 9]

² У версіі, запісанай М. Шылам, першая частка гутаркі завяршаецца наступным двухрадкоўем:

Бывай здароў!.. Дык глядзі
 Да мяне ўжо прыпаўзі.
 А другая пачынаецца так:
 – Саўсім ужо парог прастыў
 Ад таго, як я тут быў.
 Нечага суседа маю,
 Што прыду дык наракаю.
 Дзеж! ані вухам не вядзеццэ,
 Ані прыдзе пасядзеццэ.
 Каб я й саўсім канчаўся-б;
 Так ён бы й не паказаўся-б.
 [Шыла (рэд.) 1934: 10]

205 Уся сабралася ў пляйтуху,
 Маю цяпер ані нюху¹.
 Ад колкі, то мая жонка зная,
 Відзіш, яна такі карань мая,
 Што з водкай трэба варыць
 І штодзень натшчэ піць.
 210 Відзіш, яна ад дзеда пераняла,
 Не знаю, што яна за тое яму дала,
 Што паказаў карань той,
 А то леча як рукой.
 Пакуль не сталі сварытца,
 215 То часта звара палячытца.²
 А цяпер як хопя пад бакі,
 Дык толькі вышчыра клыкі:
 «– Чаго ж, – кажа, – разстагнаўся,
 Мусі ўжо водкі нажраўся.
 220 Лжы чы праўду гавары –
 Чорт цябе забяры».

Злая, што лезу дратца.
 «– Буду я табе старатца,³
 Хыба якой чамярыцы,
 Такой як і ты пціцы»⁴.

¹ У версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:
 Што глядзіш, што нос надуўся?
 Анэгдысь у вушак таўхнуўся,
 Хмялён трохі прыцягнуўся,
 І каля дзівярэй схіснуўся,
 І так у вушак насюрном
 Знаеш у ночы, а ня днём.
 [Шыла (рэд.) 1934: 11]

² У версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:
 Як зачне пароць у бок,
 Зараз карань у гаршчок,
 З гарэлкай ўпарыць харашэнька,
 А як вып'еш, так лягенька.
 [Шыла (рэд.) 1934: 11]

³ У версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:
 Хварэць твае бакі
 Сякі ты ды такі.
 Вяліка я дура была б
 Каб табе карань варыла.
 [Шыла (рэд.) 1934: 11]

⁴ У версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:
 – І зачне сыпаць як дробам,
 Цьфу! Няхай цябе хвароба.
 [Шыла (рэд.) 1934: 11]

225 – Што ж бо, ваша, ёй зрабіў,
 Даўней з ней так добра жыў.¹
 Чы ня скусіў балсабуба,
 Што так павадзіліся груба?

230 – Вот відзіш, што нарабіла бяды,
 А ўсё ад гэтай водкі-брыды.
 Помніш, што быў ксёнец сівюткі,
 Ён казаў: «– Згінеце ад вудкі!»²
 Часта яго спомніць трэба,
 Нехай будзе душы неба!

235 Няраз заракаўся і я,
 Але што ж, калі натура такая мая!
 Пойдзеш да карчмы,
 Выпіш кручок, затым другі,
 Сляза закоціш пад лэб,

240 Шапку наценаў на уха,
 Ну і пашла пацяруха.
 Вот калі то пападзетца,
 Хто з цяперашняго нарветца.
 Адна такая нарвалася,
 Што за сучку ўнялася.

245 Ну, і трэба ж было ёй язык ткнуць,
 Аж я мусіў ускубнуць.
 Даўно я на яе храпку меў,
 Што застрашыць хацеў,

250 Ні за якіе грашкі,
 А проста за адны высмешкі.³
 Ужо яны мне надаелі,
 А яшчэ як прыдзеш у пахмелі.

¹ У версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:

Бывала падзівіш такі,
 Жывуць сабе як галубкі.
 Абое сабе сівенькі,
 А з сабою так міленькі.
 Глянеш аж сьлінка зьлятае –
 Адкуль у іх міласьць такая?
 [Шыла (рэд.) 1934: 11–12]

² У версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:

Ужож – ён добра ведаў мусі
 Казаў: п'яных і д'ябал кусі.
 [Шыла (рэд.) 1934: 12]

³ У версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:

Брашы, думаю, сабе
 Прыдзе пара й на цябе.
 [Шыла (рэд.) 1934: 12]

255 І цвярозаму як зачне
 Выкідаць на очы мне,
 Як зачне караніць,
 Проста аж стыд гаварыць.
 Анадысь у сераду тую
 260 Сказалі ісці ў валасную,
 Несці грошы ў палату,
 Бадай чы ні марцавую рату.¹
 Я думаю: скуль узяць,
 А яна давай клыккі вышчыраць:
 «– Цябе з гэтай бяды
 265 Выкупяць і жыды,
 Ты іх за знаёмых маіш,
 Ты ім грошы складаіш,
 Ідзі працэнты атшчытаць,
 То і будзе, чым аддаць».²
 270 Што ж, каб было, панёс і аддаў:
 Стараўся-стараўся і застараўся.
 Панёс і аддаў, так добра ўдалося,
 Што з паўрубля і засталася.³
 Іду, аж гляджу – сядзіць Баўтручок,
 275 Што ж астаўся які траяк,
 А не то – павера і так.
 «– Пайдзём, выпім з людзямі,
 Бо так будзе нам з мухамі».
 Прадзержылі да начы,
 280 А ўсё пісара да панічы.
 Толька што ўспелі сесці,
 Так я і крыкнаў парху несці.

¹ У версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:

Проста хоць сайдзі з вума
 Дзе-ж узяць – грошы няма.
 [Шыла (рэд.) 1934: 12]

² У версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:

– Ну, ці-ж гэта не зьвярыцца,
 Каб узяла яе зямліца.
 Няхай як п'ян можа,
 Але цьвяразутаньні – бронь Божа.
 Трудна было. Усё-ж дастаў.
 Панёс такі і аддаў.

[Шыла (рэд.) 1934: 13]

³ У версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:

Што-ж, думаю, на іх глядзець –
 Ідзем, Баўтручок, пасядзець.

[Шыла (рэд.) 1934: 13]

Пакуль выпілі да закусілі,
 То і аб хаце забылі.
 285 После яшчэ хацелі канчаць,
 Але ўжо стала і світаць.
 Не, мы тут ня кончым,
 Лепей да хаты пойдзім.
 290 Дарогай ідучы, яму прызнаўся,
 Што жонцэ даць прыбіраўся.
 «– От вяліка бяда,
 Каб лезла ў очы брыда.
 Дай харашэнька,
 295 То будзе мякчэнька.
 Гэтакая і мая бывала,
 Пакуль лазні не дастала.
 А цяпер хоць і п'яны прыдзі,
 Хоць ты, кажэ, прападзі.
 Ты ж чалавек хоць худы,
 300 Але не станеш цярпець гэтай брыды.
 Дай харашэнька,
 То зараз будзе мякчэнька.
 А як выганіш раманенты,
 Тады будзе покой свенты».
 305 «– Гэта глупасць, – кажу, –
 Даць, але пытаюся, скуль пачаць?»
 «– От, проста ўпіся,
 А после і прычапіся.
 А там далей і сам пазнаіш,
 310 Як толькі ліш ня будзь дурак».
 «– Ну, прашчай!» І разышліся.
 «– Ешчэ, – кажу, – падцягніся».
 Хванабэрысты дахаты іду
 І думаю, як прычэпку найду.
 315 Аж прыпомніў, як начаць,
 І прыпомніўшы, давай спеваць:
 «Цёмная ночка ешчэ цямней будзе,
 Судзяць-гавораць, да што з мяне будзе».
 Аж гляджу: у акне
 320 І, выставіўшы клыкі мне,
 Глядзіць і смяетца,
 А што будзе, то не спадзяетца.
 «– А каб цябе не стала,
 Яшчэ ў цябе ня світала.
 325 Чаму ж ня будуць судзіць людзі,

330 Калі ідзеш, выставіўшы грудзі.
 А каб ты калом пашоў,
 Як ты па сабе і песню нашоў».

335 А я ў той бок не гляджу,
 Проста ў сені ўходжу.
 І прытупнаў нагой,
 Каб паказаць гнеў свой.
 За клямку падзяржаўся,
 Удыхнуў і перажагнаўся.
 Думаю: п'яны – дастану і сам,¹
 Але ў той бок не гляджу,
 Проста ў хату ўходжу.²
 Яна то ўсмякнула,
 Як на мяне ўзглянула.
 340 «– Чаго ж, – кажэ, – так надуў нос,
 Чы ні жалткі хто атрос,
 Але каб добра дастаў бы,
 То ідучы ня спяваў бы».

345 Гэтак да палку³ вядзець,
 А сама да печы ідзець.
 Я думаю: як зачаць,
 Каб апомнітца не даць?
 Гэтак яна да печы,
 А я ей кулаком у плечы.
 350 Ладна, думаю, ухітрыўся,
 Толька што па вуху забыўся.
 Я хацеў размахнутца,
 Як яна магла звінутца.
 Я ёй хацеў у уха,
 355 А яна мне каленам у бруха.⁴

¹ У версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:

Але ўсе ж такі і ёй дам.
 Зараз зморшчыўся, надуўся
 Каб ня ўзнала, што баюся.
 [Шыла (рэд.) 1934: 14]

² У версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:

Топнуў у дзэвях нагой,
 Каб ёй паказаць гнеў свой.
 [Шыла (рэд.) 1934: 14]

³ У версіі, запісанай М. Шылам: *дагадкі*.

⁴ У версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:

Дык я паляцеў наўзнак,
 А яна качарэжкаю грак ды грак.
 І як зьвер разьбюрылася

360 Зазлаваўся, дык страх,
 Але што ж – сядзіць на грудзях.
 Папробываў сапхнуць так,
 Дык яна адвяла кулак:
 «– І піснуць ня смеіш,
 Бо душой загавеіш!»
 А збавенне ты найвыша,
 Чыста, думаю, галаву пакрыша.¹
 365 Я гэта давай маліць,
 А на Баўтручка ўсё валіць.
 Зарокся з ёй болей бітца,
 А з Баўтручком болей піць.
 Прападай ты, Баўтручок,
 370 Да і водкі твой кручок,
 Што ты мне купіў,
 Каб ты вaley незнаны быў,
 Каб я з табой ня піў бы,
 То і кажух мой чысты быў бы,
 А каб я цябе не знаў бы,
 375 То і пад бабай не ляжаў бы.
 Вот якое дзело,
 Да ўжо і сцямнело.
 Можна было бы і болей плясці,
 Але пара да хаты ісці.
 380 Бо толька смяшно людзям,
 Гэта знаю я і сам”.

1890 року,
 Ліпца, 8 дня.

Ды на грудзі мне узьбілася.
 [Шыла (рэд.) 1934: 15]

¹ У версіі, запісанай М. Шылам, маюцца наступныя радкі:
 Думаю, зачне скоро даваць,
 Бо не дае уставаць: –
 Бабачка, душачка,
 Як Бог сьвят,
 Я нічым не вінават.
 Праўда, каб я быў так здароў,
 Мяне Баўтручок падвёў:
 От, кажа, дай харашэнька
 Дык і будзе мякчэнька;
 Я на цябе ж не адазваўся...
 Ўсё яшчэ не унімаўся:
 На што, кажу, гэта малва
 Яна ў мяне галава.
 [Шыла (рэд.) 1934: 15]

Восіп Арлоўскі

Аўтограф сялянскага паэта?

У калекцыі Ядвігі Раманоўскае захаваўся рукапіс, як пазначана ў архівальнай анатацыі, “ананімнае вершаванае аповесці” *Старшина и суседъ Агапонъ*. На пяці, спісаных з абодвух бакоў, аркушах занатаваная – часткова прозаю, а часткова не вельмі зграбным вершам – размова селяніна Агапона і валаснога старшыны. Тэкст пісаны выразным і даволі каліграфічным почыркам асобаю (аўтарам? перапісвальнікам?), якая не толькі ведала расейскую граматы, але і асаблівасці беларускае мовы – паслядоўна адлюстроўвала гук [ў] літараю ў. Хоць і адчуваецца ўплыў расейскае мовы, расейскае лексікі, але адназначна можна сказаць, што гэта беларускамоўны твор (паланізмы, за выключэннем слова *кеп* (*kier*), адсутнічаюць).

Амаль ідэнтычны тэкст мы знаходзім у кніжцы Восіпа Арлоўскага *Бѣлорусскіе народныя разказы* (Полоцк 1908). Праўда, з прычыны выдавецкае неахайнасці, а таксама адсутнасці карэктуры ён быў “падзелены” тут на два нібыта самастойныя творы (першы мае тытул *Старшина и суседъ Агапонъ*, а другі названы словамі, якімі пачынаецца наступны вершаваны радок *Нѣ Старшина*).

Рэдакцыі тэксту, нягледзячы на падабенства, паходзяць з розных крыніцаў. Хіба не скажаш, што рукапіс паўстаў на падставе друкаванае кніжкі, хоць і такая гіпотэза мае права на існаванне: маўляў, аматар беларускага пісьменства перапісаў твор, прапускаючы асобныя радкі, замяняючы асобныя словы і ўстаўляючы папулярную ўжо ў пэўным асяроддзі літару ў. Аднак больш праўдападобна, што мы маем справу з аўтарскім рукапісам, які ўзнік, можа, яшчэ да выхаду ў свет друкаванае кніжачкі.

Няма сумненняў, што вершаваны тэкст *Старшина и суседъ Агапонъ* належыць Восіпу Арлоўскаму: ягоная паэтыка, стылістыка і сістэма вобразаў цалкам адпавядае паэтыцы, стылістыцы і сістэме вобразаў шасцідзясяці вершаваных апавяданняў кніжкі *Бѣлорусскіе народныя разказы*.

Звестак пра В. Арлоўскага амаль не захавалася. Хіба што Максім Гарэцкі пазначыў, што паходзіў ён з Паўночнае Беларусі, а памёр “нядаўна ў Віцебску ў начлежным доме, як бяспрытульны валацуга, хворы корсцю да гарэлкі” [Гарэцкі 1992: 275]. Гэтыя словы з’явіліся ў савецкіх выданнях *Гісторыі...*, г. зн. у 1924 г. і 1926 г. Прычым, у апошнім [гл.:

Гарэцкі 1926: 166] літаратуразнаўца выяўляе і крыніцу інфармацыі – “т. Мялешка”¹.

Пра месца нараджэння сялянскага паэта могуць сведчыць геаграфічныя падказкі ў ягоных тэкстах. Праўда, іх няшмат, але ўсе яны лакалізаваныя ў адным рэгіёне. Так, у вершы *Пань і Мужык* згадваецца вёска “Жогово”, а ў вершы *Логинъ* – вёска “Новоселье”. А гэта дазваляе меркаваць, што В. Арлоўскі нарадзіўся (магчыма, жыў у сталым ужо веку) у Вязаўскай воласці Новасакольніцкага павета Пскоўскае губерні. Сёння яны абедзве ўваходзяць у склад Маеўскае воласці Новасакольніцкага раёна. Цікава тое, што вёску Маева Я. Карскі паказвае на самай паўночнай мяжы беларускіх гаворак, а вось вышэйназваныя вёскі знаходзяцца некалькі дзясяткаў кіламетраў на поўнач ад яе. Зрэшты, расейскія дыялектолагі адносілі колісь (1914) гаворкі Апчкі, Новасакольнікаў, Вялікіх Лукаў, Асташкава і Ржэва да г. зв. «средневеликорусских говоров», якія, відаць, мелі шматлікія асаблівасці беларускае мовы.

Аднак Я. Карскі паказвае ўсю прылеглую да Новасакольнікаў і Вялікіх Лукаў беларускую тэрыторыю², насельнікам якое характэрна “*мягкое р, цоканье*”, што цалкам адсутнічае ў тэкстах В. Арлоўскага.

Дык, можа, з нейкага іншага рэгіёну паходзіў В. Арлоўскі?

Даробак сялянскага паэта літаратуразнаўцы ацэньвалі надзвычай невысока. Я. Карскі, з аднаго боку, пісаў, што В. Арлоўскі «примыкаетъ къ мѣстнымъ простецамъ-этнографамъ», што ягоныя «стихи не имѣют ритма, лишены они и опредѣленнаго количества слоговъ, какъ въ силлабическихъ стихахъ», але, з другога боку, сцвярджаў, што «нельзя отказать автору въ знаніи мѣстной жизни, нравовъ и въ наблюдательности; кое-гдѣ онъ даже затрогиваетъ философскіе вопросы. Подъ перомъ болѣе опытнаго стилиста и версификатора его книжка могла бы превратиться въ довольно интересные очерки бѣлорусской народной жизни» [Карскій 1922: 149].

Не менш сурова характарызаваў *Бѣлорусскіе народныя разказы* М. Гарэцкі, даводзячы, што яны “пакідаюць след у гісторыі нашае літаратуры пракуднасцю сваіх думак” і што “могуць сведчыць аб поўным няўмецтве аўтара”, што героі “гавораць у яго страшна брыдкім жаргонам” [Гарэцкі 1992: 275]. Пракуднасць (г. зн. шкадлівасць) думак В. Арлоўскага гісторык літаратуры бачыць з пункту гледжання чалавека сацыялістычных поглядаў і беларускага нацыянальнага дзеяча.

¹ Маецца на ўвазе гісторык і этнограф Міхал Мялешка (1892–1941), які жыў, вучыўся і працаваў у Віцебску з 1918 г. па лістапад 1922 г. Такім чынам, можам лічыць годам смерці В. Арлоўскага прыкладна 1920 г.

² Цоканне характэрна таксама амаль усёй заходняй частцы Пскоўскае губерні: «От Опочки три верстоцки, да в боцок один скачок» [гл.: Манаков 2014: 4].

У ягоным разуменні тэксты сялянскага паэта выяўлялі непрыхільнасць староё мужыцкае Беларусі “не толькі да сваё моладзі – «зброду», але наогул да ўсякае навіны, да ўсяго таго, што нішчыла даўнейшы ўклад, выгляд і парадак жыцця, што палохала сваёй незразумеласцю старых, пабожных і забабонных людзей” [Гарэцкі 1992: 279].

Нягледзячы на гэта, М. Гарэцкі ў сваім аналізе даробку сялянскага паэта палічыў патрэбным ахарактарызаваць ледзь не трэцюю частку ягоных тэкстаў, адзначаючы, што ў іх “яскрава й арыгінальна адбілася ідэалогія сялянскай і крыху пралетарскай Беларусі з часу пасля вольніцы 1863 г. і да рэвалюцыі 1905 г., а напісаны яны тады, калі ідэалогія гэтая дажывала свой астатні час” [Гарэцкі 1992: 275].

На жаль, беларускія літаратуразнаўцы не ўлічылі ў сваіх даследаваннях тое становішча, на што звярталі ўвагу Я. Карскі і М. Гарэцкі. Цікава, што яны, здаецца, нават не пазнаёміліся з зборнікам *Белорусские народные рассказы*, а карысталіся адно публікацыямі М. Гарэцкага¹. У творах В. Арлоўскага яны бачылі страх перад рэвалюцыяй, страх перад працоўным сялянствам, імкненне стрымаць гісторыю і рэвалюцыйныя пераўтварэнні. У выніку апавяданняў сялянскага паэта сталіся псеўданароднымі, у якіх абараняўся царызм і праваслаўе, ідэалізваўся прыгон і бізуны; а сам ён становіўся містыкам і цемрашалам, што выступаў супраць творчасці перадавых беларускіх літаратараў² [гл.: Мушынскі 1969: 210; Лойка 1989: 241–243; Лебедзеў 1992: 96].

На нашу думку, творчасць В. Арлоўскага заслугоўвае на ўвагу беларускіх літаратуразнаўцаў. У ёй адлюстраваныя асобныя старонкі жыцця беларускае вёскі канца XIX – пачатку XX ст.³, светапогляд тага-

¹ Дзеля *Хрыстаматыі...* М. Гарэцкі адмыслова скампанаваў тэксты В. Арлоўскага, адаптуючы іх паводле вымогаў тагачаснае літаратурнае мовы.

² Вядома, мы памятаем, што без такіх пасажаў у бок “рэакцыйных” пісьменнікаў, без паказу класавай барацьбы ў беларускім літаратурным працэсе немагчыма было б гаварыць пра беларускую літаратуру дасавецкага часу ўвогуле. Толькі зрэчас у XX ст. ацэнка творчасці В. Арлоўскага была такою, якую яна заслугоўвала: “<...> творы заснаваны на бытавых гісторыях, нар. легендах. Паказваў цяжкае жыццё сялян (*Беднасць і багацце, Наша жыццё горкае*), высмейваў царскіх чыноўнікаў (*Старшыня, Староста*), асуджаў падзенне нораваў (*Свет перамяніўся*). Аднак творы яго слабыя ў маст. адносінах. Некаторыя з іх выяўляюць кансерватыўныя тэндэнцыі, напісаны мяшанай руска-беларускай мовай, ідэалізуюць патрыярхальны ўклад жыцця” [Мальдзіс 1984: 168]. Заўважым, аднак, што А. Мальдзіс ахарактарызаваў творы В. Арлоўскага на падставе *Хрыстаматыі...* М. Гарэцкага, якая змяшчала перайначаныя ўкладальнікам тэксты.

³ Лічыцца, што ў зборнік *Белорусские народные рассказы* ўвайшлі тэксты, якія былі напісаныя ў XIX ст., аднак у кніжцы ёсць творы, у якіх згадваецца расейска-японская вайна 1904–1905 гг., а таксама ідзе гаворка пра грамадска-палітычныя з’явы пачатку XX ст.

часнага селяніна, ягоныя прымхі і забабоны. Ніжэй пададзім верш *Хрищенье*, у якім аўтар пераказаў даўняе, відаць, паданне, якое ў 1840-я гг. выкарыстаў Ян Баршчэўскі ў навіле *Rybak Rośka*, што ўвайшла ў другі томik кнігі *Szlachcic Zawalnia czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach*:

Вотъ хрищенье приходиць
Будуць воду свяньтиць
И народу по набродиць
Да и мнѣ уже кортиць
 Хоць ящо Іордани не просѣкали
 Верно будуць вечеромъ
 Да хоць бы черти не по утекали.
 Покуль *Понь* будець за алтаромъ.
Тольки на кутью ночъ настало
Я троху Богу помоліўся
И чую што-то засвистало
Якъ я спатъ поваліўсо.
 Зовѣць мяне, Кирило, а Кирило
 А я кажу хто тамъ кричиць
 Я тобѣ пьяница пабью рыло
 А енѣ ажъ у окно стучиць
Хто ты такой и что тобѣ треба
А енѣ кажець, я чортъ
То чаго ты хочешъ куты абы хлѣба
Да мнѣ не полезѣць у ротъ.
 Ты позычь мнѣ саней
 Па што тобѣ сани?
 Я потягну ихъ безъ коней
 Бо моя и жонка пани.
Ваши заутра ксендзы да папы
У озерѣ запаганюць воду
А у мяне дѣтей тольки полъ копы
Имъ треба дать свободу
 Ну я тобѣ сани позычу
 Тольки гляди кабъ были цѣлы
 А то бываецъ я тябе ня скличу
 Бо ты дятюкъ смѣлуй.
Ня бойся мяне сусѣдъ
И черти ня усѣ плуты
Мы и сами ня любимъ бѣдъ
Не гляди што мы круты.
 Кирило! я сани уже отвезъ
 Дякуй тобѣ за узыку
 Я дятей забрау на одинъ возъ
 И катіу зними подъ музыку
Я черта ночью не бачіу,

Якъ енѣ сани мои браѹ
Ажѣ енѣ мяне такѣ аколпачіу
Што чиста полозы содрау.
Днемѣ ня могѣ я узнатѣ полозоу
За ночь зрабіу якѣ листинки
Вѣрно енѣ завезѣ ихѣ десять вазоу
Видатѣ добры животинки
Вотѣ тобѣ Кирило и наука
Што я ночью не выходіу
Алижѣ мнѣ тяперѣ не страшно мука
Бо я чорту добро угодіу,
Тяперѣ грѣхи мнѣ ни почомѣ
Уже я чорта ни боюся
Тяперѣ я у яго первымѣ паничомѣ
За гѣто я смѣло беруся.

[Орловскій 1908: 91–92]

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў рукапісу паводле: БДАМЛіМ (Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, ф. 394: [Калекцыя Раманоўскай Ядвігі Юльянаўны], воп. 1, спр. 26: [Рукапіс (з архіва Эпімаха Шыпілы): “Старшына і сусед Агапон”, „Opowiadanie Symona”. Ананімная вершаваная аповесць, ананімны верш. 1890-я гг.], ар. 1–5v.

|₁|

Старшина и суседъ Агапонъ

- Здрастви табѣ пане старшина¹
Здорова Агапонъ здорова, што|шъ ты мнѣ скажишъ Агапонъ?
Я къ табѣ пришоу запытацца пане старшина
ти скоро у насъ будить Змитраука²?
5 А на што|жъ табѣ Гапонъ Змитраука пеўня
табѣ ужо хочитца капъ скарей паминасть
стаўри гаўри³ ды лижа кони путать
Ды не пане старшина ни для таго а тышъ
и самъ гета ведаишъ знаишъ што у насъ тагды дяды и паминки
10 што треба нябощикаў стаго свѣту паминать
и треба паданья падавать⁴ и треба красты на ихъ
ставить И треба Бога славить
Такъ такъ Агапонъ праўда ды ина здаетца
скора ужо будить.
15 Дыкъ ты|жъ пане старшина скажи мнѣ
у каторую ина суботу будить
Ды я тяперь вечарамъ у книжку ня вижу
|_{1v}| А у тябѣ|жъ здаетца есть акуралі
Ды акуралі гдѣто есть
20 Дыкъ ты|жъ ихъ надень на носъ
Ды не абманывай насъ
Гляди капъ твое акуралі
Ды праўду намъ сказали
Старшина ачки надеў
25 Ды и у книжку паглядеў
Ажъ у тамтую суботу будить змитраука
Ну дякуй|жа табѣ пане старшина што ты сказаў

¹ Маецца на ўвазе валасны старшыня, службовая асоба грамадскага кіравання, якая выбіралася валасным сходам на тры гады і мела адміністрацыйна-паліцэйскія функцыі.

² Маецца на ўвазе памінальны дзень на трэцім тыдні пасля Пакровы, у суботу, напярэдадні Змітравага дня.

³ Маецца на ўвазе памінальны дзень у гонар Стаўры і Гаўры, улюбёных сабак легендарнага князя Бая/Боя (Стаўроўскія дзяды).

⁴ У выданні: *подояніе подовать* [Орловскій 1908: 5].

А ти скоро гета старшина будить Кузмы
 Демьяна¹? Кузмы Демьяна будить 1го наябра
 30 А на што|жъ табѣ Агапонъ Кузьма Демьян[ъ]
 Ды на тоя пане старшина што тагды|жъ
 здаецца будуть принимать некрутоў
 ти тоя навабранцаў
 Ну дыкъ што|жъ што тады будуть принимать
 35 некрутоў тябѣ|жъ усё ровна ня возмутъ
 ты жъ ужо старъ
 |2| ды я гета и самъ ведаю пане старшина
 што мяне ня возмутъ, али я|бъ хатеў|бы
 капъ такъ свайго сынка туды удячить
 40 Каторага Агапонъ сына
 Ды пане старшина Микиту
 А енъ жа здаецца нидавна яще ажаніўся
 А кадукъ яго бяры што енъ нидаўна ажаніўся
 Што|жъ ты Агапонъ на яго такъ асерчаў
 45 Ды што|жъ старшина мнѣ усё *ужо* ровна зь яго
 ужо каристи ня будить чиста распустиўся што яго
 ни хай и сырица² пирагасить³ ни батьки ужо
 ни матки ня|хочить слухать
 Мяне бяреть ужо за|бараду
 50 Ти гета|жъ зь|яго будуть люди
 Ды старой сабакай называить
 Бо ужо на|силу недею маить
 Якъ у той школе пабыў
 То и на работу *ужо* забыў
 55 У лапти ужо ня хочить абуватца
 |2v| Ды капъ смачна на жратца
 У кишень руки кладеть
 Ды ужо и гроши патроху крадеть
 Да паўдня сабѣ спить
 60 А устаўши идеть гарелку пить
 А тагды ужо ходить ды свищить
 Ды на батку вочи тарещить
 Песни гарлаить уваўсе горла
 Чаму яго вaley малага не расперла
 65 Радила яго мама
 Ды ни узила яго яма

¹ Праваслаўная царква памінае святых Казьму і Дзям'яна 1/14 лістапада.

² Саматужна апрацаваная скура.

³ У выданні: *переломиць* [Орловскій 1908: 6].

Будь ласкоу старшина пастрашъ ты яго
 Да чимъ жа я яго пастрашу
 Дай ты яму бярозавай абы лазовай каши
 70 якъ у добрый бирастень
 Капъ енъ нямогъ сести увѣсь день
 Не Агапонъ я бяз пригавару ни магу
 А вось беда куды|шъ мнѣ тяперъ исти
 И гдѣ|жъ мнѣ на яго стархъ¹ найсти
 75 |з| Я|ужо старъ вѣкъ свой даживаю
 А енъ капъ² яго дяри пираросъ
 Тяперъ я здужить яго силы ужо ни маю³
 Ты яго Агапонъ звади къ папу
 То енъ яго на путь наставить
 80 А я хотъ бы даў целаю капу
 То енъ шалить ни аставить
 Ай старшина што яму попъ парадить
 Кали я батька и то ни|магу зладить
 Я кажить тяперъ ни панскій а вольный
 85 И розумъ ужо маю поўный
 Назави яго Микита дыкъ енъ и ни ^адзиваитца
 Я кажить ни Микита
 А я кажу а хтожъ ты
 А енъ кажить я Никита а ни Микита
 90 Не старшина нядобра што нетъ на ихъ пана
 Даў бы енъ такому шельму батьвинья⁴
 Ни разъ бы яму спохла спина и саденья
 |зв| Пирастау|бы енъ па|вулицы хадить ды свистать
 И пирастаў|бы енъ гарелку лактатъ
 95 А пашоў|бы енъ касить дровы сечъ и аратъ
 И ни|было|бъ яму часу рагататъ
 Ни хатеу|бы енъ у дудни день чобаты надивать
 Ды мыламъ руки мыть па|самыя локти
 А пашоу|бы енъ старожу и варту атбывать
 100 Скора енъ папаўся|бъ аканому у когти
 Насиў|бы енъ юха тоя што пригожа мужику

¹ У выданні: *справу* [Орловскій 1908: 6].

² У выданні: *катъ* [Орловскій 1908: 6].

³ У выданні маецца радок: *Енъ и такъ ужо пабіу мнѣ тваръ и носъ* [Орловскій 1908: 6].

⁴ У выданні далей маецца радок: *Ни поглядѣу бы енъ Микиты Янки и Степана* [Орловскій 1908: 7].

- Старую калиту¹ и шабалтасъ²
Ды ящо рад|бы енъ быѹ и аднаму гузику
Такъ якъ бывала у насъ
105 Гета редка у каторага при калите
Пятокъ медныхъ гузикаѹ сядить
А енъ носить яе сперади при живате
А шабалтасъ сабѣ збоку висить
А тяперъ распустиѹшися ани ахъ Боже нашъ
110 Уся маладешъ пашла сваимъ торамъ
Совка Паѹлюкъ Хвѣдаръ и Кандрашъ
|4| И прапаѹ у ихъ ужо увѣсь сорамъ
Парасло па ихъ сучча якъ на лазе
Нетути кому яго атирабить
115 Яны тяперъ живутъ ни у гразе
Зато яны ни знаютъ якъ треба на свѣте жить
Капъ яны гадавалися такъ якъ и мы у тѣвику
Да спытывали|бъ бярозавай каши
То яны пакорны были|бъ усякаму чалавѣку
120 И были|бъ добрія дети наши
А што|жъ Агапонъ гета праѹда твая
Тагды и сонца весела святила
Якъ святая розга ходила
И ни бола такой тагды псоты
125 А кажды глядеѹ сваей роботы
Бывала баринъ абы панъ
И меѹ сваю заботу
А Хомка и Стипанъ
Знаѹ пятницу и суботу
130 |4v| Ахъ правда старшина ахъ правда
Такъ жа ихъ многа на лѣсѣ глядя нарасло
Вотъ затоя насъ и у скуку унясло
Ни бядуй Агапонъ
И Демкаѹ сынокъ быѹ жестокий и на ѹсе тикавый
135 Ажъ и напаѹ енъ на сваю судьбу
И ти гетать яго занесъ ни лукавый
Што енъ папавъ къ бѣсамъ на свадьбу
Чуить енъ што у таку играить и басуить
А енъ и давай къ варотамъ падхадить
140 Ашъ тамъ черти па таку танцують
И чагожъ яму было туды ходить

¹ Скураны мяшочак на грошы і розныя дробязі.

² Скураная сумка.

Глядитъ енѣ у щель развѣсѣишы свае губы
 И видить што тамъ гарать черныя ~~свѣчки~~ свѣчки
 Ажъ старій чертъ вылизъ изъ печки
 145 Да|бяды яму было нидалока
 И ти гета|жъ енѣ быѹ ня кепъ¹
 А чертъ увидиѹ ды торкъ яму пальцамъ у вока
 |5| Дыкъ енѣ и аслепъ
 Было яму у щель ни глядеть
 150 Гета вѣдъ нималая штука
 Распуста у добрая ни увядеть
 Вотъ табѣ тяперъ и наука
 А тяперъ торбы на спине носить
 Да па сялу дражнить сабакъ
 155 Куска хлеба па хатахъ просить
 Ды у носъ пихаить табакъ
 Нихай вѣкъ тяперъ торбы носить
 Такъ и треба панганцу яму
 Куска хлѣба да смѣрти просить
 160 Тольки што ни папаѹ енѣ у тюрму.
 А што Агапонъ и твайму Микитку
 З вяликай дерзасты и яго ума
 То вѣрна пападетъ енѣ у кибитку
 То исправить яго тамъ тюрма
 165 Ды гета праѹда старшина и я то такъ
 Думаю што яму гетага ни минутъ
 |5v| Бо дужа|шъ ужо ~~разане~~ разансѣѹ што хотъ яго
 Нихай и разапретъ.
 Працавай пане старшина
 170 Съ Богомъ счаслива Агапонъ
 Я ни чега ни магу памочъ
 Кали у каторага спина свярбить
 А хотъ сабѣ и усе тела
 То я розгами ни|магу яму патирабит[ь]
 175 Бо время улятела.

¹ Дурань.

Старшына і сусед Агапон

- Здрастві табе, пане старшына!
– Здорова, Агапон, здорова! Што ж ты мне скажыш, Агапон?
– Я к табе прышоў запытацца, пане старшына,
ці сора ў нас будзіць Змітраўка?
- 5 – А на што ж табе, Гапон, Змітраўка? Пеўня,
табе ўжо хочыцца, каб скарэй памінаць
Стаўры-Гаўры ды лёжа коні путаць?
– Ды не, пане старшына, ні для таго, а ты ж
і сам гэта ведаіш, што ў нас тагды дзяды і памінкі,
- 10 што трэба нябошчыкаў з таго свету памінаць,
і трэба падаяння падаваць, і трэба красты на іх
ставіць, і трэба Бога славіць.
– Так, так, Агапон, праўда, ды яна, здаецца,
сора ўжо будзіць.
- 15 – Дык ты ж, пане старшына, скажы мне,
у каторую яна суботу будзіць?
– Ды я цяпер вечарам у кніжку ня віжу.
– А ў цябе ж, здаецца, есць акуралі.
– Ды акуралі гдзе-то есць.
- 20 – Дык ты ж іх надзень на нос
Ды не абманывай нас,
Глядзі, каб твае акуралі
Ды праўду нам казалі.
Старшына ачкі надзеў
- 25 Ды і ў кніжку паглядзеў:
– Аж у тамтую суботу будзіць Змітраўка.
– Ну, дзякуй жа табе, пане старшына, што ты сказаў.
А ці сора гэта, старшына, будзіць Кузьмы-
Дзем’яна? – Кузьмы-Дзем’яна будзіць 1го маябра.
- 30 А на што ж табе, Агапон, Кузьма-Дзем’ян?
– Ды на тоя, пане старшына, што тагды ж,
здаецца, будуць прынімаць некрутоў,
ці тоя навабранцаў.
– Ну, дык што ж, што тады будуць прынімаць
- 35 некрутоў? Цябе ж усё роўна ня возмуць,
ты ж ужо стар.
– Ды я гэта і сам ведаю, пане старшына,
што мяне ня возмуць, алі я б хацеў бы,
каб так свайго сынка туды ўдзячыць.

- 40 – Каторага, Агапон, сына?
– Ды, пане старшына, Мікіту.
– А ён жа, здаецца, нідаўна яшчэ ажаніўся?
– А кадук яго бяры, што ён нідаўна ажаніўся.
– Што ж ты, Агапон, на яго так асерчаў?
- 45 – Ды што ж, старшына, мне ўсё ужо роўна з яго
ўжо карысці ня будзіць, чыста распусціўся, што яго
ніхай і сырыца пірагасіць; ні бацькі ўжо,
ні маткі ня хочыць слухать.
Мяне бярэць ужо за бараду.
- 50 Ці гэта ж з яго будуць людзі?
Ды старой сабакай называіць,
Бо ўжо на сілу надзею маіць.
Як у той школе пабыў,
То і на работу ўжо забыў.
- 55 У лапці ўжо ня хочыць абуватца
Ды каб смачна нажратца.
У кішэнь рукі кладзець
Ды ўжо і грошы патроху крадзець.
Да паўдня сабе спіць,
- 60 А ўстаўшы, ідзець гарэлку піць.
А тагды ўжо ходзіць ды свішчыць,
Ды на бацьку вочы тарэшчыць.
Песні гарлаіць ува ўсе горла,
Чаму яго валеі малага не расперла,
- 65 Радзіла яго мама
Ды ні ўзіла яго яма.
Будзь ласкаў, старшына, пастраш ты яго.
– Да чым жа я яго пастрашу?
– Дай ты яму бярозавай або лазовай кашы
- 70 як у добры бірасцень,
Каб ён ня мог сесці ўвесь дзень.
– Не, Агапон, я бяз прыгавору ні магу.
– А вось біда, куды ж мне цяпер ісці
І гдзе ж мне на яго страх найсці?
- 75 Я ўжо стар, век свой дажываю,
А ён, каб яго дзяры, пірарос,
Цяпер я здужыць яго сілы ўжо ні маю.
– Ты яго, Агапон, звадзі к папу,
То ён яго на пуць наставіць.
- 80 А я, хоць бы даў цэлую капу,
То ён шаліць ні аставіць.

– Ай, старшына, што яму поп парадзіць,
 Калі, я бацька, і то ні магу зладзіць?
 “Я, – кажыць, – цяпер ні панскі, а вольны
 85 І розум ужо маю поўны”.
 Назаві яго “Мікіта”, дык ён і ні адзваіцца.
 “Я, – кажыць, – ні Мікіта”.
 А я кажу: “А хто ж ты?
 А ён кажыць: “Я – Никита, а не Мікіта”.
 90 Не, старшына, нядобра, што нет на іх пана,
 Даў бы ён такому шэльму бацьвіння,
 Ніраз бы яму спохла спіна і садзеньня,
 Пірастаў бы ён па вуліцы хадзіць ды свістаць,
 І пірастаў бы ён гарэлку лактаць,
 95 А пашоў бы ён касіць, дровы сеч і араць,
 І ні было б яму часу рагатаць.
 Ні хацеў бы ён у будні дзень чобаты надзіваць
 Ды мылам рукі мыць па самыя локці,
 А пашоў бы ён старожу і варту атбываць.
 100 Скора ён папаўся б аканому ў когці,
 Насіў бы ён, юха, тоя, што прыгожа мужыку:
 Старую каліту і шабалтас
 Ды яшчэ рад бы ён быў і аднаму гузіку,
 Так як бывала ў нас.
 105 Гэта рэдка ў каторага пры каліце
 Пяток медных гузікаў сядзіць,
 А ён носіць яе сперадзі пры жываце,
 А шабалтас сабе збоку вісіць.
 А цяпер распусціўшыся ані – ах, Божэ наш, –
 110 Уся маладзеш пашла сваім торам:
 Саўка, Паўлюк, Хведар і Кандраш.
 І прапаў у іх ужо увесь сора,м,
 Парасло па іх сучча, як на лазе,
 Нетуці кому яго ацірабіць.
 115 Яны цяпер живуць ні ў гразе,
 Зато яны ні знаюць, як трэба на свеце жыць,
 Каб яны гадаваліся так, як і мы ў цьвіку
 Да спытывалі б бярозавай кашы,
 То яны пакорны былі б усякаму чалавеку
 120 І былі б добрыя дзеці нашы.
 – А што ж, Агапон, гэта праўда твая,
 Тагды і сонца весела свяціла,
 Як святая розга хадзіла

І ні было такой тагды псоты,
 125 А кажды глядзеў сваей работы.
 Бывала, барын або пан
 І меў сваю заботу,
 А Хомка і Сціпан
 Знаў пятніцу і суботу.
 130 – Ах, праўда, старшына, ах, праўда!
 Так жа іх многа на лес глядзя нарасло,
 Вот за тоя нас і ў скуку ўнясло.
 – Ні бядуй, Агапон,
 І Дзёмкаў сыноч быў жастока і на ўсе цікавы,
 135 Аж і на паў ён на сваю судзьбу.
 І ці гэтат яго занёс, ці лукавы,
 Што ён па паў к бесам на свадзьбу.
 Чуіць ён, што ў таку іграіць і басуіць,
 А ён і давай к варотам падхадзіць,
 140 Аж там чэрці па таку танцуюць
 І чаго ж яму было туды ходзіць?
 Глядзіць ён у шчэль, развесіўшы свае губы,
 І відзіць, што там гараць чорныя свечкі,
 Аж стары чорт выліз із печкі,
 145 Да бяды яму было нідалёка
 І ці гэта ж ён быў ня кеп,
 А чорт увідзіў ды торк яму пальцам у вока,
 Дык ён і аслеп.
 Было яму ў шчэль ні глядзець?
 150 Гэта відзь німалая штука:
 Распушта ў добрае ні ўвядзець.
 Вот табе цяпер і навука,
 А цяпер торбы на спіне насіць
 Да па сялу дражніць сабак,
 155 Куска хлеба па хатах прасіць
 Ды у нос піхаіць табак.
 Ніхай век цяпер торбы носіць,
 Так і трэба панганцу яму,
 Куска хлеба да смерці просіць,
 160 Толькі што ні па паў ён у цюрму.
 – А што, Агапон, і твайму Мікітку
 З вялікай дзёрзасці і яго ўма,
 То верна пападзець ён у кібітку,
 То ісправіць яго там цюрма.
 165 – Ды гэта праўда, старшына, і я то так

Думаю, што яму гэтага ні мінуць,
Бо дужа ж ужо разапсеў, што хоць яго
Ніхай і разапцець.
Прашчавай, пане старшына!
170 – С Богам, счасліва, Агапон!
Я ні чаго ні магу памоч,
Калі ў каторага спіна свярбіць,
А хоць сабе і ўсе цела,
То я розгамі ні магу яму пацірабіць,
175 Бо врэмя ўляцела.

Невядомы аўтар

Сялянскія гумарыстычныя практыкаванні

З збораў Б. Эпімаха-Шыпілы трапілі ў калекцыю Я. Раманоўскае невялікае вершаванае *Opowiadanie Symona* і пачатак вершаванага *Opowiadania Uscinowicza o łosiu*. Тэксты твораў занатаваны лацінкаю на аркушы паперы з вучнёўскага сшытка з абодвух бакоў. Картка, відаць, доўгі час захоўвалася складзенаю ў чатыры столкі, пра што сведчаць характэрныя згібы. Вельмі верагодна, што такіх картак паперы было некалькі. Змест апавяданняў не дазваляе датаваць іх дакладна, але згадка пра старшыню (трэба думаць: валаснога старшыню) насоўвае думку, што яны былі напісаны ў другой палове XIX ст.

Вельмі складана вызначыць ідэйны пафас *Opowiadania Symona*, але хутчэй за ўсё напісана яно з мэтай дыскрэдытацыі пэўных грамадскіх паставаў, высмейвання самахвальства і пустазвонства, языкатых і брахлівых людзей. Нарацыя ад першае асобы мусіла ўзмацняць выкрывальніцкі пафас твора.

Тэксты вылучаюцца някепскім узроўнем версіфікацыі – тут амаль чысты чатырохстопны харэй. Відавочна, на аўтара вялікі ўплыў аказала расейская школа і расейская літаратура. І гэта нягледзячы на тое, што творы запісаныя лацінкаю, а г. зн. польская сілабіка, польскае вершаскладанне мела больш шанцаў на наслідаванне. Зрэшты, у нас няма пэўнасці, што захаваўся аўтарскі рукапіс. Тым больш, асобныя недакладнасці словаўжывання сведчаць якраз пра тое, што тэкст паходзіць ад перапісвальніка.

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў рукапісу паводле: БДАМЛіМ (Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, ф. 394: [Калекцыя Раманоўскай Ядвігі Юльянаўны], воп. 1, спр. 26: [Рукапіс (з архіва Эпімаха Шыпілы): <...> *Opowiadanie Symona*. <...> *Ананімны верш. 1890-я гг.*], арк. 6–6v.

Opowiedanie Symona

Szto razkazywać najrasna¹,
 Tut usiakij wydzić² jasno,
 Bo poznaje i warona,
 Szto niema nad Symona!
 5 Po prawdziwoj sprawiedliwasci
 To u całej okrucności³
 Choć usiakich ludziej mnoha,
 A jak ja niema takoha.
 Moja Łużka⁴ jak swinia
 10 Bo ni|znaje jaki ja!
 Jej nie snić daże wo śnie,
 Szto u dumkach u mianie!
 I Anton moj jak bandura⁵,
 Bo prostaja susim szkura,
 15 Choć wialikij jak binbas⁶,
 Ależ sielskij apanas!
 Jon nie mojej rozbitności⁷,
 I mojej dalikatności.
 Ja u dziele usiakom ~~ta~~
 20 Tak praworny z jazykom
 Szto usiudy i zawsiody
 Nie spotkaju złoj pryhody
 Bo jak tolki pry haworce
 Hdzie jakoje kinuć słuca,
 25 Czy na piered czy na zad,

¹ Трэба, відаць: *naprasna*.

² Літара **у** папраўлена на **і**.

³ Літара **з** пазней папраўлена на **ж**.

⁴ Відаць, Лушка, Лукер'я, Глікерыя.

⁵ "БАНДУРА, -ы, с. ж. <...> 3) бранное слово. Великорослый дуракъ. *Выросъ бандурою. Бандура! и гетого не умѣешь здѣлаць*" [Насовіч 1983: 14].

⁶ Відаць, біндас. "БИНДА, -ы, с. общ. 1) Человѣкъ, имѣющій толстыя губы. *Бинда развѣсивъ свое грибы. 2) Великанъ. Порядочный выросъ бинда*" [Насовіч 1983: 26].

⁷ Відаць, ад укр. *розбитний*, які ўмее ўдала, хутка, пры любых абставінах усяго дамагчыся; спрытны.

Ja na heta dobryj chwat.
 Mnie z mojeju hołowoju ~~nie~~
 Nie bieda pred starszynoju,
 Znaju dobra hdzie stajać,
 Jak haworku poczynać,
 I kończać jakim koncom.
 A za heta mołodcom
 Miane zwali zausieda
 I nie znal ja szto bieda!
 I z posrednikom¹ nikoli
 Nie doznau jeszcze niedoli
 I do hetej skroś pary ~~ni~~
 Mnie nie chwaluć pisyry.
 Nie szczytaju za kamrata
 Ni prachwosta ni psubrata²
 Choć ja z widu ja^kby prost,
 Daju dobra nieraz chwast³
 Nahnau dobra nieraz homu⁴,
 Lichodzieju Siliwonu!
 Nie bolszaja moja siły,
 Szto|by ja|by moh jak Daniła,
 Siliwonu bić kałom,
 Ale bju ich jazykom.
 Choć jazyk moj nie dubina,
 Siliwonowa czupryna,
 Choć usiudy rej wiadzie
 Pobywała u biadzi.
 Z nim niraz byli razprawy
 Kto lichy z nas, a kto prawy
 Z rozpraw hetych ja zausiody,
 Wiou do złoj jaho pryhody!
 Bo so|mnoju jak uziausia
 Nieraz z lichom spotykausia
 I potykasia z tym losem,
 Szto pod samym jaho nosem
 U rozprawie usiokoj
 Starszyna kiwau rukoj.
 Koniec

¹ Маецца на ўвазе *міравы пасрэднік*.

² Ад польск. *psubrat* – лайдак, галган.

³ *Хвост* (?). Відаць, уцячы: даць хваста (даць драпака, стракача, драла).

⁴ “ГОМЪ, -у, с. м. Шумъ, ссора. Обошлось безъ гому, безъ крику” [Насовіч 1983: 118].

Апавяданне Сымона

Што раскажываць напасна,
Тут усякі відзіць ясно,
Бо пазнае і варона,
Што няма над Сымона!
5 По праўдзівай справедлівосці,
То ў цалэй окружнасьці,
Хоць усякіх людзей многа,
А як я – няма такога.
Моя Лушка як свіня,
10 Бо ні знае, які я!
Ёй не сніць даже ва сьне,
Што ў думках у мяне!
І Антон мой, як бандура,
Бо простая зусім шкура,
15 Хоць вялікі, як бінбас,
Але ж сельскі апанас!
Ён не моей разбітносьці,
І моей далікатносьці.
Я ў дзеле ўсяком
20 Так праворны з языком,
Што ўсюды і заўсёды
Не спаткаю злой прыгоды,
Бо як толькі пры гаворцэ,
Гдзе якое кінуць слоўца,
25 Чы на перэд, чы назад,
Я на гэта добрый хват.
Мне з моею галавою
Не бяда прэд старшыною,
Знаю добра гдзе стаяць,
30 Як гаворку пачынаць,
І коньчаць якім концом.
А за гэта маладцом
Мяне звалі заўсёгда
І не знаў я, што беда!
35 І з пасрэдніком ніколі
Не дазнаў яшчэ нядолі.
І да гэтай скрось пары
Мне не хвалюць пісары.
Не шчытаю за камрата,

40 Ні прахвоста, ні псубрата,
 Хоць я з віду, як бы прост,
 Даю добра нераз хвост.
 Нагнаў добра няраз гому,
 Ліхадзею Сілівону!
 45 Не бальшая мая сілы,
 Што бы я бы мог як Даніла
 Сілівону біць калом,
 Але б'ю іх языком.
 Хоць язык мой не дубіна,
 50 Сілівонова чупрына
 Хоць усюды рэй вядзе,
 Пабывала ў бядзе.
 З нім ніраз былі расправы,
 Хто ліхі з нас, а хто правы,
 55 З распраў гэтых я заўсёды,
 Вёў да злой яго прыгоды!
 Бо са мною, як узяўся,
 Няраз з ліхам спатыкаўся
 І патыкася з тым лёсам,
 60 Што пад самым яго носам.
 У расправе ўсякой
 Старшына ківаў рукой.
 Конец

|6v|

Opowiadanie Uscinowicza **O łosiu**

Raz mnie dobra udałosia
 Uwidać balszoho łosia.
 Kale chaty od ziamli
 Podymaliś konopli
 5 Heta mój był ohorod
 Za kotorym stajał płot.
 Ale tut była wyhoda
 Bo naproci¹ ohoroda
 Ja okno u chacie miał
 10 Otkul czasta ja hladzieł.
 A mojo stajała łozka
 Od okna ubok niemnożko.
 Tak zatym aby pryloch
 Czerez okno hladzieć ja moh.
 15 Raz okno ja otworył

¹ Літара **n** папраўлена з **h**.

20 Bo dzień jasny tady był.
 A u toj czas szoł z roboty,
 Hledzia dobra ja brał na poty
 Z czaho duża zatomiusia
 Jak ja zjeuszy swój obied,
 Jak na łozku położyłsia
 Czerez okno hladzieu na swiet.
 Try minuty nie proszli,
 Skyłychnuliś konopli.
 25 Hlanuł... wižu łosia rohi
 Odnym mihom stał na nohi
 I jak skok odzin zrobił

Транслітарацыя, адаптацыя

Апавяданне Усціновіча

Пра лася

5 Раз мне добра ўдалося
 Увідаць бальшого лося.
 Каля хаты ад зямлі
 Падымалісь канаплі.
 Гэта мой быў агарод,
 За каторым стаяў плот.
 Але тут была выгода,
 Бо напроці агарода
 Я акно ў хаце меў,
 10 Аткуль часта я глядзеў.
 А моё стаяла ложка
 Ад акна ўбок нямножка.
 Так затым, абы прылёг,
 Чэраз акно глядзець я мог.
 15 Раз акно я атварыў,
 Бо дзень ясны тады быў.
 А ў той час шоў з работы,
 Гледзя добра я браў на поты,
 З чаго дужа затаміўся,
 20 Як я з'еўшы свой абед,
 Як на ложку палажыўся,
 Чэраз акно глядзеў на свет.
 Тры мінуты не прашлі,
 Скрылыхнулiсь канаплі.
 25 Глянуў... віжу лося рогі,
 Адным мігам стаў на ногі
 І як скок адзін зрабіў...

Невядомы аўтар

Гутарка антыалкагольнае скіраванасці

Рукапіс вершаванага апавядання (гутаркі) *Кузьма* захоўваецца ў зборах Л. Бэндэ. Пазнака на ягонай першай старонцы “оп. № 12, № 22, 23”¹ сведчыць, што паходзіць ён з хатняга архіву Б. Эпімаха-Шыпілы. Два аркушы шэрае паперы складзеныя папалам і сшытыя ніткаю – атрымаўся васьмістаронкавы сшытачак, кожная старонка якога была падзеленая вертыкальнаю рыскаю папалам, відаць, дзеля кампактнага запісу тэкстаў. На першых чатырох старонках занатаваная гутарка *Кузьма*, на наступных трох – *Прыhawar*.

Час напісання *Кузьмы* можна вызначыць паводле зместу твора: тытульны герой пасля навукі ксяндзоў ды ідучы за прыкладам “людчыкаў” падпісаўся, што адракаецца ўжываць алкаголь, г. зн., ідзе тут гаворка пра таварыствы цвярозасці, якія, як вядома, паўсталі на Гарадзеншчыне і Віленшчыне напрыканцы 1850-х гг. Гэта верхняя мяжа ўзнікнення гутаркі. Ніжняя можа быць адсунутая ажно на пачатак XX ст. Пра больш позняе датаванне твора можа сведчыць наступнае: папершае, выкарыстанне аўтарам/перапісвальнікам літары *ў*²; па-другое, паралельнае ўжыванне кірылічнага і лацінскага пісьма. Апошняя з’ява сустракаецца надзвычай рэдка. Прынамсі, нам няраз трапляліся тэксты, дзе перапісвальнік выкарыстоўваў літары іншага пісьма, але хіба ўпершыню сустракаем такое, што чацвёртая частка твора (35 радкоў) занатаваная адрознаю графікаю. Заўважым таксама, што “кірылічная” частка напісаная больш спраўна: відаць, лацінкаю перапісвальнік карыстаўся не так часта. Аднак, нягледзячы на гэта, маем падставы сцвярджаць, што твор паўстаў у каталіцкім асяроддзі, дзе пэўнае пашырэнне ў другой палове XIX ст. мелі ідэі абстыненцыі.

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў рукапісу паводле: БДАМЛіМ (Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва), ф. 66 [Бэндэ Лукаш Апанасавіч], воп. 1, спр. 1357: [Неўстаноўлены аўтар. КУЗЬМА <...>. Вершы. Рукапіс], арк. 1–2v.

¹ Відаць, апавяданне *Кузьма* каталагізаванае пад нумарам 22, а *Прыhawar* – 23.

² Цікава, што *ў* маецца як у кірылічнай, так і ў частцы, напісанай лацінкаю (*ў*).

|1|

Кузьма

Атъ Бога, людзи, атъ Бога
Кара валитца на злога
А хто у непраўдзе клянетца
Тотъ будзиць у пеклѣ гретца.
5 Абятницы не|ўдержаўся
Богу людзямъ наругаўся
А хто Бога адрачетца
Таму дарма не|минетца
Богъ таго вѣчне караиць
10 Хто приказаня яго не хаваиць.
Для люцкога лишь вока
Ишоў до касціола далека
А пришоуши не|сповядаўся
Іонъ смерци не сподзѣваўся
15 А вось и смерць недалека
Скоро замружила вока
Цупъ за горла удушила
Душу у пеклѣ утопила
Скрыгациць яна зубами
20 Съ проклятыми шатанамі
Гориць у огни и выиць
Да грахоў цяшкихъ ня змыиць
Пахароны таму глухи
Хто умираиць безъ скрухи
25 И у ксяндзоў нѣтъ отправки
За душу нягодной справы
Поминокъ ей не потреба
Яна не обачиць неба.
Ня будуць по ей звониць
30 А ни у могильнику хорониць
А вывязуць яе далека
Туды, куды не заходзиць людское вока
Крыжомъ яе не означуць
Дзярномъ яе не акрыюць

35	_{1v}	Кали ёсць родный то заплачиць А послѣ вауки завуюць. Божухна ни дай бывало Што и съ Кузьмой стала Ксяндзы научали строга
40		Людчики пабаяушися Бога Szczyrym siera ¹ ciem spowiadalisia At harelki poadrakalisia I Kuźma nibytcam spawiadausia Paszou da ksiandza i padpisaŭsia
45		A tajkom chadziŭ k Berku Jak piŭ tak i piŭ harelku Ludczyk ¹ u adnu niadzielu Jak piŭ Kuźma harelku podhladzeli [A]dzin druhomu skazali
50		I Kuźmie uprekać stali A Kuźma atrekausia i klausia K winie nie priznawausia ² U kaściele otprawa być mieła Wieść heta usim paśpieła
55		Czuć wialikij zwon paczuli Ludzi da kaścioła chłynuli I Kuźma nibytcam da ich priczapiucia ³ (sic!) I u spowiadzi być maniucia (sic!) U kasciole uskiarnuŭcia ⁴ (sic!)
60		I paniossia łohom k Berku Chwaciucia (sic!) skarej za kwaterku Ksiandzy usich pospowiadali I komuniu rozdali Konczyłacia (sic!) Bożaja chwała
65		Tolka Kuźmy tam nie bywała A jak po pozdniej atprawie Treba padumać i o sprawie Chlebom, soliu padzialicca

¹ Трэба, відаць: *Ludczyk*.

² Папраўлена са слова, напісанага і лацінкаю і кірыліцаю – *priznawausia*.

³ Тут і далей перапісвальнік (?) замест *s* піша кірылічнае *с*.

⁴ Магчыма, ад польск. *wskórac* – дасягнуць, дамагчыся. Гл. таксама: “УСКУРАЦЬ зак. экспр. Паспець, змагчы ўсё зрабіць, управіцца. *Ці я ўскураю: падлогу памыць, цябе пакупаць, паўзуны памыць?! Альхоўцы Лях. 2. Адолець, перамагчы, асіліць, справіцца. 3 Зосю сваей і я ні ўскураю.* Вострава Маст.” [Мацкевіч (уклад.) 1986, т. 5: 231].

70	Na darohu ¹ pos'licca Ludzi, chłopczy muży ² żonki Pachadzilisia ³ da Szlomki Chleb, sol powykładali
2	Po garczyku ⁴ piwa uziali Atkul nie ludzkoie uziąło
75	I ⁵ Kuźmu tudy zahnało Мижи сихъ тыхъ папихнуў Янку А самъ скарей сѣу на лауку И закричау: пива, жива Давай сюды поугарца пива
80	А Пилипъ шуциць ахвочи Крутнуу носомъ и зажмуріу вочи Сѣу за столъ да и опирауся Да такъ да Кузьмы отозвауся:
85	Ну жъ насъ тутъ нимало Чаго жъ цябе до насъ хвароба пригнала Ты шъ зъ нами не сповядауся Чаго жъ ты насъ привязауся Слухай мяне толко Рыва Не дай ты Кузьмѣ пива
90	Ёнъ только цяперъ, адъ Берки Напіушыся тамъ досыць гарелки Кузьмѣ мова онямела Злое сердце закипѣло А Кузьма хвалитца ахвочи
95	Атъ стыду спусціу вочи Туды сюды аглянууся На Пилипа аглянууся Знайшлася Кузьмѣ мова Выгаваріу ён гета слова:
100	Видзице гетатъ кусокъ хлѣба

¹ Папраўлена з *дарохи*.

² Папраўлена з *музіі*.

³ Папраўлена са слова, напісанага і лацінкаю, і кірыліцаю – *Pachadzilisia*.

⁴ “ГАРЧИКЪ, -а, с. м. умен, слова Гарнець. То же, что Гарнецъ, но какъ бы меньшей мѣры. *Конѣмъ хоць по гарчику овса, а ўсѣ треба дадь въ дзень*” [Насовіч 1983: 731]. “ГАРНЕЦ м., ГАРЦЫ мн. устар. Гарнец. 1. Мера вадкасці. *Гарнец – шэсць бутылак. Асавец Віл. Піва і вотку дзяржалі ў гарцах – такія бутлі сцякляныя. Гемзы Шальч. Гарнец – пяць літраў буталь. Рудня Чэрв. Гарнец – мера на чатыры кварталы. Медныя гарцы харанілі ў прамузе. Старыя Трокі Трак.*” [Мацкевіч (уклад.) 1979, т. 1:427].

⁵ Літара папраўленая з кірылічнага **И**.

105	Кали я у Берки упіуся Капъ я имъ и удавіуся Аткусіу кузьма кусок хлѣба Да ужо і не обачіць неба А глытауши успирхнууся Якъ кляуся такъ и удавіуся Людчики усѣ пауставали Атѣ страху ашѣ затрепетали Кинулися Кузьму ратаваць
110	Да не маглі яму рады даць Фельчери, полцейскіе людзи Парезали Кузьмѣ грудзи Нашли хлѣбѣ поуная глотка А у живаце толькі одна водка
115	Цѣло яго у каріто зложілі У лѣсѣ на мшарѣ ¹ зарілі Безъ песень, безъ пахароноу Безъ проводу, і безъ звону А сѣ душой яго чіто стала
120	Навѣкі у пеклѣ пропала Яна у шатана злога Ахѣ мукі ей тамъ многа Ніколі не обачіць неба Толькі адныхѣ шатанау многа
125	Пячець агнемѣ вѣчне клянетца Да гета ей ніколі не мінетца Людчики на усе гета гляньце Да гарелку ² піць перестаньце Бойцідся пекла і Бога
130	Не клянідце адзінѣ другога Ані сябе не кланідце Ані другімѣ крыуды не рабідце Заховаідце приказаня А Богѣ отцягніць карання
135	Дасць у жыццю што патрэба А по смерці дасць і небо Тамѣ добра будзіць жиць А по смерці вольно будзіць І гарелку піць.

¹ У балоцістай мясцовасці, параслай мохам і альхой.

² Алоўкам папраўлена: ~~да~~ Гарелку.

Кузьма

Ат Бога, людзі, ат Бога
Кара валітца на злога,
А хто ў няпраўдзе клянётца,
Тот будзіць у пекле гретца.
5 Абятніцы неўдзержаўся,
Богу, людзям наругаўся,
А хто Бога адрачэтца,
Таму дарма не мінэтца.
Бог таго вечне караіць,
10 Хто прыказаня яго не хаваіць.
Для люцкога ліш вока
Ішоў да касцёла далёка,
А прышоўшы не спавядаўся:
Ён смерці не спадзяваўся.
15 А вось і смерць недалёка
Скоро замружыла вока,
Цуп за горла – удушыла,
Душу ў пекле ўтапіла.
Скрыгаціць яна зубамі,
20 З праклятымі шатанамі
Гарыць у агні і выіць,
Да грахоў цяжкіх ня змыіць.
Пахароны таму глухі,
Хто ўміраіць без скрухі.
25 І ў ксяндзоў нет адправы
За душу нягодной справы.
Памінак ёй не патрэба,
Яна не абачыць неба.
Ня будуць па ёй звоніць,
30 А ні ў магільніку хароніць.
А вывязуць яе далёка,
Туды, куды не заходзіць людское вока.
Крыжом яе не азначуць,
Дзярном яе не акрыюць,
35 Калі ёсць родный, то заплачыць,
А после ваўкі завуюць.
Божухна, ні дай, бывала,
Што і з Кузьмой стала.

40 Ксяндзы навучалі срога,
 Людчыкі пабаяўшыся Бога,
 Шчырым сэрцам спавядаліся,
 Ат гарэлкі паадракаліся.
 І Кузьма нібытцам спавядаўся,
 Пашоў да ксяндза і падпісаўся,
 45 А тайком хадзіў к Бэрку,
 Як піў, так і піў гарэлку.
 Людчыкі ў адну нядзелю,
 Як піў Кузьма гарэлку, падглядзелі,
 Адзін другому казалі
 50 І Кузьме ўпракаць сталі.
 А Кузьма атракаўся і кляўся,
 К віне не прызнаваўся,
 У касьцэле атправа быць мела,
 Восьць гэта ўсім пасьпела.
 55 Чуць вялікі звон пачулі,
 Людзі да касьцёла хлынулі.
 І Кузьма нібытцам да іх прычапіўся,
 І ў сповядзі быць маніўся,
 У касцёле ўскярнуўся
 60 І панёсся логам к Бэрку,
 Хваціўся скарэй за кватэрку.
 Ксяндзы ўсіх паспавядалі
 І камуню раздалі.
 Кончылася Божая хвала,
 65 Толька Кузьмы там не бывала.
 А як па поздняй атправе
 Трэба падумаць і а справе,
 Хлебам, соллю падзяліцца,
 На дарогу пасіліцца.
 70 Людзі, хлопцы, мужы, жонкі
 Пасхадзіліся да Шлёмкі,
 Хлеб, соль павыкладалі,
 Па гарчыку піва ўзялі.
 Аткуль не людское ўзяла,
 75 І Кузьму туды загнала.
 Міжы сіх тых папіхнуў Янку,
 А сам скарэй сеў на лаўку
 І закрычаў: піва жыва,
 Давай сюды паўгарца піва.
 80 А Піліп, шуціць ахвочы,

	Крутнуў носам і зажмурыў вочы, Сеў за стол да і апіраўся, Да так да Кузьмы атазваўся: – Ну ж, нас тут німала
85	Чаго ж цябе да нас хвароба прыгнала? Ты ж з намі не спавядаўся, Чаго ж ты нас прывязаўся? Слухай мяне толькі Рыва, Не дай ты Кузьме піва,
90	Ён толькі цяпер ад Бэркі, Напіўшыся там досыць гарэлкі. Кузьме мова анямела, Злое сэрца закіпела. А Кузьма хваліцца ахвочы,
95	Ад стыду спусціў вочы, Туды сюды аглянуўся, На Піліпа аглянуўся, Знайшлася Кузьме мова, Выгаварыў ён гэта слова:
100	– Відзіце гэтак кусок хлеба? Калі я ў Бэркі ўпіўся, Каб я ім і ўдавіўся. Адкусіў Кузьма кусок хлеба, Да ўжо і не абачыць неба,
105	А глытаўшы ўспырхнуўся, Як кляўся, так і ўдавіўся. Людчыкі ўсе паўставалі, Ад страху аж затрэпеталі, Кінуліся Кузьму ратаваць,
110	Да не маглі яму рады даць. Фельчары, паліцэйскія людзі Парэзалі Кузьме грудзі, Нашлі хлеба поўная глотка, А ў жываце толькі адна водка.
115	Цела яго ў карыта злажылі, У лесе на мшары зарылі, Без песень, без пахаронаў, Без проводу і без звону. А з душой яго што стала?
120	Навекі ў пекле прапала. Яна ў шатана злога, Ах, мукі ёй там многа,

Ніколі не абачыць неба,
Толькі адных шатанаў многа.
125 Пячэць агнём вечна клянетца,
Да гэта ёй ніколі не мінецца.
Людчыкі на ўсё гэта гляньце,
Да гарэлку піць перастацьце,
Бойцеся пекла і Бога,
130 Не клянiце адзiн другога,
Анi сябе не клянiце,
Анi другiм крыўды не рабiце,
Захавайце прыказаннiя,
А Бог адцягнiць караннiя,
135 Дасць у жыццiю, што патрэба,
А па смерцi дасць i неба,
Там добра будзiць жыць,
А па смерцi вольна будзiць
I гарэлку піць.

Невядомы аўтар

Францішак Багушэвіч аўтар *Гутаркі ў карчме*?

Лукаш Бэндэ (1903–1961) у 1956 г. апублікаваў у часопісе “Полымя” *Hutorku u Karczmie zpisannuju Kondrasiom z pad Dokszyс* паводле рукапісу, які апісаў наступным чынам:

Гэтая рукапісная кніжачка¹ мае 26 старонак. Чарніла ўжо змяніла свой першапачатковы колер, выцвіла так, што некаторыя мясціны нават цяжка разабраць. Кніжачка напісана на беларускай мове, але лацінскімі літарамі [Бэндэ 1956: 140].

Знаны літаратуразнавец-вульгарызатар палічыў патрэбным паведаміць, што рукапіс захоўваецца ў яго, а таксама тое, што “*Гутарка* да гэтага часу не друкавалася, і яна, мабыць, была невядома ні збіральнікам, ні даследчыкам беларускіх твораў” [Бэндэ 1956: 140]. Праўда, якім чынам вершаваны твор апынуўся ў яго, Л. Бэндэ напісаць не пажадаў, але гэта вызначыць нескладана, калі звярнуць ўвагу на пазнаку алоўкам, якая знаходзіцца на першай старонцы сшытка (оп. 12 № 15), і згадаць, што гэтак каталагаваў свае зборы Браніслаў Эпімах-Шыпіла. Зрэшты, пецябургскі прафесар² не ўключыў *Гутарку ў карчме* ў сваю *Chrestomatiju*³ і хіба не знаёміў з ёю нікога з даследнікаў і публіцыстаў, што пісалі пра помнікі беларускае літаратуры XIX ст. Магчыма, таксама, што тыя, хто чытаў *Гутарку*... палічылі: ідэйна-мастацкі змест твора неактуальны і не можа служыць справе нацыянальнага адраджэння.

А вось для Л. Бэндэ адсутнасць у творы нацыянальнага кампанента, матываў сацыяльнага пратэсту, відаць, было неістотным. Галоўнае – *Гутарка*... апавядала “аб гаротным жыцці беларускага сялянства”. Тым больш, што навуковец заўважыў, “што амаль ўсе матывы *Гутаркі*... ёсць у паглыбленым выглядзе ў вершах Багушэвіча. Больш таго, асобныя радкі *Гутаркі*... жыва нагадваюць некаторыя радкі вершаў Багушэвіча” [Бэндэ 1956: 140].

¹ Больш дакладна: сшытак з 14 складзеных папалам і працятых суроваю ніткаю аркушаў разлінаванае паперы. Апошнія тры старонкі нenumараваныя і не-запісаныя. Колісь рукапіс захоўваўся складзеным папалам: застаўся характэрны след. Апрача таго, тытульны аркуш, які парваўся на згібе, падклеены.

² Так Б. Эпімаха-Шыпіла часта называлі ў беларускім адраджэнскім асяроддзі.

³ Магчыма, з тае прычыны, што рукапіс трапіў да Б. Эпімаха-Шыпілы ў XX ст., калі ён ужо амаль не працаваў над *Chrestomatijej*.

Назіранні Л. Бэндэ вартыя нашае ўвагі. Вельмі дзіўна, што ніхто з беларускіх даследнікаў не палічыў патрэбным згадаць пра гэта, не кажучы ўжо пра тое, каб пацвердзіць ці аспрэчыць іх. Выяўленыя гісторыкам літаратуры супадзенні¹, мы пададзім у адмысловай табліцы:

У Гутарцы...	У Багушэвіча
Той упрэць у бацькаву хату (у астрог).	Пазнаў, як у бацькаву хату запёрлі (верш <i>У астрозе</i>).
Вось цар, кажуць, паслаў такі прыказ, Каб знову зямлёй надзялялі нас.	Адзін кажа: "Выйшаў то пэўна такі ўказ, Каб скінуць падаткі якія із нас"; Другі – што зямлі дадаць, ці аброк Даруюць за прошлы, ці гэты хоць рок" (верш <i>У астрозе</i>).
На куце за сталом сядзеў Ігнат, Быў стары, але разумен і багат.	У нашай вёсцы нябожчык Ануфрый Калісьці разумны быў і заможны (<i>Балада</i>).
У жакетках пачалі насіцца, А сваіх родных сярмяг стыдзіцца.	Не ўцякай ад маёй ты сярмягі! – Мне не стыдна ў ёй ані чуць (верш <i>Не чурайся</i>). [Бэндэ 1956: 140].

Выснова, якую ён зрабіў, не з'яўляецца, на нашу думку, фантастычнаю:

Гаварыць аб тым, што аўтар *Гутаркі...* запазычыў у Багушэвіча матывы і асобныя радкі, не прыходзіцца. *Гутарка...* датавана ліпенем 1891 года, а зборнік Багушэвіча *Смык беларускі*, у якім надрукаваны вершы *Балада* і *Не чурайся*, выйшаў з друку ў 1894 годзе. А між тым блізкасць матываў і асобных радкоў, ды і характару верша *Гутаркі...* да матываў і вершаў Багушэвіча наўрад ці з'яўляецца выпадковай. Калі праўда, што Багушэвіч некаторы час працаваў настаўнікам Докшыцкай школы, то напрошваецца думка, ці не яго гэта псеўданім? Ці не з'яўляецца *Гутарка...* творам Багушэвіча, магчыма, адным з ранніх? Над гэтымі пытаннямі варта задумацца [Бэндэ 1956: 140].

Вядома, пераблытаўшы Докшыцы з Доцішкамі, дзе ў 1861–1863 гг. працаваў Ф. Багушэвіч у прыватнай школцы Аляксандра Звяровіча (1818? –1891), Л. Бэндэ значна знізіў каштоўнасць свае гіпотэзы. Але літаратуразнаўцы не прынялі яе ў першую чаргу з прычыны “заган-

¹ Падобна, заўважым, аўтар *Гутаркі...* і Ф. Багушэвіч ставяцца да жыдоў і да кабетаў:

У Гутарцы...	У Багушэвіча
Tadý i ináczej żyć-by stáli I hédak żydýb nie zarabláli...	Dobry żyd! Choć hroszy lubie, A zhubić susim – nie zhubie... (<i>Żydok</i>)
Tak nászy siamjí naczáli bruzdzíc , Báby, najhórszaja tut pryczýna...	Z tych por jak czort hdzie nie daradzie, Tam słuchaje jon babskich rad... (<i>Hdzie czort nia może, tam babu paszle</i>)

нага” ідэйна-мастацкага зместу твора. І хоць філосаф Іван Лушчыцкі імкнуўся давесці, што *Гутарка...* мае антыпрыгонніцкую накіраванасць, што ейная цэнтральная ідэя – барацьба супраць перажыткаў прыгонніцтва на вёсцы, барацьба за “сервітутныя ўгоддзі” [Лушчыцкі 1958: 89], аднак іншыя навукоўцы ўбачылі ў ёй спробу паказаць становішчам героем патэнцыяльнага кулака Ігната [гл.: Александровіч, Лойка, Рагойша 1971: 340], які “выражае афіц[ыйны] погляд і лічыць, што шчасце селяніна ў яго ўласных руках, трэба толькі адцурацца гарэлкі і добра працаваць” [Александровіч 1985: 242]. А як вядома, пісьменнік-дэмакрат “Ф. Багушэвіч аніякае магчымасці ідэальных адносін паміж панамі, царска-чыноўніцкай дзяржавай, афіцыйнай праваслаўнай рэлігіяй і селянінам, паднявольным народам не бачыць” [Навуменка 1967: 95]. Відаць, з гэтае прычыны цягам некалькіх дзесяцігоддзяў адно толькі двойчы фрагменты *Гутаркі ў карчме* (менш за палову)¹ перадрукоўваліся ў хрэстаматыях, а навуковага аналізу яна так і не дачакалася: навукоўцы літаральна некалькімі словамі “адгукнуліся” на яе ў падручніках гісторыі літаратуры, а таксама ў манаграфічных даследаваннях. Так, Адам Мальдзіс звярнуў увагу, што ў *Гутарцы...* паказваюцца новыя парадкі, якія не лепшыя за старыя, і хоць сялянам даецца парада, як выйсці з такога становішча, але яна – утапічная [гл.: Мальдзіс 1969: 80–81]. Міхась Лазарук даводзіў, што аўтарам кіравала не мастацкая, а публіцыстычная мэта, што вобразы тут не столькі характары, колькі рупары аўтарскіх ідэй, што з гэтай прычыны наўрад ці будзе плённай спроба прааналізаваць вобразы Пятра, Аляксея, Ігната як пэўныя характары, бо гэта не больш як апрадмечаныя, персаніфікаваныя сацыяльныя і бытавыя абагульненні [Лазарук 1970: 9].

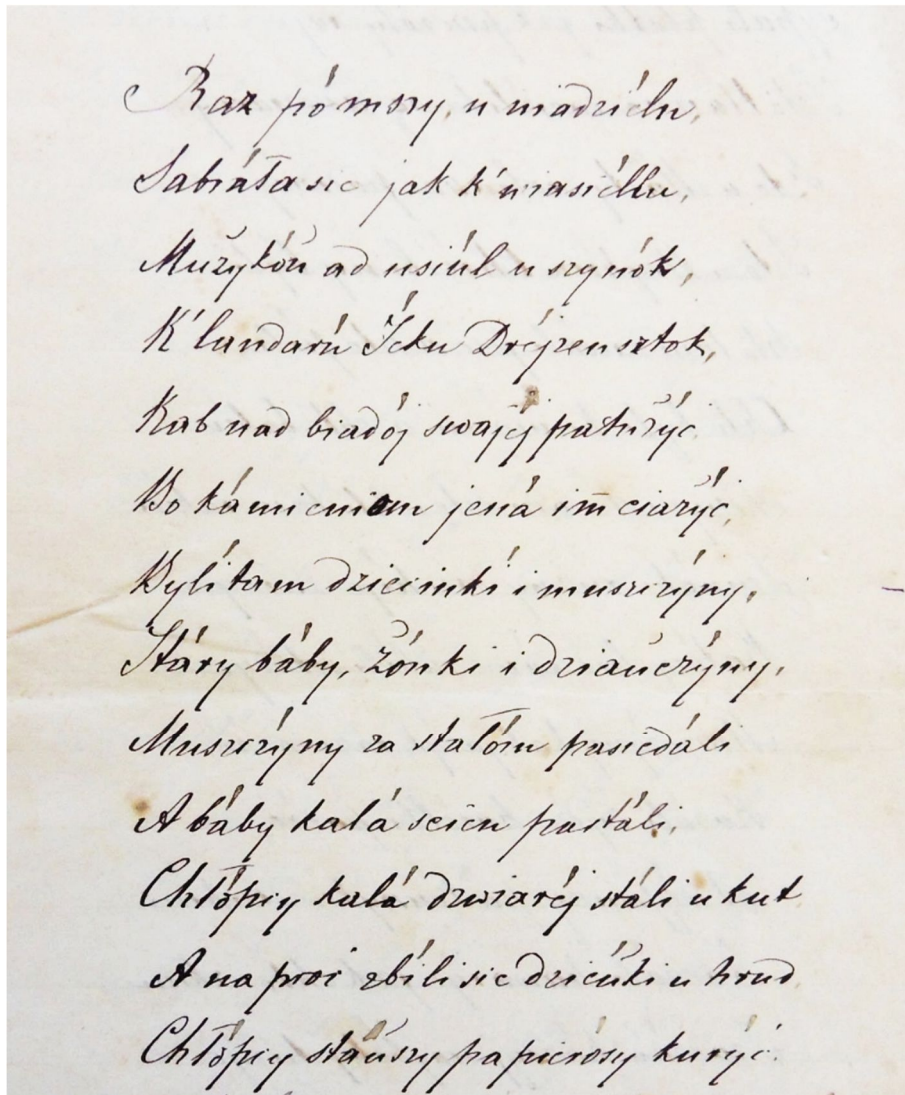
Праблема аўтарства *Гутаркі ў карчме* гісторыкамі літаратуры фактычна не ставілася. Для Алега Лойкі, напрыклад, характэрнай прыкметай парэформеннага перыяду было пашырэнне і актывізацыя “аўтара безыменнага, ананімнага <...>. Большасць гэтых твораў відавочна паходзіць генетычна з сялянскага² асяроддзя” [Лойка 1989: 217]. Пра бясспрэчную ананімнасць тагачасных гутарак і вершаў, якія развіваліся на аснове мясцовых традыцый, пісаў Уладзімір Казбярук, заўважыўшы, што *Гутарка ў карчме* з’яўляецца творам апавядальным, з уводзінамі, дзе паведамляецца пра месца і час падзей [Казбярук 2007: 340].

Гутарка ў карчме належыць да шэрагу тых твораў, якія захаваліся ў адным рукапісным асобніку. Той факт, што рукапіс знаходзіўся ў зборах Б. Эпімаха-Шыпілы, можа сведчыць пра ягонае паходжанне з паў-

¹ Характэрна, што з прамовы “кулака” Ігната, якая складала больш за палову тэксту *Гутаркі...* (прыкладна 240 радкоў), друкаваліся адно першыя 30 радкоў.

² На нашу думку, аўтарам *Гутаркі ў карчме* быў прадстаўнік адукаванага класа, хутчэй за ўсё – шляхціц.

ночна-заходняга ці паўночнага рэгіёну Беларусі. Зрэшты, даволі шмат атрыбуцыйных сведчанняў пакінуў нам сам рукапіс *Гутаркі...*

Фрагмент першае старонкі рукапісу *Hutorki u Karczmie*

Па-першае, ён унікальны ў шмат якіх адносінах: падрыхтаваны як асобны сшытак з тытульнаю старонкаю, чытэльным запісам тэксту (па 18–20 радкоў на старонцы). Над ім працавалі хіба двое: аўтар альбо перапісвальнік, які карыстаўся насычана-чорным атрамантам (першыя восем старонак), амаль не ставіў знакаў прыпынку (а таксама дыякрытычных знакаў); тэкст занатоўваў ён даволі пісьменна, хоць часам асобныя словы дзяліў на два (*ad usiul, z łupić*). Заўважаецца таксама праца над тэкстам другое асобы: расстаноўка знакаў прыпынку і дзя-

крытычных знакаў, а таксама націскаў над практычна ўсімі словамі; колькі разоў ён замест словаў, напісаных першым перапісвальнікам, занатоўвае тыя самыя словы, але больш выразна, большымі літарамі (напрыклад, *kosić*). Другі перапісвальнік карыстаецца менш насычаным чорным атраментам. Гэта выразна заўважаецца на першых васьмі старонках тэксту. І яшчэ адно назіранне: дыякрытычныя знакі (u → ū, z → ź) выкананыя дакладна так, як у сваіх рукапісах ставіў іх Ф. Багушэвіч¹.

Па-другое, рукапіс падпісаны і датаваны. Зрэшты, пра таго, хто “спісаў” *Гутарку...*, нягледзячы на двойчы – на тытульнай старонцы і на апошняй пад тэкстам – пакінутае “пасведчанне”, шмат не скажаш. Хто ён, – Kondrás z pad Dókszyc? І, уласна, пра якія Докшыцы ідзе гаворка? Пра мястэчка Барысаўскага павета, якое знаходзілася на мяжы з Вілейскім паветам, ці пра фальварак Докшыцы Вілейскага павета пры паштовым тракце з Докшыц да Дзісны? Ці дапаможа нам тут падказка, якую пакінуў перапісвальнік пад тэкстам твора, – Ludwinów? Л. Бэндэ лакалізаваў Людвінаў даволі далёка ад Докшыц: адзін – у Тракайскім, а другі – у Марыямпольскім паветах. Але, насамрэч, тры фальваркі, вёска і маёнтак Людвінаў знаходзіліся значна бліжэй:

Ludwinów 1. folw. przyw., pow. wilejski, o 61 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 1 dm., 3 mk. prawosł. **2. L.**, dobra, pow. oszmiański, 3 okr. adm., o 28 w. od Oszmiany, par. Dziewieniszki, własność Umiaszowskich. Rozległe lasy. R. 1866 folw. miał 15 mk. **3. L.**, wś, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 32 w. od Oszmiany, 6 dm., 72 mk., z tego 55 prawosł., 14 kat., 3 żyd. 1866. **4. L.**, folw. szlach. tamże, 2 dm., 14 mk., z tego 3 prawosł., 11 kat. 1866. **5. L.**, folw., pow. dzisieński, o 58 w. od Dżisny, o 7 od Głębokiego, 1 okr. adm., 200 mr. obszaru. Gleba dobra, żytニア. R. 1866 miał 15 mk.² [Anonim. 1884, V: 476].

¹ Цікава тое, што Ф. Багушэвіч хіба не мог 20 ліпеня 1891 г. перапісваць ці папраўляць рукапіс *Гутаркі ў карчме*, бо быў у гэты час у Кракаве на VI Zjeździe Lekarzy i Przyrodników, а з 22 да 30 ліпеня, магчыма, на экскурсіі, якую арганізатары з’езда ахвяравалі дзеля замежных удзельнікаў [Anonim 1891]. Але нішто не перашкаджала зрабіць яму гэта ў жніўні 1891 г.

² “**Людвінаў** 1. фальв[арак] прыв[атны], Вілейскі пав[ет], за 61 в[ярсту] ад м[ястэчка] Вілейка, 2 адм[іністрацыйная] акр[уга], 1 д[ом], 3 прав[аслаўныя] жых[ары]. 2. Л[юдвінаў], маёнтак, Ашмянскі пав[ет], 3 адм[іністрацыйная] акр[уга], за 28 в[ёрст] ад Ашмянаў, пар[афія] Дзевянішкі, уласнасць Умястоўскіх. 3. Л[юдвінаў], в[ёска], Ашмянскі пав[ет], 2 адм[іністрацыйная] акр[уга], 32 в[ярсты] ад Ашмянаў, 6 дам[оў], 72 жых[ары], з іх – 55 прав[аслаўных], 14 кат[олікаў], 3 жyd[ы] (1866). 4. Л[юдвінаў], шлях[ецкі] фальв[арак], тамсама, 2 дам[ы], 14 жых[ароў], з іх – 3 прав[аслаўныя], 11 кат[олікаў] (1866). 5. Л[юдвінаў], фальв[арак], Дзісенскі пав[ет], за 58 в[ёрст] ад Дзісны, за 7 ад Глыбокага, 1 адм[іністрацыйная] акр[уга], 200 мор[гаў]. Глеба добрая, жытняя. У 1866 г. 15 жых[ароў]” (польск.).

З іх нашу ўвагу прыцягваюць: маёнтак Людвінаў Умястоўскіх у парафіі Дзевянішкі (сёння: Dieveniškės), а таксама аднайменныя фальваркі ў ваколіцах Жамаслаўя (Замаслава) і рэчкі Гаўя¹. Такім чынам, даволі вялікая імавернасць, што рукапіс *Гутаркі ў карчме* паходзіць з дому Казіміра Умястоўскага, добрага знаёмага Ф. Багушэвіча. У такім выпадку, Kondrás z pad Dókszys мог быць тою асобаю, што служыла ва Умястоўскіх.

Лічыць аўтарам *Гутаркі*... Кандрася з-пад Докшыц хіба не выпадае. Ён адно “спісаў” тэкст ці то з іншага рукапісу, ці то запісаў ад чалавека, які ведаў твор на памяць. Праўда, больш пэўна сцвярджаць гэта не дазваляюць колькі правак. Напрыклад, першапачаткова занатаванае слова *sortu* перапісвальнік перакрэслівае, а зверху падае *gatúnku*; выраз *ab usim hawaryć* ён замяняе на *ab nie znanym hawaryć*; радок *kab miénszy nie kryūdawać* замяняецца на *kab miénszych nia smiey u kryūdu puskác*; радок *bo jaszczó chlėba, tolka czy stánie* ў канчатковай “рэдакцыі” становіцца *bo jaszczó tólka chlėba, czy stánie*; невыпадковая, відаць, і замена *stali užo szelmawác* на *zaczáli szelmawác*. Можа, гэта аўтар папраўляе свой тэкст?

Аднак гіпотэза Л. Бэндэ пра аўтарства Ф. Багушэвіча таксама мае права на існаванне. Найважнейшы аргумент – ужыванне хіба аўтарскага фразеалагізма *baćkowa chata* ў значэнні *astroh*:

Za héto k' mirawómu jon píszeć,
Tak toj pawiestkaj ciabie íszczyć,
Zapłácić brechunú adwakátu,
Toj i upréc u baćkawu chatu...

Здаецца, пісьмовыя крыніцы не данеслі да нас падобнае значэнне часта ўжыванага беларусамі словазлучэння “бацькавая хата”. А вось Ф. Багушэвіч, пэўна, з прычыны спецыфікі свай прафесійнага дзейнасці, надаў устойліваму выразу супрацьлеглае значэнне:

Wot hetych zakonaŭ poniać ja nia moh;
Za hetaz ciapier ja papaŭsia u astroh.
Ciapier užo tut, dyk mnie woczy praciorli
Paznaŭ jak u baćkowu chatu zapiorli...

[Buraczok 1891: 67]

“Звязвае” Ф. Багушэвіча з *Гутаркаю ў карчме* і ацэнка сялянамі, героямі твора, судовое ўлады. На несправядлівасць валаснога суда наракаюць у творы фактычна ўсе дзеючыя асобы: Аляксей у сваім звароце-маналогу да Ісака, Пётр Хрол-Дурэц і стары Ігнат у сваіх маналогах да ўсяе грамады ў карчме, а таксама сваты Пётр з Габрусём. Асабліва апошнія. Іхны дыялог ледзь не цалкам прысвечаны выкрыццю працы

¹ Вядома, варта памятаць і пра фальварак Людвінаў ля мястэчка Глыбокага: адсюль Кандрасю было найбліжэй да бацькоўскага парога.

валаснога суда. Падобнае ў тагачаснай літаратуры мы можам сустрэць хіба толькі ў вершаваных апавяданнях-гутарках Ф. Багушэвіча *Jak prайdy szukajuć, U Sudzie, Kiepska budzie!, U Wastrozie*.

Вядома, мы бачым значныя адрозненні між мастацкай палітрай *Гутаркі ў карчме* і паэтыкай названых вышэй “судовых” твораў пачынальніка беларускага нацыянальнага адраджэння. Адрозненні ў першую чаргу датычаць ідэйнае канцэпцыі *Гутаркі...*, якая адлюстроўвае адначасна і здаровую сялянскую мараль (маналог Ігната), і афіцыйна-тагачаснае прапаганды. Друкаваныя вершы і гутаркі Ф. Багушэвіча выяўляюць іншы пункт гледжання: селянін паэта “тужыць” не столькі ад асобна ўзятага чыноўніка (гэта можа быць не толькі пэўны земскі начальнік, але і свой брат-селянін – валасны старшыня ці суддзя), колькі ад усяе сістэмы царскае адміністрацыі. Прычым, пераважна ад яе, сістэмы, а не ад мясцовага пана. А вось у *Гутарцы...* і паны “dziaruć”, і сістэму царскае адміністрацыі сяляне проста не заўважаюць: шкоду людю робяць адно пан ды валасны старшыня з пісарам, якія налаўчыліся ашукваць вышэйшае начальства – прынамсі, міравога пасрэдніка.

Аднак трэба мець на ўвазе, што вершы і вершаваныя апавяданні Ф. Багушэвіча датуюцца другою паловаю 1880-х гг., а *Гутарка ў карчме* створаная хіба ў 1883–1885 г. І калі ейным аўтарам быў вядомы беларускі паэт, дык пісаў ён яе адразу пасля свайго вяртання на Бацькаўшчыну (вясна 1884 г.).

Час паўстання *Гутаркі...* даволі дакладна вызначыў Л. Бэндэ на падставе згадак у творы пра праект усесаслоўнае воласці і пра выступ Аляксандра III на паслякаранацыйным спатканні з валаснымі старшынямі.

Праектам усесаслоўнае воласці займалася адмысловая камісія Міхала Каханава (1833–1900) з кастрычніка 1881 г. У маі 1885 г. ад рэформы сялянскае воласці адмовіліся. Гэта азначае, што *Гутарка...* не магла паўстаць пазней сярэдзіны 1880-х гг. Не магла быць *Гутарка...* напісанай і раней мая 1883 г., калі цар выразна даў зразумець, што аніякага перадзелу панскае зямлі не будзе:

Я очень рад видеть вас; душевно благодарю за ваше сердечное участие в торжествах наших, к которым так горячо отнеслась вся Россия. Когда вы разъедетесь по домам, передайте всем мое сердечное спасибо, следуйте советам и руководству ваших предводителей дворянства и не верьте вздорным и нелепым слухам и толкам о переделах земли, даровых прирезках и тому подобному. Эти слухи пускаются нашими врагами. Всякая собственность, точно также как

и ваша, должна быть неприкосновенна. Дай Бог вам счастья и здоровья¹ [гл.: Кудрина 2023, online].

Улады ў той час прыкладалі немалыя намаганні, каб царскія словы трапілі да ўсяго насельніцтва імперыі. Гэтаму служылі газеты, афіцыйныя цыркуляры, царкоўныя ды касцельныя пропаведзі-казанні і нават карціна Іллі Рэпіна *Приём волостных старшин императором Александром III во дворе Петровского дворца в Москве*. Можна, з гэтае прычыны, што актуальнасць праблемы была надзвычай высокая, здольны беларускі паэт шляхецкага паходжання (ім мог быць і Ф. Багушэвіч), будучы пад уплывам і прапаганды, і ўласных класавых інтарэсаў выступіў з агітацыйна-публіцыстычным тэкстам, які, магчыма, так і не адважыўся пашыраць сярод вяскоўцаў. Прынамсі, слядоў распаўсюджвання хіба не захавалася.

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў рукапісу паводле: Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, ф. 66 [Бэндэ Лукаш Апанасавіч], воп. 1, спр. 564 [Гутарка ў карчме. Ананімны верш. Спісан Кандрусём з-пад Докшыц. Рукапіс], арк. 1–13.

¹ “Я вельмі рады бачыць вас; шчыра дзякую за ваш душэўны ўдзел у нашых урачыстасцях, да якіх так прыхільна паставілася ўся Расея. Калі вы раз’едзецеся па дамах, перадайце ўсім мой сардэчны “дзякуй”, прытрымлівайцеся парадаў і кіраўніцтва вашых маршалкаў шляхты і не верце бескарысным і неабгрунтаваным чуткам ды размовам пра перадзел зямлі, бясплатныя прырэзкі і падобнаму. Гэтыя чуткі распаўсюджваюць нашыя ворагі. Усякая ўласнасць, гэтак жа, як і ваша, павінна быць непарушнай. Дай Бог вам шчасця і здароўя” (расейск.).

|_{1r}| **Hutorka u Karczmie**
 zpisannaja
 Kondrasiom z pad Dokszyc

|_{2r}| Raz pó mszy, u niadziélu,
Sabráłasie jak k' wiasiéllu,
Mużykóů ad usiúl u szynók,
K' landarú Ícku Dréjzensztok,
5 Kab nad biadój swajěj patużyć,
Bo kámieniem¹ jená im ciazzyć,
Bylí tam dzieciukí i muszczýny,
Stáry báby, zónki i dziaŭczýny,
Muszczýny za stałóm pasiedáli
10 A báby kalá scien pastáli,
Chłópcy kalá dzwiarěj stáli u kut,
A na proć zbílisie dziéůki u hrud,
Chłópcy stáűszy papierósy kurýć,
Naczáli pa tróchu dziéwak² draźnić.
15 Dziéůki-że krásny jak wíśni,
Szto máła kroů z nich nia prýśnie,
Zaczáli biétyje zúbki aszczyrác,
I z pady łbá na chłópcóů pachledác,
20 |_{2v}| A bábki kúmki pamiész sabój,
Sýpali plótki jak pszczóły roj,
Szto Hánna zaziéliła sie³ ad dziaciěj,
Szto u Márty zróbiűsia padwiěj⁴,

¹ Першапачаткова, відаць, было *kámieniom*.

² Папраўлена з *dzieűczat*.

³ Папраўлена з *się*. "ЗЕЛІЎЦА, сов. Озеліцьца, глаг. возвр. букв. Отравляться чѣмъ либо растительнымъ. 1) Даваться въ обманъ, омрачаться. *Досиць то-бѣ зелицьца, слухаючи бабскихъ забабоновъ. Якъ выпивъ кватэрку, дакъ и озелився.* 2) Прельщаться кѣмъ. *Озелився ёю, якъ бы чимъ добрымъ*" [Насовіч 1983: 207].

⁴ «Подвѣй – это тотъ духъ, который кружится въ вихрѣ. Онъ поражаетъ людей особой болѣзнью, которая тоже называется подвѣемъ: набѣжитъ вихрь на челоуѣка – и свернетъ ему голову набокъ, отниметъ языкъ, а нето скрю-читьъ руку или ногу» [Богдановичъ 1895: 79].

25 Szto u Hryhóra Chrězbiny býli,
 Szto tam dawáli jeść, a szto píli,
 Chto byli kumámi, a chto babíũ,
 Adnym słówam szto i chto tam rabíũ;
 I mnóhi rúžny druhíje zwódy,
 Katóry ludziám rabíli szkódy. –
 Muszczýny kab jazyk razwiazác,
 30 Kazáli žydú haréłki padác,
 A wýpiüşy pa kóüşyku druhím,
 Zaczáli hawaryć jak chto i z kim,
 I zacząũ káždyj najbólej tužýć,
 Nad hétem, szto im, szto raz trudniěj żyć,
 35 Szto ziamłí skúpa i pászy máła,
 Ni kórmu ni chlěba nie stáło,
 Szto siemjá im skóra prybywáje
 A czym jajé żywíc nictó nie znáje,
 40 |_{3r}| Szto i paný za pászu to biarúc,
 A zróbisz im szkódu u sud wiadúc,
 Szto i wółaść¹ tákże nie ziewáje,
 Mužýckije kaszaní oczyszczáje,
 Adným słowóm, niészta tréba rabíc,
 Bo hédak to dabrá im nie dažýć. –
 45 „A kab my, jak dúmajesz kum Isák,
 Skazáu Alaksiěj, „sióleta siak tak
 Pa páńskim papróbowali haniác
 I dnia ad sztúki za pászu nie dać,
 Zasztó jon hédak z nas biédnych dziaréc,
 50 Tož dzień rabóty, ad sztúki biaréc,
 Pásza nié kasztúje im niczóha
 A prósta wýszła jená ad Bóha,
 Nie kazú hdzié raścié jaczmién, żyta,
 Tam paść Boh nie kazáu i kwíta,
 55 Bo nad hétom czeławiék pracawáu,
 Pótom zliwájuczy sie ziamlú pacháu;
 Prymiérom jakája jość tam szkóda,
 Kalí u lésie lažýć kałóda,
 |_{3v}| A mužýk damóũ jajé zabiaré,

¹ 3 1861 г. волась з'яўлялася асноўнаю адзінкаю сялянскага самакіравання. Утваралася ў межах суседніх парафій/прыходаў з колькасцю насельніцтва ад 300 да 2000 рэвізскіх душаў мужчынскага полу. На чале воласці стаяў валасны старшыня з валасною ўправаю, а таксама валасны суд. Усіх іх абіраў валасны сход.

60 Albo skacínku pa nim napasié,
 Ále jak złówić zacnié hawaryć
 I róznyimi sławámi dawadzíc,
 Szto jak spiłujéc takíje kałódy,
 To nałóżyć hrószy póŭny kamódy,
 65 Álbo szto maładýj les psujécsa,
 Kalí pa nim skacínka pasiécsa,
 Za héto k' mirawómu¹ jon píszeć,
 Tak toj pawiestkaj ciabie íszczyć,
 Zapłácić brechunú adwakátu,
 70 Toj i upréc u báćkawu chátu²,
 Wot i prapáŭszy tadý czeławiék,
 Bo stánie jamú sóromu na wiek,
 Wot i póžni pan nia kósić³, stajác,
 Nie cháj|že|b biédnamu dárma addác,
 75 Da nie, kasí ich napaławínu,
 Dólu adwiazí, duszý skacínu,
 Słóvam usié starájucsa rabíc,
 Kab muzykóm najhórej było żyć. –
 80 |_{4r}| Nu szto|sz maŭczýsz jak aniamiéŭszy Isák,
 Czy|ž nia búdzie lépiej a zaŭsiódy tak?
 Isák kiŭnúŭ haławój, uzdychnúŭ,
 „Widác tak búdzie”, pad nos burknúŭ. –
 Póbacz, na druhím miéjscu za stałóm,
 Narekáli swatý Piotr z Gabrusióm,
 85 Szto kancelárja nie unimáje,
 A káždyj hod mirskích⁴ padbaŭláje,

¹ Гаворка пра міравога пасрэдніка, пасада якога была ўведзеная ў 1861 г. Спачатку абавязкам міравога пасрэдніка было размежаванне зямлі паміж панамі і сялянамі. Пазней яны атрымалі права на адміністрацыйную і судовую ўладу ў воласці. Інстытут міравых пасрэднікаў быў скасаваны ў 1874 г. у большасці губерняў імперыі, але ён працягваў існаваць у Віленскай і Гродзенскай губернях. У кожным павеце было па два пасрэднікі. Прызначалі іх губернтары з ліку мясцовых заможных шляхціцаў.

² У астрог.

³ Папраўлена з нейкага іншага слова.

⁴ Маюцца на ўвазе г. зв. «мирскіе повинности» – зборы для патрэбаў воласці. Яны падзяляліся на абавязковыя і неабавязковыя. Да першых адносіліся: выдаткі на ўтрыманне валаснога кіравання, на прышчэпкі ад воспы і інш., на будоўлю і ўтрыманне запасных хлебных магазінаў, на ўтрыманне ў спраўнасці дарогаў, на догляд сіротаў і састарэлых. Неабавязковымі (за якія прагаласавала 2/3 усіх сялянаў) былі зборы, што прызначаліся на будову цэркваў, школаў, на ўтрыманне настаўнікаў і інш.

Szto starszyná zámienst¹ nas baraníć,
 Wyhadniěj nachódzić bráta z łupić,
 Z písarom naszym janý saszlísie,
 90 Jak bratý za rúki uzialísie
 I wot paladzi, szto hrószy sabráũ,
 Nasz písar, a atkúl jon ich uziáu?
 Nie žaléjuczy nas biédnych łupíũ,
 95 Kab jon daj Boh, wiéku swajhó nia z żyũ,
 Z sunduká mirskíje braũ rublámi,
 A adkładáũ tólka szestakámi²,
 Ciapiér majątek chóczeć kupić,
 Bo písarom nie rad užó służyć,
 100 |_{4v}| A jak nie stánie tych u sundukú,
 To i skážuć zapłacić muzykú,
 Wot i zaczníom tadý haławú czesać,
 Adkúl nam biédnym hrosz takíj uziác,
 A jon búdzie wialíkím³ pánom żyć
 105 I z hétkich jak my dúrnioũ dóbra kpić,
 Szto nadúũ, jak Sídarawu kazú,
 A lachczěj z łupíũ, jak wiasnój łazú;
 Álbo|ž i súddzi nášzy muzykí,
 Siedziác dla fórmý jákby kaũpakí,
 Jak im padskážuć⁴ mirskié czýny,
 110 Tak zasúdziać ciabié i biaz wíny,
 Janý i na hrószy łasy, rády|b uziác,
 Da jaszczó wódkoj músisz czastowác,
 Napjécsa haréłki, jak wady huś,
 115 A pósle siadzić i wóczkami pluś,
 Praz céłyj sud u kréśle jon spić,
 Jak pracznúšsia, prystupáje sudzić,
 Nie pa tym, chto czyst, a chto napaíũ
 I písaru z starszynóm piersz zapłaciũ,
 120 |_{5r}| Biaz stýdu i nie bajuczýsie hréchu,
 Súdziać szto bakí balác ad smiéchu. –
 Wot kab u toj dzień, pasrédińnik tajkóm,
 Choć raz kalí papáu k' naszym sudóm,
 Tadý|b jon sam, uwídzieũ|by bratok

¹ Папраўлена з *zamiast*.

² Колішняя манета Рэчы Паспалітае вартасцю ў шэсць грошаў. Тут: дробная манета.

³ Першыя тры літары слова папраўлены з нейкіх іншых.

⁴ Першапачаткова было *padskáżyć*.

125 Szto u wółasci zróbili szynók,
 Bo jak tolka chto na sud idzié,
 To i haréłku z sabój jon niasié
 I nie adnahó ~~sortu~~ gatúнку biaréc,
 Bo písar, starszyná, aczýszczynu pjeć,
 Súdzi rády|b choćby i brážku pić,
 130 Kab czym swajó sumlénnie zamaníc;
 Sam ja wídzieŭ jak jajé dla akná
 Pilí: písar, súddzi i starszyná,
 Jak pa|czynú, janý tam stajáli
 I gatúnkami wódku naliwáli,
 135 Stárustu to tólko papałósie,
 Kali u butélcy szto astałósie,
 Píli to nie tam hdzie sundúk stoić,
 A u pakói hdzie starszyná spić,
 |_{5v}| Niechájże|b jon z týdzień u nas pabyŭ,
 140 Péŭna|by sztokółwiek złóha adkrýŭ,
 Zdajécsa¹ mnóha czahó jóśćtki tut,
 Za szto|b czyný papálisie pad sud,
 Ále szto|sz; przyjédzie hrómka, z dzwankóm,
 Nie úspiéŭ uszóŭszy sieć za stałóm,
 145 Na to kab choć|by kníhi razabráć,
 Záraz zapraháj kóni daj kryczác,
 Zaŭsiódy jon-to hédak spieszáje,
 Bo káże szto času máła máje,
 A szto pryjézd jahó piersz ználi,
 150 To záraz i kóniki padáli,
 Bo ad rána zapróchszy karmíli,
 Tam že, na dwaré z wiedrá pałli,
 Bo wółość ráda skaréj pazbýć
 Haściá, szto możeć im złoje adkrýć,
 155 A jak k' brýczce na gánek zawiadúc,
 Tadý z starszynóm hawarýć zacznúc,
 „Czto u tiebia w wołosti haraszo”
 Tak toj każe: „dziákuj Bóhu niczahó”
 |_{6r}| Syszóŭszy z gánku, u brýczku jon sieŭ,
 160 Kryknuŭszy „paszoł”, jak czort palaciéŭ,
 A adježdżájuczy hrómka kryczýć,
 Szto niadóimek² nie pawínna być,

¹ Апошнія тры літары ў слове напісаныя замест нейкіх двух іншых.

² Маюцца на ўвазе г. зв. «недоимки» – нявыплачаная ў тэрмін частка абавязковага падатку ці збору, якая падлягае спагнанню. Пасля рэформы 1861 г. асноў-

I wýjechaŭ rad, parádok naszóŭ,
 Bo z żálaboj nichtó nie padyszóŭ,
 165 A czy|ż byŭ czas żálabu padác
 I swaju krýŭdu jamu razkazác?
 Wot z za stałá padniáŭsia maładziéc,
 Piotr Chroł, pastúchami prazwán duréc,
 Katóryj hdzie moh usiúdy bywáŭ,
 170 Ale u niczým jon nie dastajáŭ,
 U usié padrády utknúŭ swoj nos,
 No waróczaŭ sie z tych zausiódy bos,
 Lubíŭ dóŭha spać, dóbra jeść i pić,
 Ale nie chaciéŭ niczóha rabíc,
 175 Byŭ trócha piśmiénnyj, umiéŭ czytác,
 No czytannoho nie umiéŭ paniác,
 Czútoje usio piereináczyŭ
 I jak jamú lépiej, tak taumáczyŭ,
 180 |_{6v}| Za wialíkich dúrnióŭ mieŭ usích,
 No pa práŭdzie, najbólšy, sam byŭ z nich,
 Wot káże „Słówo dájcie zhawarýć,
 Ja wam skażú jak búdziem żyć;
 Toż nia tużýcie dóbryje lúdzi,
 Mnóha nam lépiej skóra búdzie.
 185 U Píciare mnie ciapiér hawarýli,
 Szto starszyný za námi prasíli,
 Cára u Maskwié, hdzie ich sabráli,
 Tady jak Cára karanawáli¹,
 Kab biédnych mužyczkoŭ pamitawác,
 190 Choć trócha bólej im ziamlí dadác,
 A szto takí máła ziamlí daŭ,
 Héta i sam Car spanetrawáŭ²,
 Wot Car, kážuć, pasłaŭ takij prykáz,
 Kab znówu ziamlój nadzieláli nas,
 195 Pa wósiem dziesiacín na mužskúju
 Paławínu tej na duszú žanskúju,
 Pászy nie žaléc, a szmat kab dálí

ная маса нядоімак складалася з плацяжоў сялян па выкупе сваіх зямельных
 надзелаў і па пагашэнні выкупное пазыкі.

¹ Цырымонія каранавання Аляксандра III і Марыі Фёдараўны адбылася
 15/27.05.1883 г. ва Успенскім саборы Маскоўскага Крамля. 21.05/
 2.06.1883 г. Аляксандар III у двары Петрапаўлаўскага палаца ў Маскве сус-
 трэўся з валаснымі старшынямі і звярнуўся да іх з кароткаю прамоваю.

² Ад польск. *spenetrwać* – разважаючы зразумець.

Kab za szkódy, w sud nas nie ciaháli. –
 200 |_{7r}| Wot dla tahó ja i kínuu padrád
 I damóu żywa pawiernúu nazád,
 Spieszájuczy kab skarěj tut prybyć
 I wam Cárskuju łásku abjawíć,
 Nu brátcy, wot ciapiér my zażywióm,
 A hrószy, to búdziem czerpác kaűszóm”.
 205 Na kúcie za stałóm siadziéu lhnat,
 Byű starýj, ale razúmien i bahát,
 Usiúdy hdzie byű, jahó pawazáli,
 I szto práűdoj jon żyű, kruhóm ználi,
 Choć nia umiéu, ni czytác, ni pisác,
 210 Lúba pasłúchać, jak stáníe kazác,
 Pražýű jon swoj wiek, u ráznoj biadzié,
 No nie astáűsia, u dúrniach nihdzié.
 Pa daróhach czásto wałaczýűsia,
 Mnóha wídzíu, to i nauczýűsia;
 215 Wýsłuchaűszy usió, jon słówa uziáű,
 Jaszczó sílnym hółasam, tak skazáű,
 „Pakínuű-by ty Piatrók, tak brachác,
 Daj miesz nas, hłupy plótki razsiewác,
 220 |_{7v}| Niéchta tabié umýűnia nazwadziű,
 Za twajú czárku dóbra na maníű;
 I péűna z náűzoho¹ bráta, saűdát
 Kazáű, a katóryj zaűsiódy rad,
 Ab ~~usim~~ nie znánym hawaryć, kab pakazác,
 Szto saűdát nasz, usió móże znać,
 225 Nie tólka ružéjnyje pryjómy,
 No Cárskije mýsli, im wiadómy,
 Choć² Wiéraj i práűdaj życ prysiaháje,
 No soűdát, manú, najlěpiej znáje. –
 Lepsz-by Piatrók w padrádzie dastajáű,
 230 I dúrnych czútok nam nie paűtaráű. –
 Pasłúchajcie|sz wy mianié synóczki,
 Tahó szto jeű sol nie z adnój bóczki. –
 Car słówa nia búdzie dármo kidác,
 I raz skazáűszy pósle admieniác,
 235 A jak starszýný, u Cára býli,
 Móże szto ab ziamlú i hawaryli,

¹ У гэтым слове перапісвальнік ўжыў літару доўгае *f*, якая выкарыстоўвалася ў польскай графіцы да сярэдзіны XIX ст.

² Слова дапісана, відаць, пазней.

240 Tólka Car, kalí z ními praszczáusia,
 To z takój mówaj k' nim atozwáusia,
 |_{8r}| «Ja czúũ pamiész wámi hawaráć,
 Szto ziamlú búduć dadawác,
 Tak wy niawiércie nikómu
 I wiarnúšzysie da dómu,
 To skażýcie wászym usim,
 Szto niemá k' hétomu pryczýn,
 245 Kab ziamlój znówu nadzielác,
 A tréba lépiej pracowác,
 Na toj, szto Báćka moj nadzialíũ
 №¹ I panóm za jajé zapłacíũ.
 Nia|wiéryć ludziám szto zle rájuć,
 250 A rabíc szto marszałki² przyznájuć».
 Mnie ab hétom starszyná hawaryũ,
 Toj, szto u Cára na abjédzie³ byũ,
 Ja pómniu szto za Cará staróha,
 Abjaũláli szto dla nikohá,
 255 Užo z nas druhój ziamlí nie dadúć,
 A krom hétaj na katóraj żywúc,
 Nam-že i u wółaści czytáli
 I Cárskuju mówu abjasniáli,
 |_{8v}| A héta maná szto káżeć Duréc,
 260 Jamú nałháli, tak i jon lžeć,
 A jak stánien wiéryć u usié zwódy,
 To na róbim sabié mnóha szkódy. –
 Kážycie, szto trúdna, nam hédak żyć,
 A trudniěj zhadác, szto dálej rabíc,
 265 Wot i zaczęli wyszúkiwać win,
 A hłáũniej ráznych, k' hétomu pryczýn;
 A szto da hétul mužýk nie bahát,
 U tym jon sam najbólej winawát,
 Bo jak paczúũ jon siabié swabódnym,
 270 Kínuũ pracawác i zastáũ hałódnym,
 Héta kab tólka zauwažáli,
 Szto kalí wólnaść im darawáli,
 To tréba búdzie żyć užo samým,
 Bo pan nam nie dapamóžec niczým,

¹ Перапісвальнік, відаць, пачаў быў пісаць першае слова наступнага радка, але адразу ж заўважыў сваю памылку.

² Гаворка пра павятовых маршалкаў шляхты.

³ Першыя тры літары слова напісаны замест нейкіх іншых.

275 Padátki sámi my músim płacíc,
 Na patrěby szto kółwiek zarabíc,
 Tady i ináčzej żyć-by stáli
 I hédak żydý|b nie zarabláli;
 280 |_{9r}| Bo atkúl jakij hrosz nie papadzié,
 Záráz jon k' żydu na wódku niasié,
 Wýjduć hrószy, dabýtak prapiwáje,
 A póśle kraśc, kalí tahó nie stáje,
 Tym i niadóimok narascíli,
 285 Bo choć móžna byló, nie płacíli,
 U źakiétkach¹ zaczęli nasícça²,
 A swaích ródnych siermiách³ stydzícça,
 Dúmali nichtó ich nie paznáje
 I adrázu pánam zaszczytáje,
 Ad swajhó stánu daj-že uciekác,
 290 Zaczáüşy pić i usiak szelmawác
 I tak sabié sóromu uniáli,
 Szto muzykámi turmý napcháli;
 Jakím radziűsia, takim chadzí,
 Jak Boh prykazáű, tak tólka rabí,
 295 Wot i stáli|by ciabié szanawác
 I szto u siarmiázie nie pahardziác,
 Bo móžna i u muzyckom stánie,
 Być lépszym, ad jakóha maspánie,
 300 |_{9v}| Wot tut, piérszyj paczátak, a nie hdzie,
 Zaczáű sie nászej muzyckoj biadzié,
 A kab jaszczó hórej siábie zhubíc,
 Uzdúmali swajú ziamlú dzialíc,
 Razdzialíli na takíje kusóczki,
 Szto nie pasiéjesz żyta, poűbóczki,
 305 Daűniěj bywáło, jak bácka pamiór,
 Tak záráz tym zaniáű sia, swoj dwor,
 Chátu, pan bólszemu sýnu zdawáű,
 A részta siamjí, slűchać prykazáű,
 A sam daj za nim tólka dahledác,
 310 Kab miénszy nie kryűdawać miénszych nia smieű u kryűdu puskác;
 Ciapiér, jak nichtó za tym nie hladzić,

¹ Маюцца на ўвазе кароткія аднабортныя сурдуды, якія насіла ў той час пераважна інтэлігенцыя.

² Першапачаткова было *nasítca*.

³ Грубае сукно з шэрсці ручное апрацоўкі, а таксама вопратка з яго.

Tak nászy siamjí naczáli bruzdzić¹,
 Báby, najhórszaja tut pryczýna,
 Szto dapuscíũ, winawát muszczýna,
 315 Tréba lépiej byłó jajé dzierzác
 I pamiész bab swáarak nie dapuszczác,
 So swáarak i stáli ziamlú dzialíc,
 A tahó, nie umiéli razliczyć
 320 |_{10r}| Kuskí balszýje, czy małýje janý,
 Na haspadárce razchódy adný,
 A tólka prychód z kuská balszóha,
 Músić być bólszyj, czym z małóha,
 Nówyj budýnok pastáwić tréba,
 Dla skacínki i mátoha chléba,
 325 Tréba líszniuju palíc piecz,
 Kupíuszy droũ, prywiaźcí, da pasiécz,
 A tut i hrószy niéatkuł uziác,
 Bo na zarabótki czásu nie stać,
 Bo jaszczó tólka chléba, tólka czy stánie,
 330 A nie hrosz, szto z kusóczka dastánie,
 Wot i ulez mužyczók u néred,
 Tak szto ni u zad, ni u piéred. –
 Wot prymiéram, choć-by ja i sam,
 Kab pazwóliũ padzialícça synám,
 335 Czy|ż byũ-by ciapiér takój ład
 I u haspadárce patrébnyj skład,
 Razpuscili|b uwieś swoj aśmák²,
 I żyli|b jaszczó czort wiédajeć jak,
 340 |_{10v}| Ciapiér, to i chlébom janý sýty,
 Choć u siermiázie, czýsty, abmýty
 I u kaszaní jeść zausiódy hrosz
 I dla tahó usiúdy jon charósz,
 Ja i adpiszú, szto hédak ma być,
 Kab i pa majej smiérce nie dziálíc
 345 Ziamli, mież moími synámi,
 Kab tahó i zachaciéli sámi,
 Jak zdúmajuć, kab wółość uziełá,
 I bólszomu z nich jená oddałá,
 Jon, niecháj w chácie parádak wiadzié,
 350 Részta kab słúchali jahó usié,
 A jak Boh pazwóli pamałacíc,

¹ Ад польск. *bruździć* – перашкаджаць адзін аднаму, сварыцца.

² Восьмая частка куля (блізу 9 пудоў). Тут: сям'я.

Tady usió róŭna padzialíc,
 A kalí róŭna búduć prychódy,
 Tak róŭna, músiuć być i razchódy.
 355 Wot kab báčki razúmnyje býli,
 To tak-by usié janý zrabíli,
 I nie bylóby toj hlúpoj dzialbý,
 A tym uniáli|by synám biadý;
 360 |_{11r}| I jaszczó daj na druhích narekác,
 Szto sámi patráfili papsawác;
 Ja czúŭ tut tákże, jak narekáli,
 Szto u szkódach ich zabieráli,
 Za héta dájże susiédka klaści
 I wydumlájuczy, usiák wiaści,
 365 Ale czym-że jon tut winowát,
 Szto nie tak wyhódnyj, zawiédzien ład,
 Nie jon-że ziamlú dla nas wydzieláŭ,
 Czy choć-by hdzie páścić naznaczáŭ,
 Spieszájuczy skóra nas nadzialíc,
 370 Zastáwili w spórcie z susiédom żyć,
 A kab lépiej abaích pomieszać,
 Tak ahúlnuju z pánom pászu dać
 I to tolká, u bałóta i les
 A na póle i póžni kab nia lez,
 375 A czyż u bałóta my móžam haniác,
 Kalí i nászy tam póžni stajác,
 To kumísja zakón pierewiarnúła
 I nam hétuju dúdku utknúła,
 380 |_{11v}| Bo zakón, tak nas kazáŭ padzialíc,
 Kab z pánom u niczym wspólne nia być,
 Zrabíŭszy nam tak, stála kałatniá,
 I z susiédami czýstaja wojná,
 Stáli nia mýły adzin druhómu,
 Choć nia życzuczy złósci nikómu;
 385 Músim czužóje bólej szanawác
 I kab nie rabíc szkódy dochledác,
 Tak i nie chóczas, kab czužýj maŭczáŭ,
 Kalí jon ciabié hdzie nibúdz papáŭ,
 K' nam jak ulézie, w szkódu, czy harúd,
 390 To ródnaho bráta wiadzióm u sud;
 A skázano nie biarý czužóha,

To nia|búdziesz¹ bajátsa nikóha;
 Jak na tym my móčna búdziem stajác,
 To i pa sudóch², nia búduć ciahác,
 395 Szto do mirskích czynóů, to tréba znać,
 Szto týje ~~stali-uzo~~ ^{zaczáli} szelmawác,
 No nia dziwo, ktoů u nas starszynój
 Takij-że mużyk, z durnój hoławój.
 400 |_{12r}| U písaroů rózum slépa jon wiéryć,
 Bo sam-to niczóha nie razbiéryć,
 A písar, tak zakónami waraczáje,
 Jak tawárom, szto dwie stórony máje;
 U Bóha i Cára, nászy nadzieje,
 Szto i dla nas lépszoje zawiéje,
 405 Bo kázuć³ szto prajékt, takij jość,
 Kab ahúlnuju zrobić wółość,
 A kniěj kab usiė stány prypisáli⁴;
 Tady|b móže starszynój wybráli,
 Tahó, chto rózumom i częściu znan
 410 Czy byů-by jon szláchcicom, czy z mieszczán,
 Takij péůna|by i wziátak nie braů.
 I szto byłó|b z húbna, nie dapuskáů
 I písar pry nim paznáů|by, szto zakón,
 Nia móže być kim ni budź admianión. –
 415 Pakúl szto, to tréba kab prabuwáů
 Mużyk práwić, szto sabie papsawáů,
 Zacznióm my ^{tolka} szczyra pracawác,
 Tady i Boh nam zaczniė pamahác,
 420 |_{12v}| A kab ^{nam} swajhó stánu nia kryůdzić,
 Tréba kab pierestáli kraść i pić,
 Módnyje żakiėtki ^{nasie} pakidác,
 Kab tym sabiė lísznij razchód uniác,
 A kab siermiách lepsz uwaźáli,
 Treba kab dziaciěj uczýć zaczáli,
 425 Kab nauczýűsia nia tólka czytác,
 Ale czytannoje usió paniác,
 Bo chto tólka rózum móže na być,
 To toj tak lóchka nie dáscsa akpíć,
 U nas że i kałatní jość mnóha,

¹ Вертыкальнаю рыскаю слова падзяліў перапісвальнік.

² Апошнія тры літары ў слове напісаны замест нейкіх іншых.

³ Спачатку было *kažuć*.

⁴ Гаворка пра праект усесаслоўнае воласці.

430 Z nászaho-to rózumu durnóho,
 Dla tahó wiérym u plótki usié,
 Jak i chto ich tólko, nie pryniasié,
 Wot i my tadý spakójniej pamróm,
 Kali dadzím rózum swaím dziacióm,
 435 Jak staniéc razúmna swajhó baraníc,
 To i z susiédom dóbra zaczníe żyć,
 Tadý i búdzie praŭdziwa swabóda,
 Kali kruhóm nas nastúpić zhóda". –
 |_{13r}| Tak zakónczyŭ staryczók lhnát
 440 A szto byŭ dóbryj, da prytým¹ bahát,
 Landará Ícku, k' staŭ padazwáŭ
 I masznú dastáŭszy, tak jon skazáŭ,
 „Za wódku, to ja płaczú, za usích,
 Hladzí, kab ty nie liczyŭ užó z nich,
 445 Za práŭdu, wy dziétki prabaczájcie
 I na mianié, praszú nie hniewájcie,
 A pasłúchajcie, tahó staróha,
 Szto swajmú brátu nia zýczyć złóha".

Kondrás z pad Dókszyc
 1891 r: Lipca 20 d:
 Ludwinow.

¹ Першапачаткова было *prytom*.

Heb. Palisander i Iwan Meleschka

Першыя публікацыі братоў Луцкевічаў пра беларускае адраджэнне ў замежным друку

У апошнія дзесяцігоддзе XIX ст. беларускае нацыянальнае жыццё зрэчас выяўляла сябе кніжнымі і газетнымі публікацыямі, распачна нагадваючы пра свой бядотны стан, бо не жадала, каб, як таму чалавеку перад скананнем, мову заняло. З лёгкай рукі Macieja Buraczka (Францішка Багушэвіча) і А. І. (Аляксандра Ельскага) наступнікі пачалі паўтараць раз за разам, што мову “*my sami puścili na ździek, nie raŭnujuczy, jak i pany wialikije achwotniej haworać pa francuzku, jak pa swojemu*” [Buraczok 1891: IV], што трэба палюбіць “*űsim sercam swajű rűdnaju, zaniadbűnaju, światuju biełaruskuju mowu, katoraja z pradwieku nia tolka była wűszaju u siołach, no jej uűywali sűmyje daűniejszyje manarchi kraja i ich wialmoűy*” [А. І. 1892: 4].

“Мы пусцілі на здзек...”, “мы занядбалі сваю мову...”. Складваецца ўражанне, што пачынальнікі беларускага адраджэння не ведалі сапраўдных прычынаў нацыянальнае летаргіі народу, не чыталі газетку Яскі, гаспадара з-пад Вільні (Кастуся Каліноўскага), а таксама іншую літаратуру часоў Паўстання 1863 года ці то проста не згадвалі пра гэтыя прычыны з цензурных меркаванняў, разлічваючы на магчымасць паўлегальнага пашырэння сваіх выданняў. Але, пераклаўшы віну на саміх сябе за нацыянальнае бяспамяцтва і рэнегацтва, ці магчыма было дасягнуць поспеху ў справе адраджэння народу, станаўлення нацыі? Ці магчыма было, не адшукаўшы каранёў таго зла, якое шмат дзесяцігоддзяў труціла, не давала развівацца здаровым сілам народнага арганізму, не назваўшы гэтае зло, пачынаць увогуле справу адраджэння?

“Старыя дзеячы”, абапіраючыся на традыцыі сваіх папярэднікаў, не мелі шансаў дастукацца да розумаў і сэрцаў малацывілізаванае сялянскае грамады. Мацей Бурачок, А. І., Шыман Рэўка з-пад Барысава, Янка Лучына, Адам Гурыновіч і нешматлікія іншыя, ставячы і часткова вырашаючы надзённыя праблемы, якія болей праціналі асяроддзе, што іх атачала, з аб’ектыўных, а часцей – суб’ектыўных прычынаў не маглі яшчэ ў той час мысліць нацыянальна-палітычнымі катэгорыямі, а г. зн. не маглі быць і генератарамі нацыянальнае ідэі, нягледзячы на вялікую каштоўнасць іхнага творчага даробку дзеля гэтае ідэі.

Тым часам на хвалі пашырэння сацыялістычных ідэй на пачатку XX ст. прыйшло пакаленне, абцяжаранае не грузам старашляхецкага сарматызму, але ўніверсітэцкаю ведаю ды ідэямі забароненае літаратуры. У колах народжанае ў 1902 г. Беларускае рэвалюцыйнае партыі ўзнікла ўлётка *Do inteligencji*, выдадзеная на гектографе, а пазней перадрукаваная ў часопісе Польскае сацыялістычнае партыі “Przedświt” як частка артыкула Вітольда Ёдкі-Наркевіча (1864–1924; псеўданім Wroń) *Z powodu odezwy białoruskiej (3 нагоды беларускае адозвы)*:

Odcięci od ludu przez wykształcenie, odebrane w obcym języku, nie zdołaliście stworzyć własnej samodzielnej kultury dla swojej garstki i poszliście w poniewierkę u sąsiadów. I słusznie – nie zdobyliście się na to, na co zdobyli się stokroć mniej liczebni od was litwini, bułgarowie, serbowie, chorwaci etc. Dajcie ludowi oświatę, ale dajcie ją w języku ojczystym. Inaczej ona nigdy nie spłynie do nizin. Umysł dziecka, z trudnością opanowujący ogólne pojęcia, ma podwójną pracę, opanowując je w języku obcym. Ztąd niedokładność, chaos, zrażenie się do nauki. Mowa ojczysta – toż wyraz duszy, jej uczuć, myśli. Wie rząd, co robi, podając nędzne ochłapy oświaty po rosyjsku: albo zniechęca do nauki, albo tworzy gmatwaninę pojęć, najzdolniejszych zaś usuwa od bezpośredniego pokrewieństwa z ludem, mając w nich sług myślących po rosyjsku, niszcząc w zarodku odrębność narodową, tamując rozwój kultury białoruskiej. Ze wszystkich jego zbrodni – ta bodaj największa: torturowanie umysłów dziecinnych, skrzywienie rozwoju umysłowego, znieprawienie moralne – bo oto tam w perspektywie – przerób się na moskala językiem i myślą, a jeśliś w dodatku prawosławny – odmyka się przed białorusinem droga dostojęństw i dostatku – za cenę zdrady narodu. I dużo jest wśród was takich sprzedawczyków. Dajcie ludowi znajomość jego przeszłości. Człowiek nie pamiętający tego, co robił, czuł, myślał, nie korzystający z doświadczeń nawet własnych – nie umie rządzić sobą, staje się igraszką, pośmiewiskiem ludzi. On umie tylko wegetować. To bydlę niemal. I los narodu zarazem, któremu obce są dzieje przodków! Wszak staliście się niewolnikami nie tylko stąd, że was zgmiotły klęski – staliście się niewolnikami z duszy swojej – wy wiernopoddani moskiewskiego cara. Gdzie wasze prawa? W pyle, w zapomnieniu gniją w bibliotekach, natomiast knut wszechwładcy wisi nad wami. Całujcie go – raby! Może, gdy się wyłoni z mgły przeszłość wasza „chmurna” lecz „górna” – zaczniecie się dopominać o prawa wasze; być może – lecz bez niej nigdy. Czem dla duszy każdej jest świadomość, niżąca na jedną nić chwile minione, tem dla narodów jest sprzężenie wieków przeszłych z teraźniejszością: opanowaniem jej, rachunkiem sumienia, źródłem, z którego płyną zamiary nowej pracy na przyszłość. Dać ludowi oświatę, zapoznać z historią ojczystą – ale jak! Niema prawie literatury ludowej – niema historii: stworzyć je należy. Czyż trzeba się powoływać na przykłady ludów, które to zrobiły, dowodzić, że

to rzecz możliwa? Czesi, litwini to zrobili, wy nie potraficie?¹ [гл.: Wroń. 1903: 53–54].

Пэўна ж, з гэтага асяроддзя выйшла яшчэ адна публікацыя, якая нават больш востра адказвала на пытанне: хто вінаваты ў тым, што васьмімільённы народ, які можа ганарыцца сваім мінулым, застаецца неведомым цэламу свету і можа неўзабаве знікнуць з этнаграфічнае карты Еўропы. Маём на ўвазе нямецкамоўны артыкул *Das totgesagte Weissrussland*, надрукаваны ў 19-м нумары двухтыднёвіка „*Ruthenische Revue*” (першая палова кастрычніка 1904 г.), а ў хуткім часе – у перапрацаваным выглядзе, у перакладзе на ангельскую мову і пад загалоўкам *The White-Russians. A Nation driven back into the Middle Ages under Muscovite rule* (Беларусы. Нацыя, адкінутая назад у Сярэдня Вякі пад

¹ “Адлучаныя ад народу чужамоўнаю адукацыяй, вы не здолелі стварыць уласную самастойную культуру для свае грамадкі і пайшлі ў паняверку да суседзяў. І слушна – бо не адважыліся на тое, на што адважыліся стакроць меншыя лікам літоўцы, балгары, сербы, харваты і інш. Дайце народу асвету, але дайце яе на роднай мове. Інакш яна ніколі не трапіць у народ. Розум дзіцяці, які з цяжкасцю авалодвае агульнымі паняццямі, мае падвойную працу, авалодваючы імі на чужой мове. Адсюль недакладнасць, хаос, нежаданне вучыцца. Родная мова – гэта ж выяўленне душы, яе пачуццяў, думак. Урад ведае, што робіць, калі падае жабрачыя аб’едкі асветы па-расейску: ён ці ўвогуле адбівае ахвоту да навукі, ці стварае бытаніну паняццяў, пазбаўляе самых здольных кроўнае еднасці з народам, ператварае іх у лёкаў, што думаюць па-расейску, у зародку вынішчаючы нацыянальную адметнасць, стрымлівае развіццё беларускае культуры. З усіх яго злачынстваў гэтае, бадай, найвялікшае: катаванне дзіцячае свядомасці, скрыўленне разуמוвага развіцця, дэмаралізацыя – бо там, у перспектыве – перамяненне ў маскала мовай і розумам, а калі ты яшчэ і праваслаўны – перад беларусам адкрываецца шлях да высокіх пасадаў і дастатку – цаной здрады народу. І шмат ёсць сярод вас гэтых прадажнікаў. Пазнаёмце народ з ягоным мінулым. Чалавек, які не памятае таго, што рабіў, чуў, думаў, які не можа карыстацца нават уласным досведам, – не пануе над сабою, становіцца цацкаю, людскім посмехам. Ён можа толькі вегетаваць. Ён ледзь не быдла. І такі адначасна лёс народа, які не памятае гісторыі продкаў! Дык вы сталі нявольнікамі не толькі таму, што вас перамаглі – вы сталі нявольнікамі ў душах сваіх – вы вернападданыя маскоўскага цара. Дзе вашыя правы? У пыле, у забыцці гніюць у бібліятэках, затое кнут самадзержца вісіць над вамі. Цалуйце яго, рабы! Можа, калі прагляне з імглы мінулае вашае, “хмурнае”, але “ўзнёслае” – вы пачняце дамагацца сваіх правоў; можа быць, але без яго – ніколі. Чым ёсць для кожнае душы свядомасць, якая нанізвае на адну нітку пражытыя хвіліны, тым для народаў – сувязь мінулага з сённяшнім днём: апанаваннем яе, рахункам сумлення, крыніцаю, з якога б’е жаданне новае працы дзеля будучыні. Даць народу асвету, пазнаёміць яго з айчынай гісторыяй – але як?! Літаратуры для народа амаль няма, няма кніг па гісторыі: належыць іх стварыць! Ці ж трэба спасылацца на прыклады народаў, якія гэта зрабілі, даказваць, што гэта – мажлівая справа? Чэхі, літоўцы зрабілі гэта, а вы не здолееце?” (польск.).

маскальскім панаваньнем) – у штомесячным часопісе “The Anglo-Russian” (снежань 1904 г.)¹.

Хіба ўпершыню адукаваная Еўропа магла даведацца пра яшчэ адзін невялікі народ (Völklein), прыгнечаны расейскім царызмам. І, пэўна, даведалася, улічваючы нямецкамоўную і англамоўную версіі артыкула.

Мы мяркуем, што заглавак *Das totgesagte Weissrussland* (а можа, і сам артыкул) навяяны развагамі Адама Кіркора пра будучыню беларускае мовы і самой Беларусі:

Smutne nasze dzieje z lat ostatnich zmieniły postać rzeczy. Niewolno już śpiewać pieśniarzom i dudarzom białoruskim. Białorusin nie/zobaczy więcej swej pracy drukiem ogłoszonej. Dźwięk mowy ojczystej nie/zabrzmi mu nawet w kościele. W szkołach dziś licznych uczy się po rosyjsku. **Białoruś umrzeć musi** (вылучэнне нашае. – М. Х.), jako odrębne, jedno z najstarszych plemion słowiańskich, od wieku IX przeważnie występujące w dziejach Litwy i Rusi, umrze w swej narodowej odrębności² [Kirkor 1874: 55].

Аўтарам нямецкае публікацыі быў нехта “Heb. Palisander”, што жыў нібыта ў Слуцку. З тэксту таксама можна зразумець, што беларусы – суайчыннікі аўтара (meiner Konnationalen), што “Heb. Palisander” няблага арыентуецца ў далёкай і сучаснай гісторыі краю, ведае прадстаўнікоў ягонае літаратуры.

Выявіў сваю асабовасць і перакладнік артыкула *Das totgesagte Weissrussland* на ангельскую мову: ва ўступнай нататцы ад рэдактара ён зазначае, што сам “народжаны і ўзгадаваны сярод Беларусаў і можа пацьвердзіць сьветчаньне аўтара” [цыт.: Адамовіч 1983: 26].

На жаль, нам не ўдалося адшукаць патрэбны нумар “The Anglo-Russian” (1897–1914)³, але знайшліся звесткі пра ягонага рэдактара Якуба Прылукера (Jaakoff Prelooker, 1860–1935)⁴, які нарадзіўся ў Пінску, вучыўся ў слонімскай школе рабінаў, закончыў Жытомірскі жыдоў-

¹ Інфармацыя і пераклад тытула Антона Адамовіча, які спасылаецца на Вітаўта Кіпеля [гл.: Адамовіч 1983: 26].

² “Сумныя падзеі апошніх гадоў змянілі стан рэчаў. Нельга ўжо спяваць песням і дударам беларускім. Беларус не ўбачыць больш надрукаванае свае працы. Зыкі бацькоўскае мовы не загучаць яму нават у касцёле. У школах, цяпер шматлікіх, вучаць па-расейску. Беларусь мусіць памерці як асобнае, адно з найстарэйшых славянскіх плямёнаў, якое ад IX стагоддзя выступала ў гісторыі Літвы і Русі, памрэ ў сваёй нацыянальнай адметнасці” (польск.).

³ Артыкул *The White-Russians. A Nation driven back into the Middle Ages under Muscovite Rule* быў апублікаваны яшчэ раз ва ўкладзенай Вітаўтам і Зораю Кіпелямі кнізе *Byelorussian Statehood: Reader and Bibliography* (Беларуская дзяржаўнасць: Хрэстаматыя і бібліяграфія), што выйшла ў Нью-Ёрку ў 1988 г.

⁴ Сям’я паходзіла з Прылукаў, магчыма, Чарнігаўскае губерні [Slatter 1984: 49].

скі настаўніцкі інстытут, працаваў у Адэсе, а ў 1891 г. эміграваў у Англію [гл.: Slatter 1984; Шнырова 2002; Воробьев 2010], дзе заснаваў часопіс “дзеля ачалавечвання расейскіх варвараў”, бо матэрыялы, якія з’яўляліся ў ім, былі асноўным стрыжнем эмігранцкае кампаніі па ліквідацыі позневіктарыянскае русафобіі (“the émigré campaign to redress late Victorian russophobia” [Peaker 2006, online]). Праўда, часопіс адначасна раскрываў праўду пра Расію, аспрэчваў погляды і выказванні апалагетаў царскага рэжыму, выкрываў зверствы царскага рэжыму, выстаўляючы расейскі ўрад на суд цывілізаванага свету.

Пра артыкул “Heb. Palisander’a”¹ ўпершыню згадаў Антон Луцкевіч (1884–1942) у зборніку ўспамінаў *Памяці Івана Луцкевіча* (1920):

У 1904 годзе Іван Луцкевіч канчае архэалёгічны інстытут і атрымлівае камандзіроўку дзеля навуковых досьледаў у Беларусь і дзеля далейшае навукі ў Вёну, куды ў тым-жа годзе і выяжджае. У Вёне ён працуе ў унівэрсытэце ў „Slavisches Seminar” пад кіраўніцтвам праф. Ягіча. Там-жа завязвае знаёмствы з украінскімі дзеячамі і друкуе сваю першую працу аб беларусах і беларускай справе ў журнале „Ukrainische Rundschau”², выдаваным украінцамі пад рэдакцыяй д-ра Кушніра (ў нямецкай мове) [Луцкевіч 1920: 9].

У Вёну „dla uzupełnienia tam swej wiedzy archeologicznej” [A. N. 1926: 5] І. Луцкевіч ехаў праз Львоў³ восенню 1904 г. Магчыма, падчас двух-ці трохмесячнага побыту ў сталіцы Аўстра-Венгерскае імперыі ён удзельнічаў у працы „Slavisches Seminar”, якім кіраваў прафесар Венскага ўніверсітэта Ватраслаў Ягіч (1838–1923). Зрэшты, не зусім зразумела, чаму І. Луцкевіч наведвае семінар філолага-славіста В. Ягіча? Нібыта ж накіраваны ён у Вёну вывучаць археалогію. Хоць, вядома, самае важнае ў паведамленні тое, што малады беларускі дзеяч наладжвае сувязі з украінскімі выдаўцамі і публіцыстамі ды друкуе сваю “першую працу аб беларусах і беларускай справе ў журнале „Ukrainische Rundschau”, галоўным рэдактарам якога быў “д-р Кушнір”.

Дзіўна, што пра першую Іванаву працу Антон не паведамляе нічога канкрэтнага: не падае ні загалавак артыкула, ні псеўданім, пад якім гэты артыкул друкаваўся. Павінен быў ён ведаць таксама, што часопіс „Ukrainische Rundschau” выходзіў з 1906 г. па 1915 г. і хіба да 1912 г. пад рэдакцыяй Уладзіміра Кушніра (1881–1933). Але ў дадзенай

¹ Нягледзячы на тое, што А. Луцкевіч “прывязвае” сваё паведамленне да 1904 г., у нас складваецца ўражанне, што ён кажа пра выданне, якое выходзіла ў Вёне ў 1906–1915 гг. І гэта прымушае нас перагледзець усе даступныя камплекты „Ukrainische Rundschau”.

² Слова *Rundschau* надрукавана гэтак, пэўна, праз недагляд.

³ У іншым месцы гаворыцца, што ў Львоў І. Луцкевіч заязджаў, “варочаючыся зь Вены” [Луцкевіч 1920: 9].

публікацыі ён не згадаў, што папярэднікам „Ukrainische Rundschau” быў часопіс „Ruthenische Revue”, які выходзіў у прыкладна такім жа фармаце, хоць колькасць старонак была ці не ў два разы меншая.

Афіцыйна выдаўцамі „Ruthenische Revue” з’яўляліся “Basil R[itter] v. Jaworskyj¹, Dr. Andreas Kos², Roman Sembratowycz³”; апошні быў апрача таго яшчэ і адказным рэдактарам ды актыўным аўтарам двухтыднёвіка.

Выданне было цалкам прысвечанае русінска-ўкраінскай тэматыцы. Прычым русіны – гэта не асобны этнас, а народ, які больш правільна называць “украінцы”, бо ўсе іншыя найменні, у тым ліку – “маларосы”, збліжалі іх з расейцамі, пад уладаю якіх знаходзілася большая частка ўкраінскага люду.

Невыпадкова, што ўжо на другім годзе існавання газеты рэдакцыя звярнулася з просьбаю пракаментавачь сакрэтны “эмскі” загад Аляксандра II ад 30 мая 1876 г. пра забарону друкаваць на тэрыторыі Расейскае імперыі і правозіць праз мяжу кнігі на ўкраінскай мове («на малорусскомъ нарѣчїи»). Больш за дваццаць еўрапейскіх навукоўцаў у адзінаццаці нумарах „Ruthenische Revue” выказалі сваё стаўленне да забароны ўкраінскае мовы ў Pacei (“Das Verbot der ukrainischen Sprache in Russland”).

Heb. Palisander відавочна быў знаёмы з гэтымі публікацыямі, калі пісаў, што з апытання, “наладжанага гэтым часопісам, відаць, што сярод самых выдатных прадстаўнікоў заходнееўрапейскай культуры ёсць людзі, якія з гарачай сімпатыяй ставяцца да эмансipaцыйных намаганняў ўкраінскага народа⁴, што, вядома, выклікае дыскамфорт у колах расейскіх панславiстаў” [Palisander 1904: 533]. Магчыма, яму таксама рэдакцыя прапанавала выказацца па гэтаму пытанню, але беларускі аўтар палічыў за лепшае падняць на старонках часопіса “беларускае пытанне”.

Заўважым, што, магчыма, упершыню нямецкамоўнае выданне звярнулася да беларускае тэматыкі. Але што бясспрэчна, упершыню ў гэтым пытанні на старонках нямецкамоўнага выдання выказаўся

¹ Маецца на ўвазе Васіль Яворскі (1852–1926), украінскі грамадска-палітычны дзеяч на Галічыне, Reichsratsabgeordneter (дэпутат Дзяржаўнага Савета) Аўстра-Венгерскае імперыі ў 1901–1907 гг., праўнік.

² Пра Андрэаса Коса вядома толькі тое, што ён быў дэпутатам Дзяржаўнага Савета Аўстра-Венгерскае імперыі.

³ Гаворка пра Рамана Сембратовіча (1875–1906), адказнага рэдактара выдання.

⁴ Напрыклад, прафесар універсітэта ў Катаніі Марыё Рапісардзі выказаўся лаканічна, але вельмі трапна: “Указ 1876 года – гэта ўдар па цывілізацыі! <...> Хіба існаванне дэспатычнай сістэмы кіравання не з’яўляецца вечным парушэннем найвышэйшых і самых значных каштоўнасцей чалавецтва?” [Rapisardi 1904: 244].

чалавек з Беларусі. Пазней на старонках газеты толькі зрэчас будзе гаворка пра беларусаў і Беларусь. Так, Andreas Mykytiak (Бена) адным словам згадаў суседні край у артыкуле *Die Ruthenen im Lichte der neuesten anthropologischen Forschungen* (Русіны ў святле найноўшых антрапалагічных даследаванняў): “Finnische Blondheit käme wohl für die Grossrussen, aber fast gar nicht für Kleinrussland in Betracht, ebensowenig wie warjägisch-germanische für Weissrussland”¹ [Mykytiak 1904: 664].

Вядома, гэта не азначае, што публіцысты „Ruthenische Revue” зусім нічога не ведалі пра паўночнага суседа. Рэдакцыйны артыкул *Die Petersburger Akademie der Wissenschaften über die ruthenische Frage* (Пецярбургская акадэмія навук пра русінскае пытанне) сведчыць, што яны былі дастаткова дасведчаныя:

Die Publizisten, die der ukrainischen literarischen Sprache das Recht auf Existenz absprechen, berufen sich gern auf Weissrussland. Sie schreckten die russische Regierung und die russische Gesellschaft mit der Perspektive der Freiheit für das weissrussische, gedruckte Wort ab. Was die Zukunft dazu sagt, das Wissen wir nicht, aber die Vergangenheit bezeugt klar, das die Weissrussische Intelligenz sich zu jener Zeit polonisierte, als Gross- und Kleinrussland ihre Schriftsprache noch hoch in Ehren hielten. Und bei jener Intelligenz war nie die Lust oder ein Grund vorhanden, sich der volkstümlichen Sprache zuzuwenden, während die Ukrainer dies aus äusserstem Bedürfnis machten² [Anonim 1905, nr 18: 451].

Падчас падрыхтоўкі спаранага 23–24 нумару „Ruthenische Revue” за 1905 г. памёр адказны рэдактар Р. Сембратовіч. На ягонае месца прыйшоў Уладзімір Кушнір, які ўжо пэўны час супрацоўнічаў з выданнем. Былі і іншыя змены: часопіс пачаў выходзіць адзін раз у месяц і змяніў тытул на “Ukrainische Rundschau”. Прычыну рэдакцыя тлумачыла наступным чынам:

Die „Ukrainische Rundschau” erscheint als Fortsetzung der „Ruthenischen Revue”. Der Grund, welcher uns zu dieser Änderung veranlasst hat, ist derselbe, welcher uns bestimmte, in der „Ruthenischen Revue” ständig und konsequent das europäische Publikum mit der Bezeichnung „ukrai-

¹ “Фінская светлавалосасць магла б тычыцца велікарусаў, але амаль зусім не датычыць Маларосіі, гэтак жа як варага-германская не датычыць Беларусі” (ням.).

² “Публіцысты, якія адмаўляюць украінскай літаратурнай мове права на існаванне, любяць спасылацца на Беларусь. Яны запалохалі расейскі ўрад і расейскае грамадства перспектывай свабоды беларускага друкаванага слова. Не ведаем, што скажа будучыня, але мінулае яскрава паказвае, што беларуская інтэлігенцыя паланізавалася ў той час, калі Вялікая і Малая Русь яшчэ шанавалі сваё пісьменства. І тая інтэлігенцыя ніколі не мела жадання і прычыны звяртацца да народнай мовы, а ўкраінцы рабілі гэта з крайняй патрэбы” (ням.).

nisch" vertraut zu machen. Denn ebenso wie das ruthenische "Rusyn" hat auch die deutsche Bezeichnung „Ruthene" nur eine lokale Bedeutung als Kennzeichnung des in Österreich wohnenden Teiles unseres Volkes, dessen Gros sich ukrainisch nennt und im Auslande unter dem falschen, von der russischen Regierung ihm willkürlich aufgedrängten Namen „Kleinrussen" bekannt ist¹ [Die Redaktion 1906: 1].

Часопіс працягваў друкаваць артыкулы, тэматычна звязаныя з жыццём украінскага народа, ягонай барацьбою за нацыянальнае адраджэнне. Спарадычна з'яўляліся згадкі і пра Беларусь. І толькі ў 1909 г. рэдакцыя вырашыла даць на сваіх старонках слова самім беларусам:

In Erfüllung des Wunsches der führenden weissrussischen Kreise, mittels der „Ukrainischen Rundschau" das Ausland über die weissrussische Frage aufzuklären, eröffnen wir die neue Abteilung *Aus Weissrussland*. Die Abteilung wird von weissrussischen Autoren selbst besorgt² [Die Redaktion 1909, nr 6: 271].

На працягу гэтага года ў часопісе апублікаваў тры артыкулы Іван Мялешка (Iwan Meleschka): *Zur weissrussischen Frage* (Да беларускага пытання, nr 6, s. 271–276), *Weissrussischen und Polen* (Беларусы і палякі, nr 8–9, s. 344–348) і *Neuer Versuch einer Vivisektion an dem weissrussischen Volke* (Новая спроба вівісекцыі беларускага народа, nr 12, s. 414–417).

Мы мяркуем, што артыкулы Івана Мелешкі – гэта своеасаблівы працяг публікацыі Гэб. Палісандэра.

Традыцыйна лічыцца, што псеўданімам “Іван Мялешка” карыстаўся Антон Луцкевіч (1884–1946). Праўда, даступная нам літаратура падае, што ўпершыню з’яўляецца гэты псеўданім толькі ў 1916 г. [гл.: Рэут 1994: 108], калі ў першым нумары газеты “Номан” быў надрукаваны артыкул *Dla rodneho Kraju*, падпісаны „I. Mielezka” [гл.: Mielezka 1916: 3–4]. Аднак ёсць думка, што гэты псеўданім фактычна належыць абодвум братам Луцкевічам:

¹ «“Ukrainische Rundschau” з’яўляецца працягам “Ruthenischen Revue”. Прычына, якая падштурхнула нас да гэтае змены, – гэта тая самая прычына, якая абумоўлівала нас пастаянна і паслядоўна знаёміць еўрапейскую аўдыторыю з тэрмінам “украінец” у “Ruthenischen Revue”. Бо як і русінскі “русін”, нямецкі назоў “Ruthene” мае толькі мясцовае значэнне як абазначэнне тае часткі нашага народу, што жыве ў Аўстрыі, большасць якога называе сябе ўкраінцамі і за мяжой вядомы пад самавольна навязаным ім расейскім урадам фальшывым імем “маларосы”» (ням.).

² «Выконваючы жаданне прагрэсіўных беларускіх колаў пазнаёміць праз “Ukrainischen Rundschau” замежнага чытача з беларускім пытаннем, мы адчыняем новы аддзел *Aus Weissrussland*. Тут будуць публікавацца беларускія аўтары» (ням.).

Іван часамі рабіў накіды артыкулаў, а Антон тады іх апрацоўваў. Гэтыя артыкулы, апрацаваныя паводля накідаў Івана Луцкевіча ягоным братам Антонам, звычайна падпісваліся псеўданімам “Іван Мялешка” (у газэце “Гоман”, у якой працавала Дубейкаўская), тымчасам як свае собскія артыкулы Антон Луцкевіч найчасцей падпісваў псеўданімам “Антон Навіна” (або ініцыяламі гэтага псеўданіму – А. Н.) [Адамовіч 1983: 9]¹.

Пра дзяржаўнага дзеяча Вялікага Княства Літоўскага Івана Мялешку (1552–1622) Луцкевічы, бясспрэчна, ведалі з навуковае літаратуры² і лічылі, што менавіта ён аўтар славутае *Прамовы*:

Таксама захаваліся і помнікі беларускае пісьменнасці³, напрыклад, прамова смаленскага кашталяна Івана Мялешкі, агучаная ў канцы XVI ст. на Варшаўскім сойме ў прысутнасці караля [Meleschka 1909: 275].

Вельмі імаверна, што браты Луцкевічы ўжо ў 1908–1909 гг. супольна працавалі над шэрагам артыкулаў пра беларускае нацыянальнае адраджэнне для замежнага чытача. “След” гэтае працы знаходзім у “ананімнай” публікацыі ў 20 нумары (25 верасня / 8 кастрычніка) газеты “Наша Ніва” за 1908 г.:

Kolki slou ab nacionalnym adradzeńniu zabytaho narodu

„U Egipcie ů mahiłach kaliś-to znajszli źmieniu pszenicznych ziarniat. Praležali jany tam niekolki tysiacz hadoů i ůsio-ż taki, jak ich pasiejali, ziarniata ůzyszli i dali uradzaj. Usio, ů czym tolki jość paczatak žyccia, może ażyć, kali złożacca patrebnyje warunki; hetak bywaje i z naro-

¹ У кнізе Юліяны Вітан-Дубейкаўскае (1886–1970) *Мае ўспаміны* чытаем: “...амаль усю рэдакцыйную працу рабіў Антон Луцкевіч; Іван часамі рабіў накіды артыкулаў, а Антон іх апрацоўваў (вылучэнне нашае. – М. Х.). Калі газэта пачала выходзіць і лацінскай і гражданкай, Антон ня мог сам справіцца з карэктай і гэтую працу перадаў Аляхновічу” [Вітан-Дубейкаўская, online]. Як бачым, А. Адамовіч, схавана цытуючы адзін сказ Ю. Вітан-Дубейкаўскае, невядома на падставе якіх крыніцаў “тлумачыць” паходжанне псеўданіма “Іван Мялешка”.

² *Прамова Мялешкі* шмат разоў друкавалася ў працах польскіх, расейскіх і ўкраінскіх навукоўцаў. Гл. напрыклад: J.U. Niemcewicz, *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce* (1819); M. Wiszniewski, *Historja literatury polskiej* (1851); M. Baliński, *Pamiętniki historyczne do wyjaśnienia spraw publicznych w Polsce XVII wieku* (1859); пераклад П. Куліша на ўкраінскую мову ў часопісе “Основа” (1862); *Речь Ивана Мелешка* ў часопісе “Вѣстникъ Юго-Западной и Западной Россіи” (т. 2, 1862); версія М. Кастамарава ў *Актах относящихся к Истории Южной и Западной Россіи* (1865); L. Kondratowicz (Władysław Syrokomla), *Dzieje literatury w Polsce od pierwiastkowych czasów do XVII wieku* (т. III, 1875); Н. Сумцов, *Речь Ивана Мелешка, как литературный памятник* у часопісе “Киевская старина” (т. V, 1894).

³ У арыгінале: “Denkmäler der weissrussischen Rhetorik” – помнікі беларускае рыторыкі (прамоўніцкае літаратуры).

dami. Jak wuczyć historja, nie adzin užo narod, katory zwajewali nasilstwam, zacisnuli biezpraŭjem, i katory, zdawałosia, saŭsim pamior, – razam adradziŭsia, i duch narodu, pracnuŭszysia ad doŭhaho snu, ustawaŭ na nowaje žyccio. A, raz waskrosszy, kažnaja nacija maje užo takuju siłu, nacjonalnaje paczućcie robicca takim mocnym, szto, nia hledziaczy na ŭsie praszki, zaŭsiahdy praczyścić narod sabie darohu da nowaho žyćcia”...¹

Hetak piše ruski wuczony prafesar, A. Pogodin, i jaho słowy majuć wialikuju cenu dla nas, biełarusoŭ: my paczynajcem żyć druhi raz, nanowo.

Woś, koratka, historja taho, jak my żyli daŭniej i jak zamiorli.

Hadoŭ 700–800 tamu nazad na ziamli, hdzie ciapier skroś czutna biełaruskaja mowa, żyło niekolki sławianskicli plemion: krywicz, drehowicz, siewieranie, wiaticzy i dr. Ŭ XII–XIV wiekach pamału zawajewala ich Litwa. Pad wlaścju litwinoŭ hetyje niewialiczkije plemiena sławianskije paczali zbliżacca, i skonczyłoś tym, szto jany złuczylisia ŭ adno, ŭ adzin *biełaruski narod*, stali hawaryd adnoj supolnaj *biełaruskaj mowaj*. A litwiny nia tolki nie zrabili im nijakoj kryŭdy, nie zacisnuli ich nacjonalny duch, charakter, a samy pryniali biełaruskiju kulturu, hasudarstwienyje paradki, ustrojstwa žyćcia. Skora ŭsie intelihentnyje litwiny inaczej nie hawaryli miež saboju, jak tolki pa biełarusku. Mowa biełaruskaja stala hasudarstwienaj mowaj Wialikaho Kniažestwa Litoŭskaho: pa biełarusku pisalisia zakony, kazionnyje dakumenty, hrmaty, ŭsielakije kantrakty i inszyje bumahi. Nawuka była skroś biełaruskaja; knižki – tak sama. Tady byli nadrukowany pa biełarusku Biblija, Ewanhelja, roznyje wuczonyje knihi, Statut Litoŭski (zakony) i dr.

Trysta hadoŭ biełaruskaja mowa panawała ŭ Biełarusi i Litwie. Jana liczyłaś „kulturnaju”, joju hawaryli i szlachta biełaruskaja, i pany, i kniazi wialikije. Znali pra biełaruskoŭ tady daloka za hranicami našaho kraju, u Eŭropie. Ale užo za karala polskaho Awhusta II (ŭ kancy XVII wieku) ŭ litoŭska-biełaruskim hasudarstwie, katoraje jeszcze raniej złuczylisia z Polszczaju, zamiest biełaruszczyny pajszo panawańnie polskaj mowy, wyšejszaj polskaj kultury. Nasza intelihencja pamaleńku zabyła pra swaju rodnuju mowu, paczała skroś hawaryć pa polsku, daloka adsunułaś ad „prostahou narodu. A toj narod, szto astaŭsia biełaruskim, s taho času nia mieŭ užo ludziej, katoryje niašli by jamu świet nawuki, kulturu, dyj, nia majuczy ni prawoŭ, ni hołas, zasnuŭ doŭhim, hłybokim snom.

Sto hadoŭ tamu nazad Biełaruś ad Polszczy pierajszła pad wlaść Rasiei. Ale žyćcio jaje nie źmianiłosia: nastali nowyje haspadary, a haspadarka astałasja takaja samaja, jak raniej była. Biełarusy tak sama nia

¹ Санет Максіма Багдановіча *Паміж няскоў Егіпецкай зямлі* датуецца 1911 г., “годам апублікавання”, але, думаецца, ён быў напісаны неўзабаве пасля публікацыі артыкула *Kolki słou ab nacjonalnym adradžeńniu zabytaho narodu*. Пакуль не ўдалося выявіць, з якое працы Аляксандра Пагодзіна (1872–1947) паходзіць вышэй пададзеная цытата.

mieli hołasu i dalej spali mocna.

Ciapier hety son skonczyŭsia. Bielarusy, choc i spali, ale nie za-
bylisia, chto jany, nie pakinuli ni mowy, ni zwyczajoj swaich. Nacio-
nalnaje žyćcio było hłyboka zachowana, jak paczatak žyćcia ŭ tych
zierniatach pszenicznych, szto znajdzieny ŭ tysiaczaletnich mahiľach.
I jak zierniaty ŭzyszli i dali uradźaj, tak narod bielaruski waskros i idzie
k nowamu žyćciu. „A na hetaj darozie, – kaže prof. Pogodin, – niszto nia
maje siły zatrymać bielarusoj!” [Ananim 1908, № 20: 1].

Гэтая нататка, скіраваная да беларускае інтэлігенцыі і бела-
рускае вёскі, з’явілася, відаць, пасля таго, як браты Луцкевічы пад-
рыхтавалі для рэдактара Аляксандра Касцялянскага строга акадэміч-
ны раздзел для калектыўнае навуковае манаграфіі *Формы нацiональ-
наго движенiя вѣ современныхъ государствахъ: Австро-Венгрия. Россiя.
Германiя*, што меўся быць друкаваны ў Пецяярбурзе¹. Якраз дзеля гэтае
працы быў падабраны псеўданім – Антон Новiна / Навiна, якім А. Луц-
кевіч пачне актыўна карыстацца хiба з 1912 г.²

У 1908 г. артыкулы пра народы Расейскае iмперыi, як сцвярджае
А. Касцялянскi [гл.: Кастелянскiй 1910: I], былі ўжо ў складальнiка³;
а г. зн., што на падставе нарыса *Бѣлоруссы* браты (?) Луцкевічы пад-
рыхтавалі публікацыі дзеля прапаганды беларушчыны за мяжою
і дзеля iншамоўнага чытача. З iх мы ведаем наступныя друкаваныя
працы, падпiсаныя псеўданiмам “Антон Новiна”⁴:

Novina Anton. 1909. *Národni probuzeni Bělorusů* (159–163). „Slovanský přehled: Sborník statí, dopisův a zpráv ze života slovanskeho”, ročník XI, číslo 4, 8 ledna.

Новина Антонъ. 1909. *Національное возрожденіе бѣлорусовъ*. «Москов-
скій еженедельникъ», № 9 (29.02).

¹ У зборнік артыкул пра ўкраiнцаў напісаў прафесар Мiхайла Грушэўскi (1866–1934), пра палякаў – Людвiк Кшыўiцкi (1859–1941), а таксама Мiхал Ромэр (1880–1945), пра летувiсаў – Андрэй Булат (Andrius Bulota, 1872–1941).

² Так, напрыклад, падпiсаны артыкул *На дарозі да новаго жыцця* ў альманаху “Маладая Беларусь” (1912). Гэты артыкул з’яўiўся на падставе шэрагу публікацый 1909 г. Антона Новiны і Івана Мялешкi за мяжою. Звернем увагу, што ў 1909–1915 гг. А. Луцкевіч у “Нашай Нiве” падпiсваў свае публікацыі крыптанiмамі “Г. Б.”, “А. Н.”, “А. Н-а” і “а-н-а”.

³ Зборнік убачыў свет у 1910 г., але значна раней з’явіліся адбiткi асобных артыкулаў. У № 12 (19.03/1.04) “Нашае Нiвы” за 1909 г. паведамлялася, што ў рэдакцыі газеты можна набыць “брошуру Ант. Новiны *Бѣлоруссы*”. А ў маі 1909 г. Янук Журба пазнаёмiў чытачоў “Нашае Нiвы” са зместам гэтае працы Антона Луцкевіча [гл.: Журба 1909, № 19: 279–281].

⁴ І, як гаварылася раней, яшчэ тры артыкулы, падпiсаныя псеўданiмам “Iwan Meleschka”, былі надрукаваныя ва ўкраiнскім нямецкамоўным штомесячніку „Ukrainischen Rundschau”.

Nowina Antoni. 1909. *Odrodzenie narodowe białorusinów*. „Litwa: Dwutygodnik ilustrowany litewski w języku polskim”, nr 4 (15 marca): 50–54.

Артыкул А. Новіны ў чэшскім зборніку Адольфа Чэрнага (1864–1952) выявіў у 1927 г. у Museum Regni Bohemiae (Музей Каралеўства Багемія; сёння: Нацыянальны Музей у Празе) Францішак Грышкевіч (1904/1906 – 1946) і прапанаваў „za dwa hady (u 1929 h.) <...> światkować dwaccasihodździe našaje zahraničnaje prapahandy” [Hryškievič 1927, nr 29: 1–2].

А. Луцкевіч, пазнаёміўшыся з публікацыяй Ф. Грышкевіча ў газеце “Беларуская Крыніца”, палічыў патрэбным удакладніць маладога паэта і навукоўца:

У імя праўды мушу адзначыць, што чэсьць першага выступленьня ў замежнай прэсе аб беларускім пытаньні належыць ня мне, а нябожчыку Івану Луцкевічу, які шмат раней зьмясціў сваю першую стацыю аб беларусах у выдаваным у Вене журнале „Ruthenische Revue” (пасля перайменаваным у „Ukrainische Rundschau”) пад рэдакцыяй ведамага ўкраінскага дзеяча Уладзіміра Кушніра. Не магу толькі прыпомніць точна году: ці гэта было ў 1904 г. (мо пачатку 1905 года), калі Ів. Луцкевіч быў у Вене, дапаўняючы сваю архэалёгічную веду, ці – пазьней. Падпісаў ён свой артыкул псеўданімам: Heban Palissander” (гэтым імем яго называлі ў партыйнай перапісцы Беларускае Рэвалюцыйнае Грамады). Ів. Луцкевіч першы завязаў зносіны з замежнымі ўкраінскімі дзеячамі і чэхамі (А. Чэрны), падрыхтаваўшы грунт і для маіх пазьнейшых артыкулаў у „Ukrainische Rundschau”¹, „Slovansky Prehled” ды інш. Паўтараю: магчыма, што першыя крокі Івана Луцкевіча ў замежнай прэсе былі зроблены і пазьней, чым у 1904 года, – мо’ ў аднэй з пазьнейшых падарожжаў, але ўсё-ж не пазьней 1908 году. Мо’ грам. Грышкевіч, карыстаючыся сваёй бытнасьцяй заганіцай, пастараецца пакапацца ў гадавіках „Ruthenische Revue” і „Ukrainische Rundschau” ад 1904 да 1908 году, бо-ж можа акажацца, што нам трэба гатавацца да абходу не 20, а 25-лецця прэсавае акцыі [Навіна 1927, № 31: 4].

Такім чынам, А. Луцкевіч здолеў тут прыгадаць (у адрозненне ад нарыса з 1920 г. *Жыцьцё і праца Івана Луцкевіча*) шэраг важных акалічнасьцяў, звязаных з публікацыяй першага ў нямецкамоўным друку артыкула пра беларускае нацыянальнае пытаньне. Цяпер ён дакладна называе тытул выданьня, псеўданім, якім была падпісаная публікацыя, і даволі правільна акрэслівае час, калі яна друкавалася. Істотна тое,

¹ Вельмі імаверна, што тут ідзе гаворка пра артыкулы *Zur weissrussischen Frage, Weissrussischen und Polen i Neuer Versuch einer Vivisektion an dem weissrussischen Volke*. Тым самым А. Луцкевіч хіба дае знаць, што псеўданім “Іван Мялешка” належыць толькі яму.

што ён расшыфроўвае іменную частку псеўданіма, якую колісь марна спрабаваў зразумець Ант. Адамовіч:

ані беларускага, ані нямецкага ймя, якое пачыналася-б з “Гэб.”, знайсці нельга, гэта хіба пачатак нейкага, але цяжка сказаць якога, слова зь нейкім самастойным значэннем [Адамовіч 1983: 26].

І сапраўды, “гэбан” – гэта слова з тае самае галіны, што і “палісандар”: каштоўныя пароды дрэў, “знан[ыя] антыквару Івану Луцкевічу” [Адамовіч 1983: 26]. Усё гэта, а таксама тое, што І. Луцкевіча “называлі ў партыйнай перапісцы Беларускае Рэвалюцыйнае Грамады” Гэбанам Палісандэрам можа быць сведчаннем на карысць ягонага аўтарства артыкулу ў “*Ruthenische Revue*”.

Падобна на тое, што апрача братоў Луцкевічаў ніхто ў тагачаснай Літве-Беларусі не ведаў пра публікацыю артыкулаў пра беларускае адраджэнне ў “*Ruthenischen Revue*” і ў “*Ukrainischen Rundschau*”. З прычыны антыцарскага характару гэтае выданне, пэўна ж, не распаўсюджвалася ў Расейскай імперыі.

І хоць Ф. Грышкевіч выканаў просьбу А. Луцкевіча ды, адшукаўшы ў Празе адпаведны нумар “*Ruthenischen Revue*”, скапіраваў артыкул *Das totgesagte Weissrussland* і прыслаў копію ў Беларускі музей у Вільні¹, даследнікі беларускага нацыянальнага руху былі знаёмыя толькі з успамінамі А. Навіны *Жыццё і праца Івана Луцкевіча*, дзе няшмат інфармацыі пра вышэй згаданую публікацыю. Недаступнаю была доўгі час і сама публікацыя.

Невыпадкова, што Алесь Каваль [Аляксей Каўка] і Юры Туронак падчас “ніўскае” дыскусіі 1981 г. так і не змаглі вырашыць пытанне: у якім “часопісе” быў надрукаваны артыкул *Das totgesagte Weissrussland* і ці можна даць веры, што яго аўтарам быў Іван Луцкевіч? [гл.: Каваль 1981, № 23; Туронак 1981, № 25; Туронак 1981, № 35; Каваль 1981, № 46]. Каментуючы гэтую дыскусію, Анатоль Сідарэвіч пісаў, што

Кропку ў гэтай спрэчцы, здаецца, паставіў Ант. Адамовіч. Ён піша пра часопіс “*Ruthenische Revue*”, у якім (у № 19 за першую палову кастрычніка 1904 г.) і быў зьмешчаны артыкул І. Луцкевіча *Das totgesagte Weissrussland*. Назву гэтага артыкулу Ант. Адамовіч пераклаў як *Мёртваю абвешчаная Беларусь*. Ён жа паведамляе, што гэты артыкул у сьнеж. 1904 г. надрукаваны ў часопісе “*The Anglo-Russian*” пад загалоўкам *The White-Russians. A Nation driven back into the Middle Ages under Muscovite rule* (Беларусы. Нацыя, адкінутая назад у сярэднія вякі

¹ Інфармацыя А. Сідарэвіча. Копію артыкула Гэб. Палісандара Ф. Грышкевіч выканаў 24 ліпеня 1928 г. і выслаў у лісце да А. Луцкевіча 10 снежня 1928 г. Цяпер копія захоўваецца ў аддзеле рукапісаў бібліятэкі імя Урублеўскіх Акадэміі навук Літвы.

пад маскавіцкім панаваннем). Тэкст гэты, дадае Ант. Адамовіч, выявіў В. Кіпель [Сідарэвіч 2007: 66].

Праўда, Вітаўт і Зора Кіпелі лічылі (гл. кароткі каментар да публікацыі артыкула *The White-Russians. A Nation driven back into the Middle Ages under Muscovite Rule*), што псеўданім “Heb. Palisander” належыць аднаму з братоў Луцкевічаў, і не ўдакладнялі, катораму менавіта: “Heb. Palisander is considered to be a pseudonym of one the Lutskevich brothers”¹ [Palisander 1988: 33].

Думаецца, што кропку і адносна тытула часопіса, у якім публікаваўся артыкул *Das totgesagte Weissrussland*, і адносна псеўданіма “Heb. Palisander” паставіў А. Луцкевіч сваім лістом *Маленькая панпраўка* ў газеце Беларускае Сялянска-Работніцкае Грамады “Наша праўда”, якая выдавалася ад вясны да восені 1927 г. у Вільні два разы на тыдзень пад фармальнай рэдакцыяй (№№ 20–34) Марыі Гічан.

Ужо няма ніякіх сумненняў, што першы артыкул пра беларускія нацыянальныя справы ў нямецкамоўным часопісе належыць пярэ І. Луцкевіча. Што датычыць аўтарства трох нямецкамоўных артыкулаў ва “Ukrainische Rundschau” (1909), падпісаных псеўданімам “Іван Мялешка”, дык нягледзячы на тое, што Ант. Адамовіч сцвярджаў, нібыта гэтым псеўданімам падпісвалі свае супольныя артыкулы браты Луцкевічы, варта лічыць іх публікацыямі Антона Луцкевіча.

Друкуецца ў перакладзе з нямецкае мовы паводле першапублікацый:

- [I] Heb. Palisander, *Das totgesagte Weissrussland*, „Ruthenische Revue” 1904, nr 19, s. 533–538.
- [II] Iwan Meleschka, *Zur weissrussischen Frage*, „Ukrainischen Rundschau” 1909, nr 6, s. 271–276.
- [III] Iwan Meleschka, *Weissrussischen und Polen*, „Ukrainischen Rundschau” 1909, nr 8–9, s. 344–348.
- [IV] Iwan Meleschka, *Neuer Versuch einer Vivisektion an dem weissrussischen Volke*, „Ukrainischen Rundschau” 1909, nr 12, s. 414–417.

¹ “Гэб. Палісандр лічыцца псеўданімам аднаго з братоў Луцкевічаў” (анг.).

[I]

Das totgesagte Weissrussland

Von Heb. Palisander (Stuck)

Indem ich hier das Wort ergreife, will ich die Gastfreundschaft der Ruthenischen Revue in Anspruch nehmen, um den Leserkreis dieser Zeitschrift mit der Lage meiner Konnationalen, der Weissrussen, bekannt zu machen. Viele Ausländer werden diese Zeilen mit Verwunderung lesen und fragen, was für ein Völklein es eigentlich sei, an dessen Existenz sie da erinnert werden. Und doch ist die weissrussische Frage keine Schöpfung der letzteren Jahre! Sie ist so alt, wie die litauische, die polnische und die ukrainische (ruthenische) Frage.

Schon das ukrainische Volk ist in Westeuropa wenig bekannt. Aber die westeuropäischen Gelehrten, besonders die Philologen und Historiker wissen, dass es eine ukrainische (ruthenische) Nation gibt, die ihre eigene Geschichte, eigene Sprache und Literatur, sowie eine besonders reiche Volkspoesie besitzt, die also mit der russischen Nation nicht identisch ist. Auf diesem Gebiete hat übrigens auch die „Ruthenische Revue“ bereits viel geleistet und aus der von dieser Zeitschrift veranstalteten Enquete¹ ersieht man, dass es unter den hervorragendsten Vertretern der westeuropäischen Kultur Männer gibt, die für die Emanzipationsbestrebungen des ukrainischen Volkes heisse Sympathien hegen – was selbstverständlich in den Kreisen der russischen Panslavisten ein Unbehagen hervorruft. Und wenn auch die Russifizierung der Ukraine zu den schönsten Träumen der Panslavisten gehört, so wissen heute alle intelligenten Slaven, dass diese Russifizierung ein *pium desiderium*, eine schöne Utopie ist.

Viel schlechter ist es um die weissrussische Frage bestellt. Hier spielt auch der Name eine grosse Rolle. Während das ukrainische Volk sich „Ukrainci“ nennt und in Westeuropa als Ruthenen bezeichnet wird, ist unser einziger, richtiger Name Weissrussen. Wie bequem er für die Pläne der Panslavisten ist, zeigen die Bemühungen der russischen Regierung, den Ruthenen den künstlichen Namen „Kleinrussen“ anzuhängen. Die Ausländer sind eben geneigt, die wirklichen Russen, die Weissrussen und die „Kleinrussen“ in einen Topf zu werfen. Deshalb werden die Weissrussen sogar von

¹ Vergl. „Ruth. Revue“, II. Jahrg. Nr. 11–17. Anm. des Verf.

den Slaven als Russen betrachtet und vergrössern in der slavischen Statistik die Zahl der Angehörigen der russischen Nation.

Die Weissrussen bewohnen den grösseren Teil des Territoriums des ehemaligen litauischen Grossfürstentums, jetzt „Nordwestliches Land“ genannt. Die russische Regierung will nämlich eine besondere Benennung dieses Landes nicht anerkennen, wie sie auch die Weissrussen „Russen aus dem Nordwestlichen Lande“ nennt. Während somit die genannte Regierung trotz ihrer panslavistischen Tendenzen den nationalen Unterschied der Ruthenen doch anerkennt und sie ständig als „Kleinrussen“ bezeichnet – verweigert sie den Weissrussen jeden unterscheidenden Namen und nennt sie, wie gesagt, schlechtersweg „Russen aus dem Nordwestlichen Lande“. Die Gesamtzahl der Weissrussen wird von der zu wissenschaftlichen ethnographischen Zwecken unternommenen offiziellen Statistik¹ auf zehn Millionen angegeben. Das Gros des Volkes, etwa acht Millionen, bekennt sich zu der orthodoxen Kirche, wozu auch viele unierte Weissrussen mit eingerechnet werden, die im Jahre 1839 unter der Regierung des Zaren Nikolaus I, wie auch die zahlreichen Katholiken, die nach der Unterdrückung des polnischen Aufstandes im Jahre 1863, an dem auch Weissrussen teilgenommen haben, gewaltig zur Orthodoxie bekehrt wurden. Die übrigen 1,800.000 bis 2,000 000 Weissrussen sind noch heute römisch-katholisch. Diese letzteren werden von der Regierung gewöhnlich als Russen katholischer Konfession bezeichnet, wenn sich auch in der letzten Zeit die Tendenz bemerkbar macht, dieselben lieber den Polen zuzuzählen, als sie als ein besonderes Volk zu betrachten.

In den ersten Jahrhunderten seiner geschichtlichen Existenz selbständig auf Grund des demokratisch-volksgemeinschaftlichen Prinzips regiert, bildete Weissrussland zur Zeit seiner höchsten kulturellen Blüte im XVI. Jahrhundert einen Bestandteil des litauischen Grossfürstentums, das ethnographische Litauen – was die Grösse und die Bevölkerungszahl anbelangt – einigemale übertreffend. Ihren Eroberern in kultureller Hinsicht überlegen, vermochten die Weissrussen auf dieselben einen so grossen Einfluss auszuüben, dass die weissrussische Sprache und weissrussische Sitten an den Höfen der litauischen Grossfürsten geherrscht haben. Die weissrussische Sprache war im ganzen litauischen Grossfürstentum vom Ausgange des Mittelalters bis zum Jahre 1696 als Amtsprache in Gebrauch, auch das litauische Gesetzbuch, „Statuten des Litauischen Grossfürstentums“, war in dieser Sprache verfasst.

Nach dem Untergange des Kulturzentrums in der litauischen Hauptstadt Wilna, in der Epoche der katholischen Reaktion, übersiedelten die weissrussischen Gelehrten nach Kijew, in die Mohylanische Akademie. Von

¹ Die Volkszählung findet sonst in Russland auf Grund der konfessionellen Unterschiede statt. Anm. des Verf.

da ab hören die weissrussischen Gelehrten auf, für ihr Vaterland tätig zu sein. Ende des XVII. Jahrhunderts nehmen sie an der Entwicklung der russischen Literatur teil, sie führen in dieselbe eine neue Richtung ein und bereichern sie mit ihren Werken. Man braucht nur Schymon von Połozk oder Radziwiłłowitsch zu nennen. Am meisten aber haben den Weissrussen die Polen zu verdanken. Die Weissrussen bereicherten die polnische Literatursprache durch weissrussische Elemente, die Weissrussen verliehen den Polen die ewige Zierde ihrer Literatur, Adam Mickiewitsch. Auch viele andere berühmte polnische Männer, wie der Dichter Syrokomla, der auch weissrussische Gedichte verfasste, wie der grosse Organisator des ersten polnischen Aufstandes, Taddäus Kościuszko, waren von Geburt Weissrussen.

Das wären einige Daten aus der weissrussischen Geschichte. Nun werfen wir einen Blick auf die gegenwärtige Lage der Weissrussen. In materieller Hinsicht stellt sich dieselbe gar nicht beneidenswert dar. Weissrussland hat nämlich zum grössten Teil einen feuchten Boden, voll Sand und Moraste, mitten in den Urwäldern, die aber jetzt infolge der Devastationswirtschaft der Schlachtagelichtet werden, wobei der letzteren die Regierung freie Hand lässt. Das Areal ist aber erst zwischen das weissrussische Volk und die polonisierten Gutsbesitzer verteilt, die die Arbeitskräfte des Volkes unbarmherzig ausbeuten. Unermessliche Latifundien befinden sich im Besitz der Regierung, die dieselben entweder brachliegen lässt oder aber unter die kolonisierten Russen verteilt, ohne auf die Eingeborenen zu achten, die massenhaft nach Amerika und nach Sibirien emigrieren. Hand in Hand damit geht die niedrige Kulturstufe des Volkes, die vielleicht in Europa nicht ihresgleichen hat. Kaum 8–10 % desselben können lesen, schreiben aber gar 6–8 %. Die offizielle Volksaufklärung beruht auf dem Eindrillen der russischen Lese- und Schreibtechnik, auf dem Erlernen des Lesens kirchenslavischer Messbücher, auf dem Auswendigsagen aller Mitglieder des Herrscherhauses, ferner auf den Übungen in den vier mathematischen Operationen und auf dem Memorieren wichtigerer Ereignisse aus der russischen Geschichte. Der orthodoxe Religionsunterricht ist in den unteren Klassen auch für katholische Schulkinder obligat. Aber wenn wir auch die politische, nationale und religiöse Tendenz dieses Unterrichtes ausseracht lassen, so ist doch die Zahl der Schulen so gering, der Unterricht selbst so schlecht, dass nach dem zwei- bis dreijährigem Besuche der Schule der Schüler bereits innerhalb eines Jahres das Lesen verlernt. Vom Schreiben aber kann keine Rede mehr sein. Die Ursache dieser traurigen Erscheinung ist der Umstand, dass der Unterricht in der unverständlichen russischen Sprache erteilt wird. Der Unterricht in der weissrussischen Sprache ist den Volksschullehrern bei sofortiger Entlassung untersagt. Kein Wunder, dass unter diesen Umständen die Volksaufklärung kaum vorwärts schreitet,

vielmehr zurücktritt, dass nach 30 Jahren einer intensiven russifizierenden Arbeit über 90% Weissrussen klassische Analphabeten sind. Alle kulturellen und aufklärenden Publikationen in weissrussischer Sprache sind verboten, ebenso wie revolutionäre. Man darf nur manche literarische Werke zu wissenschaftlichen Zwecken nachdrucken, wie auch das ethnographische Material sammeln, alles natürlich mit russischer Schrift und russischer Rechtschreibung. Mit lateinischen Buchstaben gedruckte Arbeiten, selbst wenn sie auch einen rein wissenschaftlichen Charakter hätten, wie zum Beispiel das von der Krakauer Akademie der Wissenschaften herausgegebene ethnographische Werk u. d. T. „Das weissrussische Volk“ von Michael Fedorowski, werden nach Russland nicht eingelassen.

In den orthodoxen Kirchen wird ausser der kirchenslavischen Sprache nur die russische gebraucht (unierte Weissrussen gebrauchten neben der kirchenslavischen Sprache die weissrussische). In russischer Sprache werden die Predigten gehalten, in derselben Sprache wird gebeicht, etc. Die Regierung war bemüht, auch in den katholischen Kirchen die russische Sprache einzuführen; da sich aber das Volk und die weissrussische Intelligenz zwanzig Jahre lang dagegen gestäubt haben, musste sie ihren Plan aufgeben. Jedoch vereitelte sie die Pläne des damaligen Metropoliten, der im Sinne einer päpstlichen Bulla, „jedes Volk gebrauchte bei den Sakramentalien seine Muttersprache“, der weissrussischen Sprache ihr Recht belassen wollte; die Regierung zog es vor, statt der bis zum Jahre 1863 gebrauchten weissrussischen Sprache die polnische einzuführen!

Im russifikatorischen Eifer führte die russische Regierung eine vollkommene Proskription der weissrussischen Sprache durch. Und diese Proskription erstreckt sich nicht nur auf den offiziellen Gebrauch derselben, nicht nur auf Kirche, Schule, auf den Verkehr mit den Behörden, sie greift auch ins private Leben ein. Eine Verordnung des Ministeriums des Innern verbietet den Gebrauch der weissrussischen Sprache in privaten Gesellschaften; die Soldaten dürfen keine weissrussischen Briefe aus der Heimat erhalten und die Schüler werden für den Gebrauch ihrer Muttersprache im Verkehr mit ihren Kameraden einfach relegiert.

Der russifikatorisch-orthodoxierende Geist begnügt sich aber nicht mit der kulturellen Unterdrückung, sondern erstreckt sich auch auf das ökonomische Gebiet. In erster Reihe sind intelligente katholische Weissrussen des Rechtes auf das Erwerben von Ackerboden in ihrem eigenen Lande enthoben. Sie dürfen auch in ihrer Heimat keine Staatsposten erhalten. Katholische weissrussische Bauern dürfen zwar Äcker ankaufen, aber nur höchstens bis 60 Dessjatinen¹ und nur dann, wenn sie dieselben eigenhändig bebauen. Der Regierung liegt viel daran, die feindliche Haltung der

¹ Eine Dessjatina hat 2400 Klafter. Anm. d. Verf.

weissrussischen Bauern dem polnisierten weissrussischen Adel gegenüber – die seit dem polnischen Aufstand im Jahre 1863 daliert, an dem sich auch der genannte Adel beteiligt hat – zu unterstützen. Dieses Ziel erreicht sie durch das Verbot einer Kommassation der herrschaftlichen und bäuerlichen Felder, wie auch durch das Verhindern eines für die Bauern häufig vorteilhaften Servitutentausches. (Die Servituten sind auch zu diesem Zwecke in den 60-er Jahren eigens eingeführt worden). Die orthodoxe Geistlichkeit – von der Regierung veranlasst – hetzt das Volk gegen die Intelligenz auf. In jüngster Zeit ist ein Gerücht unter das Volk ausgesprengt worden, dass die Herren, Juden und alle Katholiken Geld, Pulver und Nahrungsmittel für die Japaner ausführen, dass, wenn die Japaner siegen, mit Hilfe der letzteren die Leibeigenschaft eingeführt werden wird. Deshalb sei es die Pflicht eines jeden Bauers, Beiträge zugunsten der Freiwilligen Flotte und des Roten Kreuzes zu geben und alle verdächtigen Personen, wie Kriegsagitatoren, den Behörden auszuliefern. Dies alles ist vor Gericht – gelegentlich eines Prozesses, der den Überfall der aufgehetzten Bauern auf einige Touristen zu seinem Gegenstand hatte bewiesen worden. Die Bauern erkannten in den Touristen japanische Spione, prügeln sie durch und führten sie gefesselt ins Gefängnis ab. Die Bauern fangen an zu drohen, dass sie alle Herren, Juden und Katholiken, wegen angeblicher Sympathien mit den Japanern, ausrollen werden. In jüngster Zeit machen sich die Folgen dieser Agitation in Form von Brandlegungen bemerkbar. Die orthodoxe Geistlichkeit lässt stillschweigend all dies geschehen.

Ich will zuletzt einige Daten aus der Entwicklung der weissrussischen Literatur und der nationalen Wiedergeburt des weissrussischen Volkes in den 40-, 50- und 60-er Jahren des vergangenen Jahrhunderts anführen. Die auf volkstümliche Elemente gestützte weissrussische Literatur entwickelte sich im raschen Tempo. Den Beweis dafür liefert die aus diesen Zeiten herührende Übersetzung der grössten polnischen Dichtung „Herr Taddäus“ von Adam Mickiewitsch. In dieser Zeit entstand ein weissrussisches Theater und der berühmte polnische Komponist Moniuszko, ebenfalls ein Weissrusse von Geburt, schrieb die Musik zum Libretto der Oper „Eine Idylle“, deren Verfasser der bekannte weissrussische Dichter Marcinkiewitsch war. Das geschah in den 50-er Jahren des vorigen Jahrhunderts. Aber das Verbot Murawjews, die lateinische Schrift in weissrussischen Werken zu gebrauchen, brachte diese verhältnismässig reiche Entfaltung der Literatur zum Stocken. Das russische Alphabet war bis damals Weissrussland, wo die Polen ihre Schrift eingeführt haben, meistens unbekannt. Weitere Repressalien hielten dieselbe zirka 50 Jahre auf. Die Leute waren gezwungen, zu den altertümlichen Liedern und Sagen zurückzukehren, welche bis heute dem Volke den Mangel des gedruckten Wortes ersetzen. Gegenwärtig wurde eine ziemlich bedeutende Aktion in dieser Richtung unternommen, die den

Кampf mit der offiziellen Volksverdummung einleitete. Zu diesem Zwecke bilden sich immer neue literarische und aufklärerische Gesellschaften, deren Tätigkeit im letzten Dezennium des XIX. Jahrhunderts in 25 bis 30 illegalen Publikationen, teils mit zyrillischen für die Orthodoxen, teils mit lateinischen Buchstaben für die Katholischen gedruckt, sich zeigte. Diese Publikationen erfreuen sich einer solchen Nachfrage und eines solchen Beifalls, dass sogar die Analphabeten mit Vorliebe den Vorlesenden zuhören und die Sachen auswendig erlernen. Viele weissrussische Gedichte wurden auf diese Weise zum Eigentum des Volkes und von den Sammlern der Lieder in ethnographische Sammlungen als Volkslieder aufgenommen. Es wäre daher höchste Zeit, das, was zum Leben drängt, nicht zu hemmen und nicht nur ethnographisches Material, sondern auch die Herausgabe anderer nützlicher Bücher, sowohl mit zyrillischen, wie auch mit lateinischen Typen, zu gestatten. Denn sonst würden die zwei Millionen katholischer Weissrussen auf polnische, wie auch auf nichtlegale weissrussische Werke angewiesen sein, was auch den russischen Machthabern nicht genehm sein dürfte. Russland hat in dieser Hinsicht bereits eine traurige Erfahrung mit Litauen gemacht.

Das ist das Bild eines Volkes, das in Europa lebt, das ist die dunkelste Karte von dem finsternen Russland. Und doch war es eben dieses Volk, welches nach der Unterjochung der Ukraine durch die Tataren, nach der Ruinierung der nördlichen Republiken durch die Moskoviter ununterbrochen durch ein Band mit Westeuropa seit dem XVI. Jahrhundert verknüpft war, ja sogar dessen reformatorische Ideen auf seinen Boden verpflanzte. Und diesem Volke, welches durch lange Zeiten ein Kulturzentrum für das heutige Russland bis zu Lomonosow war, werden nun seine heiligsten Rechte verweigert. Es wird in der tiefsten Finsternis gehalten, es besitzt dank der hundertjahrelangen Herrschaft der weissen Zaren eine geringere Zahl Schulen, als es im XVI. Jahrhundert hatte. Die russische Regierung rückte das weissrussische Volk um drei Zentennien hinter das XVI. Jahrhundert zurück, so dass es heute in echt mittelalterlichen Verhältnissen lebt.

Пераклад

Названая мёртваю Беларусь¹

Heb. Palisander (Слуцк)

Узяўшы тут слова, хачу скарыстацца з гасціннасці „Ruthenischen Revue“, каб пазнаёміць чытачоў гэтага выдання з сітуацыяй маіх суайчыннікаў, беларусаў. Многія іншаземцы са здзіўленнем прачытаюць гэтыя радкі і спытаюць: што гэта за такі малы народ, пра існаванне якога ім нагадваюць? Але ж беларускае пытанне ўзнікла не ў апошнія

¹ У друку можна сустрэць іншыя варыянты перакладу нямецкамоўнага тытулу артыкула на беларускую мову: *Прыгавораная да смерці Беларусь* (Ю. Туронак) і *Мяртваю абвешчаная Беларусь* (Ант. Адамовіч).

гады! Яно такое ж старое, як літоўскае, польскае і ўкраінскае (русінскае).

Нават украінскі народ малавядомы ў Заходняй Еўропе. Але заходнееўрапейскія навукоўцы, прынамсі, філолагі і гісторыкі, ведаюць, што ёсць украінскі (русінскі) народ, які мае сваю гісторыю, сваю мову і літаратуру, а таксама вельмі багатую народную паэзію, дык з гэтае прычыны не тоесны расейскаму народу. Між іншым, „Ruthenische Revue” ўжо шмат зрабіла ў гэтай галіне і з апытання¹, наладжанага гэтым выданнем, відаць, што сярод самых выдатных прадстаўнікоў заходнееўрапейскае культуры ёсць людзі, якія з гарачай сімпатыяй ставяцца да эмансipaцыйных намаганняў украінскага народа, што, вядома, выклікае дыскамфорт у колах расейскіх панславiстаў. І хоць русіфікацыя Украіны – гэта адна з самых запаветных мараў панславiстаў, але ўсе адукаваныя славяне сёння ведаюць, што гэтая русіфікацыя адно *pium desiderium*², прыгожая ўтопія.

Значна горшая сітуацыя з беларускімі справамі. Тут таксама вялікую ролю адыгрывае назва. У той час, калі ўкраінскі народ сам сябе называе “ўкраінцы”, а ў Заходняй Еўропе ён уважаецца за “русінаў”, дык нашая адзіная праўдзiвая назва – беларусы. Ці гэта адпавядае планам панславiстаў? Пра гэта сведчаць намаганні расейскага ўрада надаць русінам выдуманую назву “маларосы”. Іншаземцы схільныя палучаць сапраўдных расейцаў з беларусамі і “маларосамі”. З гэтае прычыны беларусаў нават славяне лічаць расейцамі і гэтым павялічваюць колькасць прадстаўнікоў расейскага народа ў славянскай статыстыцы.

Беларусы насяляюць большую частку тэрыторыі былога Вялікага Княства Літоўскага, якая цяпер называецца «Сьверо-Западнымъ краемъ». Расейскі ўрад не хоча прызнаваць адметнае назвы гэтае краіны: называе беларусаў “рускімі Сьверо-Западнага края”. У той час як вышэйзгаданы ўрад, нягледзячы на панславянскія тэндэнцыі, прызнае нацыянальную адрознасць русінаў і стала называе іх “маларосамі”, ён адмаўляецца даваць беларусам якую-небудзь адметную назву і, як я ўжо казаў, называе іх проста “рускімі Сьверо-Западнага края”. Агульная колькасць беларусаў паводле афіцыйнае статыстыкі³, праведзенай дзеля навукова-этнаграфічных мэтаў, складае дзесяць мільёнаў⁴. Большасць народу, блізу васьмі

¹ Параўн. „Ruth[enische] Revue”, год II, № 11–17. (Заўвага аўтара.)

² “Пабожнае жаданне” (лац.).

³ У Расеі перапіс насельніцтва праводзіцца паводле рэлігійнае прыналежнасці. (Заўвага аўтара.)

⁴ Паводле Я. Карскага, па стану на 1903 г. у Паўночна-Заходнім краі (без Ковенскай губ., якую навуковец лічыў літоўскаю) налічвалася 9.394.532 жыхары. Калі да гэтага ліку дадаць 1.544.564 жыхароў Ковенскай губерні (звесткі за 1897 г.), атрымліваецца, што ў Паўночна-Заходнім краі у 1903 г. было не

мільёнаў, вызнае праваслаўную веру, да якое належыць таксама шмат беларусаў-уніятаў, якіх у 1839 г. урад цара Мікалая I далучыў да права-слаўных, як і шматлікіх католікаў пасля стлумлення польскага паўстання 1863 г., у якім бралі ўдзел і беларусы. Астатнія 1 800 000–2 000 000 беларусаў і сёння з’яўляюцца рыма-каталікамі. Гэтых апошніх урад звычайна называе рускімі каталіцкага веравызнання, хоць апошнім часам назіраецца тэндэнцыя залічваць іх да палякаў, а не лічыць асобным народам.

Самастойна кіраваная ў першыя стагоддзі свайго гістарычнага існавання на аснове дэмакратычных, народна-абшчынных прынцыпаў, Беларусь у часе свайго найвышэйшага культурнага росквіту ў XVI ст. уваходзіла ў склад Вялікага Княства Літоўскага, у некалькі разоў перасягаючы этнаграфічную Літву памерамі і насельніцтвам. Пераважаючы ў культурных адносінах над сваімі заваёўнікамі¹, беларусы змаглі аказаць на іх такі вялікі ўплыў, што пры дварах вялікіх князёў літоўскіх панавала беларуская мова і беларускія звычаі. Беларуская мова была дзяржаўнаю на ўсёй тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага з канца Сярэднявечча да 1696 г.², на ёй таксама былі напісаны літоўскі Судзебнік³, Статуты Вялікага Княства Літоўскага⁴.

Пасля заняпаду культурнага цэнтру літоўскай сталіцы, Вільні, у эпоху каталіцкае рэакцыі, беларускія асветнікі пераехалі ў Кіеў, у Магілянскую акадэмію⁵. З гэтага часу беларускія навукоўцы перасталі

менш як 11.000.000 жыхароў. Па стану на 1903 г. Я Карскі налічваў у Паўночна-Заходнім краі 6.379.851 беларуса. Разам жа ў Паўночна-Заходнім краі і ў Смаленскай губ., якую Карскі адносіў да беларускіх, а таксама ў Чарнігаўскай, Калужскай, Курляндскай, Арлоўскай, Пскоўскай, Суwalkаўскай і Цверскай губернях, паводле падлікаў Карскага, жыў 8.317.961 беларус. Усяго (з улікам іншых рэгіёнаў) у Расійскай імперыі, на думку Я. Карскага, налічвалася каля 8,5 млн беларусаў [гл.: Карскі 1903: 185–191].

¹ Тут і далей аўтар ідзе ўслед за канцэпцыяй расейскіх навукоўцаў пра літоўскае заваяванне Русі ў XIII–XIV стст.

² Тут аўтар мае на ўвазе пастанову канвакацыйнага Сойму 1696 г.: „Dekreta wszystkie Polskim ięzykiem odtąd maią być wydane” (“Усе дэкрэты з гэтае пары павінны выдавацца на польскай мове”), якая касавала патрабаванне Статута 1588 г.: “А пісар земскі маець па-руску літарамі і словы рускімі ўсі лісты, выпісы і позвы пісаці, а не іншым языком і словы”.

³ Маецца на ўвазе напісаны на старабеларускай мове *Судзебнік 1468 года* – зборнік норм права XV ст., складзены на загад вялікага князя літоўскага Казіміра Ягайлавіча.

⁴ Маюцца на ўвазе напісаныя на старабеларускай мове *Першы* (1529), *Другі* (1566) і *Трэці* (1588) *Статуты Вялікага Княства Літоўскага* – зводны заканадаўчыя актаў дзяржавы.

⁵ Гаворка пра заснаваны ў 1632 г. праваслаўным мітрапалітам Пятром Магілаю Кіеўскі калегіум, празваны ў гонар заснавальніка Кіева-Магілянскім. У 1701 г. калегіуму былі нададзены правы і тытул акадэміі.

працаваць на карысць Бацькаўшчыны. У канцы XVII ст. яны бралі ўдзел у станаўленні расейскае літаратуры, развіваючы ў ёй новы кірунак і ўзбагачаючы сваімі творамі. Варта толькі згадаць Сымона з Полацка¹ альбо Радзівіла². Але больш за ўсё беларусам могуць дзякаваць палякі. Беларусы ўзбагацілі польскую літаратурную мову беларускімі элементамі, беларусы далі палякам самую яркую зорку іхнае літаратуры – Адама Міцкевіча. Таксама шмат іншых славуных палякаў, як паэт Сыракомля, які таксама пісаў беларускія вершы, як вялікі арганізатар першага польскага паўстання Тадэвуш Касцюшка, былі беларусамі з паходжання.

Гэта асобныя звесткі з беларускае гісторыі. А цяпер давайце паглядзім на цяперашнюю сітуацыю беларусаў. З матэрыяльнага пункту гледжання яна зусім незайздросная. У Беларусі ў асноўным вільготная глеба, шмат пяску і балотаў пасярод першабытных лясоў, якія сёння высякаюцца з прычыны спусташальнае эканомікі, якая цалкам знаходзіцца ў руках ураду. Рэгіён населены беларускім людзям і паланізаванымі панамі, якія бязлітасна эксплуатаюць народную працоўную сілу. Неабсяжныя латыфундыі знаходзяцца ва ўладанні ўрада, які альбо пакідае іх пусткаю, альбо размяркоўвае сярод каланізатараў-расейцаў, не звяртаючы ўвагі на тубыльцаў, якія масава эмігруюць у Амерыку і Сібір. Варта згадаць пра нізкі культурны ўзровень народа, чаму, бадай, няма роўных у Еўропе. Наўрад ці 8–10 % умее чытаць, а толькі 6–8 % – пісаць³. Афіцыйная народная адукацыя заснаваная на навучанні расейскай тэхніцы чытання і пісьма, на навучанні чытання царкоўнаславянскіх імшалаў, на завучванні ўсіх членаў царскае фаміліі, на практыкаванні у чатырох матэматычных дзеяннях і на запамінанні найбольш важных падзей з расейскае гісторыі. Асновы праваслаўя таксама з’яўляюцца абавязковымі для каталіцкіх школьнікаў у малодшых класах. Але нават калі не браць пад увагу палітычныя, нацыянальныя і рэлігійныя аспекты гэтага навучання, колькасць школаў настолькі малая, а само навучанне такое кепскае, што, правучыўшыся ў школе два-тры гады, вучань праз год ужо не можа чытаць. А пра пісьмо і гаворкі няма.

¹ Маецца на ўвазе Сімяон Полацкі (Самуіл Пятроўскі-Сітняновіч, 1629–1680), які ў 1664 г. (падчас вайны Масковіі з Рэччу Паспалітай 1654–1667 гг.) быў вывезены ў Маскву.

² У арыгінале: “Radziwiłłowskich”. Цяжка сказаць, каго меў на ўвазе аўтар.

³ Невядома, на падставе якіх крыніцаў аўтар падае гэтыя звесткі пра ўзровень пісьменнасці на тэрыторыі Беларусі. У артыкуле Антона Луцкевіча *Школы і граматынасць у Беларусі* [“Наша Ніва” 1911, № 35 (1/14 верас.)] на падставе вынікаў Усеагульнага перапісу насельніцтва Расейскай імперыі 1897 г. паддзеныя іншыя, значна вышэйшыя, паказчыкі пісьменнасці. Найбольш поўныя звесткі пра школьную справу ў Беларусі XIX – пачатку XX ст. гл. у працы Міколы Улашчыка *Пісьменнасць у дарэвалюцыйнай Беларусі* [Улашчык 2019, т. 2: 995–1011].

Прычынаю такога сумнага відовішча з'яўляецца тое, што ўрокі вядуцца на незразумелай расейскай мове. Настаўнікам пачатковых класаў забараняецца выкладанне на беларускай мове пад пагрозай неадкладнага звальнення. Нядзіва, што ў гэтых умовах народная асвета амаль не развіваецца, хутчэй занепадае, што пасля 30 гадоў інтэнсіўнае русіфікатарскае працы больш за 90% беларусаў цалкам непісьменныя. Усе культурна-асветніцкія выданні на беларускай мове забароненыя, як і рэвалюцыйныя. Дазваляецца перадрукоўваць толькі асобныя літаратурныя творы ў навуковых мэтах, а таксама збіраць этнаграфічны матэрыял, усё, зразумела, расейскім шрыфтам і расейскім правапісам. Тэксты, надрукаваныя лацінскімі літарамі, нават калі яны маюць чыста навуковы характар (як, напрыклад, этнаграфічная праца *Lud białoruski* Міхала Федароўскага¹, выдадзеная Кракаўскаю акадэміяю навук), не прапускаюць у Расею.

У праваслаўных цэрквах апрача царкоўнаславянскае мовы выкарыстоўваецца толькі расейская мова (беларусы-ўніяты апрача царкоўнаславянскае мовы карысталіся беларускай). На расейскай мове чытаюцца пропаведзі, на гэтай жа мове адбываюцца споведзі і г. д. Урад спрабаваў увесці расейскую мову ў каталіцкіх святынях; але з тае прычыны, што люд і беларуская інтэлігенцыя супраціўляліся гэтаму дваццаць гадоў, ён мусіў адмовіцца ад свае задумы. Аднак урад перашкодзіў планам тагачаснага мітрапаліта², які хацеў дазволіць беларускую мову ў духу папскае булы, у якой запісана, што “кожны народ павінен ужываць сваю родную мову ў сакрамантах”; урад палічыў за лепшае замест беларускае, якой карысталіся да 1863 г., увесці польскую мову!

У сваім русіфікатарскім запале расейскі ўрад правёў поўную забарону беларускае мовы. І гэтая забарона распаўсюджваецца не толькі на афіцыйнае выкарыстанне, не толькі на царкву, школу і дачыненні з уладамі, але таксама і на прыватнае жыццё. Пастанова Міністэрства ўнутраных спраў забараняе выкарыстанне беларускай мовы ў прыватных кампаніях; жаўнерам не дазваляецца атрымліваць беларускамоўныя лісты з радзімы, а студэнтаў проста выключаюць за выкарыстанне роднае мовы ў дачыненнях з калегамі.

Аднак русіфікатарска-праваслаўны дух не абмяжоўваецца культурным прыгнётам, а распаўсюджваецца і на эканамічную сферу. Перш

¹ Гаворка пра выдадзеныя ў Кракаве ў 1897, 1902 і 1903 гг. тры тамы „*materiałów do etnografii słowiańskiej*” *Lud Białoruski na Rusi Litewskiej* Міхала Федароўскага (1853–1923).

² Статус мітрапаліта мелі ў Расейскай імперыі Магілёўскія архіепіскапы, якія звычайна знаходзіліся ў Санкт-Пецярбурзе і кіравалі Каталіцкаю Царквою імперыі. Невядома, каго з мітрапалітаў другое паловы XIX ст. мае на ўвазе аўтар.

за ўсё, беларуская каталіцкая шляхта пазбаўленая права набываць ворную зямлю ў сваім краі. Ёй таксама забаронена займаць дзяржаўныя пасады на радзіме. Беларускім сялянам-католікам дазваляецца купляць зямельныя ўчасткі, але не больш за 60 дзесяцін¹ і толькі ў тым выпадку, калі яны будуць апрацоўваць іх сваімі рукамі. Урад імкнецца падтрымаць варожае стаўленне беларускіх сялян да апалячанае беларускае шляхты; гэта існуе з часоў польскага паўстання 1863 г., у якім удзельнічала і згаданая шляхта. Гэта дасягаецца шляхам забароны камасацыі фальваркавых і сялянскіх палёў, а таксама шляхам прадукілення часта выгаднага для сялянаў абмену сервітутамі. (Сервітуты таксама былі ўведзены адмыслова дзеля гэтае мэты ў 1860-я гады). Праваслаўнае духавенства, падахвочанае ўрадам, падбухторвае народ супраць інтэлігенцыі. Нядаўна пайшла ў народзе чутка, што пань, жыды і ўсе католікі вывозяць золата, порах і харчы японцам, а калі японцы перамогуць², то з дапамогай апошніх будзе ўведзена паншчына. Дык абавязкам кожнага селяніна з'яўляецца ахвяраваць на Добраахвотны флот³ і Чырвоны Крыж, а ўсіх падазроных людзей (напрыклад антываенных агітатараў), здаваць уладам. Усё гэта было даказана ў судзе падчас працэсу, прадметам якога быў напад падбухтораных сялянаў на асобных падарожных. Сяляне палічылі падарожных японскімі шпіёнамі, збілі іх і звязанымі завялі ў турму. Сяляне пачынаюць пагражаць, што заб'юць усіх паноў, жыдоў і католікаў праз іх нібыта сімпатыі да японцаў. Апошнім часам наступствы гэтае агітацыі выяўляюцца ў выглядзе падпалаў. Праваслаўнае духавенства маўкліва дапускае ўсё гэта.

На заканчэнне хачу падаць некаторыя звесткі з гісторыі беларускае літаратуры і нацыянальнага адраджэння беларускага народа ў 40–60-я гады мінулага стагоддзя. Беларуская літаратура, заснаваная на фальклорных элементах, развівалася хуткімі тэмпамі. Доказам гэтаму з'яўляецца пераклад найвялікшае польскае паэмы Адама Міцкевіча *Пан Тадэвуш*, які ўзнік у тых часы. Тады ж узнік беларускі тэатр і вядомы польскі кампазітар Манюшка, таксама беларус з паходжання, напісаў музыку да лібрэта оперы *Ідылія*, аўтарам якога быў вядомы беларускі паэт Марцінкевіч. Адбылося гэта ў 50-я гады мінулага стагоддзя. Але забарона Мураўёвым выкарыстоўваць лацінку⁴

¹ Дзесяціна мае 2400 сажняў. (Заўвага аўтара.) Паводле метрычнай сістэмы, 1 дзесяціна роўная 1,09 га.

² Расейска-японская вайна пачалася ў лютым 1904 г.

³ Акцыянернае суднаходнае таварыства, утворанае ў 1878 г. дзеля таварна-пасажырскіх зносінаў і садзейнічання развіццю расейскага гандлю.

⁴ Расейскія ўлады забаранілі беларускую (польскую) лацінку пастановаю Галоўнае ўправы цензуры ад 26 верасня 1859 г.: «Не допускать употребления

ў беларускіх творах спыніла гэта адносна паспяховае развіццё літаратуры. Расейскі алфавіт у Беларусі, дзе палякі ўвялі сваё пісьмо¹, быў у тыя часы проста невядомы. Далейшыя рэпрэсіі працягваліся ў тым жа духу блізу 50 год. Народ вымушаны быў вярнуцца да даўніх песень і паданняў, якія і да сённяшняга дня замяняюць яму адсутнасць друкаванага слова. Сёння ў гэтым кірунку зроблена сёе-тое, што паклала пачатак барацьбе з афіцыйным адурманьваннем народа. З гэтаю мэтаю ўтвараюцца ўсё новыя і новыя літаратурна-асветніцкія таварыствы, дзейнасць якіх пачалася ў апошнім дзесяцігоддзі XIX ст. 25–30 нелегальнымі выданнямі, некаторыя з іх друкаваліся кірыліцай для праваслаўных, некаторыя ж – лацінскімі літарамі для каталікоў. Гэтыя выданні карыстаюцца такім попытам і прызнаннем, што нават непісьменныя людзі з задавальненнем слухаюць іх і вучаць на памяць. Такім чынам многія беларускія вершы сталі здабыткам народа і ў якасці народных песень увайшлі ў этнаграфічныя зборнікі. Дык самы час не забараняць жыццёва важнае, а дазволіць друкаванне не толькі этнаграфічных матэрыялаў, але і іншых карысных кніг, як кірыліцай, так і лацінкай. У адваротным выпадку два мільёны беларусаў-каталікоў мусілі б карыстацца адно польскімі ці нелегальнымі беларускімі тэкстамі, што таксама не спадабалася б расейскім уладам. Расея ўжо мела сумны досвед у гэтым плане ў літоўскім пытанні.

Гэта карціна народа, які жыў у Еўропе, гэтая самая цёмная карта змрочнае Расеі. І ўсё ж менавіта гэты народ пасля заваявання Украіны татараў, пасля разгрому паўночных рэспублік² маскавітамі меў з XVI ст. цесныя дачыненні з Заходняю Еўропаю, і нават перанёс на сваю глебу ейныя рэфарматарскія ідэі. І гэты народ, які доўгі час быў культурным цэнтрам для цяперашняе Расеі аж да Ламаносава, сёння пазбаўлены самых элементарных правоў. Яго трымаюць у жажлівай цемры; ён, “дзякуючы” стогадоваму кіраванню белых цароў³, мае менш школаў, чым меў у XVI ст. Расейская ўлада адкінула беларускі народ на тры стагоддзі назад ад XVI ст., каб сёння ён жыў у сапраўды сярэднявечных умовах.

польского алфавита при печатании сочинений на белорусском наречии, книгу *Pan Tadeusz* Мицкевича, в белорусском переводе Дунина-Марцинкевича, отпечатанную польским шрифтом, не выпускать в свет» [гл.: Шлюбскі 1928: 303–337]. Забарона друку лацінкаю была ўспрынята як забарона беларускага друку наогул. Як не прадугледжаная законам, забарона на друк у беларускай мове (як лацінкаю, гэтак і кірыліцаю) была знята на падставе ўказа Мікалая II ад 12.12.1904 г.

¹ Відаць, аўтар мае на ўвазе пастанову канвакацыйнага Сойму 1696 г. Гл. вышэй.

² Маецца на ўвазе далучэнне да Масковіі Ноўгарадскае і Пскоўскае зямель.

³ Так з XVI ст. тытулавалі маскоўскага цара прадстаўнікі цюркскіх і мангольскіх народаў, кубанскія казакі. Вобраз белага цара сустракаецца ў расейскай духоўнай паэзіі.

[II]

Aus Weissrussland¹

Zur weissrussischen Frage

Von Iwan Meleschka

Die Idee der alten Slavophilen, wonach die „slavischen Ströme“ ins „russische Meer“ münden sollen und die Aufsaugung aller slavischen Nationalitäten durch die russische Kultur eine *conditio sine qua non* des Bestehens des Slaventums sei, hat bekanntlich gründlich ausgespielt. Der national kulturelle Aufschwung mancher slavischer Völker hat die Assimilierungsträume der Slavophilen zu schanden gemacht. Aber der alte ausgelebte Slavophilismus wird nun von einer neuen Richtung, der sog neoslavischen abgelöst welche sich mit dem Bestehen und der selbständigen Entwicklung der stärksten slavischen Stämme ausgesöhnt hat und nur den Untergang der „jüngeren Brüder“ im „russischen Meere“ anstrebt, denen der Gang der historischen Ereignisse den Weg zur individuellen kulturell-nationalen Entwicklung verrammelte.

Interessante Ansichten bezüglich der neoslavophilen Richtung äussert einer ihrer energischsten Vorkämpfer, Professor A. Pogodin, in der Zeitschrift „Moskowskij Jezenjedelnik“. (Artikel „Petersburg und Wien“, Nr 10, 1909). Anlässlich der Besprechung der weissrussischen Bewegung sagter: „Bei manchem unserer Leser wird sich unwillkürlich der Mund zu einem ironischen Lächeln verziehen, wenn er meine Ansicht erfährt, dass das Erscheinen der weissrussischen nationalen Presse ein schönes, in staatlicher Beziehung wichtiges Werk ist“.

Wenn der bedeutendste Teil der russischen Intelligenz der Wiedergeburt des weissrussischen Volkes mit „ironischem Lächeln“ begegnet, so ist das Verhältnis des offiziellen Russlands gegenüber dem sich erhebenden „jüngeren Bruder“ geradezu feindselig. Bis zum Jahre 1905 war das Drucken von Büchern in weissrussischer Sprache einfach gänzlich verboten. Aber auch heutzutage wird das weissrussische von der Elementarschule ferngehalten. Im Dienste der russifizierenden Tätigkeit der Regierung steht die Schule, die Kirche, sowie alle gesellschaftlichen und staatlichen Institutionen. Seit der Zeit des Anschlusses der weissrussischen Länder an Russland sind hundert Jahre vergangen, während welcher Zeit sich die Regierung bemüht hat, die Entwicklung der nationalen weissrussischen Kultur zu

¹ In Erfüllung des Wunsches der führenden weissrussischen Kreise mittels der „Ukrainischen Rundschau“ das Ausland über die weissrussische Frage aufzuklären, eröffnen wir die neue Abteilung „Aus Weissrussland“. Die Abteilung wird von weissrussischen Autoren selbst besorgt.

Die Redaktion.

hemmen und die Reste der weissrussischen Kultur zu vernichten. Im Jahre 1839 wurde auch die weissrussische nationale Kirche, die Union, abgeschafft.

Nicht minder feindlich den Weissrussen gegenüber ist das Verhalten des kulturell stärksten Elementes im Lande, der Polen, genauer, des polnischen Grossgrundbesitzes, welcher, nebenbei bemerkt, der alleinige Repräsentant des Polentums in Weissrussland ist. Man soll dabei dessen eingedenk sein dass Weissrussland jenes Stück Land ist, um welches der jahrhundertelange Kampf zwischen Polen und Russland geführt wurde. Keiner der streitenden Teile verzichtete bis heute auf seine Ansprüche. Der Unterschied liegt nur darin, dass es sich früher um den faktischen Besitz gehandelt hat, heute aber der Kampf hauptsächlich um die Aufzwingung der einen oder der anderen Zivilisation geht.

Bereits seit hundert Jahren wird durch die Russifizierung einerseits und die Polonisierung andererseits darauf hingearbeitet, die nationale Individualität der Weissrussen zu ertöten. Und die Weissrussen haben einen umso schwereren Stand, als sie schon vor zwei Jahrhunderten ihre intelligenten Schichten zu Gunsten der Polen verloren haben, seit welcher Zeit nur von einem Vegetieren ihrer Nationalität die Rede sein konnte. Nichtsdestoweniger verloren die Weissrussen weder ihre Sprache noch die anderen nationalen Merkmale. Die Lebensenergie des Volkes befand sich diese ganze Zeit nur im potentialen Zustand. Als nun die revolutionäre Bewegung der letzten Jahre alle Gemüter in Russland erschütterte begann es auch in dem weissrussischen Bauernvolke zu gären. Es entstand bald eine national-weissrussische Presse und Volksliteratur. Allmählich organisierte sich auch die nationale weissrussische Schule ungeachtet des Verbotes seitens der Regierung. Alle aus dem Volke hervorgegangenen demokratischen intelligenten Kräfte taten sich zusammen zur Arbeit um die Hebung ihres Volkes. Auch Anfänge einer politischen Organisation zeigen sich an. Es bestehen hier bereits politische Parteien eine Organisation der weissrussischen Volksschullehrer und eine Bauernorganisation, sämtliche auf Grund eines nationalen Programms.

Ein so rascher Aufschwung der Bewegung kann nur durch die starke nationale Individualität der Weissrussen erklärt werden, die in der Geschichte ihren Rückhalt hat und derart widerstandsfähig ist, dass die zwei nahen Zivilisationen, die russische und polnische, sie im Laufe der Jahrhunderte zu erdrücken nicht imstande waren. Wir wollen die Entwicklung dieser Individualität der Weissrussen seit dem Beginne des historischen Bestandes der Weissrussen in aller Kürze zusammenfassen.

Der russische Professor Kar s k i j weist nach, dass die heutigen Weissrussen die Nachkommen vereinigter Stämme der westrussischen Slavengruppe sind, die im IX Jahrhundert in den Oberläufen des Dnipr Njeman und

der westlichen Dwina und deren Nebenflüssen gewohnt haben. Die hervorragendste Stellung nahm darunter der Stamm der Kriwitschen ein, welcher Name oft dem ganzen weissrussischen Volke von den Geschichtsforschern beigelegt wird, obzwar hierher auch die Drehowitschen, Radimitschen, teilweise auch Wiatitschen gehörten.

Die günstige geographische Lage, gerade an dem Handelswege „von den Warjagen zu den Griechen“, begünstigte die Anknüpfung ständiger Beziehungen dieser Stämme mit dem Westen. Die Berührung mit der westlichen Zivilisation förderte aber die aufkeimende Zivilisation im Lande. Schon im X. und XI. Jahrhundert besteht auf dem Territorium des heutigen Weissrussland eine ganze Reihe staatlicher Organisationen und Kulturzentren, wie Polotzk, Smolensk, Turow u. a. Die gemeinsamen Handelsbeziehungen und das gemeinsame Kulturleben einerseits und die politischen Interessen andererseits begünstigten die allmählich sich vollziehende Vereinigung der Stämme der westrussischen Gruppe als Gegengewicht Ost-russlands, dessen Leben sich unter dem Einflusse der orientalischen Kultur entfaltete. Noch zu Beginn der ersten staatlichen Organisation Weissrusslands wurde die Vereinigung der Kriwitschen mit den Drehowitschen und Radimitschen und der letzteren mit den Sewerjanen und Wiatitschen angebahnt. Dieser Einigungsprozess wurde endgiltig unter der Herrschaft Litauens vollzogen.

Litauen hatte im Laufe des XII.–XIV. Jahrhunderts teils mit den Waffen, teils im friedlichen Wege alle westrussischen Gebiete erworben. Es kam auf diese Weise ein neuer Staat, der litauisch-russische, zustande. Das Zentrum des gemeinsamen staatlichen Lebens der westrussischen Stämme und der Litauer wurde Wilna, um welches sich alle nicht unter den Einfluss Moskau geratenen russischen Länder konzentrierten. Dieser neue, nur in unbedeutender Masse von den Litauern bewohnte Staat, hat die Kultur der beherrschten Slaven nicht nur verschont, sondern diese vielmehr auf sich wirken lassen. Die litauischen Eroberer nahmen ihre Zivilisation und Sprache, teilweise auch ihre Religion an. Die zur Zeit Olgerds bereits verhältnismässig hoch ausgebildete weissrussische Sprache, gemein den bereits zu einem Volke geeinigten westrussischen Stämmen, wird die offizielle Sprache des Grossfürstentums Litauen und als solche auch die Verkehrssprache der höheren literarischen Schichten. Bis Ende des XVII. Jahrhunderts wurden alle Urkunden im litauischen Staate in weissrussischer Sprache abgefasst. Es setzte eine allgemeine Kulturarbeit ein, dank deren sich die weissrussische Nationalität immer mehr von dem verwandten grossrussischen Volke, welches dazumal moskowitzisch hiess, entfremdete.

Der nationale Charakter der Weissrussen, also die jenigen Grundzüge desselben, wodurch sich die Weissrussen von den übrigen slavischen

Stämmen unterschieden, kommt am deutlichsten in ihrer Gesetzgebung zum Vorschein. Die Weissrussen gaben auch dem Litauisch-russischen Staate ihre Gesetzgebung, das sog. „Litauische Statut“, her ausgegeben im Jahre 1505 in weissrussischer Sprache. Es ist dies, nebenbei bemerkt, die einzige kodifizierte Gesetzgebung in Europa, welche nicht auf dem römischen Rechte fusst. In ihm spiegelt sich die ganze Individualität des weissrussischen Volkes ab: die so mannigfaltige Verfassung ihres gesellschaftlichen Lebens, dass sie die Weissrussen als ein von den Polen und Russen ganz verschiedenes Volk erscheinen lässt. Das Litauische Statut stand knapp bis zum XIX. Jahrhundert in Geltung und die Spuren desselben sind noch jetzt in dem Gewohnheitsrecht der Weissrussen bemerkbar.

In der Periode des Zusammenlebens mit den Litauern erlangte die weissrussische Literatur einen hohen Entwicklungsgrad. Es blicken uns aus dieser Zeit folgende literarische Denkmäler entgegen: Das Statut des Kasimir Jagellon (1492); Das Litauische Statut (1505) mit verschiedenen Ergänzungen und Verbesserungen wiederherausgegeben in den Jahren 1522, 1529, 1561 und 1588, jedesmal in weissrussischer Sprache; Das Tribunal des Grossfürstentums Litauen (1581); Werke von Dr. Skorina aus Polotzk, geistlichen und belehrenden Inhalts (1517–1522), Simeon Budnyj in Nieswiz (1562), Hryhorij Alexander Chodkewitsch (1568–1570), Herausgaben der Buchdruckerei Mamonitsch in Wilna, das Evangelium Tiapinskijs. Grammatiken von 1586 und 1596, Katechisis von Sisanius u. v. a. Ungefähr um dieselbe Zeit wurden geschrieben die zwei bekannten weissrussischen Chroniken: Der litauische und russische Chronist (herausgegeben von Danilowitsch im Jahre 1827) und Chronik Bychowetz (herausgegeben von Narbut im Jahre 1846). Eine Menge sprachlicher Denkmäler hinterliess die religiöse Polemik zwischen den Orthodoxen und Katholiken Ende des XVI und Anfang des XVII Jahrhunderts. Die lokalen Archive, beispielsweise das Wilnaer, und andere Aufbewahrungsorte der Altertümlichkeiten enthalten grosse Sammlungen von Dokumenten und Privatbriefen in weissrussischer Sprache, altertümlichen Inventarien usw. Auch Denkmäler der weissrussischen Rhetorik haben sich vielfach erhalten, wie die Rede des Kastellans von Smolensk Jwan Meleschka, gehalten im Warschauer Landtage im Beisein des Königs Ende des XVI. Jahrhunderts.

Das XVII. Jahrhundert brachte eine ganze Umwälzung in der Geschichte der Weissrussen. Schon zu Beginn dieses Jahrhunderts machte sich ein stufenweiser Verfall der weissrussischen Zivilisation bemerkbar. Die Literatur schweigt und schwindet allmählich. Die weissrussische Sprache wird aus dem Staatsleben verdrängt und verschwindet im öffentlichen und Privatgebrauche bei dem litauischen, ja selbst bei dem weissrussischen Adel. An ihre Stelle tritt die polnische Sprache. Das, was seinerzeit die Litauer nicht durchsetzen konnten, sollte den Polen gelingen. Die polnische Herr-

schaft veränderte vollständig das Bild des äusseren Lebens Weissrusslands und verlieh diesem Lande ein neues Kolorit, sowohl in kultureller, als auch in sozialpolitischer Beziehung.

Die Ursachen eines solchen Erfolges der Polen sollen vor allem in den zu dieser Zeit geschaffenen politischen Verhältnissen gesucht werden. Diesen Ursachen können nicht in letzter Reihe jene politischen Vorteile beigezählt werden, welche das vollständige Vereinigen und Aufgehen des Litauisch-russischen Staates in Polen den privilegierten Schichten bot. Hierher gehört auch der Umstand, dass in Litauen die Macht des Grossfürsten die grosse, beinahe allgewaltige eines Alleinherrschers war und der Adel keine solche Rolle im Staate, wie zu jener Zeit der polnische in Polen, das schon damals eine Art „Schlachta-Republik“ darstellte, spielen konnte.

Wie dem auch sei, aus der Tatsache des Unterganges der weissrussischen Zivilisation kann auf die Schwäche der Weissrussen als nationaler Organismus schwerlich geschlossen werden. Haben doch die Weissrussen, ungeachtet aller jahrhundertelangen Bedrängnisse, von ihrer nationalen Individualität nichts eingebüsst. Die weissrussische Volksmasse beginnt von neuem ihr selbständiges nationales Leben, welches in allen Ueberlieferungen und Gebräuchen, der Volksliteratur und Sprache¹ seinen Rückhalt hat; jetzt bei dem ersten Freiheitsschimmer in Russland förderte auch diese ihre Fähigkeit zur weiteren Entwicklung zutage.

Im allgemeinen stellt dieses Volk, der Meinung der gegenwärtigen Anthropologen und Geographen zufolge, die sich der Erforschung Weissrusslands widmeten (A. Gattner u. a.), einen eigenartigen, seit jeher ausgebildeten, selbständigen nationalen Typus dar welcher sich von den grossrussischen und polnischen Nachbarn und Verwandten sehr unterscheidet, dass für die Aufsaugung dieses „jüngeren Bruders“ durch die russische oder polnische Zivilisation kein genug ernstes Argument aufgetrieben werden kann, ausser dem der Vergewaltigung.

¹ Eine gewisse Vorstellung von der Entwicklung der weissrussischen Frage ermöglicht das Wörterbuch von Iwan Nosowitsch, herausgegeben im Jahre 1870 von der Akademie der Wissenschaften in St. Petersburg, welches über 30000 Wörter enthält. Prof Karskij behauptet jedoch, dass in dieser Zahl sehr viel weissrussische Wörter nicht enthalten sein werden, ungerechnet viele tausende Wörter, die der weissrussischen Sprache mit der ukrainischen und grossrussischen gemeinsam sind. Sehr interessant sind als gegenwärtige Sprachdenkmäler die grossartigen Sammlungen der Volksliteratur von Romanow, Schein, Fedorowskij u. a. (Die Bibliographie bei Prof Karskij „Bjelorussy“ Band I. Warschau 1903).

Да беларускага пытання

Іван Мялешка

Ідэя даўніх славянафілаў² пра тое, што “славянскія ручаі” павінны ўпадаць у “расейскае мора”³ і што паглыннанне ўсіх славянскіх народнасцяў расейскаю культураю з’яўляецца абавязковаю умоваю існавання славянства, была, як добра вядома, грунтоўна выкарыстаная. Нацыянальна-культурнае адраджэнне асобных славянскіх народаў перакрэсліла асімілятарскія мары славянафілаў. Але на змену старому, аджытаму славянафільству прыходзіць цяпер новае, гэтак званае неаславянства⁴, якое змірылася з існаваннем і самастойным развіццём мацнейшых славянскіх плямёнаў і мае на мэце тапіць у “расейскім моры” толькі “малодшых братоў”, якім збег гістарычных падзей перакрыў шлях да індывідуальнага культурна-нацыянальнага развіцця.

Цікавыя погляды адносна неаславянафільскае плыні выказвае адзін з найбольш энергічных яе прыхільнікаў прафесар А. Пагодзін⁵ у часопісе “Московский еженедельник” (артыкул *Пецяярбург і Вена*, № 10, 1909 г.). З нагоды дыскусіі пра беларускі рух ён гаворыць: “Некаторыя з нашых чытачоў мімаволі іранічна заўсмі-

¹ Выконваючы жаданне прагрэсіўных беларускіх колаў пазнаёміць праз „Українischen Rundschau” замежныя краіны з беларускім пытаннем, мы адчыняем новы аддзел *Aus Weissrussland*. Тут будуць публікавацца беларускія аўтары. (Заўвага Рэдакцыі.)

² Гаворка пра прадстаўнікоў рэлігійна-філасофскае і літаратурнае плыні 1830–1840 гг., якія арыентаваліся на самабытнасць расейскага (рускага) шляху, адрознага ад заходнееўрапейскага.

³ Аўтар выкарыстоўвае словы з верша Аляксандра Пушкіна *Клеветникам России*:

Уже давно между собою
Враждуют эти племена;
Не раз клонилась под грозою
То их, то наша сторона.
Кто устоит в неравном споре:
Кичливый лях, или верный росс?
Славянские ль ручьи сольются в русском море?
Оно ль иссякнет? вот вопрос.

⁴ Гаворка пра палітычны рух, які ўзнік напрыканцы XIX ст. як вынік дзейнасці чэшскіх патрыётаў супраць нямецкага ўплыву на славянаў. Асобныя неаславісты крытыкавалі ідэю дамінавання расейцаў і праваслаўя над іншымі славянскімі народамі.

⁵ Гаворка пра Аляксандра Пагодзіна (1872–1947), расейскага гісторыка і філолага-славіста, які няраз пісаў пра беларускае адраджэнне.

хаюцца, калі пачуюць маю думку, што з'яўленне беларускага нацыянальнага друку – гэта надзвычай важная ў дзяржаўным аспекце справа”¹.

Калі амаль уся расейская інтэлігенцыя сустракае адраджэнне беларускага народу з “іранічнаю ўсмешкаю”, то стаўленне афіцыйнае Расеі да “малодшага брата”, які прачынаецца, – проста варожае. Да 1905 г. друкаванне кніг на беларускай мове было проста цалкам забароненае. Але нават і сёння ў пачатковай школе не выкарыстоўваецца беларуская мова. Школа, царква, а таксама ўсе грамадскія і дзяржаўныя інстытуты абслугоўваюць русіфікатарскую дзейнасць улады. Прайшло сто гадоў з моманту далучэння беларускіх зямель да Расеі; увесь гэты час улада прыкладала аграмадныя намаганні, каб стрымаць развіццё беларускае нацыянальнае культуры і знішчыць рэшткі беларускае культуры. У 1839 г. была ліквідавана беларуская нацыянальная царква – унія².

Не менш варожае стаўленне да беларусаў і найбольш моцнага ў культурным плане элемента краіны – палякаў, а дакладней – польскіх паноў, якія, дарэчы, з'яўляюцца адзіным прадстаўніком польскасці ў Беларусі. Варта памятаць, што Беларусь – гэта тэрыторыя, за якую вялася шматвяковая барацьба паміж Польшчай і Расеяй. На сённяшні дзень ні адзін з бакоў не адмовіўся ад сваіх прэтэнзій. Розніца толькі ў тым, што раней гаворка ішла аб фактычным валоданні, а сёння барацьба ідзе пераважна за навязванне тае ці іншае цывілізацыі.

Ужо сто гадоў русіфікацыя, з аднаго боку, і паланізацыя, з другога, працуюць на ліквідацыю нацыянальнае тоеснасці беларусаў. А ў беларусаў тым цяжэйшае становішча, што яны страцілі сваю інтэлігенцыю на карысць палякаў два стагоддзі таму; і з таго часу можна было казаць толькі пра вегетацыю нацыі. Тым не менш беларусы не страцілі ні мовы, ні іншых нацыянальных асаблівасцяў. Жыццёвая энергія народа ўвесь гэты час была толькі ў патэнцыйным стане. Калі рэвалюцыйны рух апошніх гадоў ускалыхнуў усіх у Расеі, дык пачало прачынацца і беларускае сялянства. Неўзабаве ўзніклі нацыянальны беларускі друк і нацыянальная літаратура. Паступова, нягледзячы на забарону ўрада,

¹ У № 15 (9/22.04) “Нашае Нівы” за 1909 г. падаецца некалькі фрагментаў з артыкула А. Пагодзіна ў штотыднёвіку “Московский еженедельник”. Адзін з іх працытаваў таксама Янук Журба ў *Лістах з Украіны*: “Пачатак беларускай нацыянальнай прэсы (газет) – гэта добрая і важная для ўсяго гасударства рэч, <...> што навучаньне дзетак у ніжэйшых школах ў іх роднай мове мае вялікую вагу для справы дэмакратызму” [гл.: Журба 1909, № 19: 280].

² Хіба ўпершыню ў друку Унія называецца беларускаю нацыянальнаю царквою. У артыкуле *Бѣлорусы* пра яе сказана так: «Въ 1939 году упраздняется унія, служившая крѣпкимъ оплотомъ бѣлорусской народности» [Новина 1909: 387].

самаарганізавалася і беларуская нацыянальная школа. Усе дэмакратычныя інтэлектуальныя сілы, якія выйшлі з народу, аб'ядналіся, каб працаваць дзеля адраджэння свае нацыі. З'яўляюцца і зачаткі палітычнае арганізацыі. Ёсць тут ужо палітычныя партыі, арганізацыя беларускіх настаўнікаў пачатковае школы і сялянскія арганізацыі – усе на нацыянальнай праграме¹.

Такі імклівы ўздым руху можна патлумачыць толькі моцнай нацыянальнай тоеснасцю беларусаў, якая мае апірышча ў гісторыі і настолькі ўстойлівая, што дзве блізкія цывілізацыі, расейская і польская, не здолелі цягам стагоддзяў стлуміць яе. Мы хочам каратка падсумаваць развіццё гэтае тоеснасці беларусаў ад пачатку іхнага гістарычнага існавання.

Расейскі прафесар Карскі даводзіць, што сённяшнія беларусы з'яўляюцца нашчадкамі аб'яднаных плямёнаў заходнерускае славянскае групы, якія жылі ў вярхоўях Дняпра, Нёмана і Заходняе Дзвіны і іх прытокаў у IX ст. Самае значнае месца сярод іх займала племя крывічоў, назву якіх гісторыкі часта прыпісваюць усяму беларускаму народу, хоць да яго належалі таксама дрыгавічы, радзімічы і часткова таксама вяцічы². Выгаднае геаграфічнае размяшчэнне, асабліва на гандлёвым шляху “з варагаў у грэкі”, спрыяла ўсталяванню пастаянных сувязяў паміж гэтымі плямёнамі і Захадам. Кантакты з заходняй цывілізацыяй спрыялі росту цывілізацыі ў краі. Ужо ў X і XI стагоддзях на тэрыторыі сучаснае Беларусі існаваў цэлы шэраг дзяржаўных утварэнняў і культурных цэнтраў, такіх як Полацк, Смаленск, Тураў і інш.

Агульнасць гандлёвых сувязяў і агульнасць культурнага жыцця, з аднаго боку, і палітычныя інтарэсы, з другога, спрыялі паступоваму аб'яднанню плямёнаў заходнерускае групы як процівага ўсходняе Русі, жыццё якой развівалася пад уплывам усходняе культуры³. Яшчэ ў часе станаўлення першага дзяржаўнага ўтварэння на тэрыторыі Беларусі наладжваліся дачыненні крывічоў з дрыгавічамі і радзімічамі, а апошніх – з севяранамі і вяцічамі. Гэты працэс аб'яднання канчаткова завяршыўся пад уладай Літвы.

¹ Маюцца на ўвазе культурніцкія і грамадска-палітычныя арганізацыі пачатку XX ст.: Круг беларускай народнай прасветы і культуры (1902–1904), Беларуская Рэвалюцыйная Партыя (1902), Беларуская Сацыялістычная Грамада (1903–1918), Беларускі настаўніцкі саюз (1907) і інш.

² Я. Карскі пісаў, што вяцічы былі, як і севяране, “сродні радзімичам”, але не адносіў іх да протабеларускіх этнасаў [гл.: Карскі 1903: 65–80].

³ Расійскі марксіст Георгій Пляханаў услед за гісторыкам Васіліем Ключэўскім бачыў паступовае збліжэнне грамадскага быту і ладу Расто́ва-Сузда́льскай зямлі “з бытам і ладам вяліках усходніх дэспатыяў” ужо ў XII ст., г. зн. да прыходу мангола-татараў [гл.: Плеханов 1925, т. XX: 57]. (*Заўвага А. Сіда-рэвіча*).

На працягу XII–XIV стагоддзяў Літва часткова зброяй, часткова мірным шляхам завалодала ўсімі заходнерускімі тэрыторыямі. Так узнікла новая дзяржава – Літоўска-Руская. Цэнтрам агульнага дзяржаўнага жыцця заходнерускіх плямён і літоўцаў стала Вільня, вакол якое канцэнтраваліся ўсе рускія землі, што не трапілі пад уплыў Масквы. Гэтая новая дзяржава, населеная толькі ў нязначнай ступені літоўцамі, не толькі шанавала культуру славян, якія дамінавалі, але і дазволіла ім уплываць на сябе. Літоўскія заваёўнікі перанялі іх цывілізацыю і мову, а часткова і рэлігію. Беларуская мова, якая ўжо ў часы Альгерда была адносна моцна развітая і агульная для заходнерускіх плямёнаў, што ўжо аб'ядналіся ў адзін народ, стала дзяржаўнаю моваю Вялікага Княства Літоўскага і як такая таксама была моваю камунікацыі вышэйшага грамадства і пісьменства. Да канца XVII стагоддзя ўсе дакументы ў Літоўскай дзяржаве складаліся на беларускай мове. Пачалася агульная культурная праца, дзякуючы якой беларуская народнасць усё больш адчужалася ад роднаснае вялікарускае народнасці, якую тады называлі маскоўскай.

Нацыянальны характар беларусаў, г.зн. асноўныя рысы, якія адрознівалі беларусаў ад іншых славянскіх плямёнаў, найбольш выразна выяўляюцца ў іх заканадаўстве. Беларусы далі Літоўска-Рускай дзяржаве сваё заканадаўства, гэтак званы *Літоўскі Статут*, выдадзены ў 1505 г.¹ на беларускай мове. Дарэчы, гэта адзінае ў Еўропе кадыфікаванае заканадаўства, не заснаванае на рымскім праве. У ім адлюстравана ўся тоеснасць беларуса, адметнасць ягонага грамадскага жыцця, што адрознівае іх ад палякаў і расейцаў. Літоўскі Статут дзейнічаў амаль да XIX ст.², і яго сляды да гэтага часу прыкметныя ў звычайным праве беларусаў.

У перыяд суіснавання з літоўцамі беларуская літаратура дасягнула высокага ўзроўню развіцця. З гэтага перыяду да нас дайшлі наступныя літаратурныя помнікі: *Статут Казіміра Ягелончыка* (1492 г.); *Літоўскі Статут* (1505) з рознымі дапаўненнямі і ўдакладненнямі, перавыдадзены ў 1522, 1529, 1561³ і 1588 гадах, кожны раз на беларускай мове; *Трыбунал Вялікага Княства Літоўскага* (1581); выданні

¹ Гэта памылковая дата, бо Першы Літоўскі Статут быў выдадзены ў 1529 г. Магчыма А. Луцкевіч мае на ўвазе дату пачатку працы над Статутам, бо далей фігуруе і год 1522, калі Статут быў напісаны, але не зацверджаны і праца працягвалася да 1529 г. [Заўвага 3. *Крымоўскага*].

² *Літоўскі Статут* дзейнічаў у Віцебскай і Магілёўскай губернях да 1831 г., а ў Віленскай, Гродзенскай, Мінскай, Кіеўскай, Падольскай і Валынскай – да 1840 г.

³ Праект *Другога Статута Вялікага Княства Літоўскага* быў аддадзены сойму на папярэдні разгляд у 1561 г., а зацверджаны толькі ў 1564 г. Набыў сілу закона з 1 сакавіка 1566 г.

доктара Скарыны з Полацка духоўна-дыдактычнага зместу (1517–1522), Сымона Буднага з Нясвіжа (1562), Рыгора Аляксандра Хадкевіча (1568–1570)¹, выданні віленскае друкарні Мамонічаў, *Евангелле* Цяпінскага, *Граматыкі* 1586 і 1596 гг., *Катэхізіс* Зізанія і многае іншае. Прыкладна ў гэты ж час былі напісаны два вядомыя беларускія летапісы: *Літоўска-руская хроніка* (выдадзеная Даніловічам у 1827 г.) і *Хроніка Быхаўца* (выдадзеная Нарбутам у 1846 г.). Шмат моўных помнікаў пакінула пасля сябе рэлігійная палеміка паміж праваслаўнымі і католікамі ў канцы XVI – пачатку XVII стст. У мясцовых архівах, напрыклад, Віленскім, і іншых сховішчах старажытнасцяў захоўваюцца вялікія зборы дакументаў і прыватных лістоў на беларускай мове, старажытныя інвентары і г. д. Таксама захаваліся і помнікі беларускае пісьменства, напрыклад, прамова смаленскага кашталяна Івана Мялешкі², агучаная ў канцы XVI ст. на Варшаўскім сойме ў прысутнасці караля.

У XVII стагоддзі адбыліся значныя змены ў гістарычным лёсе беларусаў. Ужо на пачатку гэтага стагоддзя стаў заўважным паступовы заняпад беларускае цывілізацыі. Літаратура замаўкае і паступова знікае. Беларуская мова выцясняецца з дзяржаўнага жыцця і знікае ў грамадскім і прыватным ужытку літоўскае і нават беларускае шляхты. Польская мова займае ейнае месца. Тое, чаго раней не змаглі дасягнуць літоўцы, павінна было атрымацца ў палякаў. Польскае панаванне цалкам змяніла аблічча знешняга жыцця Беларусі і надало гэтай краіне новы каларыт як у культурным, так і ў грамадска-палітычным плане.

Прычыны такога поспеху палякаў трэба шукаць перш за ўсё ў палітычных умовах, якія склаліся ў той час. Гэтымі прычынамі сталі не ў апошнюю чаргу палітычныя перавагі, якія давала прывілеяваным станам поўнае аб'яднанне і паглынненне Літоўска-Рускае дзяржавы Польшчаю. Сюды належыць і тое, што ў Літве ўлада вялікага князя была поўнай, амаль усёмагутнай уладай самаўладцы, а шляхта не адгрывала такое ролі ў дзяржаве, як польская шляхта ў тагачаснай Польшчы, якая ўжо была своеасаблівай “шляхецкай рэспублікай”.

Як бы там ні было, з факту заняпаду беларускае цывілізацыі цяжка зрабіць выснову пра слабасць беларусаў як нацыянальнага арганізму. Нягледзячы на ўсе цяжкія выпрабаванні на працягу стагоддзяў, беларусы нічога не страцілі са свае нацыянальнае адметнасці. Беларускія народныя масы нанава пачынаюць сваё самастойнае нацыянальнае

¹ У 1569 г. Рыгор Хадкевіч (1513–1572) фундаваў у Заблудаве на Падляшшы друк на царкоўнаславянскай мове *Евангелля Вучыцельнага*, да якога напісаў прадмову.

² Першыя даследнікі *Прамовы* (Юльян Нямцэвіч, Міхал Вішнеўскі, Панцеляймон Куліш, Мікола Кастамараў) сцвярджалі, што твор належыць пярэ Івана Мялешкі. Але яшчэ ў XIX ст. Мікола Сумцоў аспрэчыў дадзеную атрыбуцыю.

жыццё, якое мае сваю апору ва ўсіх традыцыях і звычаях, у народным пісьменстве і мове¹; цяпер, з першым пробліскам свабоды ў Расеі, яны таксама выявілі сваю здольнасць да далейшага развіцця.

Увогуле, паводле меркавання тагачасных антрапалагаў і географаў, якія прысвяцілі сябе вывучэнню Беларусі (А. Гетнер² і інш.), гэты народ уяўляе сабою своеасаблівы, заўсёды развіты, самастойны нацыянальны тып, які значна адрозніваецца ад суседніх і сваяцкіх – вялікарускага і польскага, што для паглынання гэтага “малодшага брата” расейская ці польская цывілізацыі не знойдуць дастаткова сур’ёзных аргументаў, за выняткам гвалту.

[III]

Weissrussen und Polen

Von Iwan Meleschka

In der vorletzten Nummer der „Ukr. Rundschau“ wurde unter anderem die Frage über das Verhalten der in Weissrussland lebenden Polen zu der Wiedergeburt der weissrussischen Nationalität berührt. Jetzt möge diese Frage, da sie für die Weissrussen von besonderer Bedeutung ist, ausführlicher betrachtet werden.

Der Keim des nationalen Selbstbewusstseins in der weissrussischen Volksmasse und dessen rasches Wachsen fällt mit dem Anfange und der Entwicklung der revolutionären Periode in Russland zusammen. Allerdings konnte man im Laufe des ganzen XIX. (ja sogar schon zu Ende des XVIII.). Jahrhunderts inmitten der weissrussischen Intelligenz, die gänzlich der polnischen Zivilisation beigetreten war und sich als Bürger der polnischen Republik ausgab, eine Strömung merken, die zur Anerkennung der Rechte der weissrussischen Sprache und Nationalität neigte und sich auf den Standpunkt der Interessen des Landes, jedoch nur als eines Bestandteiles des gewesenen polnischen Reiches stellte. Dieser Strömung sind eine Reihe weissrussischer Dichter zu verdanken; sie schuf auch sozusagen die Anfangsära der weissrussischen nationalen Wiedergeburt, blieb jedoch ohne

¹ Пэўнае ўяўленне пра развіццё беларускага пытання дае выдадзены ў 1870 г. Акадэміяй навук у Пецярубурзе *Слоўнік* Івана Насовіча, які змяшчае больш за 30 тысяч слоў. Аднак прафесар Карскі сцвярджае, што ў гэты лік не ўвайшло шмат беларускіх словаў, уключна з многімі тысячамі выразаў, якія беларуская мова мае агульныя з украінскай і вялікарускай. Вельмі цікавымі лінгвістычнымі помнікамі з’яўляюцца зборы вуснае народнае літаратуры Раманава, Шэйна, Федароўскага і інш. (Бібліяграфія ў кнізе праф. Карскага *Белорусы*, том I, Варшава 1903). (*Заўвага аўтара.*)

² Гаворка пра вядомага нямецкага сацыягеографа Альфрэда Гетнера (ням.: Alfred Hettner, 1859–1941), які быў адным з тых, хто падкрэсліваў неабходнасць вывучэння прасторавых працэсаў функцыянавання рэлігіі.

Einfluss auf die Volksmasse. Die letztere stöhnte unter dem Drucke der Leibeigenschaft und jener Repressalien von seiten der russischen Regierung, welche zu dem Zwecke in Weissrussland ausgeübt wurden, um den polnischen Einfluss und den damit verbundenen Separatismus zu verdrängen. Ja selbst die Vertreter dieser Strömung stellten sich auf den Standpunkt, dass ihr Predigen einer „herrischbäuerlichen Einigung“ dem Volke fremd war. – Und die überwiegende Mehrheit der polnischen Gesellschaft verhielt sich gegenüber diesen Anschauungen entweder gleichgiltig – oder bestenfalls mit der den Herren Polen eigentümlichen Verachtung der Sprache und nationalen Würde des Weissrussen. Diese Beziehungen charakterisiert sehr gut die Tatsache dass die Aufhebung der weissrussischen Kirche – der Union – durch die russische Regierung nicht auf den geringsten seriösen Widerstand bei der polnischen Intelligenz des Landes stiess; diese Kirche war eben – gemein!..

Gehen wir jetzt zu derjenigen Periode über, in welcher die weissrussische nationale Wiedergeburt, das Werk des ganzen Volkes, begründet wurde. Mit der Verbreitung der revolutionären Losung „für Boden und Freiheit“ und nachdem die Freiheitsbewegung die Volksmassen hingerissen hatte, erwachte auch der Weissrusse aus langem Schläfe. Seinen schlafenden Geist erweckte die Losung von den Rechten des Menschen und Bürgers, als welcher trotz des ökonomischen und nationalen Druckes er nicht aufgehört hatte sich zu fühlen. Er selber spricht sich laut über seine Forderungen nach einem besseren, menschlichen Dasein aus. In dem Momente, in welchem der weissrussische Bauer das grosse Wort „auch ich bin ein Mensch“ ausgesprochen hatte, vollzog sich in seinen Anschauungen über seine Nationalität eine grosse Umwälzung. Seine Muttersprache, deren er sich unter dem denationalisierenden Einflusse der Polen und Russen bereits zu schämen, ja sogar von ihr sich abzuwenden begonnen hatte, dieselbe „gemeine“ Sprache erwarb sich in dem Herzen des Volkes neuerliche Liebe und volle Achtung.

Allerdings drangen zu ihm alle revolutionären Losungen, alle grossen Ideen von einem besseren Dasein in seiner Muttersprache. Und das hat noch mehr zum Schaffen der Aureole rings um das beigetragen, was als echter Ausdruck der weissrussischen, nationalen Individualität erscheint.

Nachdem auf solchen Grundlagen die weissrussische nationale Wiedergeburt hervorgekeimt war, verschmolz sie in den Augen der Volksmasse total mit der ökonomischen und der politischen Emanzipation des weissrussischen Bauernvolkes. Besonders die Agrarfrage zog die allgemeine Aufmerksamkeit auf sich. Die überwiegende Mehrheit unter den Gutsbesitzern Weissrusslands bilden die Polen faktisch das einzige polnische Element im Lande. Nachdem die Lösung der Agrarfrage in dem für die Bauernschaft günstigen Sinne sich den Interessen der polnischen Gutsbesitzer schädlich entgegenstellte, identifizierten sich die letzteren mit dem polnischen Volke

überhaupt und bezeichneter durch Verknüpfung der nationalen Frage mit den ökonomischen Forderungen der Weissrussen die Wiedergeburt der weissrussischen Nation als ein antipolnisches Werk.

In der polnischen Presse begann die Hetze. Man scheute vor keinem wie immer gearteten Mittel zur Unterdrückung der weissrussischen Bewegung zurück. In dieser Zeit strotzte die ganze konservative und offiziöse russische Presse von Zornesausbrüchen gegen die Weissrussen und bezeichnete ihre Wiedergeburt als eine polnische Intrigue, die polnischen Zeitungen hingegen erzeugten und verbreiteten unter der Allgemeinheit den Gedanken, dass die weissrussische Frage eine Intrigue der russischen Regierung sei! Aber nicht genug daran; um die kaum geborene weissrussische Presse zu vernichten, trat das polnische Wilnaer Blatt „Kurjer Litewski“ im Jahre 1907 mit Denunziationen gegen das führende weissrussische Blatt „Nasza Niwa“ auf indem es dasselbe als ein Organ der revolutionären Partei bezeichnete.

Gleichzeitig mit dem Falle der Revolution in Russland lässt sich in der weissrussischen Bewegung eine Evolution in der Richtung kultureller Arbeit merken. Die Stelle der revolutionären Proklamationen und der politischen Broschüren nehmen jetzt Fibeln, Schul- und populär-wissenschaftliche Bücher in der weissrussischen Sprache ein. Es werden Organisationen gebildet, die alle ihre Kräfte und Energie aufwenden, um die Idee der nationalen Schule und des Kampfes um dieselbe zu verbreiten. Die kulturelle Strömung greift immer mehr um sich; die revolutionäre Losung „nach Boden und Freiheit“ tritt auf den zweiten Plan.

Trotz einer solchen Wendung in der weissrussischen Bewegung ändern sich die Beziehungen der Polen zu den letzteren ihrem Wesen nach nicht. Nur die Taktik wird geändert. Die Nationaldemokraten halten wie früher an den „strengen Massregeln“ der Einschüchterung fest und betrachten es als ihre nationale Schuld, möglichst viele Weissrussen zu Polen zu machen; und zwar die katholischen Weissrussen, während sie die orthodoxen, die drei Viertel der Bevölkerung bilden, der Russifizierung überlassen. Ein anderer Teil der polnischen Gesellschaft in Weissrussland hat zugestanden, dass zum Zwecke der Polonisierung der Weissrussen an dieselben unbedingt anders herangetreten werden müsse; man solle sie sanft behandeln, ihren Bestrebungen nach nationaler Wiedergeburt nicht scharf entgegentreten dann würden die Weissrussen selbst zu ihren Freunden, den Polen, zurückkommen und polnische Kultur annehmen. Die einheimische polnische Presse hat diese Ansichten klar auseinandergelegt.

Die Prager Tage haben bewiesen, dass die Beziehungen der Polen zu den Weissrussen sich so darstellen, dass die Polen die Weissrussen nicht als Mitbürger betrachten, sondern als ethnographisches Material, welches als Werkzeug in den Händen der Polen im Kampfe für die Interessen der pol-

nischen Nation dienen soll. Für die unbestimmten Versprechungen einiger Konzessionen seitens der Regierung für Kongresspolen einigten sich die Polen dahin, die Ukrainer, Weiss- und Grossrussen als ein russisches Volk anzuerkennen, d. h. sie sanktionierten die Bestrebungen Moskaus seine „jüngeren Brüder“, die ukrainische und weissrussische Nation zu verschlingen.

Aber die Pragertagung, sowie die ganze antipolnische Tätigkeit der Regierung täuschten die Erwartungen der Polen. Darum änderten die Polen ihren Standpunkt in den Beziehungen zu den Weissrussen in keiner Weise. Im Gegenteil, die Nationaldemokraten entwickelten nach der Tagung eine besonders energische polonisierende Tätigkeit. Unter anderem eröffnen sie in Weissrussland eine Parzellierungsbank, welche die Besitzungen der zugrunde gerichteten polnischen Gutsbesitzer ankaufen, dieselben in kleinere Anteile trennen und den polnischen, speziell aus Kongresspolen ausgeschriebenen Bauern verkaufen soll. Dabei schreien die Herren Zeter und Mordio gegen das Vorgehen einer preussischen Hakate...

Genug der Charakterisierung der Beziehungen der Polen zur weissrussischen Bewegung: Es steht fest, dass das polnische Element in Weissrussland sich als herrschendes betrachtet und den Bestrebungen der Weissrussen zur Emanzipation sowohl von der Herrschaft der Herren aus Warschau, als auch aus Moskau nicht beipflichten will. Aber der Standpunkt auf den sich die Polen in Weissrussland gestellt haben, ist sehr unzuverlässig; denn erstens wird die polonisierende Tätigkeit durch die mächtigere Russifizierungsaktion kompensiert, zu deren Verfügung doch die Schule, Administration und der ganze Regierungsapparat steht; zweitens können die Manieren und die Taktik der Nationaldemokraten einen hier bisher unbekannten Hass des ganzen weissrussischen Volkes gegen die Polen heraufbeschwören. Allerdings dürfen die Beziehungen der weissrussischen Bauern zu den polnischen Gutsbesitzern nicht als ideale bezeichnet werden, aber vorläufig geht der Kampf doch nicht über die Klassengrenzen hinaus.

Aus dem Erörterten folgt, dass die polnische Politik in Weissrussland eine durchaus nationalistische ist. Die Geschichte der polnisch-litauischen Beziehungen, aus der einleuchtet, dass die Polen selbst die Schuld an dem hartnäckigen litauisch-polnischen Kampfe tragen, hat die Polen nicht im mindesten belehrt und sie verfahren jetzt mit den Weissrussen ebenso wie früher mit den Litauern. Der einzige Umstand, der die polnische Politik teilweise rechtfertigt – ist die Furcht vor der Russifizierung des Landes. Aber es muss bemerkt werden, dass die Weissrussen selbst gegen die Russifizierung kämpfen und auch weiter nur unter der weissrussischen Fahne kämpfen werden – für ihre Nationalität, aber nicht für die Ideale der polnischen Nationalisten.

Беларусы і палякі

Іван Мялешка

У перадапошні нумары „Ukr. Rundschau“¹ сярод іншага было закранутае пытанне пра стаўленне палякаў, што жывуць у Беларусі, да адраджэння беларускае нацыі. Цяпер гэтае пытанне варта разгледзець больш падрабязна, бо яно асабліва важнае для беларусаў.

Нараджэнне і хуткі рост нацыянальнае самасвядомасці ў беларускай народнай масе супадае з пачаткам і развіццём рэвалюцыйнага перыяду ў Расіі. Аднак на працягу ўсяго XIX ст. (і нават у канцы XVIII ст.) у асяроддзі беларускае інтэлігенцыі, якая цалкам далучылася да польскае цывілізацыі і выдавала сябе за грамадзянаў Рэчы Паспалітае, можна было заўважыць плынь, якая схілялася да прызнання правоў беларускае мовы і нацыі ды стаяла на пазіцыі інтарэсаў краю, але толькі ў складзе былое Польскае дзяржавы. З гэтае плыні выйшаў шэраг беларускіх паэтаў; яна таксама стварыла, так бы мовіць, пачатковую эпоху беларускага нацыянальнага адраджэння, але не паўплывала на народныя масы. Апошнія стагналі пад ціскам прыгонніцтва і рэпрэсій з боку расейскага ўрада, якія праводзіліся на Беларусі з мэтай стлумлення польскага ўплыву і звязанага з ім сепаратызму. Сапраўды, нават прадстаўнікі гэтае плыні стаялі на такой пазіцыі, што іхная пропаведзь “панскага-сялянскага адзінства” была чужою народу. І пераважная большасць польскага грамадства паставілася да гэтых поглядаў альбо з абыякавасцю, альбо – у лепшым выпадку – з уласцівай польскім панам пагардай да мовы і нацыянальнае годнасці беларуса. Гэтыя адносіны добра характарызуе той факт, што ліквідацыя расейскім урадам беларускае царквы – уніі – не знайшла сур’ёзнага супраціўлення з боку польскае інтэлігенцыі краю; гэтая царква была проста хамскаю!..

Пяройдзем цяпер да перыяду, калі пачалося беларускае нацыянальнае адраджэнне, справа ўсяго народа. З распаўсюджваннем рэвалюцыйнага лозунга “за зямлю і волю” і пасля таго, як свабодалюбны рух ахапіў шырокія масы, прачнуўся ад доўгага сну і беларус. Ягоны сонны дух абудзіў лозунг правоў чалавека і грамадзяніна, кім ён сябе не пераставаў адчуваць, нягледзячы на эканамічны і нацыянальны ціск. Ён сам гучна гаворыць пра свае патрабаванні лепшага, чалавечага існавання. У той момант, калі беларускі селянін вымавіў гучныя словы: “Я таксама чалавек”, у яго поглядах на нацыянальнасць адбылася вялікая змена. Родная мова, якой ён ужо пачаў саромецца і нават адварочвацца ад яе з прычыны дэнацыяналізацыйнага ўплыву палякаў і ра-

¹ Маецца на ўвазе артыкул *Да беларускага пытання* Івана Мялешкі.

сейцаў, тая самая “хамская” мова набыла ў народных сэрцах новую любоў і поўную павагу.

Аднак усе рэвалюцыйныя лозунгі, усе вялікія ідэі аб лепшым існаванні даходзілі да яго на роднай мове. І гэта яшчэ больш паспрыяла стварэнню арэолу вакол таго, што ўяўляецца сапраўдным выяўленнем беларускай нацыянальнай тоеснасці.

Пасля таго, як беларускае нацыянальнае адраджэнне вырасла на такіх падмурках, яно ў вачах мас цалкам злілося з эканамічным і палітычным вызваленнем беларускага сялянскага народа. Асабліваю ўвагу прыцягвала зямельнае пытанне. Пераважную большасць паноў Беларусі складаюць палякі, якія з’яўляліся фактычна адзіным польскім элементам у краіне. Пасля таго, як прыйшло разуменне, што выгаднае для сялянства рашэнне зямельнага пытання зашкодзіць інтарэсам польскіх паноў, якія атаясамлівалі сябе з польскім народам наогул, дык яны звязалі нацыянальнае пытанне з эканамічнымі патрабаваннямі беларусаў і ўспрынялі адраджэнне беларускае нацыі як антыпольскую справу.

У польскім друку пачалося цкаванне. Не цураліся ніякіх сродкаў, каб тлуміць беларускі рух. Уся кансерватыўная і афіцыйная расейская прэса ў гэты час была поўная выбухаў гневу супраць беларусаў і кваліфікавала іхнае адраджэнне як польскую інтрыгу, а польскія газеты, наадварот, стваралі і распаўсюджвалі сярод шырокае грамадскасці думку, што беларускае пытанне было інтрыгай расейскага ўрада! Але гэтага было ім мала; каб знішчыць толькі народжаны беларускі друк, польская віленская газета „Kurjer Litewski” пачала друкаваць у 1907 г. даносы на беларускую газету “Наша Ніва”, назваўшы яе органам рэвалюцыйнае партыі¹.

Калі ў Расеі была стлумлена рэвалюцыя, беларускі рух эвалю-

¹ Пра непрыязнае стаўленне да “Нашае Нівы” чытаем у ейнага рэдактара Аляксандра Уласава: “Так сама пісаў ў пачатку 1907 г. «Kurjer Lit[ewski]», што беларуская газета – гэта «świstek agitacyjny»” [Ўласоў 1908, № 9: 1]. Пазней публіцысты „Kurjera Litewskiego” пачалі інакш ставіцца да беларускага руху: “«Вил[енскій] В[ѣстникъ]» изноў даводзіць, што тут край «искони-русский». Тады „Kur[er] Lit[ewski]”, каторы даўней ляў беларусоў, адумаўшысь, стаў шкадаваць, што ў Празе маўчалі аб нас, і схапіўся за тое, што гэты край – беларускі, гаспадары яго – беларусы, а яны кием на палякоў не махалі! А «В[иленскій] В[ѣстникъ]», каб адчапицца ад беларушчыны, за каторую „Kur[urjer] Lit[itewski]” цяпер трымаецца, крычаць: «Якие беларусы? Якая Наша Ніва? Раз яны не йдуць ступа ў ступу з нами проці палякоў, дык, значыць, гэта польская інтрыга»” [Ананім 1909, № 25: 2]. Сучасныя беларускія навукоўцы (Алесь Смальянчук) сцвярджаюць, што для штодзённай польскамоўнай газеты ліберальна-кансерватыўнага кірунку „Kurjer Litewski” было нехарактэрна на першым этапе яе існавання варожае стаўленне да беларускага руху.

цыянаваў у бок культурніцкае працы. Месца рэвалюцыйных пракламацый і палітычных кніжачак цяпер займаюць лемантары, школьныя і навукова-папулярныя кнігі на беларускай мове. Ствараюцца арганізацыі, якія ўсе свае сілы і энергію аддаюць пашырэнню ідэі нацыянальнае школы і барацьбе за яе. Культурніцкая плынь набывае ўсё большае пашырэнне; рэвалюцыйны лозунг “за зямлю і волю” адыходзіць на другі план.

Нягледзячы на такія змены ў беларускім руху, стаўленне палякаў па сутнасці не мяняецца, мяняецца толькі тактыка. Нацыянал-дэмакраты¹, як і раней, трымаюцца “строгіх мераў” запалохвання і лічаць сваёй нацыянальнай задачай апалячванне як мага большае колькасці беларусаў; менавіта беларусаў-католікаў, а праваслаўных, якія складаюць тры чвэрці насельніцтва, пакінулі русіфікатарам. Іншая частка польскага грамадства ў Беларусі прызнала, што для паланізацыі беларусаў трэба, безумоўна, падыходзіць па-іншаму; да іх трэба ставіцца далікатна і не супрацьстаяць іх імкненням да нацыянальнага адраджэння, тады б самі беларусы вярнуліся да сваіх сяброў, палякаў, і перанялі б польскую культуру. Краёвы польскі друк выразна выказаў гэтыя погляды.

Пражская канферэнцыя² паказала, што дачыненні паміж паля-

¹ На ўвазе меліся сябры і прыхільнікі заснаванай у 1897 г. Нацыянальна-дэмакратычнай партыі (Partia Narodowo-Demokratyczna).

² Гаворка пра Славянскі з’езд у Празе, які адбываўся 13–18 ліпеня 1908 г. У ягонай працы ўдзельнічалі прадстаўнікі васьмі народаў: чэхі, расейцы, палякі, балгары, сербы, русіны, славенцы і харваты. Украінцы прыехаць адмовіліся, беларусаў хіба і не запрашалі. Асноўныя мэты з’езду – абарона славянаў ад германізацыі ў Аўстрыі ды Прусіі, а таксама пошукі паразумення паміж расейцамі і палякамі [гл.: W. B. 1908, nr 151–154]. “Наша Ніва” ў ліпені паведаміла адно пра “Усеславянскі з’езд прогрэсіўных студэнтаў у Празе” (гл.: 1908 г., № 14, с. 4–5), у якім брала ўдзел і беларуская дэлегацыя на чале з І. Луцкевічам. І толькі ў снежні 1908 г. згадала пра “кангрэс”: “У летку ў чэшскім горадзі Празе быў з’езд славянских наций. Едучы на гэты з’езд, усе казалі, што трэба, каб славяне жылі, як браты: і любіліся, і дружыліся. На з’ездзі думалі памірыцца і палякі з рускімі. «Новые славянофилы» у праграме з’езду паставілі такі пункт: вялікарусоў, беларусоў і украінцоў трэба лічыць за адзін «рускі» народ, а значыць, ніякіх беларусоў і украінцоў саўсім нима на свеці! У там жэ часі і «Новое Время» писало (ў № 11560, 19 мая 1908 г.), што рускіе зробіць згоду с палякамі толькі тады, калі палякі ня будуць падтрымліваць і прызнаваць адраджэння беларускаго и украинскаго народаў у Расеи и Аўстрыи. Вось чаму ані украінцоў, ані нашых беларусоў на з’ездзі не было. Паехалі туды з рускіх «акцябрысты» і «правые», а так сама палякі, каторыя цягнуць да «правых». За тое лепшыя рускіе и польскіе людзі, каторых мы шануем, ня згодзіліся ехаць на з’езд, дзе старшыя браты нашы прадавалі малодшых братоў – беларусоў и украинцоў, ды кожны думаў на гэтым гандлю зарабіць” [Ананім 1908, № 25: 1].

камі і беларусамі такія, што палякі бачаць у беларусах не суграмадзян, а этнаграфічны матэрыял, які павінен служыць прыладай у руках палякаў у змаганні за інтарэсы польскага народа. У абмен на цёмныя абяцанні ўрада Царству Польскаму пра нейкія ўступкі палякі пагадзіліся прызнаць украінцаў, беларусаў і вялікаросаў рускім народам, г. зн. яны санкцыянавалі намаганні Масквы мець “малодшых братоў” і паглынуць украінскі ды беларускі народы.

Але пражская сустрэча, як і ўся антыпольская дзейнасць ураду, падманулі чаканні палякаў. Таму палякі аніяк не змянілі свае пазіцыі ў дачыненнях з беларусамі. Наадварот, нацыянал-дэмакраты пасля канферэнцыі разгарнулі асабліва энергічную паланізатарскую дзейнасць. Між іншым, яны адчыняюць у Беларусі парцэляцыйны банк, які павінен скупляць маёмасць збыдзелых польскіх памешчыкаў, дзяліць яе на меншыя долі і прадаваць спецыяльна завербаваным з Царства Польскага польскім сялянам. На дзеянні прускае Гакаты¹ яны крычаць: “Ратунку! Забіваюць!”

Дастаткова так ахарактырызаваць дачыненні паміж палякамі і беларускім рухам: відаць, што польскі элемент у Беларусі бачыць сябе паноўным і не хоча падтрымліваць намаганняў беларусаў вызваліцца з-пад улады паноў як з Варшавы, так і з Масквы. Але пазіцыя, якую занялі палякі ў Беларусі, вельмі ненадзейная; бо, па-першае, паланізатарская дзейнасць кампенсуецца больш магутным русіфікатарствам, у распараджэнні якога маецца школа, адміністрацыя і ўвесь дзяржаўны апарат; па-другое, стратэгія і тактыка нацыянал-дэмакратаў могуць выклікаць невядомую раней нянавісць усяго беларускага народу да палякаў. Дачыненні паміж беларускімі сялянамі і польскімі памешчыкамі нельга назваць ідэальнымі, але пакуль барацьба не становіцца міжкласавай.

Са сказанага вынікае, што польская палітыка ў Беларусі цалкам нацыяналістычная. Гісторыя польска-літоўскіх дачыненняў, з якога відаць, што ва ўпартай літоўска-польскай барацьбе вінаватыя самі палякі, ніколі не навучыла палякаў і цяпер яны абыходзяцца з беларусамі гэтак сама, як раней рабілі з літоўцамі. Адзіная акалічнасць, якая част-

¹ Гаката (ням. Nakate, пол. Nakata), поўная назва – Deutscher Ostmarkenverein (Нямецкае згуртаванне ўсходніх марак; марка [ням. die Mark] – памежная вобласць, адпаведнік пол. kresy). Арганізацыя заснаваная пад пратэкцыяй былога імперскага канцлера Нямеччыны Бісмарка ў 1894 г. у Познані. Існавала да 1934 г. Галоўнаю мэтай арганізацыі было анямечванне польскіх зямель, якія ў адпаведнасці з пастановамі Венскай канферэнцыі 1814–1815 гг. адышлі пад уладу Прусіі. Сваю скарачаную назву (Гаката, Н. К. Т.) атрымала ад прозвішчаў заснавальнікаў: Фердынанда фон Ганзэмана (Hansemann), Германа Кенэнмана (Kennenmann) і Гайнрыха фон Тыдэмана (Tiedemann) [гл.: *Deutscher Ostmarkenverein*, online].

кова апраўдвае польскую палітыку – гэта боязь русіфікацыі краю. Але трэба адзначыць, што самі беларусы змагаюцца супраць русіфікацыі і будуць далей змагацца толькі пад беларускім сцягам за сваю нацыянальнасць, але не за ідэалы польскіх нацыяналістаў.

[IV]

Neuer Versuch einer Vivisektion an dem weissrussischem Volke

Von Iwan Meleschka

Als die Weissrussen vor zwei Jahrhunderten zu Gunsten der Polen ihre intelligenten Schichten eingebüsst hatten, war die natürliche Folge davon eine Stockung in der Entwicklung ihrer eigenen Kultur und Preisgabe ihres politischen Daseins. Aber die Tatsache der Wiedergeburt des nationalen Bewusstseins bei ihnen beweist zur Genüge, dass ein Volk durch den Verlust seiner Intelligenz nicht unbedingt auch seiner nationalen Individualität beraubt werden muss. Es ist nie gelungen, die weissrussische Volksmasse zu denationalisieren, im Gegenteil! Sie führte jahrhundertlang ihr individuelles Leben, bewahrte und kultivierte ihre nationalen Eigentümlichkeiten, bis sich ihr die Möglichkeit bot, den Wiederaufbau ihrer Kultur in Angriff nehmen zu können.

Die Herrschaft der Polen, wie später die der Russen bewirkte, dass in der für die Weissrussen so schweren Zeit alle ihre intelligenten Kräfte von einer der zwei fremden Zivilisationen aufgesogen wurden, wobei die russische bestrebt war, sich für weissrussisch auszugeben. Es ist nun ganz natürlich, dass die weissrussische Intelligenz, die unfreiwillig an dem Aufbau fremder Kulturen so lange mitwirkte, einen starken Einfluss auf die Entwicklung dieser oder jener Züge und Eigentümlichkeiten derselben ausübte. Von welcher kolossaler Bedeutung ist beispielsweise für die Polen die schöpferische Tätigkeit Adam Mickiewicz gewesen, wie stark spiegelt sie sich in der späteren Entwicklung der polnischen Psychologie ab – und es ist doch bekannt, dass die ganze Psychik des grossen Dichters ihre Wurzeln in der des weissrussischen Volkes hat, auf dessen Boden er geboren war und in dessen Mitte er lebte. Ähnliche Beispiele könnten wir reihenweise anführen, glauben jedoch, dass dies eine vermöge seiner Klarheit genügt. Um zu zeigen, was für einen Einfluss die Weissrussen auf die russische Zivilisation nahmen, führen wir die Meinung des bekannten russischen Schriftstellers und Kritikers Owsianiko-Kulikowskij in dieser Angelegenheit an.

Nach dessen Ansicht¹ gibt es überhaupt keine grossrussische oder moskowitzische Kultur; sie darf nicht identifiziert werden mit

¹ Owsianiko-Kulikowskij. – N.W. Gogol. Moskau 1903.

der Kultur, die wir als russisch bezeichnen. Denn als Resultat der psychologischen Synthese der nationalen Eigentümlichkeiten drei besonderer, sich in der Vergangenheit gänzlich unabhängig von einander entwickelnder Volksstämme – des grossrussischen, ukrainischen und weissrussischen – entstand gewissermassen eine vierte russische Nationalität, die russische Intelligenz, welche Owsianiko-Kulikowskij mit dem Termine Allrussen bezeichnet. Ebenso ist auch die sogenannte russische Sprache, wenn sie auch zweifellos dem Moskauer Dialekte entstammte, sehr verschieden von der grossrussischen; nachdem diese zur herrschenden Literatursprache und der der Intelligenz wurde, überschritt sie weit die Grenzen ihres Ursprunges, nahm eine Menge fremder Wörter und Redewendungen in sich auf, erreichte so einen hohen Entwicklungsgrad und nimmt eine Stellung unter den Weltsprachen ein. Zu ihrer Ausbildung haben die Ukrainer und Weissrussen während ihrer geistigen und literarischen Lethargie ebensoviel beigetragen, als die Grossrussen, indem sie individuelle Züge ihrer Nationalität beisteuerten.

Die zitierten Ansichten gewinnen noch an Bedeutung aus dem Grunde, weil sie kein Politiker, sondern ein Schriftsteller äussert, folglich politische Rücksichten und Tendenzen ausgeschlossen erscheinen. Wenn man sich auf den Standpunkt Owsianiko-Kulikowskij stellt und seine Behauptung akzeptiert, dass das Bestehen und die Entwicklung der russischen Kultur vom Bestehen der Urquellen und beständigen Zuflüsse frischer Kräfte abhängt, so kann man sich leicht die nahezu instinktive Furcht vor der Emanzipation der Ukrainer und Weissrussen vorstellen, der wir in allen Schichten der „Staats“-Nation begegnen und die keineswegs hinter der Furcht besonders der in Weissrussland lebenden Polen zurücksteht. Mit dem Momente aber, als die Ukrainer die Bahn ihrer eigenen Entwicklung betreten hatten, hörten sie auf, die „russische“ Kultur zu nähren. Es lag daher im Interesse der letzteren, die zweite Quelle ihrer Erhaltung mit allen Kräften zu hindern, die zuerst eingeschlagene Bahn zu verlassen.

In diesem Umstand ist also u. a. die psychologische Begründung der geradezu rührenden Einmütigkeit der russischen Gesellschaft ohne Unterschied politischer Schattierungen, der in Weissrussland wohnenden Polen einerseits und ... der russischen Regierung andererseits zu suchen, welche Einmütigkeit jedesmal intensiv zutage tritt, wenn die Frage der Stellungnahme zur nationalen Wiedergeburt der Weissrussen aufgerollt wird. Erinnern wir uns beispielsweise an die Prager Tagung vom Juni 1908: unmittelbar vor derselben versprachen die Führer der russischen Politik, wie wir den Ausführungen des „Nowoje wremja“ entnehmen, den Herren Dmowski u. Co., in Kongresspolen den Polen ganz bedeutende Konzessionen zu bewilligen unter der Bedingung, dass die polnischen Elemente in Weissrussland auf jede eigene Politik in diesem Lande verzichten, die Weissrussen

in ihren Bestrebungen nach nationaler Emanzipation in keiner Form unterstützen würden. Aber dieser Vertrag zerschlug sich an der kategorischen Weigerung der in Betracht kommenden Polen, das Einwilligen Dmowskis u. Co. auf die Vorschläge der russischen Reaktionäre anzuerkennen. Dies ist damit begründet, dass der Verlust der Einflussnahme auf Weissrussland seitens der Polen u. a. für dieselben schon deshalb verderblich wäre, weil sie in solchem Falle von der örtlichen Urbevölkerung total abgeschnitten und dadurch unbedingt in eine unhaltbare und schiefe Lage versetzt würden. Die polnische Nationaldemokratie leitete den Herren Dmowski u. Co. zu Trotz eine energische Aktion ein zum Zwecke der Polonisierung der katholischen Weissrussen (zwei Millionen) und entschloss sich sogar, sechs Millionen der Polonisation unzugänglicher, weil orthodoxer Weissrussen der Russifizierung zu überliefern.

Die russische Regierung musste schliesslich wohl oder übel in eine solche Teilung des Einflusses in Weissrussland einwilligen, damit rechnend, dass es weniger gefährlich sei, die alten Gegner, d. i. die Polen a konto der weissrussischen Katholiken zu stärken, als die Weissrussen sich frei entwickeln zu lassen. Es wird nun zu einer Reihe von Massregeln gegriffen, die sämtlich die Teilung des lebendigen weissrussischen Organismus bezwecken; die Regierung hofft nämlich, durch Auslieferung der katholischen Weissrussen der Polonisierung die orthodoxen Weissrussen desto leichter unterdrücken zu können und ihre nationale, der „russischen“ Intelligenz so unerwünschte Wiedergeburt zu hindern.

Die wichtigste Massregel der Regierung in dieser Hinsicht scheint folgende zu sein:

In neun westlichen Gouvernements wird endlich die autonome Bezirksverwaltung eingeführt; die Gouvernements auch das weissrussische, wurden bisnun von einer Armee aus Zentralrussland bestellter Beamter nach den Weisungen der Petersburger Regierung verwaltet. Die Gesetzesvorlage über diese Angelegenheit hatte schon die Regierung ausgearbeitet und wird bald in der Duma eingebracht. Auf einer weiten Grundlage beruhen diese Organisationen selbstverständlich nicht; die Hauptrolle dabei spielt die polnisch-russische landwirtschaftliche Bourgeoisie, welche letztere in der Vorlage, um der Minorität der russischen Grossgrundbesitzer den Einfluss der Semstvos zu sichern, in zwei Wahlkurien, eine polnische und eine russische geteilt wird. Ueber die prinzipielle Bedeutung einer solchen Teilung können wir uns im Rahmen dieses Artikels natürlich nicht einlassen und ist auch für uns von grösserer Wichtigkeit der zweite Punkt der Gesetzesvorlage, welcher nicht nur die polnischen und russischen Grossgrundbesitzer, sondern auch die rein weissrussische, in puncto Abstammung gleichartige Bauernmasse in gleiche zwei Kurien

teilt, indem die orthodoxen Weissrussen zur russischen, die katholischen zur polnischen Kurie gezählt werden.

Der Zweck einer solchen Vivisektion an dem weissrussischen Volksorganismus ist ganz klar: die weissrussische Frage ein- für allemal einzusargen, die Weissrussen als ein nationales Ganzes mit eigenen Interessen und Postulaten zu ersticken und in die Bauernmasse die ewige polnisch-russische Spaltung in Form der Entfaltung des religiösen Antagonismus als Keil einzutreiben. Dieser gefährlichste Antagonismus übt unbedingt einen nur negativen Einfluss auf das Erwachen des nationalen Bewusstseins aus. Man darf dabei auch nicht vergessen, dass in Russland die Orthodoxie der privilegierte Glaube ist, wo gegen der Katholizismus in verschiedener Weise verfolgt wird. Bezeichnend ist die Tatsache, dass weder die polnische, noch die russische Presse gegen diese Regierungsvorlage aufgetreten ist.

Die ganze Kritik spricht sich nur dagegen aus, dass die polnische Mehrheit in Weissrussland im Vergleiche mit der russischen Minderheit in den Semstwoorganisationen eine begrenzte Vertretung erhält. Die russischen Liberalen halten es für den „bon ton“, sich für die Polen in Weissrussland einzusetzen und nur die polnisch russische Frage zu sehen.

Aber – tempora mutantur – und mit ihnen ändern sich die Lebensbedingungen. Die jetzige Lage ist in Russland hoffentlich nicht ewig; in diesem Bauernreiche ist die weitgehendste Demokratisierung unvermeidlich. Sie ist nur eine Frage der Zeit. Trotz aller dieser Hindernisse kräftigt und entwickelt sich inzwischen die weissrussische nationale Bewegung und nach den Worten des russischen Professors A. Pogodin „sind keine polizeilichen Massregeln imstande, sie zu hemmen“. Und wenn einmal in Russland der Demokratismus seinen Sieg feiert, erlangt diese Bewegung solche Kraft, dass die weissrussische Frage die polnisch-russischen Zwistigkeiten ganz auf den zweiten Plan verdrängen wird. Bis dahin können diese wilden Beziehungen der Russen und Polen zu den Weissrussen bei der weissrussischen Bewegung, welche auf ihr Banner die grossen Worte über die menschlichen und bürgerlichen Rechte geschrieben hat, einen neuen und ihr jetzt fremden Charakter – den nationalen Chauvinismus und Menschenhass – hervorbringen.

Переклад

Новая спроба вівісекцыі беларускага народа

Іван Мялешка

Калі два стагоддзі таму беларусы страцілі сваю інтэлігенцыю на карысць палякаў, натуральным наступствам быў застоў у развіцці ўласнае культуры і адмова ад палітычнага існавання. Але факт адраджэння нацыянальнае свядомасці сярод іх дастаткова сведчыць, што страта народаў свайго інтэлекту не абавязкова азначае, што ён такса-

ма пазбаўляецца свае нацыянальнае тоеснасці. Ніколі не ўдавалася дэнацыяналізаваць беларускія масы, – наадварот! На працягу стагоддзяў яны жылі сваім індывідуальным жыццём, захоўваючы і культывуючы свае нацыянальныя асаблівасці, пакуль не атрымалі магчымасці пачаць адбудову свае культуры.

Панаванне палякаў, як пазней і расейцаў, азначала, што ў цяжкі для беларусаў час усе іх разумовыя сілы паглынула адна з дзвюх чужых цывілізацый, прычым расейская імкнулася выдаць сябе за беларускую. Цяпер ужо зусім натуральна, што беларуская інтэлігенцыя, якая міжволі так доўга ўдзельнічала ў тварэнні чужых культур, аказвала моцны ўплыў на развіццё тых ці іншых іхных рыс і асаблівасцяў. Напрыклад, якое каласальнае значэнне мела для палякаў творчасць Адама Міцкевіча, наколькі моцна яна адбілася на далейшым развіцці польскае псіхалогіі – а вядома, што асабовасць вялікага паэта мела свае карані ў беларускім народзе, на зямлі якога ён нарадзіўся і ў асяроддзі якога жыў. Мы маглі б прывесці мноства падобных прыкладаў, але лічым, што і гэтага дастаткова з прычыны ягонае яснасці. Каб паказаць, які ўплыў аказалі беларусы на рускую цывілізацыю, прывязём думку на гэты конт вядомага расейскага пісьменніка і крытыка Аўсяніка-Кулікоўскага¹.

Паводле яго², аніякае вялікарускае ці маскоўскае культуры ўвогуле няма; яе нельга атаясамліваць з культурай, якую мы называем рускай. У выніку псіхалагічнага сінтэзу нацыянальных асаблівасцяў трох адметных плямёнаў, якія ў мінулым развіваліся зусім незалежна адно ад аднаго, – вялікарускага, украінскага і беларускага, – узнікла чацвёртая руская народнасць, так бы мовіць, руская інтэлігенцыя, якую Аўсяніка-Кулікоўскі называе агульнарускаю. Гэтаксама і так званая расейская мова, хоць і пайшла яна, несумненна, з маскоўскага дыялекту, але моцна адрозніваецца ад вялікарускае мовы; стаўшы паноўнаю літаратурнаю моваю і моваю інтэлігенцыі, яна далёка выйшла за межы свайго паходжання, увабрала ў сябе шэраг іншамовных слоў і зваротаў і тым самым дасягнула высокага ўзроўню развіцця і заняла месца сярод моў свету. У часе свае інтэлектуальнае і літаратурнае летаргіі ўкраінцы і беларусы ўнеслі ў яе столькі ж, колькі і вялікаросы, унёсшы і асобныя рысы свае нацыянальнасці³.

¹ Гаворка пра Дзмітрыя Аўсяніка-Кулікоўскага (1853–1920), літаратуразнаўцу, даследніка праблемаў тэорыі і псіхалогіі творчасці; санскрытолага.

² Д.Н. Овсяннико-Куликовский, *Н.В. Гоголь*. Москва 1903. (*Заўвага аўтара*.)

³ Гл.: «Совѣмъ не то – „общеруссы“: это слово означаетъ не объединеніе или обобщеніе понятій „великороссы“, „малороссы“, „бѣлоруссы“, съ ихъ многочисленными дѣленіями по нарѣчіямъ и говорамъ, въ одну группу, а служить названіемъ особой, фактически существующей разновидности. Иначе говоря, подъ общее понятіе „русскіе“ подводятся всѣ великороссы, малороссы,

Працытаваныя погляды тым больш важныя, што іх выказвае не палітык, а пісьменнік, і таму палітычныя меркаванні і тэндэнцыі выглядаюць выключанымі. Калі прыняць пункт гледжання Аўсяніка-Кулікоўскага і прыняць ягонае сцверджанне, што існаванне і развіццё расейскае культуры залежыць ад наяўнасці першакрыніц і пастаяннага прытоку свежых сілаў¹, то лёгка можна ўявіць сабе амаль інстынктыўны страх расейцаў перад эмансипацыяй украінцаў і беларусаў, якіх мы сустракаем ва ўсіх пластах “дзяржаўнае” нацыі і якія ніякім чынам не пазбаўляюцца страху перад палякамі, якія жывуць у Беларусі ў прыватнасці. Але як толькі ўкраінцы сталі на шлях уласнага развіцця, яны перасталі жывіць “рускую” культуру. Таму ў інтарэсах апошняе было зрабіць усё, што ад яе залежыць, каб другая крыніца іх існавання не пайшла па шляху, які выбрала першая.

У гэтых абставінах, сярод іншага, трэба шукаць псіхалагічнае абгрунтаванне амаль кранальнае аднадушнасці расейскага грамадства, незалежна ад палітычных адценняў, палякаў, што жывуць у Беларусі, з аднаго боку, і... расейскага ўраду, з другога; такая аднадушнасць выяўляецца кожны раз, калі ставіцца пытанне пра нацыянальнае адра-

българуссы, со всѣми ихъ подраздѣленіями, и еще – общеруссы, также имѣющіе свои подраздѣленія: общеруссы на великорусской основѣ, общеруссы на малорусской, на българусской и потомъ также на разныхъ основахъ, не русскаго происхожденія, а инороднаго. Сомнѣваться въ существованіи особой національной формы, обозначаемой названіемъ “общерусской”, нельзя, ибо не подлежитъ сомнѣнію существованіе особаго общерусскаго языка, отличнаго отъ великорусскаго, малорусскаго, българусскаго, и притомъ языка не искусственнаго, мертваго, а “натуральнаго”, живого. Общеруссы – это всѣ тѣ, для которыхъ онъ является „роднымъ” въ вышеуказанномъ смыслѣ. Возникъ онъ, какъ извѣстно, изъ московскаго нарѣчія великорусскаго языка; но, ставъ языкомъ государственнымъ, а также языкомъ интеллигенціи и литературы, онъ давно уже перешелъ за предѣлы московскаго нарѣчія, воспринялъ массу чуждыхъ послѣднему словъ и оборотовъ, получилъ высшее развитіе и сталъ однимъ изъ міровыхъ языковъ» [Овсяннико-Куликовскій 1912, т. I: 158].

¹ Гл.: «Необходимымъ условіемъ его жизнеспособности и его дальнѣйшаго развитія, какъ всегда въ этихъ случаяхъ, является сохраненіе тѣхъ родниковъ, изъ которыхъ образовался этотъ могучій потокъ, т. е. народныхъ языковъ (великорусскаго, малорусскаго, българусскаго съ ихъ нарѣчіями). Литературная обработка этихъ послѣднихъ, т. е. развитіе мѣстныхъ, преимущественно народныхъ литературъ, имѣя огромное просветительное значеніе, въ то же время расчищаетъ “родники”, не даетъ имъ засариваться или застаиваться и съ тѣмъ вмѣстѣ подводитъ прочный культурный фундаментъ подъ зданіе общерусскаго языка и литературы, претендующихъ на міровое значеніе. Дальнѣйшая же судьба того или другаго народнаго языка, той или иной мѣстной литературы – это вопросъ исторіи, дѣло грядущаго, которое предвидѣть или предопредѣлить намъ не дано» [Овсяннико-Куликовскій 1912, т. I: 158–159].

джэнне беларусаў. Успомнім, напрыклад, Пражскую канферэнцыю ў чэрвені¹ 1908 г.: непасрэдна перад ёй, як бачна з заяваў у «Новомъ времени», дзеячы расейскае палітыкі абяцалі спадару Дмоўскаму² і К° даць вельмі значныя саступкі палякам у Царстве Польскім пры той умове, што польскія элементы ў Беларусі адмовяцца ад усялякае ўласнае палітыкі ў гэтым краі і не будуць нічым падтрымліваць беларусаў у іх імкненнях да нацыянальнага вызвалення. Але гэтая дамова развалілася з прычыны катэгарычнае адмовы палякаў прызнаць маўклівую згоду Дмоўскага і К° на прапановы расейскіх рэакцыянераў. Гэта звязана з тым, што страта палякамі ўплыву на Беларусі, між іншым, было б для іх катастрофічным, бо ў такім выпадку яны былі б цалкам адрэзаныя ад мясцовага карэннага насельніцтва і, такім чынам, апынуліся б у невыносным і бязвыхадным становішчы. Насуперак панам Дмоўскаму і К° польская нацыянал-дэмакратыя распачала энергічную акцыю з мэтай паланізацыі беларусаў-каталікоў (два мільёны) і нават паставіла адмовіцца ад шасці мільёнаў беларусаў, якія не падпадалі пад паланізацыю, бо былі праваслаўнымі.

На такі падзел уплываў у Беларусі расейскі ўрад урэшце вымушаны быў воляй-няволяй пагадзіцца, мяркуючы, што ўзмацненне старых праціўнікаў, г. зн. палякаў і беларусаў-каталікоў, менш небяспечнае, чым дазвол беларусам вольна развівацца. Цяпер робіцца шэраг захадаў, якія маюць на мэце раскалоць жывы беларускі арганізм; урад спадзяваецца, што, дазваляючы беларусам-католікам паланізавацца, ён зможа лягчэй стлуміць праваслаўных беларусаў і не дапусціць іхняга, так непажаданага “расейскай” інтэлігенцыі, нацыянальнага адраджэння.

Найважнейшаю мераю ўрада ў гэтым плане выглядае наступнае:

У дзевяці заходніх губернях нарэшце ўведзена аўтаномная акруговая адміністрацыя; губернямі, у тым ліку і беларускімі, дагэтуль кіравала армія чыноўнікаў, прызначаных з цэнтральнай Расеі паводле пастановаў пецярбургскага ўрада. Урад ужо распрацаваў законапраект на гэты конт і ў бліжэйшы час ён будзе ўнесены ў Думу. Вядома, гэтыя аўтаноміі не заснаваныя на самастойнасці; галоўную ролю тут адыгрывае польска-расейская латыфундыцкая буржуазія, якая ў прынцыпе дзеліцца на дзве выбарчыя курыі – польскую і расейскую³, каб

¹ З’езд пачаў працу 30 чэрвеня (ст. ст.) 1908 г.

² Гаворка пра Рамана Дмоўскага (1864–1939), публіцыста і палітыка, аднаго з кіраўнікоў Нацыянальна-дэмакратычнай партыі, прыхільніка неаславізму; які зыходзіў з ідэі пра аб’яднанне ўсіх польскіх зямель і атрыманне аўтаноміі ў складзе Расеі, а пазней – незалежнасці. Адзін з лідараў польскае дэлегацыі на Славянскім з’ездзе ў Празе.

³ Падзел на польскую і расейскую курыі па сутнасці быў, як паказана далей, падзелам на веравызнаўчыя курыі – каталіцкую і праваслаўную.

забяспечыць уплыў на земствы меншасці, расейскіх памешчыкаў. Безумоўна, мы не можам абмяркоўваць прынцыповы сэнс такога падзелу ў кантэксце гэтага артыкула, і для нас больш важны другі пункт законапраекта, які ўключае не толькі польскіх і расейскіх буйных землеўладальнікаў, але і чыста беларускіх землеўласнікаў, блізкіх паходжаннем да сялянскіх масаў, што падзяляюцца таксама на дзве курыі, прычым праваслаўныя беларусы залічваюцца да расейскае курыі, а беларусы каталіцкага веравызнання – да польскае.

Мэта гэтае вівісекцыі беларускага народнага арганізму цалкам зразумелая: раз і назаўсёды пахаваць беларускае пытанне, стлуміць беларусаў як нацыянальную адзінку са сваімі інтарэсамі ды пастулатамі і ўкараніць у сялянскія масы спрадвечны польска-расейскі падзел у выглядзе распальвання рэлігійнага антаганізму. Гэты найнебяспечнейшы антаганізм мусіць адно негатыўна адбіцца на абуджэнні нацыянальнае свядомасці. Не варта забываць, што ў Расеі праваслаўе з’яўляецца прывілеяваным веравызнаннем, а каталіцтва рознымі спосабамі пераследуецца. Істотна тое, што ні польскі, ні расейскі друк не выступілі супраць гэтае ўрадавае прапановы.

Крытыкуецца толькі тое, што польская большасць у Беларусі атрымлівае абмежаванае прадстаўніцтва ў земскіх арганізацыях у параўнанні з рускай меншасцю. Расейскія лібералы лічаць “bon ton” заступацца за палякаў у Беларусі і звяртаюць увагу толькі на польска-расейскае пытанне.

Але – *tempora mutantur*¹ – і разам з імі змяняюцца ўмовы жыцця. Маю надзею, што цяперашняя сітуацыя ў Расеі не будзе доўжыцца вечна; у гэтым сялянскім царстве непазбежная самая шырокая дэмакратызацыя. Гэта толькі пытанне часу. Нягледзячы на ўсе гэтыя перашкоды, беларускі нацыянальны рух цяпер мацнее ды развіваецца і, па словах расейскага прафесара А. Пагодзіна, “аніякімі паліцэйскімі мерамі яго не стрымаць”. І як толькі дэмакратыя адсвяткуе сваю перамогу ў Расеі, гэты рух набярэ такую сілу, што беларускае пытанне цалкам адсуне польска-расейскія спрэчкі на другі план. Да таго часу гэтыя дзікія ўзаемадачыненні паміж расейцамі і палякамі ды беларусамі могуць даць пачатак новаму і ўжо чужому напрамку ў беларускім руху, які напісаў на сваім сцягу вялікія словы аб правах чалавека і грамадзяніна, – нацыянальнаму шавінізму і чалавеканенавісці.

¹ “Часы мяняюцца” (лац.).

Бібліяграфія

- Адамовіч Антон. 1983. *“Як дух змаганьня Беларусі”: Да 100-х угодкаў нараджэньня Івана Луцкевіча*. Нью-Ёрк.
- Александровіч Сцяпан. 1985. *Гутарка ў карчме, спісаная Кандрасем з-пад Докшыц* (242). У: Шамякін Іван (рэд.). *Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі ў 5 тамах*, т. 2. Мінск.
- Александровіч Сцяпан, Лойка Алег, Рагойша Вячаслаў (уклад.). 1971. *Беларуская літаратура XIX стагоддзя: Хрэстаматыя*. Мінск.
- Ананім. 1908. *Вільня, 4 грудня (дэкабра)*. “Наша Нива” № 25 (4/17.12): 1–2.
- Ананім. 1956. *Гутарка ў карчме, спісаная Кандрасем з-пад Докшыц*. “Полымя” 1956, № 2: 144–153.
- Ананім. 1971. *Гутарка ў карчме* (48–52). У: Александровіч Сцяпан, Лойка Алег, Рагойша Вячаслаў (уклад.). *Беларуская літаратура XIX стагоддзя: Хрэстаматыя*. Мінск.
- Ананім. 1988. *Гутарка ў карчме* (437–441). У: Лойка Алег, Рагойша Вячаслаў (уклад.). *Беларуская літаратура XIX стагоддзя: Хрэстаматыя*. Мінск.
- Ананім. 2013. *Гутарка ў карчме, спісаная Кандрасем з-пад Докшыц* (37–49). У: *Залатая калекцыя беларускай літаратуры ў 50 тамах*, т. 5: *Літаратура другой паловы XIX стагоддзя*, ч. 2. Мінск.
- Андзёя [online] <https://verbum.by/?q=%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B7%D0%B5%D1%8F> [дата доступу: 7.09.2024].
- Анонімъ. 1838. *Внутреннія извѣстія*. «Официальная газета Царства Польскаго = Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego», № 104 (27.04/9.05): 710–711.
- Анонімъ. 1861. *Памятная книжка Витебской губернии на 1861 годъ*. Витебскъ.
- Анонімъ. 1862. *Памятная книжка Витебской губернии на 1862 годъ*. Витебскъ.
- Анонімъ. 1877. 338. *Августа 16. Объ упраздненіи въ Полоцкѣ образцоваго женскаго пансіона и учрежденіи тамъ двухкласснаго женскаго училища* (1451–1452). В: *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения*. Т. 5: *Царствование императора Александра II. 1871–1873*. С.-Петербургъ.
- БДАМЛіМ (Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва), ф. 66 [Бэндэ Лукаш Апанасавіч], воп. 1, спр. 617 [Творчасць Ф. Тапчэўскага. Уступны артыкул і публікацыя вершаў Ф.Ф. Тапчэўскага. Гутарка ў карчме. Уступны артыкул і публікацыя Гутаркі ў карчме, спісаная КАНДРАСЕМ з-пад ДОКШЫЦ. Выразкі з часопіса “Полымя”], арк. 1–19.
- БДАМЛіМ, ф. 66 [Бэндэ Лукаш Апанасавіч], воп. 1, спр. 620 [Неўстаноўлены аўтар. Тэксты “З беларускага рукапісу XIX ст.”. Рукапісныя копіі Л.А. Бэндэ. Сшытак], арк. 1–6.
- БДАМЛіМ, ф. 66 [Бэндэ Лукаш Апанасавіч], воп. 1, спр. 623 [Гутарка ў карчме, спісаная КАНДРАСЕМ з-пад ДОКШЫЦ. 1891. Рукапісная копія Л.А. Бэндэ. Сшытак. Уступнае слова і заўвагі Л.А. Бэндэ да публікацыі Гутаркі ў карчме. Машынапіс], арк. 1–38.
- БДАМЛіМ, ф. 66 [Бэндэ Лукаш Апанасавіч], воп. 1, спр. 1349 [Гутарка ў карчме. Ананімны верш. Спісан Кандрасем з-пад Докшыц. Рукапіс], арк. 1–13.

- БДАМЛіМ, ф. 66 [Бэндэ Лукаш Апанасавіч], воп. 1, спр. 1357 [Неўстаноўлены аўтар. Кузьма <...>. Вершы. Рукапіс], арк. 1–2v.
- БДАМЛіМ, ф. 394: [Калекцыя Раманоўскай Ядвігі Юльянаўны], воп. 1, спр. 25: [<...>LEPEL. Вершы. Рукапіс Б.І. Эпімаха-Шыпілы], арк. 2–2v.
- БДАМЛіМ, ф. 394: [Калекцыя Раманоўскай Ядвігі Юльянаўны], воп. 1, спр. 26: [Рукапіс (з архіва Эпімаха Шыпілы): “Старшына і сусед Азапон”, „Orowiadanie Sytona”. Ананімная вершаваная аповесць, ананімны верш. 1890-я гг.], ар. 1–6v.
- БДАМЛіМ, ф. 394: [Калекцыя дакументаў па гісторыі культуры, сабраная Раманоўскай Ядвігай Юльянаўнай], воп. 1, спр. 29: [Нявызначаны аўтар. HISTORIA PROSTA. Верш. Аўтограф], арк. 1–3v.
- Баршчэўскі Ян. 1998. *Выбраныя творы*. Мінск.
- Баршчэўскі Ян. 2004. *Лісты да Юліі: Письмы, вершы, балады*. Укладанне, пераклад Віктара Таранеўскага, літаратурная апрацоўка вершаў і балад Анатоля Канапелькі, падрыхтоўка польскага тэксту Сяргея Якаўлева. Віцебск.
- Богдановіч Адамъ. 1895. *Пережитки древняго міросозерцанія у бѣлоруссовъ: Этнографическій очеркъ*. Гродна.
- Бэндэ Лукаш. 1956. *Гутарка ў карчме*. “Полымя” 1956, № 2, с. 140–143.
- ВАКМ (Віцебскі Абласны Краязнаўчы Музей). КП 7324/1–КП 7324/28: [Лісты Яна Баршчэўскага да Юлі Корсак].
- Васілеўскі Даніла. 1925а. *Новыя матэрыялы творчасці Яна Баршчэўскага*. “Полымя” № 5: 152–156.
- Васілеўскі Даніла. 1925b. *Паэта Ян Баршчэўскі аб Беларусі: З уласных лістоў яго да пані Карсак*. “Аршанскі маладняк”. № 2: 20–22.
- Васілеўскі Даніла. 1928. *Пад аховай роднай песьні: З перапіскі Яна Баршчэўскага*. “Маладняк” № 1: 86–97.
- Виноходов Дмитрий. 2024. *Штрихи к биографии Яна Барщевского: у невест Христовых*. «Вестник Полоцкого государственного университета: Серия А». № 2: 8–11.
- Воробьев Илья. 2010. *“Преодолеть недопонимание между англичанами и русскими”: общественная деятельность Я.М. Прилукера в Англии*. «Труды Кафедры истории Нового и новейшего времени Санкт-Петербургского государственного университета» № 5: 82–89.
- Гайдук Мікола (уклад.). 1997. *Песні Беласточчыны*. Мінск.
- Гарэцкі Максім. 1924. *Гісторыя беларускае літэратуры. Выданьне трэцяе (напраўленае)*. Вільня.
- Гарэцкі Максім. 1926. *Гісторыя беларускае літэратуры. Выданьне чацьвертае, пераробленае*. Менск.
- Гарэцкі Максім. 1992. *Гісторыя беларускае літэратуры*. Мінск.
- Гісторыя беларускай літэратуры XI–XIX стагоддзяў у двух тамах*. 2007. Мінск.
- Грышкевіч Валянціна. 1994. *Бібліяграфія (112). У: Беларускія пісьменнікі: Біябібліяграфічны слоўнік у 6 тамах, т. 4*, Мінск.
- Журба Янук. 1909. *Лісты з Украіны*. IV. “Наша Ніва”, № 19 (7/20 мая): 279–281.
- Замоцін Іван. 1928. *Чарговыя задачы вывучэння гісторыі беларускае літэратуры*. “Запіскі аддзела гуманітарных навук” кн. 2: “Працы клясы філёлёгіі”, пад рэд. С. Некрашэвіча, т. 1: 265–275.
- Затворницький Н.М. (сост.). 1909. *Стольтіе военнаго министерства (1802–1902): Указатель біографическихъ свѣдѣній*. С.-Петербургъ.

- Земкевіч Ромуальд. 1911а. *Ян Баршчэўскі, першы беларускі пісьменьнік XIX ста-
лецьця. (Успамін у 60-летнюю гадаўшчыну сьмерці)*. “Наша Ніва” № 51–52
(22/4 сьнежня).
- Земкевіч Ромуальд. 1911b. *Ян Баршчэўскі, першы беларускі пісьменьнік XIX ста-
лецьця. (Успамін у 60-летнюю гадаўшчыну сьмерці)*. Вільня.
- Зем[кевіч] Ром[уальд]. 1912. *Агляд кніг: Z okolic Dźwiny*. “Наша Ніва” № 10
(8/21 сак.).
- Ігнацюк Алена, Ільін Аляксандр. 2008. *Хто напісаў адну з першых беларускіх п’ес
“Міхалка”?* “Веснік Палескага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя грамадскіх
і гуманітарных навук: навука-практычны журнал” №1: 49–52.
- Казбярук Уладзімір. 2007. *Прадвесне нацыянальнага адраджэння (332–372)*. У:
Мархель Уладзімір, Чамярыцкі Вячаслаў (рэд.). *Гісторыя беларускай літара-
туры XI–XIX стагоддзяў у двух тамах*, т. 2: *Новая літаратура: другая палова
XVIII–XIX стагоддзе*. Мінск.
- Каваль Алесь. 1981. *Іван Луцкевіч. 1881–1981*. “Ніва” № 23 (7 чэрвеня).
- Каваль Алесь. 1981. *Яшчэ аб Іване Луцкевічу*. “Ніва” № 46 (15 лістапада).
- Каратынскі Вінцэсь. 1994. *Ліст да Уладзіслава Сыракомлі*. У: Каратынскі Вінцэсь.
Творы, выд. 2-е, дап. Мінск.
- Карскі Ефимій. 1903. *Бѣлоруссы*. Т. I: *Введение въ изучение языка и народной сло-
весности*. Варшава.
- Карскі Ефимій. 1922. *Бѣлорусы*. Т. III: *Очерки словесности бѣлорускаго племени*.
Кн. 3: *Художественная литература на народномъ языкѣ*. Петроградъ.
- Кастелянскі Аляксандръ. 1910. *Предисловіе (I–XIII)*. В: *Формы нацыянальнага дви-
жэння ў сучасных дзяржавах: Австро-Венгрыя. Расія. Германія*.
Подъ ред. А.И. Кастелянскаго. С.-Петербургъ.
- Кахановіч Генадзь. 1984. *Вандраванні*. “Маладосць” № 10: 145–157.
- Кахановіч Генадзь. 2011. *Лазарэвіч-Шапялевіч (Шапялевіч) Леў Юльянавіч (6)*. У:
Археалогія Беларусі: энцыклапедыя ў двух тамах. Т. 2: Л–Я. Мінск.
- Кісялёў Генадзь. 2006. *Праблема беларускамоўнай кніжкі Каратынскага (51)*. У:
*Вінцэсь Каратынскі ў беларуска-славянскім літаратурным узаемадзеянні:
Матэрыялы Рэспубліканскай навуковай канферэнцыі (Мінск, 29 верасня
2006 г.)*. Мінск.
- Краснянскі Владимир. 2000. *Краткий очерк музейного строительства в Витеб-
ске*. “Віцебскі сшытак” № 4: 206–211.
- Кудрина Юлия. 2023. *Корона, скипетр, держава: как совершалось 140 лет назад
коронование Александра III* [online] [https://portal-kultura.ru/articles/histo-
ry/351_194-korona-skipetr-derzhava-kak-sovershalos-140-let-nazad-koronova-
nie-aleksandra-iii/](https://portal-kultura.ru/articles/history/351_194-korona-skipetr-derzhava-kak-sovershalos-140-let-nazad-koronovanie-aleksandra-iii/) [дата доступу: 18.04.2024].
- Лазарук Міхась. 1970. *Беларуская паэма ў другой палавіне XIX – пачатку XX ста-
годдзя*. Мінск.
- Лазарук Міхась, Семяновіч Антон (рэд.). 1998. *Гісторыя беларускай літаратуры:
XIX – пачатак XX ст.* Выд. 2-е, дапрац. Мінск.
- Лебедзеў Уладзімір. 1992. *Арлоўскі Восіп (96)*. У: *Беларускія пісьменнікі: Біябіблія-
графічны слоўнік у 6 тамах*, т. 1. Мінск.
- Лойка Алег. 1989. *Гісторыя беларускай літаратуры: Дакастрычніцкі перыяд, у 2 ч.,
ч. 1*. 2-е выд., дапрац. і дап. Мінск.
- Лойка Алег, Рагойша Вячаслаў (уклад.). 1988. *Беларуская літаратура XIX ста-
годдзя: Хрэстаматыя*, 2-е выд., перапрац. і дап. Мінск.
- Луцкевіч Антон. 1920. *Жыццё і праца Івана Луцкевіча (5–27)*. У: *Памяці Івана
Луцкевіча ў першыя ўгодкі сьмерці яго. (20.VIII.1919–20.VIII.1920)*. Вільня.

- Луцкевіч Лявон. 1904. *Луцкевіч Іван (111–112)*. У: *Беларускія пісьменнікі: Біябібліяграфічны слоўнік у 6 тамах*, т. 4, Мінск.
- Лушчыцкі Іван. 1958. *Нарысы па гісторыі грамадска-палітычнай і філасофскай думкі ў Беларусі ў другой палавіне XIX веку*. Мінск.
- Мальдзіс Адам. 1964. *Галасы мінулага*. "ЛіМ" № 63 (7 жн.).
- Мальдзіс Адам. 1969. *Літаратура XIX ст.* (7–91). У: Барысенка Васіль (рэд.). *Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры*, т. 2: *Літаратура XIX – пачатку XX ст.* Мінск.
- Мальдзіс Адам. 1984. *Арлоўскі Восіп Данілавіч (168)*. У: *Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі ў 5 тамах*, т. 1. Мінск.
- Манаков Андрэй (ред.) 2014. *Очерки по этнографии и исторической географии западного порубежья Псковщины*. Псков.
- Мацкевіч Юзэфа і інш. (уклад.) 1986. *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча ў 5 т.* Т. 5.
- Мушынскі Міхась. 1969. *Літаратура пачатку XX ст.: Паэзія* (210). У: *Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры*, т. 2: *Літаратура XIX – пачатку XX ст.* Мінск.
- НГАБ (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі), ф. 2635, воп. 1, спр. 971 [*Инвентарь имѣнію, принадлежащего Витебской губерніи Невельскаго уѣзда помещицы вдовѣ надворнаго советника Марье Ивановой дочери Янковской въ селеніи Заиванье съ приселкомъ Кузнецовымъ. 1846*].
- НГАБ (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі), ф. 2635, воп. 1, спр. 976 [*Инвентарь имѣнію Игнаполя съ фольварками Кропивномъ и Пановомъ, принадлежащего Витебской губерніи Невельскаго уѣзда помещику Іосифу Іосифовичу Буйницкому. 12 іюня 1847 г.*].
- НГАБ (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі), ф. 2653, воп. 1, спр. 1057 [*Инвентарь имѣнія Рудни Витебской губерніи Невельскаго уѣзда помещика Лазоровича Шепелевича и проч. наследниковъ*].
- Навіна Антон. 1927. *Маленькая папраўка: Пісьмо ў рэдакцыю*. "Наша праўда" № 31 (20 ліп.).
- Навуменка Іван. 1967. *Пісьменнікі-дэмакраты*. Мінск.
- Насовіч Іван. 1983. *Слоўнік беларускай мовы*. Мінск.
- Новіна Антонъ. 1909. *Бѣлоруссы (383–395)*. В: *Формы нацiональнага движенiя въ современныхъ государствахъ: Австро-Венгрія. Россія. Германія*. Подъ ред. А.И. Кастелянскаго. С.-Петербургъ.
- Новы Запавет. Псалтыр*. Пераклад Васiля Сѣмухі. Мінск 1995.
- Овсяннико-Куликовскій Дмитрій. 1912. *Собрание сочинений*, т. I: *Гоголь*. С.-Петербургъ.
- Орловскій Іосифъ. 1908. *Бѣлорусскіе народныя разказы*. Т. I. Полоцкъ.
- Півавар Мікалай. 2012. *Музеі Віцебска на пачатку XXI ст. Манаграфія*. Віцебск.
- Плеханов Георгій. 1925. *Полное собрание сочинений в 24-х томах*. Т. XX. Москва.
- Рербергъ Петръ. 1904. *Севастопольцы. Участники 11-ти месячной обороны Севастополя въ 1854–1855 годахъ*. С.-Петербургъ 1903–1907. Вып. 2: *Сборникъ портретовъ участниковъ 349-ти дневной обороны Севастополя въ 1854–1855 годахъ*.
- Рэут Галіна. 1994. *Бібліяграфія (106–111)*. У: *Беларускія пісьменнікі: Біябібліяграфічны слоўнік у 6 тамах*, т. 4, Мінск.
- [Садовскій Семень (ред.)]. 1863: *Памятная книжка Витебской губерніи на 1863 годъ*. Витебскъ.

- Сапуновъ Алексей. 1884. *Историческая записка 75-летия Витебской гимназии*. Витебскъ.
- Сапуновъ Алексей (сост.). 1906. *Списокъ населённыхъ мѣстъ Витебской губерніи*. Витебскъ.
- Сапуновъ Алексей (ред.). 1907. *Землевладѣніе и землевладѣльцы Витебской губерніи въ 1905 году*. Витебскъ.
- Сементовскій Александр (ред.). 1864. *Памятная книжка Витебской губерніи на 1864 годъ*. Санктпетербургъ.
- Сементовскій Александр (ред.). 1878. *Памятная книжка Витебской губерніи на 1878 годъ*. Витебскъ.
- Сідарэвіч Анатоль. 1994. Луцкевіч Антон (Навіна Антон) (104–106). У: *Беларускія пісьменнікі: Біябібліяграфічны слоўнік у 6 тамах*, т. 4, Мінск.
- Сідарэвіч Анатоль. 2007. *Каментары (65–76)*. У: Сідарэвіч Анатоль (уклад.) *Пра Івана Луцкевіча: Успаміны, сьведчанні*. Мінск.
- Сцяшковіч Таццяна. 1983. *Слоўнік Гродзенскай вобласці*. Мінск.
- Туронач Юры. 1981. *Па плёнах пазнаеце іх*. “Ніва” № 25 (21 чэрвеня).
- Туронач Юры. 1981. *Ліст да Аляксандры Бергман*. “Ніва” № 35 (30 жніўня).
- Улашчык Мікола. 2019. *Збор твораў*. Т. 2. Смаленск.
- Ўласоў Аляксандар. 1908. *Вільня 25 апрэля*. “Наша Ніва” № 9 (25.04): 1–2.
- Хаўстовіч Мікола. 2014. *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XVIII–XIX стагоддзяў*. Том першы. Warszawa.
- Хаўстовіч Мікола. 2016. *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XVIII–XIX стагоддзяў*. Том другі. Warszawa.
- ЦНА НАНБ (Цэнтральны навуковы архіў Нацыянальнае акадэміі Беларусі), ф. 1 [Пракалолы пасяджэнняў кафедры АН БССР. 1929 год. Пракакол № 4 (3.X.1929 г.)].
- Цёска. 1911. *Двор Дольцы, Мінск. губэрні Барысоўск. пав.* “Наша Ніва”, № 37–38: 477.
- Шлюбскі Аляксандар. 1928. *Адносіны расійскага ўраду да беларускай мовы ў XIX ст.* (303–337). У: *Запіскі Аддзелу гуманітарных навук*, кн. 2: *Працы клясы філалёгіі*, том 1. Менск.
- Шевчук Любоў. 2007. *Соцыяльна географія: навч. посібник*. Київ.
- Шнырова Ольга. 2002. *Яков Прилукер – граждаин мира, радикал и феминист «Адам & Ева: альманах гендерной истории»* N 4: 78–97.
- Шыла Мікола (рэд.) 1934. *Баўтрочок: Беларускі народны твор*. Вільня.
- A. J. 1892. *Słójco ad tłumacza* (3–5). U: Mickiewicz Adam. *Tan Tadeusz*. Lwoŭ.
- A. N. 1926. *Metropolita Szeptycki a ruch białoruski*. (Przekład z kwart. „Bohosłowija”. „Przegląd Wileński” nr 9: 5–6.
- APW (Archiwum Państwowy m. st. Warszawy), zespół 0158d [Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Krzyża w Warszawie. 1880a/U-1880] [online] <https://metryki.genealodzy.pl/index.php?op=pg&id=679&se=&sy=1880a&kt=1&plik=1519-1520.jpg&x=816&y=1475&zoom=1> [data dostępu: 12.11.2024].
- APW (Archiwum Państwowy m. st. Warszawy), zespół 0158d [Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Krzyża w Warszawie. 1880b] [online] <https://metryki.genealodzy.pl/index.php?op=pg&id=679&sy=1880b&kt=3&plik=1843-1845.jpg> [data dostępu: 12.11.2024].
- Ajewski Konrad. 2014. *Wacław Fedorowicz – zapomniany kolekcjoner z Witebska*. „Muzealnictwo” 55: 118–130.

- Ananim. 1908. *Kolki słou ab nacyjalnym adradzeńniu zabytaho narodu*. „Nasza Niwa” Nr 20 (25[8] sienciabry): 1–2.
- Anonim. 1839. *Uwiedomienie literackie*. „Tygodnik Petersburski” № 86 (3/15.11): 488.
- Anonim. 1856. *Poezye Wincentego Korytyńskiego*. „Gazeta Warszawska” Nr 205 (26.07/7.08): 3.
- Anonim. 1856. *Poezye Wincentego Korytyńskiego*. „Gazeta Warszawska” nr 207 (28.07/9.08): 4.
- Anonim. 1856. *Poezye Wincentego Korytyńskiego*. „Gazeta Warszawska” nr 208 (29.07/10.08): 4.
- Anonim. 1905. *Die Petersburger Akademie der Wissenschaften über die ruthenische Frage*. „Ruthenische Revue” nr 18: 451.
- Anonim. 1878a. *Co słychać nowego*. „Kuryer Poranny i Antrak” nr 180.
- Anonim. 1878b. *Kuryer Codzienny*. „Kuryer Codzienny” nr 145.
- Anonim. 1880. [Nekrolog]. „Kurjer Warszawski” nr 233 (7/19 października).
- Anonim. 1884. *Ludwinów (476)*. W: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. V. Warszawa.
- Anonim. 1891. *Tym, którzy się przyczynili do powodzenia i uświetnienia wycieczki, na podziękowanie. Uczestnikom wycieczki na pamiątkę*. Kraków.
- Anonim. 1900. *Budzkowszczyzna (265)*. W: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XV, cz. 1. Warszawa.
- Anonim. *Antonina Korsak (1861-1880). Pierwsza miłość i dramat* [online] <https://paderewski-morges.ch/page.php?label=homme> [data dostępu: 04.11.2024].
- Anonim. *Ignacy Jan Paderewski* [online] https://pl.wikipedia.org/wiki/Ignacy_Jan_Paderewski [data dostępu: 04.11.2024].
- Anonim. *Kwestionariusze Członków Związku Sybiraków: Oddział Rzeszów: Fedorowicz Witold* [online] https://zbioryspoleczne.pl/jednostki/PL_1071_01_36_0125 [data dostępu: 23.11.2024].
- Anonym. *Deutscher Ostmarkenverein* [online] https://de.wikipedia.org/wiki/Deutscher_Ostmarkenverein [Zugriffsdatum: 17.08.2024].
- BJ (Biblioteka Jagiellońska), rkps 6456^{IV} [*Korespondencja Józefa Ignacego Kraszewskiego*]: 65–66v.
- B. Jan. 1840. *Do Julii*. „Niezabudka. Noworocznik, wydany przez J. Barszczewskiego”: 193–195.
- Barszczewski Jan. 1840. *W dzień imienin Józii O....* „Niezabudka. Noworocznik”: 111–112.
- Barszczewski Jan. 1842a. *Podróż*. „Niezabudka. Noworocznik. Rok trzeci”: 7–9.
- Barszczewski Jan. 1842b. *Cierpienie*. „Niezabudka. Noworocznik. Rok trzeci”: 21.
- Barszczewski Jan. 1842c. *Smutek*. „Niezabudka. Noworocznik. Rok trzeci”: 185–186.
- Barszczewski Jan. 1842d. *Fantazja: Z czasów pierwszego najścia Tatarów*. „Niezabudka. Noworocznik. Rok trzeci”: 269–273.
- Barszczewski Jan. 1843a. *Wiosna w stolicy*. „Niezabudka. Noworocznik. Rok czwarty”: 139–140.
- Barszczewski Jan. 1843b. *Północna Zorza*. „Niezabudka. Noworocznik. Rok czwarty”: 1–2.
- Barszczewski Jan. 1844. *Małemu J. Bujnickiemu*. „Niezabudka. Noworocznik. Rok piąty”: 164–166.
- Barszczewski Jan. 1912. *Duchy niebieskie (227)*. W: *Z okolic Dźwiny: Księga zbiorowa na dochód czytelnicy polskiej w Witebsku*. Witebsk.

- Barszczewski Jan. 1912. *Północna zorza* (226). W: *Z okolic Dźwiny: Księga zbiorowa na dochód czytelnicy polskiej w Witebsku*. Witebsk.
- Bohowiczowa z Chrzanowskich Emilia. 1899. *Dwie chwile z życia artysty*. „Bluszcz” 1899, nr 9 (2.03).
- Buraczok Maciej. 1891. *Dudka białoruskaja*. Kraków.
- Breżga Bolesław. 1926. *Muzea Witebskie*. „Ziemia: Dwutygodnik krajoznawczy ilustrowany” nr 15–16 (1–15 sierpnia): 232–240.
- Gr.....ski M. [Grabowski Michał]. 1842. *Korrespondencija literacka*. Wilno.
- Hryškiewicz Franciśak. 1927. *Z pryčyny byćcia Ź Prazie Rektara Mienskaha Źniwersytetu, praf. Pičety*. „Białoruskaja Krynica”, nr 29 (15 lipnia): 1–2.
- Jankowski Edmund (red.). 1994. *Słownik pseudonimów pisarzy polskich: XV w. – 1970 r.* Wrocław–Warszawa–Kraków, t. I–IV.
- Kienzier Iwona. 2014. *Ignacy Padarewski – ulubieniec kobiet*. Biellona [wydanie elektroniczne].
- Kirkor Adam. 1874. *O literaturze pobratymczych narodów słowiańskich*. Kraków.
- Kuryłowicz Beata. 2020. *O polszczyźnie utworów Jana Barszczewskiego (185–226)*. W: Jan Barszczewski. *Szlachcic Zawalnia czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach*, Redakcja naukowa tomu Beata Kuryłowicz, Jarosław Ławski. Białystok.
- Ławski Jarosław. 2020. *Klasyk polskiego romantyzmu: Jan Barszczewski między tradycją, głębią a przyszłością (17–149)*. W: Jan Barszczewski. *Szlachcic Zawalnia czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach*, Redakcja naukowa tomu Beata Kuryłowicz, Jarosław Ławski. Białystok.
- M. K. 1884. *Lepiel* (150). W: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. V. Warszawa.
- Meleschka Iwan. 1909. *Zur weissrussischen Frage*. „Ukrainische Rundschau”, nr 6: 271–276.
- Meleschka Iwan. 1909. *Weissrussischen und Polen*. „Ukrainische Rundschau”, nr 8–9: 344–348.
- Meleschka Iwan. 1909. *Neuer Versuch einer Vivisektion an dem weissrussischen Volke*. „Ukrainische Rundschau”, nr 12: 414–417.
- Mieleszka I. 1916. *Dla rodnaho Kraju*. „Homan” № 1: 3–4.
- Mykytiak Andreas. 1904. *Die Ruthenen im Lichte der neuesten anthropologischen Forschungen* (662–665). „Ruthenische Revue” 1904, nr 24.
- Palisander Heb. 1904. *Das totgesagte Weissrussland*. „Ruthenische Revue” nr 19, s. 533–538.
- Palisander Heb. 1988. *The White-Russians. A Nation driven back into the Middle Ages under Muscovite Rule* (33–36). W: *Byelorussian Statehood: Reader and Bibliography*. Editors: Vitaūt Kipel', Zora Kipel, Byelorussian Institute of Arts and Sciences, New York 1988.
- Peaker Carol. 2006. *We are not Barbarians: Literature and the Russian Émigré Press in England, 1890–1905*. „19: Interdisciplinary Studies in the Long Nineteenth Century” 3. [online] www.19.bbk.ac.uk [accessed date: 23.11.2024].
- Piber Andrzej. 1982. *Droga do sławy: Ignacy Paderewski w latach 1860–1902*. Państwowy Instytut Wydawniczy. Warszawa.
- Podbereski Romuald. 1844. *Białoruś i Jan Barszczewski* (I–XLI). W: Barszczewski Jan. *Szlachcic Zawalnia czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach*. Petersburg 1844.
- Potocki Antoni. 1901. *Poszukiwanie literackie*. „Ateneum” t. II: 554–561.

- Rapisardi Mario. 1904. *Das Verbot der ukrainischen Sprache in Russland. Eine Enquete*. „Ruthenische Revue” 1904, nr 11, s. 4 (244).
- Redaktion. 1906. [Notiz]. „Ukrainische Rundschau” nr 1: 1.
- Redaktion. 1909. [Notiz]. „Ukrainische Rundschau” nr 6: 271.
- Samborska-Kukuć Dorota. 2008. *Polski inflantczyk Kazimierz Bujnicki (1788–1878): Pisarz i wydawca*. Kraków.
- Slatter John. 1984. *Jaakoff Prelooker and The Anglo-Russian* (49–66). In: *From the Other Shore: Russian Political Emigrants in Britain, 1880–1917*. London.
- Syrokomla Władysław. 1856. *Hebdomadalia*. „Gazeta Warszawska” nr 149 (30.05/11.06): 5.
- Szepielewicz Gaudenty. 1842. *Nie będzie twoją*. „Niezabudka: Noworocznik, wydany przez Jana Barszczewskiego”, rok trzeci: 23–24.
- Varłyha Adam. 1970. *Krajowy słownik Łahojsčyny*. New York.
- Wit. F. 1912. [Jan Barszczewski] (227–229). W: *Z okolic Dźwiny: Księga zbiorowa na dochód czytelnicy polskiej w Witebsku*. Witebsk.
- W[oiciech] B[aranowski]. 1908. *Zjazd słowiański*. „Kurjer Litewski”, nr 151 (4/17.07): 1–2; nr 152 (5/18.07): 1–2; nr 154 (8–21): 1–2.
- Wroń. 1903. *Z powodu odezwy białoruskiej*. „Przedświt” nr 2 (luty): 53–57.

Abstract

Volume XI contains studies and materials devoted to the life and works of prominent Belarusian writers from the mid-19th century: Jan Barščeŭski and Wincenty Karatynski, as well as early journalistic texts by the ideologists of the Belarusian national revival from the early 20th century: Ivan and Anton Luckievič.

Six chapters concern the so-called 19th-century "peasant literature of unknown authorship" (Maksym Harecki).

An important place in J. Barščeŭski's work is occupied by his correspondence with his close friend Julia Korsak. The poet's letters have been the subject of scholarly research multiple times. These are essentially the only surviving manuscripts of the poet. This volume includes the original letters and their new translations into Belarusian, with poetic texts included in the philological translation.

Even preliminary linguistic and stylistic analysis of these letters suggests that J. Barščeŭski's command of Polish was mediocre, while comparison of the manuscripts with published works suggests certain editorial and proofreading corrections to the poet's texts. Even his education at the Polotsk Academy under the Jesuits did not raise the level of his written Polish: the Polish language, which was popular among the nobility of the former Grand Duchy of Lithuania due to connections with the old traditions of the Polish-Lithuanian Commonwealth, was not particularly widespread and was far from correct in the Belarusian-Russian borderlands in the first half of the 19th century. J. Barščeŭski's language represented the variant of Polish that existed in Belarus at that time.

Furthermore, attention was drawn to the interesting fact that Korsak's daughter became the first wife of the famous pianist and composer Ignacy Jan Paderewski in 1880.

W. Karatynski's modest poetic legacy has not been fully noticed by Belarusian researchers, as it "dissolved" in the sea of press publications from the 1850s–1860s. The author of this volume hopes that the publication of eleven poems in the original will contribute to the creation of high-quality translations for a new edition of the poet's works.

The retrieval of five peasant tales from Łukasz Bende's archival collections complements the picture of literature created by semi-literate authors and enriches the thematic scope of anonymous Belarusian-language literature of the 19th century.

We also considered it appropriate to examine the manuscript of the previously published *Conversations in the Tavern*: Francišak Bahuševič was likely the author of this work.

The final chapter of the volume *Studies and Materials* contains four previously unpublished articles by the Luckievič brothers from the Ukrainian German-language journal "Ruthenische Revue" / "Ukrainische Rundschau" regarding issues of the Belarusian national revival at the beginning of the 20th century. These early texts (published in 1904 and 1909) provide clear evidence of the tremendous energy and excellent understanding of the national situation in the country possessed by these future architects of Belarusian statehood even in the first period of their political and social activity.

Streszczenie

Tom XI zawiera badania i materiały poświęcone życiu i twórczości znanych literatów Białorusi połowy XIX wieku: Jana Barszczewskiego i Wincentego Korotyńskiego, a także wczesne teksty publicystyczne ideologów białoruskiego odrodzenia narodowego początku XX w.: Iwana i Antona Łuckiewiczów.

Sześć rozdziałów dotyczy tzw. literatury chłopskiej XIX w. „nieznanego autorstwa” (Maksym Harecki).

Ważne miejsce w twórczości J. Barszczewskiego zajmuje korespondencja do bliskiej mu Julii Korsak. Listy poety już niejednokrotnie stanowiły przedmiot badań naukowych. W zasadzie są to jedyne zachowane rękopisy poety. W skład niniejszego tomu weszły oryginały listów oraz ich nowe tłumaczenia na język białoruski, przy czym do tłumaczenia filologicznego dołączono również teksty poetyckie.

Już wstępna analiza językowa i stylistyczna owych listów nasuwa wnioski, iż znajomość języka polskiego przez J. Barszczewskiego była przeciętna, natomiast porównanie rękopisów z opublikowanymi utworami pozwala domniemywać o pewnych redakcyjno-korektorskich poprawkach tekstów poety. Nawet nauka w Akademii Połockiej pod okiem jezuitów nie podniosła poziomu jego polszczyzny pisanej: język polski, cieszący się popularnością wśród szlachty byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego w wyniku więzi z dawnymi tradycjami Rzeczypospolitej, nie był szczególnie rozpowszechniony i daleki od poprawności na pograniczu białorusko-rosyjskim w pierwszej połowie XIX w. Język J. Barszczewskiego był tym wariantem polszczyzny, który występował wówczas na Białorusi.

Ponadto zwrócono uwagę na interesujący fakt, że córka Korsak w 1880 r. została pierwszą żoną znanego pianisty i kompozytora Ignacego Jana Paderewskiego.

Skromna spuścizna poetycka W. Korotyńskiego nie została w pełni zauważona przez badaczy białoruskich, „rozplynęła się” bowiem w morzu wydań prasowych lat 1850–1860. Autorowi owego tomu przyświeca nadzieja, iż publikacja jedenastu wierszy w oryginale przyczyni się do powstania wysokiej jakości przekładów dla nowego wydania utworów poety.

Wydobycie ze zbiorów archiwalnych Łukasza Bendego pięciu gawęd chłopskich dopełnia obraz literatury tworzonej przez półanalfabetów, a także wzbogaca zakres problemowo-tematyczny anonimowej białoruskojęzycznej literatury XIX w.

Za stosowne uznaliśmy również przyjrzeć się rękopisowi opublikowanej niegdyś *Gawędy w karczmie*: prawdopodobnie autorem utworu był Franciszek Bohusiewicz.

W ostatnim rozdziale tomu *Studia i materiały* zostały zamieszczone cztery niepublikowane wcześniej artykuły braci Łuckiewiczów z ukraińskiego niemieckojęzycznego czasopisma „Ruthenische Revue” / „Ukrainische Rundschau” na temat problemów białoruskiego odrodzenia narodowego na początku XX wieku. Owe wczesne (ich publikacja miała miejsce w latach 1904 i 1909) teksty świadczą niezbie o potężnej energii i doskonałym oglądzie sytuacji narodowościowej w kraju późniejszych architektów białoruskiej państwowości już w pierwszym okresie swojej działalności polityczno-społecznej.

Паказальнік імёнаў

А

Агінскі Міхал Клеафас	148
Адамовіч Антон	262, 271, 272, 278
Аеўскі Конрад Андрэй	17
Аляхновіч Францішак	267
Анацэвіч Ігнацы	113
Араго Франсуа	68
Арлоўскі Восіп	197–199
Арыёста Лудовік	148
Аўсянік-Кулікоўскі Дзмітрый	307

Б

Багавічова Эмілія	20
Багдановіч Максім	268
Багушэвіч Францішак ...	4, 6, 235–242, 259
Баравікова Раіса	127
Барадулін Рыгор	127
Баршчэўскі Ян	3, 5, 9–19, 24–42, 45, 50, 52, 56, 59, 63, 65, 67, 68, 71, 75–80, 83, 87, 89–91, 95–99, 102, 104, 105, 107, 109–113, 115–118, 200, 312, 313
Барычэўскі Яўген	13
Баторы Стэфан	103
Беліковіч Людвік	115
Беранжэ П'ер Жан	124–126, 148, 156
Бітэль Пятро	124, 126, 127
Богуш-Сестранцэвіч Станіслаў	27
Буйніцкі Казімір	50, 101
Буйніцкі Юзаф ...	50, 52, 63, 77, 87, 95, 101
Булат Андрэй	269
Буцельскі Тамаш	95
Бэндэ Лукаш	175, 223, 235–241

В

Васілеўскі Даніла	11–15, 25–27, 312
Вацлаў з Алеска	158
Вітан-Дубейкаўская Юліяна	267
Вітвіцкі Стэфан	27
Вішнеўскі Міхал	294
Вуйціцкі Казімір Уладзіслаў	158

Г

Гавалевіч Мар'ян	22
Гаеўскі Павел	112
Газдава-Рэвут Вінцэнты	101, 115
Гайнэ Хрысціян Ёган Гайнрых	150
Гарчынскі Стэфан	50
Гарэцкі Максім	5, 197–199, 312
Гетнер Альфрэд	295
Гічан Марыя	272
Глінскі Антоні Юзаф	158
Глогер Зыгмунт	127
Глюксберг Тэафіль	124
Глюксберг Ян	124
Гогаль Мікалай	148
Грабоўскі Міхал	96, 147
Грушэўскі Міхайла	269
Грымалоўскі Валяр'ян	101
Грымалоўскі Клеменс	101
Грымалоўскі Юльян	101
Грышкевіч Францішак	270
Гурыновіч Адам	259
Гэвэльяш Ян	72

Д

Давід Вінцэнты	103
Дагер Луі	68
Даленга-Хадакоўскі Зарыян	158
Дмоўскі Раман	309
Дубянецкая Галіна	127
Дукшта-Дукшынскі Гаўрыла	83

Ё

Ёдка-Наркевіч Вітольд	260
-----------------------------	-----

Е

Ельскі Аляксандар	259
-------------------------	-----

Ж

Жукоўскі Рудольф	105
Журба Янук	269, 291

З

Завадскі Брунон	158
Замоцін Іван	13, 312
Звяровіч Аляксандар	236
Зямкевіч Рамуальд	9, 10
Зянькевіч Рамуальд	152

І

Іваноўскі Вацлаў	165
------------------------	-----

К

Казбярук Уладзімір	237
Каліноўскі Кастусь	259
Каліцінскі Мар'юш	6
Карамзін Мікалай	39
Каратынскі Вінцэсь	3, 5, 121–128, 130, 146, 148, 159, 163, 313
Карскі Яўхім ...	198, 199, 279, 280, 292, 295
Кастамараў Мікола	294
Касцялянскі Аляксандар	269
Каўка Аляксей	271
Каханоўскі Генадзь	13–15, 18, 313
Кіпель Вітаўт	262, 272

Кіпель Зора	272
Кіркор Адам	124, 262
Кісялёў Генадзь	128
Ключэўскі Васілій	292
Кольберг Оскар	158
Концкі Апалінары	20
Корсак Юля ..	3, 5, 9, 10, 13, 16–19, 24, 25, 29, 30, 31, 35, 41, 42, 56, 67, 77, 83, 89, 106, 110, 116, 312
Кос Андрэас	264
Край Караль	90
Крапінскі Людвік	50
Красінскі Адам Станіслаў	49
Краснянскі Уладзімір	11
Крашэўскі Юзаф Ігнацы ..	97, 117, 147, 148
Крымоўскі Зміцер	6, 175, 179, 293
Кукальнік Павел	125
Куліш Панцеляймон	294
Кусцінскі Міхал	9
Кушнір Уладзімір	265
Кшывіцкі Людвік	269

Л

Лагарп Жан Франсуа	155
Лада-Заблоцкі Тадэвуш	12
Лазарук Міхась	237
Лаўскі Яраслаў	80
Ленартовіч Тэафіль	20
Лермантаў Міхаіл	121
Лібошыц Восіп	40
Лойка Алег	237
Луцкевіч Антон ..	5, 263, 266–272, 281, 293
Луцкевіч Іван	5, 263, 266, 271, 272, 313
Лучына Янка	163, 259
Лушчыцкі Іван	237
Ляскарыс Ежы	125
Ляховіч Станіслаў Аўгуст	103
Ляшноўскі Антоні	122

М

Магіла Пятро	280
Максімовіч Міхал	158
Мальдзіс Адам	13, 199, 237, 314
Матушынскі Леапольд	20
Мачульскі Васіль	13

Машынскі Адам 50
 Міцкевіч Адам50, 79, 90, 148, 149, 281,
 283, 307
 Моцарт Вольфганг Амадэй..... 148
 Мураўёў Міхаіл 18
 Мялешка Іван 267, 294
 Мялешка Міхал 198

Н

Насовіч Іван 295
 Нямцэвіч Юльян 294

П

Пагодзін Аляксандар 268, 290
 Падарэўская Антаніна..... 18, 19
 Падарэўскі Альфрэд Антоні Фелікс 22
 Падарэўскі Ігнацы Ян 5, 18–24
 Падбярэскі Рамуальд.....9, 10, 14, 90, 105,
 107, 112, 117
 Паўлі Жагота 158
 Пібер Анджэй 19
 Піотуховіч Міхайла..... 13
 Пляханаў Георгій 292
 Полацкі Сімяон..... 281
 Прылукер Якуб 262
 Пушкін Аляксандар 290
 Пшыбыльскі Вацлаў 147

Р

Радзівіл Караль Станіслаў..... 156
 Радзівіл Міхал Казімір 156
 Радзівіл Францішка Уршуля..... 156
 Раманаў Еўдакім..... 295
 Раманоўская Ядвіга..... 175, 197, 215
 Рапісардзі Марыё..... 264
 Ромэр Міхал 269
 Рудкоўскі Антон..... 23, 24

С

Сабескі Ян 72
 Сапега Леў 167
 Сварацкі-Сварык Павел 105, 112
 Сембратовіч Раман 264
 Сербіновіч Канстанцін 38, 112

Сідарэвіч Анатоль.....6, 271, 292
 Смалянчук Алесь300
 Станкевіч Адам164
 Сумцоў Мікола294
 Сушынская Ганна165
 Сушынскі Данат Вікенцьеў.....163
 Сушынскі Караль.....163, 164
 Сушынскі Эдвард.....165
 Сыракомля Уладзіслаў 121–125, 146, 281,
 313

Т

Тамашэвіч Баляслаў.....10
 Трыніус Карл40
 Тумаш Генадзь122, 127
 Туронак Юры.....271, 278

У

Уласаў Аляксандар.....300
 Улашчык Мікола281
 Умястоўскі Казімір240

Ф

Федаровіч Вацлаў.....9, 10, 11, 24
 Федаровіч Вітольд10
 Федароўскі Міхал282, 295
 Фіш Зянон.....118

Х

Хадкевіч Рыгор.....294
 Хмяльніцкая Людміла6, 163
 Ходзька Аляксандар91

Ч

Чаржынскі Уладзіслаў.....13
 Чарномскі Леапольд20
 Чачот Ян122, 123, 158
 Чэрны Адольф.....270

Ш

Шадурскі Ігнацы101

Шапялевiч Гаўдэнтэ...9, 12–17, 29, 35, 38,
90, 97, 110, 112, 113, 116
Шапялевiч Глiцэрэя 116
Шапялевiч Леў 9, 10, 18
Шапялевiч Фелiкс 16, 35
Шапялевiч Францiшка 17, 35
Шапялевiч Юзэфа 35, 106
Шапялевiч Юльян 17
Штырмер Людвiк 105, 116
Штырмер Элеанора 105, 113
Шыла Мiкола 175
Шэйн Павел 295

Э

Эйнерлiнг Ян 38

Экартсгаўзан Карл 91
Эпiмах-Шыпiла Бранiслаў ...163–165, 175,
215, 223, 235, 237

Ю

Юзэфавiч Багумiла 104

Я

Яворскi Васiль 264
Ягiч Ватраслаў 263
Якаўлеў Сяргей 29
Янкоўскi Мiхал 65, 68